

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ У КОНТЕКСТІ АКТИВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Національна академія державного управління при Президентові України
Дніпропетровський регіональний інститут державного управління

**ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ
ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ
У КОНТЕКСТІ АКТИВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ**

Монографія

*За загальною редакцією професора О.Ю. Бобровської
та доцента Т.О. Савостенко*

Дніпропетровськ
ДРІДУ НАДУ
2013

УДК 332.1.009.12(477)

ББК 65.050.22(4Укр)

I-66

*Рекомендовано вченою радою Дніпропетровського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України
(протокол № 12/164 від 27 грудня 2013 р.).*

Авторський колектив:

О.Ю. Бобровська (вступ; підрозділи 3.1, 4.1, 4.2, 4.3, 4.4, 5.1; висновки), С.М. Серьогін (підрозділ 5.3), Т.О. Савостенко (вступ, підрозділи 3.1, 3.2; висновки), Є.І. Бородін (підрозділ 5.2), І.Е. Польська (підрозділи 1.1, 1.2, 3.4), О.В. Каховська (підрозділи 2.2, 2.4), Т.А. Крушельницька (підрозділ 3.3), В.І. Попруга (підрозділ 1.2), К.М. Огданський (підрозділ 1.3), Л.Г. Шевченко (підрозділ 2.1), П.С. Щербаков (підрозділ 2.1), О.В. Курінний (підрозділ 1.2), І.В. Вишнякова (підрозділ 1.4), О.Ю. Матвеева (підрозділи 2.3, 3.2), І.В. Шумік (підрозділ 5.1), О.М. Резнік (підрозділ 5.3), О.А. Бородіна (підрозділи 2.2, 2.4), Н.В. Волкова (підрозділ 5.2), Н.М. Єфіменкова (підрозділ 3.1), Г.Г. Пашкова (підрозділи 1.1, 3.4).

Рецензенти:

Бакуменко В.Д., д-р держ. упр., проф., проректор з наукової роботи Академії муніципального управління, м. Київ;

Латинін М.А., д-р держ. упр., проф., завідувач кафедри економічної політики та менеджменту Харківського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України, м. Харків;

Мордвінов О.Г., д-р держ. упр., проф., завідувач кафедри державного управління та земельного кадастру Класичного приватного університету, м. Запоріжжя.

I-66 Інноваційні підходи до забезпечення конкурентоспроможності регіонів у контексті активізації економічного розвитку [Електронний ресурс] : монографія / О. Ю. Бобровська, С. М. Серьогін, Т. О. Савостенко [та ін.] ; за заг. ред. О. Ю. Бобровської та Т. О. Савостенко. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2013. – 196 с.

Поглиблено теоретико-методологічні засади підвищення конкурентоспроможності регіонів та адаптації системи місцевого самоврядування до вимог активізації економічного розвитку. Конкурентоспроможність розглядається як об'єкт публічного управління. Розглянуто інституційні, управлінські та організаційні чинники впливу на конкурентоспроможність регіонів. Доведено залежність конкурентоспроможності регіонів від якості системи місцевого самоврядування. Здійснено огляд методів оцінювання конкурентоспроможності. Запропоновано сучасні інструменти підвищення конкурентоспроможності регіонів на засадах системного, корпоративного, кластерного та інших наукових підходів. Розглянуто шляхи підвищення іновативності системи регіонального управління. Виокремлено питання побудови моделі фінансового та податкового забезпечення корпоративно-кластерної організації системи муніципального господарювання.

Розраховано на державних службовців, науковців та практиків регіонального та муніципального управління, аспірантів, слухачів НАДУ.

Видавець

Дніпропетровський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України

Україна, 49044, Дніпропетровськ, вул. Гоголя, 29
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
ДК №1743 від 06.04.2004

© Бобровська О.Ю., Серьогін С.М.,
Савостенко Т.О., та ін., 2013
© ДРІДУ НАДУ, 2013

ISBN 978-966-7800-97-0

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА АДАПТАЦІЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ ДО ВИМОГ АКТИВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ.....	7
1.1. Еволюція теоретичних положень щодо поняття «конкурентоспроможність регіонів» і його сучасний концепт	7
1.2. Фактори формування конкурентоспроможності регіонів України та особливості управлінського впливу на них	12
1.3. Категорія «активізація економічного розвитку» в системі оцінок регіонального управління	20
1.4. Огляд методологічних підходів до оцінки конкурентоспроможності регіонів	26
РОЗДІЛ II. РЕАЛІЇ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ У ПРОЦЕСІ УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ.....	36
2.1. Конкурентоспроможність регіонів України в міжнародних рейтингах	36
2.2. Результативність заходів державної регіональної політики України у вимірах конкурентоспроможності регіонів.....	49
2.3. Діагностика стану і потенціалу розвитку регіональних фінансів як інформаційно- аналітична база для оцінки конкурентоспроможності регіону.....	57
2.4. Зарубіжний досвід управління регіональним розвитком в контексті спрямованості на посилення конкурентоспроможності регіонів.....	68
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ПО ЗАБЕЗПЕЧЕННЮ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ В КОНТЕКСТІ АКТИВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	81
3.1. Удосконалення системи державного управління у сфері регіональної інвестиційно- інноваційної діяльності.....	81
3.2. Моделювання системи альтернативного фінансового забезпечення регіонального розвитку.....	92
3.3. Розвиток податкової системи України як інституційної основи зростання конкурентоспроможності регіонів	102
3.4. Організаційно-методологічні основи запровадження брендингу регіону щодо підвищення його конкурентоспроможності	114

РОЗДІЛ 4. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ І ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ НА ОСНОВІ КОРПОРАТИВНОГО І КЛАСТЕРНОГО ПІДХОДІВ ...	124
4.1. Кластерно-корпоративні засади підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів.....	124
4.2. Організація та інституціалізація корпоративно-кластерних засад підвищення конкурентоспроможності і розвитку соціальної сфери.....	127
4.3. Використання корпоративного підходу в управлінні власністю територіальних громад як підґрунтя підвищення конкурентоспроможності територій.....	134
4.4. Корпоративне управління житлово-комунальним господарством регіонів у складі чинників підвищення їх конкурентоспроможності.....	141
РОЗДІЛ 5. ВИКОРИСТАННЯ КОРПОРАТИВНОГО І КЛАСТЕРНОГО ПІДХОДІВ: ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ.....	153
5.1. Застосування корпоративно-кластерного підходу в процесах формування людського капіталу.....	153
5.2. Підходи до створення регіонального освітнього кластера	160
5.3. Побудова системи конкурентоспроможних пасажирських перевезень в межах регіональних агломерацій на засадах кластерного підходу.....	170
ВИСНОВКИ.....	191

ВСТУП

В умовах глобалізації, розвитку глобальних ринків і гіперконкуренції, набуття статусу економічно розвиненої держави на світовому ринку починається зі створення умов забезпечення конкурентоспроможності регіонів, формування механізмів підвищення їх конкурентних переваг. Це потребує використання нових факторів економічного зростання, розвитку регіонального середовища, створення нових, більш гнучких моделей організації та управління державою та регіонами.

Особливого значення і актуальності проблема теоретичного осмислення та практичного вирішення забезпечення конкурентоспроможності України в контексті світової глобалізації набуває в умовах економічних і соціальних перетворень, що здійснюються в Україні. Конкурентоспроможність слід сприймати як інструмент, що допомагає досягненню стратегічної мети, тобто загального підвищення добробуту населення.

Необхідність підвищення конкурентоспроможності регіонів обумовлена тим, що вона формує конкурентоспроможність національної економіки. Останнім часом регіони стають самостійними гравцями на ринку. За таких умов конкурентоспроможність регіону означає здатність економіки регіону передбачати та успішно адаптуватися до зовнішніх та внутрішніх викликів шляхом створення нових економічних можливостей за рахунок використання стійких конкурентних переваг регіону; визначати його роль і місце в економічному просторі країни та на світовому ринку товарів і послуг. Конкурентоспроможність на регіональному рівні залежить від наявності конкурентних переваг і здатності з боку органів публічної влади виявляти механізм їх формування, підтримки та використання. Високий рівень конкурентоспроможності регіонів країни може бути забезпечений насамперед шляхом стрімким розвитком публічного управління.

Динамічна трансформація суспільних процесів відображається на підходах до управління, змінюючи його цілі, об'єкти, зміст, методи й управлінські технології. Тривають процеси переформатування управлінських структур у зв'язку з появою нових організаційно-правових форм господарювання, змінюється характер економічних та соціальних відносин, збільшується кількість мережевих горизонтальних структур, скорочується вертикальна система супідрядності і знижується контроль «зверху».

Враховуючи вищезазначене, з метою забезпечення конкурентоспроможності й прискорення темпів соціального і економічного розвитку, необхідним є запровадження нових механізмів управління на регіональному рівні, спрямованих: на ефективне використання наявних ресурсів,

використання інноваційних засобів підтримки сталості розвитку, підвищення ролі як окремих систем, так і регіонального середовища в цілому.

У рамках колективного дослідження кафедри економіки та регіональної політики інституту сформульовано теоретичні положення, спрямовані на пошук чинників впливу на забезпечення конкурентоспроможності регіонів і активізацію їх економічного і соціального розвитку. Автори поставили перед собою завдання критичного осмислення і вибору усієї гами чинників ефективності впливу на зростання конкурентних переваг і соціально-економічний розвиток регіону, що дозволило поглибити розуміння характеру їх окремих впливів, взаємодію з усіма іншими чинниками та сформувати їх оптимальну сукупність.

У монографії акцент зроблено на теоретико-методологічних засадах формування конкурентоспроможності регіонів у контексті активізації економічного розвитку, визначено результативність заходів державної регіональної політики, виконано діагностику стану і потенціалу розвитку регіональних фінансів як інформаційно-аналітичної бази для оцінки конкурентоспроможності регіону.

Представлено наукові підходи до удосконалення системи управління регіональною інвестиційно-інноваційною діяльністю, альтернативи фінансового забезпечення підвищення конкурентоспроможності і розвитку податкової системи регіонів, створення брендингу територій, запровадження корпоративного і кластерного підходів і моделей їх реалізації в галузях соціальної сфери.

Опанування якісно новими науковими підходами до управління соціально-економічним розвитком і підвищення конкурентоспроможності регіонів сприятиме формуванню нової цілісної концепції управління регіонами України.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ І АДАПТАЦІЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ ДО ВИМОГ АКТИВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

1.1. Еволюція теоретичних положень щодо поняття «конкурентоспроможність регіонів» і його сучасний концепт

Глобалізація відводить регіонам якісно нову роль в економіці, висуваючи перед ними нові завдання щодо утримання якомога вищих показників конкурентоспроможності у національному та міжнародному вимірах. Регіони стають рівноправними суб'єктами економічних відносин, що породжує відповідну конкурентну боротьбу між ними.

Прогресивне посилення тенденцій глобалізації обумовлює формування нової парадигми регіонального розвитку, яка ґрунтується на створенні умов для саморозвитку територій, ефективному використанні їх конкурентних переваг, що потребує більш глибокого осмислення концепції конкурентоспроможності регіону. У цьому контексті першочерговим завданням видається здійснення ґрунтового аналізу терміну «конкурентоспроможність регіону» як складного та багатофакторного поняття сучасної економічної науки та науки державного управління.

Трактуювання даного поняття знаходимо у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних авторів, зокрема І. Бегга, Б. Гардінера, Р. Камані, М. Кітінга, Р. Мартіна, М. Портера, А. Сочі, П. Тайлера, Р. Челліні, а також О. Агафоненка, О. Алімова, Г. Антонюк, І. Брикової, І. Бріченко, З. Герасимчук, В. Гусарова, І. Дегтярьової, Н. Жилияєвої, В. Ємченка, Л. Ковальської, В. Кожевникової, Т. Праченко, О. Рібакової, В. Шпильової. Проте єдиного підходу до пояснення сутності поняття «конкурентоспроможність регіону» у них не знаходимо. Аналіз джерельної бази виокремленого напрямку дослідження, представленої, зокрема, роботами вище зазначених авторів, виявив, що проблема визначення регіональної конкурентоспроможності, так само, як і питання забезпечення регіонального розвитку, є однією з найбільш пріоритетних у вітчизняній науковій думці. Але ці питання не часто піддаються дослідженню у їхньому взаємозв'язку. В науковій думці неактивно наголошується на їх схожій природі та взаємообумовленості, що актуалізує здійснення наукового пошуку у цьому напрямі.

Поміченою в результаті аналізу джерельної бази дослідження тенденцією є спостереження, що однією з центральних проблем сучасної теорії конкуренції та конкурентоспроможності є пошук відповіді на питання: чи виступають регіони безпосередньо в якості конкурентного середовища діяльності окремих підприємств або ж вони є «самостійними учасниками глобальних конкурентних відносин» [10]. Прихильники першого підходу, схильні до ідентифікації понять «регіон» та «територія», зазначають, що територія характеризується певними постійними фізичними характеристиками, які неможливо змінювати адекватно динаміці ринкової кон'юнктури, що лежить в основі конкурентного процесу. Тобто в даному випадку регіон-територія з усіма властивими йому характеристиками виступає виключно місцем розміщення та функціонування окремих підприємств. Інший підхід до розгляду конкурентоспроможності базується на визнанні регіонів самостійними учасниками глобальних конкурентних відносин. За таким підходом регіони, функціонуючи в

глобальній економіці, не лише виступають економічним ареалом діяльності місцевих компаній, а й відіграють ключову роль у процесі акумуляції та дифузії знань, сприяють інтеркорпоративній взаємодії та виникненню новітніх форм бізнесу, тобто виступають активними самостійними суб'єктами конкурентних відносин [50, с. 2395]. Обидва підходи, розвинуті представниками вітчизняної та зарубіжної наукової думки, представлені у табл. 1.1.

Таблиця 1.1. – Інваріантність наукових поглядів щодо визначення поняття «конкурентоспроможність регіону»

Підхід до визначення поняття «конкурентоспроможність регіону»	Джерело
<i>1. Регіональна конкурентоспроможність розглядається авторами як агрегований показник конкурентоспроможності локальних фірм. Даний підхід базується на визнанні «розбіжності в економічних інтересах фірм та регіонів, в яких вони функціонують» [10].</i>	
Конкурентоспроможність регіону – це здатність регіональної економічної системи оптимізувати локальні ресурси для того, щоб успішно конкурувати на національному та міжнародному ринках та адекватно й оперативно реагувати на зміни, що відбуваються на цих ринках».	[48]
Регіональна конкурентоспроможність – це здатність регіону виробляти такі товари та послуги, які користуються попитом на міжнародних ринках, та водночас забезпечують стабільний і високий рівень прибутків місцевого населення; або здатність регіону в умовах зовнішньої конкуренції забезпечувати відносно високий рівень прибутків та зайнятості.	[57]
Конкурентоспроможність регіону – продуктивність використання регіональних ресурсів, і, в першу чергу, робочої сили та капіталу, по відношенню до інших регіонів, що є результатом зростання валового регіонального продукту, а також його динамікою.	[4]
Конкурентоспроможність регіону визначається рівнем продуктивності праці, оскільки висока продуктивність гарантує високий рівень заробітної плати, стабільність національної валюти, прибутковість капіталу та, як наслідок, підвищення стандартів життя населення».	[54].
Конкурентоспроможність регіону – це взаємодія системи продуктивних сил, відносин господарювання, інституційних форм цієї взаємодії, що виражається в отриманні синергетичного ефекту господарювання регіону.	[16]
Конкурентоспроможність регіону – це його здатність виробляти і реалізовувати на ринку конкурентний набір продукції (товарів і послуг), який повинен бути кращим у порівнянні з відповідною продукцією інших регіонів.	[23]
Підвищення конкурентоспроможності регіону полягає у формуванні такої бізнес-моделі регіону, яка б, з одного боку, давала змогу розвивати перспективні сектори, де існують передумови для конкурентної переваги, але наявні місцеві ресурси не використовуються повною мірою для виробництва продукції із високою доданою вартістю, на яку існують адекватний попит і ринки збуту, а з іншого, як наслідок першого – отримувати на цій основі достатні обсяги фінансових ресурсів як для розвитку бізнесу, що створює додану вартість, так і для реалізації регіональних проектів та програм (тобто забезпечити фінансову самодостатність регіону). Конкурентоспроможність регіону на відміну від конкурентоспроможності національної економіки характеризується непрямою конкуренцією регіонів в межах єдиної економічної системи. Регіон вважається конкурентоспроможним, якщо його участь у підвищенні міжнародної конкурентоспроможності країни є вагомим.	[2]
Міжнародна конкурентоспроможність регіону – це здатність регіону в умовах зовнішньої конкуренції на основі ефективного використання традиційних та створення унікальних ресурсів локального розвитку стимулювати підвищення продуктивності виробництва та рівня життя місцевого населення у довгостроковій перспективі.	[10]
Конкурентоспроможність регіону – категорія, яка виникає за рахунок активізації внутрішніх можливостей регіону. Це складне економічне явище, адже досить важко визначити проблеми та перспективи розвитку певного економіко-територіального об'єднання, для того, щоб потенційні інвестори могли оцінити доцільність реалізації певних інноваційно-інвестиційних проектів в даному регіоні.	[55]

Продовження табл. 1.1

Підхід до визначення поняття «конкурентоспроможність регіону»	Джерело
Конкурентоспроможність регіонів розглядається як потенційні можливості вести конкуренцію, а конкурентна перевага – як наявність певних вищих характеристик регіону в порівнянні з іншими. Вона характеризується міжрегіональними відмінностями за рівнем інноваційного розвитку, надходженнями прямих іноземних інвестицій, розвитком малого та середнього підприємництва, розвитком інфраструктури, наявністю кваліфікованих кадрів, рівнем продуктивності праці та зайнятості.	[35]
Конкурентоспроможність регіону – це обумовлене економічними, соціальними, політичними та іншими факторами становище регіону та його окремих товаровиробників на внутрішньому та зовнішньому ринках, що відображається через показники (індикатори), що адекватно характеризують його становище та динаміку розвитку.	[46]
Конкурентоспроможність регіону характеризується сукупністю показників функціонування галузей і діяльності виробничих структур, що визначають їх стабільний розвиток і успіх у конкурентній боротьбі на внутрішньому та зовнішньому ринках. Вона оцінюється рівнем конкурентоспроможності окремих його підприємств і їх продукції.	[38]
Конкурентоспроможність регіону в умовах посилення суперечностей глобалізації виступає як готовність відповідати на виклики глобального середовища; здатність адаптуватися до зміни умов, до пошуку і захисту локальних конкурентних переваг, підтримання або покращення позиції регіону в глобальній конкуренції.	[20]
<i>2. Конкурентоспроможність регіону розглядається як похідна функція від показника макроекономічної, тобто національної, конкурентоспроможності.</i>	
Конкурентоспроможність регіону не є простою інтерпретацією ані макроекономічної, ані мікроекономічної конкурентоспроможності, тобто регіони не можна аналізувати ані як просту сукупність компаній, ані як спрощену модель національної економіки.	[51]
Конкурентоспроможність регіону індукується такими показниками, як продуктивність і зайнятість, та характеризується якістю життя місцевого населення. Основними факторами регіональної конкурентоспроможності виступають зміни у співвідношенні секторів економічної діяльності та макровплив на регіон, характеристики локальних компаній, бізнес-середовище та здатність до інновацій.	[49]
Конкурентоспроможність регіону представлена деревом факторів впливу на формування добробуту, високих стандартів життя та соціалізацію економічної системи.	[53]
Конкурентоспроможність регіону розглядається крізь призму чинників, що впливають на неї. Г.Я. Антонюк виділяє дві групи таких чинників. До першої групи належать чинники що випадають зі сфери контролю органів місцевого і регіонального управління: національна політична стабільність, загальнодержавна система оподаткування, тарифи, розвиток трудових ресурсів, стимулювання промисловості тощо. До другої групи належать чинники, які знаходяться у компетенції органів місцевого і регіонального управління: партнерство приватного і державного секторів, створення ділових асоціацій (в яких беруть участь муніципалітети), розбудова ефективної місцевої інфраструктури, промислових зон, мереж.	[6]
Конкурентоспроможність регіону – можливості регіону забезпечити конкурентні переваги у продуктивному використанні ресурсів та благ задля підвищення людського розвитку не порушуючи економічної безпеки інших регіонів та країни в цілому шляхом суперництва.	[22]
Конкурентоспроможність регіону визначається утворенням та використанням регіональних конкурентних переваг, взаємовигідних взаємовідносин з вітчизняними і зарубіжними економічними суб'єктами, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, суб'єктами підприємництва.	[17]
Конкурентоспроможність регіонального соціально-економічного комплексу є складною соціально-економічною категорією, яка впливає з теорії регіонального розвитку та теорії його просторової побудови. Лише за умов випереджального соціально-економічного зростання та інституціонально-організаційного вдосконалення всіх складових системи регіону конкурентоспроможність регіону набуває реального значення і може утримуватися у довгостроковому періоді.	[56]

Як видно з табл. 1.1, у науковій думці сформувалося два підходи до трактування терміну «конкурентоспроможність регіону». Згідно з першим підходом, регіональна конкурентоспроможність розглядається науковцями як агрегований показник конкурентоспроможності локальних фірм. Даний підхід базується на визнанні різниці в інтересах підприємств та регіонів, у яких вони функціонують. Один з першодослідників регіональної конкурентоспроможності М. Портер пропонує визначати її рівнем продуктивності праці, оскільки висока продуктивність гарантує високий рівень заробітної плати, стабільність національної валюти, прибутковість капіталу та, як наслідок, підвищення стандартів життя населення [54]. Визначаючи критерії підвищення конкурентоспроможності, його послідовник, український дослідник О.Ю. Агафоненко наголошує на необхідності формування такої «бізнес-моделі регіону, яка б, з одного боку, давала змогу розвивати перспективні сектори, де існують передумови для конкурентної переваги, але наявні місцеві ресурси не використовуються повною мірою для виробництва продукції із високою доданою вартістю, на яку існують адекватний попит і ринки збуту (особливо за межами регіону), а з іншого, як наслідок першого – отримувати на цій основі достатні обсяги фінансових ресурсів як для розвитку власне бізнесу, що створює цю додану вартість, так і для реалізації регіональних проектів та програм (тобто забезпечити фінансову самодостатність регіону)» [2, с. 395]. На переконання В.Д. Кожевникової, конкурентоспроможність регіону – це його здатність виробляти і реалізовувати на ринку конкурентний набір продукції (товарів і послуг), який повинен бути кращим у порівнянні з відповідною продукцією інших регіонів [23, с. 59]. Н.М. Жилияєва підходить до її розгляду з позицій теорії глобалізації, представляючи конкурентоспроможність регіону готовністю відповідати на виклики глобального середовища; здатністю адаптуватися до зміни умов, до пошуку і захисту локальних конкурентних переваг, підтримання або покращення позиції регіону в глобальній конкуренції [20, с. 124 – 125]. В.О. Шпильова розглядає конкурентоспроможність регіону як обумовлене економічними, соціальними, політичними та іншими факторами становище регіону і його окремих товаровиробників на внутрішньому та зовнішньому ринках, що відображається через показники (індикатори), які адекватно характеризують його становище та динаміку розвитку [46, с. 184]. О.М. Алимов розширює межі уявлення про конкурентоспроможність регіону, доповнюючи її трактування необхідністю залучення трудових ресурсів. Об'єктом аналізу виступає продуктивність використання регіональних ресурсів, і, в першу чергу, робочої сили та капіталу, по відношенню до інших регіонів, що є результатом зростання валового регіонального продукту, а також його динамікою [4, с. 40]. На інноваційній складовій підвищення регіональної конкурентоспроможності наголошує Т.О. Праченко, розглядаючи конкурентоспроможність регіонів як потенційні можливості вести конкуренцію [35]. З цієї позиції конкурентоспроможність регіонів характеризується міжрегіональними відмінностями за рівнем інноваційного розвитку, надходженнями прямих іноземних інвестицій, розвитком малого та середнього підприємництва, розвитком інфраструктури, наявністю кваліфікованих кадрів, рівнем продуктивності праці та зайнятості. На думку О. В. Рибакіної, конкурентоспроможність регіону характеризується сукупністю показників функціонування галузей та діяльності виробничих структур, що визначають їх стабільний розвиток та успіх у конкурентній боротьбі на внутрішньому й зовнішньому ринках. Її пропонується оцінювати рівнем конкурентоспроможності окремих підприємств регіону та їх продукції [38].

Таким чином, слід припустити, що виникнення першого підходу до розгляду аналізованої категорії значною мірою було обумовлено поглядами першодослідників, зокрема, М. Портера, який розглядав конкурентоспроможність як характеристику діяльності підприємства у нових умовах ринку. Формування такого уявлення, яке стало класичним у економічній науковій думці, відбувалося під впливом цілого ряду чинників, найвагомішими серед яких слід вважати ринкову перебудову національних економік багатьох європейських країн наприкінці ХХ ст., стрімкий розвиток процесів глобалізації та формування нової економіки знань, що висунули перед підприємством безліч завдань та поставили нові пріоритети розвитку. За таких нових умов на міжнародній арені почали з'являтися не лише окремі підприємства, а й регіони, які змогли виявити та розвинути власні конкурентні переваги. Відкликом на ці економічні процеси стало зародження у науковій думці другого підходу до трактування конкурентоспроможності – вже не як оцінки діяльності підприємств регіону, а як комплексної характеристики регіону.

Другий підхід передбачає розгляд категорії «конкурентоспроможність регіону» як похідної функції від показника макроекономічної, тобто національної, конкурентоспроможності. Згідно з цим підходом, конкурентоспроможність регіону постає здатністю регіональної економічної системи оптимізувати локальні ресурси для того, щоб успішно конкурувати на національному та міжнародному ринках та адекватно й оперативно реагувати на зміни, що відбуваються на цих ринках» [48, с. 2 – 3]. Проте у ЄС дана категорія не визнається простою інтерпретацією ані макроекономічної, ані мікроекономічної конкурентоспроможності. Як наголошують Р. Челліні та А. Сочі, «регіони не можна аналізувати ані як просту сукупність компаній, ані як спрощену модель національної економіки» [51]. Враховуючи це, дослідники європейської асоціації Ecorys представляють конкурентоспроможність регіону деревом факторів впливу на формування добробуту, високих стандартів життя та соціалізацію економічної системи [53, с. 11]. З іншого боку до її розгляду підходять британські вчені В. Гардінер, Р. Мартін та П. Тайлер: на їхню думку конкурентоспроможність регіону визначається продуктивністю праці, як її ключового індикатора. На регіональному рівні продуктивність праці залежить від низки чинників (враховуючи специфіку локального бізнес-середовища), які також впливають на рівень зайнятості. Поєднання двох показників – рівня продуктивності та зайнятості – виступає «усвідомленою конкурентоспроможністю», яка є ключовим компонентом ефективності регіонального розвитку та зростання добробуту місцевого населення [52, с. 7]. Так вважає і І. Бегг: на його думку «конкурентоспроможність регіону індукується такими показниками, як продуктивність та зайнятість, й характеризується якістю життя місцевого населення» [49].

Вітчизняні дослідники З.В. Герасимчук та Л.Л. Ковальська пропонують визначати конкурентоспроможність регіону як його «можливості забезпечити конкурентні переваги у продуктивному використанні ресурсів та благ задля підвищення людського розвитку не порушуючи економічної безпеки інших регіонів та країни в цілому шляхом суперництва» [22, с. 158]. Їхню точку зору щодо можливості утворення регіональних конкурентних переваг поділяє І.О. Дегтярьова, зазначаючи, що конкурентоспроможність регіону визначається утворенням та використанням регіональних конкурентних переваг, взаємовигідних взаємовідносин з вітчизняними і зарубіжними економічними суб'єктами, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, суб'єктами підприємництва [17].

Агрегуючи результати напрацювань попередніх дослідників сформулюємо визначення аналізованого терміну: конкурентоспроможність регіону – це позиція регіону у міжнародному рейтингу за результатами реалізації його конкурентних переваг, обумовлених економічними, політичними, соціальними факторами, а також факторами інновацій. На формування такого визначення вплинуло використання авторами першого підходу, згідно з яким регіональна конкурентоспроможність розглядається як агрегований показник конкурентоспроможності локальних фірм. Проте не відкидається доцільність аналізу конкурентоспроможності регіону як похідної функції від показника національної конкурентоспроможності, що складає другий підхід до розгляду конкурентоспроможності регіону, наведений у табл. 1.1.

1.2. Фактори формування конкурентоспроможності регіонів України та особливості управлінського впливу на них

Визначення факторів, які впливають на конкурентоспроможність регіонів, викликається необхідністю надання їх змінам керованого характеру. Але при зверненні уваги в цілому на фактори ми маємо на увазі перш за все інформаційну забезпеченість. Для формування управлінських рішень і забезпечення ефективних управлінських впливів в контексті формування конкурентоспроможності регіонів України потрібні не просто дані щодо соціально-економічного розвитку регіону в різнобічному спектрі питань, а така інформація, котра виділена із її загального масиву за певними критеріями придатності та змістового насичення і наступної вибудови за нею їх складного інформаційного навантаження.

Регіон являє собою велику і складну систему, програма соціально-ринкового функціонування якого, як інформаційна модель розвитку, в реальному вимірі є містким і складним інформаційним утворенням. Ми маємо на увазі систему показників, яка репрезентується у звітності і тим більше у поточній діяльності суб'єктів економіки. Для оперативного аналізу соціально-економічного розвитку територіальної спільноти огляд показників, кількість яких нараховує вже понад 100, є методично неприйнятним. Вони повинні бути звуженими до розумних меж.

За ствердженнями фахівців, для оцінки ефективності системи управління та визначення реального приросту соціально-економічного розвитку регіону достатньо охопити інструментальними засобами не більше 7–11 критеріїв [16, с. 280]. Але мова не йде по суті механічний процес відбору чинників, а про запровадження специфічної, але обґрунтованої технології, сумірної з закономірностями суспільного розвитку. Необхідно поєднати знання щодо чинників впливу на регіональну конкурентоспроможність з умовами і можливостями їх реалізації в управлінні.

Об'єктом інформаційної оптимізації виступають чинники конкурентоспроможності територіального простору, який характеризується крайнім динамізмом і, що головне, їх суперечливим поєднанням в різні часові проміжки суспільного розвитку.

Тобто, фактично, об'єктом інформаційної оптимізації виступає конкурентоспроможність територіального простору. Постає питання щодо тлумачення цього об'єкту.

Ми звикли до сприйняття конкурентоспроможності окремих фірм і підприємств, яка дістає прояв на міжнародному ринку. Беззаперечно, від рівня конкурентоспроможності окремого суб'єкта господарювання залежить конкурентоспроможність виду економічної

діяльності та галузі, а слід і певної території та національної економіки. Проте є сенс тлумачити конкурентоспроможність територіального простору дещо в іншому аспекті.

Якщо звернутися до сутності терміну конкуренція, то в найширшому і найбільш вживаному розумінні означає не що інше як суперництво в якій-небудь галузі, боротьбу за досягнення кращих наслідків змагання. Є всі підстави визначити конкурентоспроможність регіонів як формування і розвиток переваг системою управління порівняно з іншими територіальними утвореннями.

Об'єктом інформаційної оптимізації в такому випадку має виступати соціально-економічний простір регіону, головною функцією якого є, незалежно від часу, соціальне облаштування своїх громадян, задоволення їх соціальних потреб не лише в сфері виробництва, але й в асоційованому розподілі матеріальних і духовних благ, в гідному образі життя, в розширенні і зміцненні зв'язків особистості з суспільством. Можна припустити, що соціально-економічний простір логічно розглядати як безпосереднє поле взаємодії територіальної спільноти особистості і органів регіонального управління, енергія щодо діяльності яких виходить від соціуму, породжується мірою його зрілості, спрямована на людину і сприяє реалізації її сутнісних потреб. Виходить, що людина є метою і результатом функціонування господарського комплексу і тому тільки вона спроможна стиснути опис соціально-економічного простору до оптимально необхідної кількості чинників.

Мова йде про висококваліфікованих фахівців і управлінців, які володіють необхідним досвідом і знаннями в галузі державного управління на різних рівнях його здійснення. Проте, при цьому треба виходити з того, що навіть за умови практично рівної освіченості і нагромадженого досвіду, можливості сприйняття та відтворення чинників забезпечення соціально-економічного розвитку територій далеко не тотожні, оскільки, багато в чому уявлення про них формується і реалізується в управлінських рішеннях в далеко не однакових за рівнем соціально-економічної динаміки регіонах. І справа щодо різного сприйняття чинникового каркасу конгломератом працівників, що тою чи іншою мірою зіштовхуються з питаннями забезпечення і діагностики соціально-економічного розвитку, цим не обмежується. Цьому сприяє вертикально-горизонтальна регіональна політика, в якій державі відведена місія вирівнювання умов діяльності і їхніх результатів, а регіонам – ефективне використання всіх ресурсів з метою підвищення добробуту населення. І, хоча це ніби - то дві частини цілого, тим не менше інтереси окремих територій далеко не завжди збігаються з інтересами держави і не рідко суперечать інтересам сусідніх територій.

Об'єктивно існуюча асиметрія в сприйнятті факторів впливу на регіональний розвиток в одні й ті самі часові проміжки роблять єдино можливим відбір найбільш важливих з них через зіткнення думок. Тільки за такого підходу протирічні сприйняття можна поставити на пік процесу управління соціально-економічним розвитком, а не просто декларуватися. Деяке загальне бачення набору показників в найбільшій мірі відтворюючих соціально-економічну динаміку територій, а слід і їх конкурентоспроможність можливо сформувані на підставі безлічі особистих думок та результатів впровадження прийнятих управлінських рішень. В практиці діагностики результатів та конструювання управлінських рішень такий підхід дістав назву експертних технологій. Зрозуміло, що залучити до дослідження всіх працівників керівних ланок місцевих адміністрацій та місцевого самоврядування практично неможливо. Тому при формуванні узагальненого набору чинників впливу на конкурентоспроможність

територій тобто на соціально-економічну динаміку їх розвитку ми виходили з інструментальних можливостей несутільних спостережень, а саме вибіркового методу.

Керуючись поданими вище припущеннями, для отримання знань щодо чинників соціально-економічного розвитку ми виокремили для обстеження кілька типових регіонів, а саме Дніпропетровську, Донецьку, Запорізьку, Черкаську і Кіровоградську області, які відповідали різноманіттю їх сучасних станів і дозволяли реалізувати концепцію інформаційного упередження. Вибір експертів з прив'язкою до цих регіонів не був для нас обтяжливою справою, оскільки представники самих різних рівнів державного управління та місцевого самоврядування з них є слухачами Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президенті України. До того ж, термін їх навчання у 1,5 роки на денному відділенні та 2,5 роки на заочному, вечірньому та заочно-дистанційному відділеннях дозволяв провести їх якісний відбір і щорічно уточнювати чи то корегувати отримані від них дані.

Згідно з основами статистики, якщо виходити зі ствердження щодо граничної помилки для середніх значень важливості обраних експертами ознак (чинників), яка не перевищувала б 10 % їх істинного домінування і ідентифікації не менше 50 % чинників, то за умови наявності у виокремлених регіонах близько 78 922 державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування [29, с. 120], кількість експертів має скласти [47, с. 221]:

$$n = \frac{t^2 N}{\Delta_x^2 N + t^2 \sigma^2} \quad (1.1)$$

де t – коефіцієнт, залежний від ймовірності, з якою можна гарантувати певні розміри похибки визначення домінуючих чинників (за ймовірності 0,954 він складає $t = 2$) [11, с. 218];
 σ^2 – дисперсія або середня з квадратів відхилень визначення міри домінування ознак (за умови точного визначення 50 % ознак вона складає 0,25, а при 80 % – 0,16);
 N – генеральна сукупність державних службовців та посадових осіб в регіонах;
 Δ_x^2 – гранична помилка для середнього рівня домінування чинника (ознаки) (прийнято на рівні 10 %).

$$n = \frac{2^2 \cdot 0,25 \cdot 78922}{(0,1)^2 \cdot 78922 + 2^2 \cdot 0,25} = \frac{78922}{789 + 1} = \frac{78922}{790} \leq 100$$

Завдання експертів полягало, перш за все, у формуванні консенсусного набору з 10 – 12 чинників (ознак, характеристик, показників), які б у повній мірі відтворювали їх домінуючий вплив на соціально-економічний розвиток репрезентованого ними регіону.

Експертиза здійснювалася за базовими положеннями методу Делфі. На першому етапі ми прагнули поповнити складену нами за літературними джерелами інформацію чинниками, які оконтурювалися експертами на підставі їх практичного досвіду виконання посадових обов'язків. Для виключення проявів конформізму експертні процедури проводилися анонімно з відтворенням в анкеті лише приналежності до того чи іншого регіону, посади з рангом і стажу перебування на ній. При цьому, на етапі формування первинного набору чинників впливу на соціально-економічний розвиток регіону проходив і відбір експертів для участі в наступних дослідженнях. Треба підкреслити, що для певної частки опитуваних державних службовців,

посадових осіб місцевого самоврядування та експертів прямо не приналежних до системи управління, тема дискусії була складною, вони слабо орієнтувалися в питаннях проблеми і самій проблемі та надавали досить примітивні відповіді. Це надавало нам впевненості в необхідності унормування чинникового набору у першу чергу тому, що питання соціально-економічного розвитку є найбільш важливим з поставленого до рішення їх конгломерату й можливими практичними наслідками в контексті реалізації принципу конкурентоспроможності. Для зняття непорозумінь і виключення наявності стійких груп експертів з крайніми точками зору щодо одного й того ж чинника, ми прагнули проникати в зміст і глибину сприйняття ними соціальних і економічних явищ на різних рівнях регіонального управління і в разі необхідності їх корегування конкретизували предмет експертної процедури й надавали їм в залежності від інформованості ту чи іншу додаткову інформацію.

В результаті «дельфійських» процедур було сформовано набір з 12 чинників економічного характеру та такої ж кількості соціальних. Виокремлені й узагальнені нами чинникові набори репрезентовано у табл. 1.2.

Таблиця 1.2. – Набори чинників, які впливають на соціально-економічний розвиток (конкурентоспроможність) регіону¹

Зорієнтованість впливу чинників					
Соціальні			Економічні		
№ зп	Найменування і зміст впливу чинника	Позначення	№ зп.	Найменування і зміст впливу чинника	Позначення
1.	Відповідність ціни і вартості робочої сили	x ₁	1.	Інвестиції в основний капітал	y ₁
2.	Інвестиції в людський капітал	x ₂	2.	Питома вага податкових надходжень у місцевому бюджеті	y ₂
3.	Структура витрат домогосподарств	x ₃	3.	Стан зовнішньоекономічної діяльності	y ₃
4.	Забезпеченість населення житлом і інфраструктурою його обслуговування	x ₄	4.	Результат діяльності території	y ₄
5.	Стан здоров'я населення	x ₅	5.	Використання виробничих ресурсів	y ₅
6.	Рівень соціального забезпечення та надання соціальних допомог	x ₆	6.	Власні доходи місцевого бюджету	y ₆
7.	Рівень зайнятості населення	x ₇	7.	Демографічне навантаження непрацездатними	y ₇
8.	Викиди шкідливих речовин	x ₈	8.	Рівень зносу основних засобів	y ₈
9.	Природний приріст населення	x ₉	9.	Структура господарського комплексу	y ₉
10.	Стан злочинності	x ₁₀	10.	Кількість зареєстрованих суб'єктів ЄДРПОУ	y ₁₀
11.	Пенсійне забезпечення	x ₁₁	11.	Кількість створених робочих місць	y ₁₁
12.	Сукупні ресурси сімей у співвідношенні з стандартом середньої заможності	x ₁₂	12.	Рівень промислового розвитку	y ₁₂

¹ Сформовано за результатами опитувань державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування у 2011 – 2012 рр.

Кожний експерт вибирав з набору чинників, наведеного в табл. 1.2, найбільш значущі і пронумеровував їх за мірою спаду впливу по кожному з блоків окремо. Послідовність вибору і ранжування була такою: найбільш важливими за силою впливу показник отримував за ранг одиницю, а найменш важливий – дванадцять. Після отримання від експертів анкет з відповідями щодо міри впливу кожного з набору соціальних і економічних чинників на динаміку розвитку регіону подальші процеси були суто розрахунковими і ґрунтувалися на відомих методах факторного аналізу.

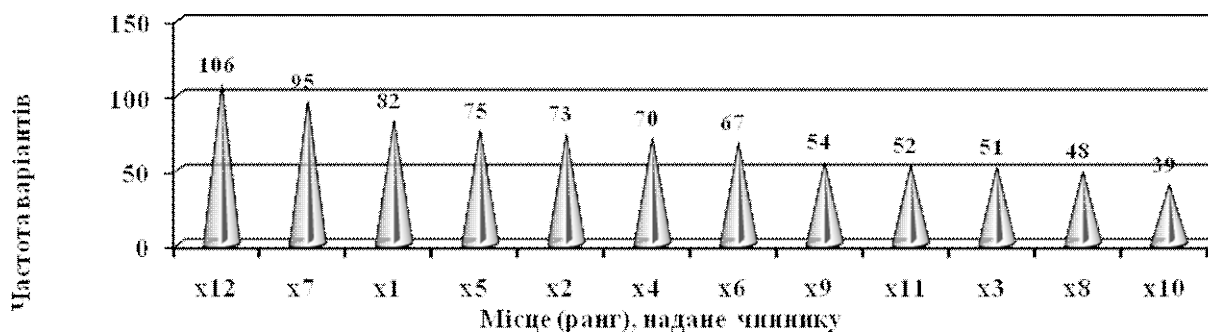
Варіаційні ряди чинників, упорядкованих за поділом на ранги щодо впливу на соціальну та економічну складову розвитку різних груп експертів, наведені на рис. 1.1 і 1.2. На підставі варіаційних рядів, поданих на рис. 1.1, можна зробити висновок щодо збігу думок експертів відносно найбільш впливового чинника (сукупні ресурси сімей у співвідношенні з стандартами середньої заможності) і найменш впливовою (стан злочинності).

Чітко визначилися і чинники середнього впливу, а саме Х4 (забезпеченість населення житлом і інфраструктурою його обслуговування), Х6 (рівень соціального забезпечення та надання соціальних допомог). Деяко з меншим співпаданням, але практично тотожною є позиція експертів щодо впливу чинників на економічну динаміку (рис. 1.2). Найбільш впливовим є чинник У4 (результат діяльності території), а найменш впливовим, зі сформованого експертами конгломерату чинників, У10 (кількість зареєстрованих суб'єктів ЄДРПОУ). Проміжне значення між ними займають чинники У1 (інвестиції в основний капітал) та У3 (стан зовнішньоекономічної діяльності).

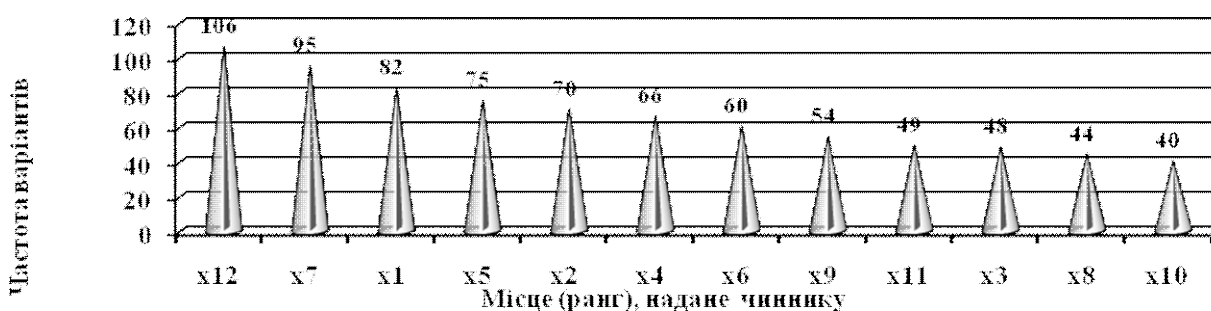
Проте з інформації, наведеної на рис. 1.1 і 1.2, випливає факт певних розбіжностей у сприйнятті експертами значимості чинників у задіянні їх у процеси програмованого розвитку територій. Така категоричність пояснюється однозначним визначенням по групі соціальних чинників тільки найбільш впливового Х12 (сукупні ресурси сімей у співвідношенні з стандартом середньої заможності) і по економічним середньої сили впливу – У3 (стан зовнішньоекономічної діяльності). До того ж, якщо по соціальним чинникам сімдесятип'яти відсоткове співпадання позицій експертів досягнуто по 8 чинникам, то по економічним – тільки по двом. Взагалі по половині економічних чинників думки експертів розбігаються навпіл.

За подібної невизначеності з чинниками економічного характеру, власне через вплив на які забезпечується формування підвалин соціального процесу, управлінські рішення не утримують в собі бажану ціль і не визначають точний напрямок руху до неї. Тільки зріз реально діючих на конкретному часовому проміжку чинників соціального і економічного характеру обумовлює обґрунтовані управлінські впливи.

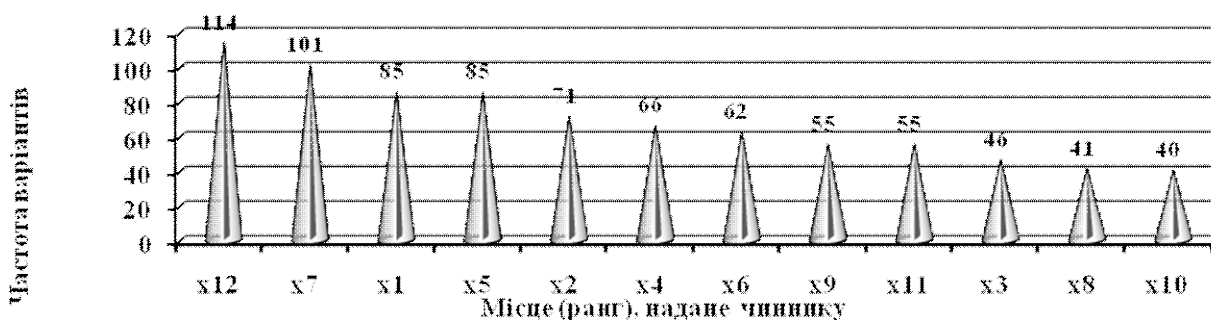
Управління, у такому випадку, лише слідує у фарватері явищ, а не прориває стереотипи. Тому питання щодо забезпечення стійкого керованого соціально-економічного розвитку в регіонах в цілому і їх адміністративно-територіальних одиницях, зокрема, стоїть в площині упорядкування інформаційного масиву думок експертів, тобто застосування таких способів пізнання реальності, які дозволили б зорієнтуватися в умовах досить високої невизначеності та динамічності соціально-економічних процесів. Мова йде не про узагальнення емпіричного досвіду, а про розробку технології вичленення параметрів чи то характеристик детермінації соціально-економічного розвитку. Тому встановлення змісту управлінської інформації є досить важливим моментом в удосконаленні механізму управління через можливість залучення до управління розвитком практично усіх суб'єктів цього процесу і досягнення на цій основі системності, але не достатнім.

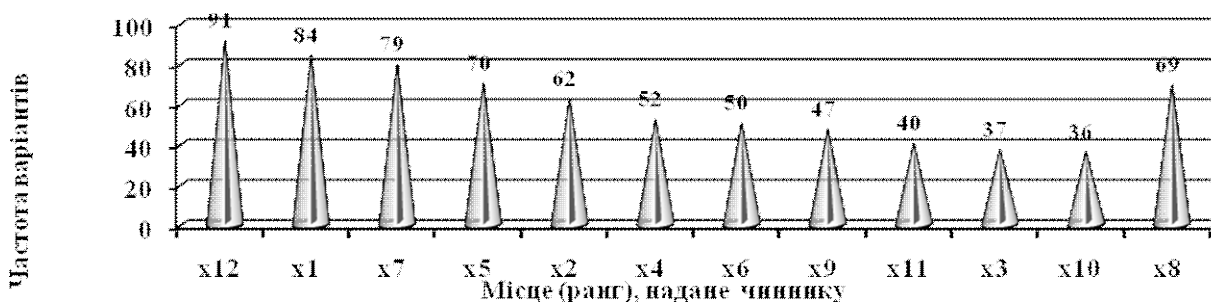
а

б

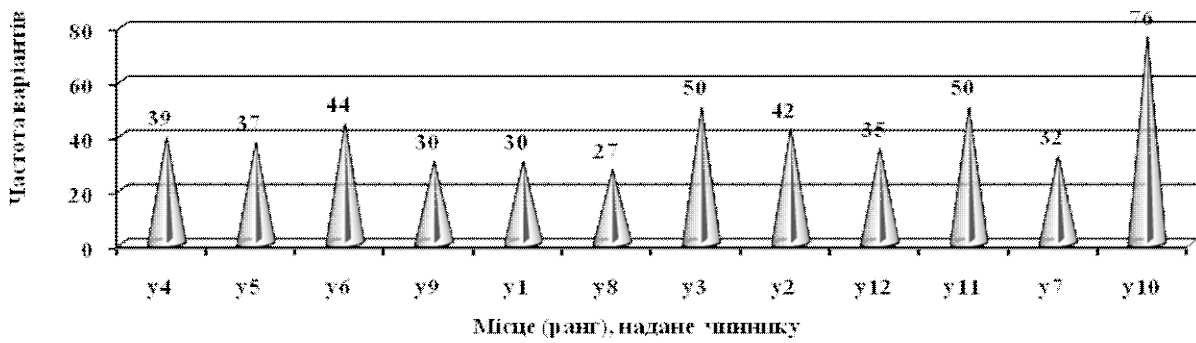
в

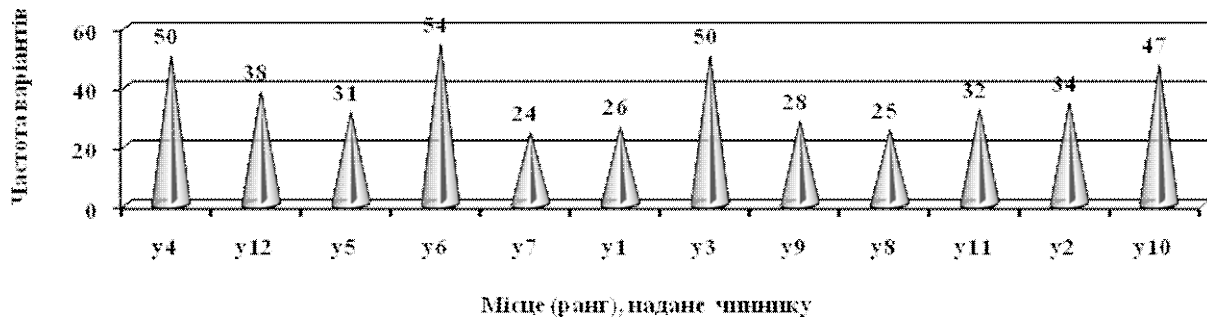
г

Рис. 1.1. Розташування чинників за місцем, визначеним експертами в ході оцінки їх впливу на соціальну динаміку суспільства, при різному групуванні експертів:

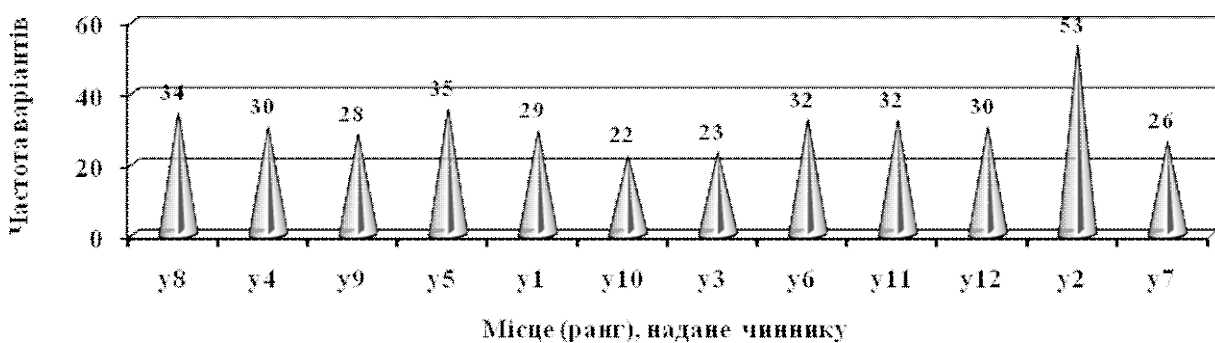
- а – за регіональним поділом експертів
- б – за стажем роботи експертів на останній посаді
- в – за функціями, виконуваними експертами
- г – за категорією посади

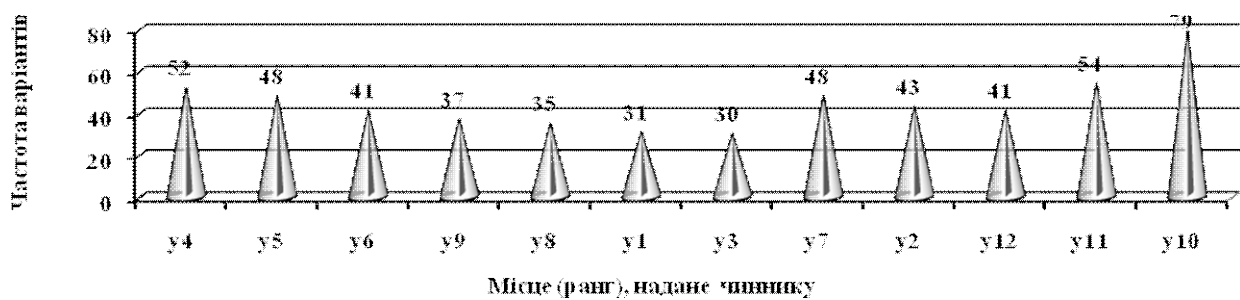
а

б

в

г

Рис. 1.2. Розташування чинників за місцем, визначеним експертами в ході оцінки їх впливу на економічну динаміку суспільства, при різному групуванні експертів:

- а – за регіональним поділом експертів
- б – за стажем роботи експертів на останній посаді
- в – за функціями, виконуваними експертами
- г – за категорією посади

Для того щоби чинник відтворював об'єктивні реалії (розкриття цілей, опис ситуацій, ресурси, деструкції, напрямки необхідних впливів, результати змін і т. ін.) він має оконтурюватися оціночними показниками і критеріями. При цьому, як показники, так і критерії повинні відтворювати кількісні і якісні параметри здійснення процесів соціально-економічного розвитку і досягнуті результати.

Практично всі запропоновані показники використовуються сьогодні на відповідних етапах розроблення прогнозів та програм економічного і соціального розвитку регіонів. Проте, вектор їх задіяння в процесі формування прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку характеризується одномірністю в охопленні поля змін. Вони спрямовані на визначення напрямків розвитку окремих галузей економіки і сфер діяльності і не виводять на інтегровані показники системного впливу. Цю ваду, обумовлену відсутністю диференціації такого складного цілого як соціально-економічний розвиток на частини за мірою впливу, усуває запропонована типологізація чинників. Якщо до цього найбільш впливовий чинник визначався шляхом багатократного перебору і фіксації змін у відповідних локальних показниках, то здійснена теоретична типологізація чинників дозволяє технологізувати процеси управління соціально-економічним розвитком. Мова йде про можливість переведення суб'єктивних впливів на розвиток в об'єктивний зміст, зміни його якісних параметрів.

Разом з тим, було б завчасним тлумачити факт наукового виокремлення блоку інформації, що порівняно повно і достовірно відтворює вплив чинників на соціально-економічний розвиток, як гарант відповіді на питання про дії, які слід запроваджувати на тому чи іншому рівні управління для досягнення позитивних змін в регіоні і його адміністративно-територіальних одиницях. Реальний пласт проблем соціально-економічного розвитку виявляється через сукупне дослідження специфічними інструментальними засобами, зорієнтованими на невизначеність та динамічність суспільного життя.

Конкурентоспроможність регіону як складна категорія економічної науки та науки державного управління має безліч факторів впливу, основні з яких наведено нижче (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Фактори впливу на конкурентоспроможність регіону²

² Складено автором на основі [25, с. 58; 54]

На ньому представлено піраміду факторів впливу на регіональну конкурентоспроможність. Очевидним є те, що у її основі знаходяться фактори розвитку людського потенціалу, зокрема, рівень здоров'я населення; ефективність ринку праці; екологічна безпека; початкова, середня, вища освіта та навчання впродовж життя. Відведення зазначеній групі факторів місця основи піраміди пояснюється високим ступенем їхнього впливу на інтегральний показник регіональної конкурентоспроможності [25, с. 58].

Другу сходинку посідають економічні та політичні фактори, основними з яких є мезоекономічна стабільність, регіональна інфраструктура та розмір ринку. Ці фактори відіграють важливу роль у визначенні місця регіону у загальнонаціональному та міжнародному рейтингах в силу своєї високої значимості для регіонального розвитку в умовах ринкової економіки.

Верхівкою піраміди є фактори розвитку інновацій та технологій. Цю групу факторів вважаємо першою сходинкою до національного лідерства, адже в умовах формування «нової економіки», заснованої на знаннях та інноваціях, саме вони мають визначати вектор руху регіонів та держав до національного та міжнародного лідерства.

Підсумовуюче вищевикладене, слід визнати складність та багатофакторність поняття «конкурентоспроможність регіону», що розширює межі його наукового осмислення. Конкурентоспроможність регіону – це позиція регіону у міжнародному рейтингу за результатами реалізації його конкурентних переваг, обумовлених економічними, політичними, соціальними факторами, а також факторами інновацій.

Уявляючи конкурентоспроможність регіону пірамідою відповідних факторів впливу, слід припустити, що ці фактори визначають позицію регіону у міжнародному рейтингу. В умовах «нової економіки» та економіки знань, на перше місце виходять фактори інновацій та технологій, які забезпечують високий рейтинг регіону у загальнонаціональному та міжнародному вимірах.

1.3. Категорія «активізація економічного розвитку» в системі оцінок регіонального управління

Реальністю сучасного світу є беззаперечне визнання світовою спільнотою соціального призначення держави і звернення в силу цього, як ніколи раніше, до соціальних аспектів суспільної динаміки. Подібна зорієнтованість вимагає відповідної трансформації політичної, економічної та соціальної систем будь-якої країни і об'єктивно зумовлює необхідність формування сучасної моделі управління суспільним розвитком. Відомо, що стан господарського комплексу і рівень задіяння його потенціалу на потреби соціалізації економіки повною мірою залежать від того наскільки своєчасно та ефективно держава виконує свої управлінсько-регулятивні функції.

Всі здобутки як і нагромадження загальнодержавних проблем соціально-економічної динаміки проявляється в найбільш очевидній і зрозумілій формі через призму регіонів. Це пов'язано зі схожістю економіки регіону з національною економікою і можливостями застосування до нього макроекономічних теорій і, зокрема, тих, які ставлять в центр уваги формування цивілізаційних основ життя. Сучасна економічна думка активно розробляє методи адекватного відтворення нової якості управління. В принципово нових умовах слід

відійти від стереотипів політичного характеру і віднайти новий за методологічним рівнем погляд на реалії управлінської діяльності.

У зв'язку з перспективами щодо посилення значимості управління на регіональному рівні достатньою методологічною базою для узагальнення сприймаються наукові підходи до встановлення його сутності та оцінки результативності через розгляд безперервної серії специфічних дій та отримуваних результатів.

Досить представницька група дослідників пов'язують управлінську діяльність з комплексом заходів по усуненню деструкцій і забезпеченню програмованого розвитку. Серед них слід виділити Р. Петухова та В. Волосних, які уявляють управління «системою цілеспрямованих заходів» [33, с. 19]. Інший фахівець Ф. Хміль в академічному підручнику по управлінню персоналом наполягає, що управління це «скоординована система заходів» [45, с. 21]. Література вміщує й тлумачення конкретизовані до державного управління та управління на місцевому рівні. Так, в навчальному посібнику російського видання щодо державного та муніципального управління, започаткована формула, за якою управління як похідна від влади «відтворює комплекс урядових акцій ...» [39, с. 18].

І, хоча авторські тлумачення не надають складових «системи чи то комплексу заходів», і залишають проблему їх розкриття нібито не вирішеною, тим не менше вони постають уявно в якості чогось порівняно завершеного для якогось відтинку часу і конкретного. Мабуть без великої помилки їх можна ототожнити з «проектом досягнення регіоном чи то іншою адміністративно-територіальною одиницею конкретних економічних і соціальних результатів», «планом або програмою економічного й соціального розвитку регіону». Підставою до такого припущення є визначення, які надаються категоріям «план», «програма», «проект». За своїм змістовним значенням термін «план» пов'язується з розкриттям цілей, змісту, обсягу, методів, послідовності та термінів виконання якоїсь роботи [30, с. 391, 392]. У навчальних посібниках цьому поняттю надається значення «плану дій, послідовності тих чи інших заходів» [28, с. 7]. Щодо категорії «програма» [гр. *program* припис], то її пов'язують з «планом діяльності, робіт» [41, с. 606], «план наміченої діяльності, робіт» [30, с. 410]. Хоча в монографічних виданнях, не відкидаючи факту того, що програма є плановим документом, підкреслюють наявність в ній окрім характерних для плану переліку ще й показників і заходів, сприяючих їх досягненню, реєстру ресурсів, необхідних для досягнення цілей [1, с. 126]. Відносно терміну «проект» енциклопедичні словники пропонують сприймати його як [лат. *proiectus* кинутий вперед] план або задумку [30, с. 411], а підручники сучасної доби «одноразовим комплексом взаємопов'язаних заходів» [28, с. 13]. Якщо і можна погодитися з авторами такого підходу до оконтурення сутності управління як процесу, то лише до певної міри. В управлінні дійсно особливого значення набувають раціональні витoki. Ми маємо на увазі проектування, програмування та і моделювання. Вони, безперечно, спрямовані на більш повне використання обмежених ресурсів. І, дійсно, застосування виокремлених термінів не є даниною часу, а підкреслює факт того, що формування управлінських знань і концепцій, проектів та програм, перестає бути привілеєм керівного центру і стає надбанням всіх рівнів управління, в тому числі і місцевого. Вони дозволяють розвантажувати верхні поверхи влади й управління від невластивих їм функцій та дають можливість сконцентруватися на актуальних проблемах розвитку територій. Програмно-цільові й проектні методи управління стають не тільки нормою управлінської діяльності, але й відкидають тупикові шляхи управлінської поведінки

Здійснення управління взагалі і на місцевому рівні зокрема не тільки більш змістовно відтворює процес управління, але й до певної міри відтворює просторові межі, часові періоди й послідовність наближення до мети у кожному циклі управління. Послідовність і порядок управлінських дій мають базуватися на внутрішній логіці процесу управління. А її то у приведених тлумаченнях не відчувається.

Фіксацію стійких форм розвитку, їх відтворюваність, рух людського життя в країні, регіоні чи іншій адміністративно-територіальній одиниці у вигляді певної координації людей, їх дій і предметних умов, засобів і результатів життєдіяльності у формах сумісної взаємодії і т. ін. як перетин координат соціально-економічного простору і часу мабуть слід прагнути відтворити у формулі управління через інші категорії та словосполучення.

Потребу сприйняття процесу управління, в якому суб'єктивні складові переводяться в об'єктивний зміст, в зміну якості об'єкта, прагнули вирішити фахівці на основі відтворення суб'єктно-об'єктних відносин.

Одне з енциклопедичних видань тлумачить управління як «вплив на суспільство з метою його упорядкування, збереження якісної специфіки, удосконалення і розвитку» [9, с. 528]. Охоплюючи дещо нижчі рівні управління Л. Бляхман і А. Маркін трактують його як «цілеспрямований, упорядкований вплив органів господарського управління... на економічний і соціальний розвиток...» [8, с. 41; 42]. В іншому навчальному виданні під управлінням розуміється «система заходів впливу на колективи працівників... з метою створення сприятливих умов для підвищення матеріального і культурного рівня життя населення» [12, с. 22]. З невеликими змінами О. Козлова й І. Кузнецов запропонували до широкого вжитку визначення управління як «цілеспрямованого впливу на колективи людей для організації та координації їх діяльності ...» [24, с. 3].

Ряд вчених, підтримуючи такий підхід, внесли до навчального посібника та енциклопедичного видання формулу управління як «вплив на процес, об'єкт, систему для зберігання їхньої сталості або переведення з одного стану в інший відповідно до поставлених цілей» [19, с. 731; 24, с. 12; 32, с. 11].

Досить цікаво позначила управління О. Гаєвська. Вона наголосила, що звернення до управління є безвихіддю в зв'язку з «неможливістю іншого способу існування будь-якої організації, оскільки упорядкування її елементів ... викликає потребу в управлінському впливі ...» [15, с. 17].

Ці останні тлумачення поєднує одне. Всі вони утримують ключовий термін «вплив». Тлумачні словники пояснюють його як «дію, що чиниться ким-небудь на кого-небудь ...» [31, с. 90] або «дію, яку певна особа ... виявляє стосовно іншої особи ...» [30, с. 382].

Можна припустити, що саме вплив виступає засобом гармонізації потреб суб'єктів. Більш того, є достатня впевненість і в тому, що «управлінський вплив» є базовим засобом здійснення управління. Без нього воно просто не відбудеться не тільки як об'єктивне явище, але і як суб'єктивна діяльність.

Характеризувати і оцінювати управління методологічно можливо виключно через вплив. З введенням в теорію управління поняття «вплив» відкрилися інструментальні можливості відтворити реалії здійснюваності управління як процесу. Якщо більш-менш поглиблено проаналізувати тлумачення управління через «управлінські впливи», то можна уявити і їх дієвий характер, а саме побудження, примус, зміни, перетворення і т. ін. На наш погляд, приведені

варіанти формалізованих впливів виступають каналами зв'язку між управлінням як рушієм і спільнотою людей, позитивні зміни у якій є його призначенням і сутністю.

Спираючись на ці положення можна впевнено стверджувати, що прихід наукової думки до такої формули управління розташував сутність останнього набагато далі по відношенню до діяльності. Проте не менш головним ми вважаємо проникнення через певну новацію в глибинні складові процесу управління, які не лежать на поверхні по відношенню до сприйняття його реалій, але більш сильно впливають на життєдіяльність територіальної спільноти людей. Саме за наявності категорії «вплив» у тлумаченні сутності управління воно набуває прикладного характеру у якості суспільної функції, хоча б тому, що впорядкування стану того об'єкта, на який здійснюється вплив, безпосередньо є його основною суспільною функцією [40, с. 95].

Звичайно, орієнтуючись на категорію вплив у відтворенні самої процесної складової управління, слід виключати всі інші соціально-економічні регулятори, які теж до певної міри спрямовують та мотивують діяльність людей, а саме право, мораль, традиції, звичай і т. ін. Проте, якщо останні незалежно від того зафіксовані вони чи ні у якості суспільної норми, можуть і не чинити бажаний вплив, то управлінський вплив реально здійснюється.

Тоді у найзагальнішому вигляді можна надати тлумачення сутності управління на місцевому рівні. Це не що інше як організуючий і регулюючий вплив на суспільну життєдіяльність на конкретній території, здійснюваний як у формі самоврядування, так і через спеціально створені управлінські структури.

Визначення змісту управління через призму «впливу» диктує необхідність розкриття детермінант управління. Найбільш зримо вони впливають із системної природи самого управління [36, с. 36, 37].

Внутрішніми елементами, які витікають із структури системи управління, є суб'єкти продукування впливів і об'єкти їх сприйняття.

Суб'єктом управління завжди виступає конкретна посадова особа, оскільки повноваження делегуються посаді, а не окремому індивіду або формалізована структура тобто раді відповідного рівня чи то виконавчому органу, котрі по відношенню до територіальної громади наділені владою. У самому широкому розумінні влада передбачає монопольне право суб'єкта приймати заходи обов'язкові й значимі для об'єкта і забезпечувати їх виконання. Визнання цільових, нормативних, ціннісних настанов влади здійснюється об'єктом добровільно чи то за примусом.

В класичному варіанті основним об'єктом управління виступає людина в процесі її діяльності. Щодо державного управління та місцевого самоврядування, то такими можуть бути окремі люди, колективи і громадські поєднання людей в межах будинків, вулиць, кварталів, районів, мікрорайонів, селищ, сіл, міст, регіонів. Об'єкти управління можуть прямо підпадати під вплив суб'єкта або опосередковано, через окремі інститути й інституції.

В найбільшій мірі взаємодія між суб'єктом і об'єктом управління проявляється в результатах виробничої діяльності. Результат управління за структурою і змістом є багатомірним. Поперед всього його наявність засвідчує про завершення певного етапу управлінської діяльності й надає їй конкретні наслідки. З іншого боку за будь-якого варіанту здійснення управлінського рішення результат виступає передумовою нового етапу. І, зрозуміло, що кращий від передбачуваного програмою результат відкриває перспективи, а гірший вимагає переструктурування або докорінної зміни системи управління.

При цьому результат виробництва на окремому підприємстві та їх поєднанні в рамках території об'єктивно пов'язується з активністю власників робочої сили і засобів праці. Тому суб'єкти управління в межах своєї компетенції мають створити мотиви до виробничо-господарської ініціативи.

Відносини, які примушують до ініціативного господарювання, являють собою досить складний вузол економічних, політичних, духовних, психологічних, соціальних відносин. Мабуть безпомилково можна стверджувати, що необхідною умовою започаткування і розвитку активності суб'єктів економіки є ефективність функціонування суспільних інститутів. Разом з тим, субординованими у загальній системі відносин, побудованими до розвитку ініціативної активності є економічні інститути, а в їх структурі - відносини у сфері праці і розподілу.

Але вести мову щодо економічної активності можна у повній мірі лише відносно підприємства. Кожний суб'єкт господарювання формує спеціальний автономний блок стимулювання ініціативи найманих працівників з метою вирішення протиріч між слабкою зорієнтованістю системи управління приватним підприємством на ініціативу і нагальною необхідністю її розвитку. Їхній прояв носить фрагментарний характер, торкаючись окремих осіб, до того ж конкуруючих між собою, без достатнього зв'язку з результатами господарювання в цілому. Як трансформується активність особи в активність підприємства та населення території? Як можна оцінити активність власника робочої сили, власника підприємства, представників регіональної системи управління? Що являє собою інтегрована активність продуцентів території?

Основополагаюча роль активності суб'єктів економіки в соціально-економічних процесах потребує переосмислення і зміни складеного підходу до її визначення.

Основою виробничої активності виступають дії, які пов'язані з постановкою і реалізацією завдань розвитку конкретних виробництв та територіальної спільноти. Перетворююча діяльність визначається можливостями передбачати кінцеві результати виробництва, створювати нову більш продуктивну техніку та технологію, змінювати організацію виробничих процесів. Узагальнюючи ці конструктивні дії людини, можна стверджувати, що як необхідною умовою існування людського суспільства, так і основою відтворення активності будь-якого суб'єкта економіки виступає доцільна діяльність або праця.

Трудовий процес незалежно від форми його організації є не тільки джерелом задоволення матеріальних потреб людини, але і сферою реалізації її здібностей. Завдяки творчості, новачійності, пов'язаними з постановкою та реалізацією нових завдань щодо забезпечення економічного зростання на тому чи іншому робочому місці, людина виконує функцію створення необхідних споживчих вартостей. І в цьому до певної міри «матеріальному розумінні» активність як дія не привноситься ззовні. Вона є внутрішньо властивою ознакою людського фактору, характерною рисою людини як розумової істоти, яка перетворює світ. Кооперація праці, «...за якої багато осіб планомірно працює поруч й у взаємодії один з одним в одному і тому ж процесі виробництва або в різних, але пов'язаних між собою процесах виробництва...» [26, с. 331], сприяє привнесенню у процес праці імпульсу активності, збуджує ініціативу. Будь-який працівник в умовах кооперації праці реалізовує в процесі праці свої матеріальні, а разом з тим і духовні інтереси, прагне бути нарівні з іншими, а подекуди і випереджувати їх. На наш погляд, об'єктивно виникаюче в процесі праці прагнення працівника до досягнення порівняно підвищених результатів виробничої діяльності відносно інших робітників є передумовою активізації

окремого індивіда у зміні результатів виробничого процесу. Але потрібно бути об'єктивним щодо цього прагнення. Воно може і залишитися на досягнутому рівні тобто внутрішньої потреби за змістом, якщо не буде реалізованим. Що передбачає подібна дія?

Перш за все, реалізація прагнення щодо активності у виробничому процесі передбачає вихід у сферу виробничих відносин. Останнє забезпечується через ці відносини в процесі безпосереднього виробництва, розподілу, обміну та споживання. У цьому сенсі активність людини постає соціальною якістю і водночас економічною формою через яку реалізуються виробничі відносини.

Матеріалістичне розуміння активності людини та і виробничого колективу в цілому передбачає наявність джерела її розвитку, причин, що обумовлюють її формування і рух. Питання ж щодо фундаменту, який породжує активність, має принципове значення в силу того, що активність вносить у процес соціально-економічного розвитку щось порівняно нове, прогресивне. І, що головне, чим ширша сфера активності тим інтенсивнішим складається розвиток.

Зростання активності тісно пов'язане з потребами як рушійною силою будь-якої діяльності. При цьому зовсім неправомірно виключати з переліку потреб людини потребу в реалізації її власних здібностей, умінь і навичок. Саме необхідність задоволення все зростаючих потреб примушує людину розширювати і розвивати виробництво, проявляти активність, ініціативу і підприємливість в здійсненні продуктивної діяльності.

Проте, щоби виробляти, люди вступають в певні зв'язки і відносини і лише в рамках цих відносин і зв'язків має місце виробництво. Характер зв'язків, їх спрямованість і перетворююча сила визначаються існуючим характером власності на засоби виробництва. Обумовлені характером власності відносини людей з приводу задоволення потреб виступають у якості інтересів тобто первісного імпульсу будь-якої діяльності, де термінуючись існуючими суспільними умовами виробництва, розподілу і обміну.

Визначена характером інтересів та суспільно-економічних відносин активність являє собою категорію відповідного способу виробництва і має в залежності від виробничих відносин різну соціально-економічну сутність і спрямованість, а також кінцеву мету та повноту її досягнення. Вплив виробничих відносин на розвиток активності мже бути прискорюючим і гальмуючим.

Основний критерій і кінцевий результат розвитку господарської активності полягає у досягненні порівняно вищого результату при складених витратах на виробництво. Але досягнення мети в умовах ринкових відносин неможливе виключно за зусиль власника засобів виробництва. Необхідна максимальна мобілізація зусиль і здібностей безпосередніх учасників виробництва тобто власників робочої сили. Власники засобів виробництва зацікавлені у тому, щоби активність працівника входила складовою в його трудову діяльність. В цьому контексті розробляються численні способи і форми оживлення активності виробничого персоналу. І в цьому контексті активність власників робочої сили є формою реалізації активності власників засобів виробництва.

Ми поділяємо точку зору, згідно якої сутність активності виступає у якості реалізованої зацікавленості, проявленої здатності до новаційних і цілеспрямованих дій. Уже з цієї формули слідує, що активність є складним суспільним явищем. Вона включає форми різних рівнів розвитку та численні варіанти їх прояву.

Є всі підстави вважати, що активність окремого індивіда нерозривно пов'язана з активністю всього суб'єкта господарювання та їх поєднань. Неможливо вирішувати

проблему економічного зростання та соціальної динаміки без забезпечення умов до господарської активності в цілому на певній території. В конкретно-прикладному аспекті активність в забезпеченні соціально-економічного розвитку можна визначити як новаційну діяльність у розробці і здійсненні ефективних рішень господарських задач території.

Досвід ринково-трансформаційних перетворень в Україні показав, що однією з обов'язкових умов створення життєздатної економіки перехідного періоду є активна регіональна політика. Серед питань, які потребують нагального вирішення в короткостроковому періоді і які, на перший погляд, постають досить буденними та прагматичними, опинилися ті з них, що безпосередньо пов'язані з економічною пасивністю суб'єктів підприємництва і, як наслідок, не виконанням державою соціального призначення. Мова йде про доходи бюджету та потреби їх масштабного перерозподілу через соціальні трансферти для боротьби з масштабною бідністю, що водночас провокує порушення базових прав людини й демотивує підприємців в отриманні легальних прибутків та пояснює незначні обсяги їх офіційної продуктивної діяльності. Власне це виклик до наукового загалу в пошуці ефективної моделі господарського розвитку. Її побудова обумовила необхідність здійснення оцінювання економічного стану і конкурентоспроможності регіону.

1.4. Огляд методичних підходів до оцінки конкурентоспроможності регіонів

Питання пошуку і використання сучасного наукового інструментарію, здатного оцінити конкурентоспроможність регіонів більшої актуальності набувають на фоні мінливого характеру соціально-економічного розвитку регіонів України. Багатосторонній характер конкуренції зумовлює широкий діапазон підходів до такої оцінки. Проблема формування системи показників конкурентоспроможності залишається до кінця не вирішеною у всьому світі, що призводить до неоднозначності та помилок в тлумаченні і методики визначення окремих показників.

Розглянемо підходи загальноновизнаних міжнародних організацій та окремих закордонних і вітчизняних фахівців. Детальний аналіз підходів Всесвітнього Банку (ВБ), Світового економічного форуму (СЕФ), Міжнародного інституту розвитку менеджменту (МІРМ) та Міжнародної організації «Європейський форум з проблем управління» показав (ЄФПУ), що дані організації не передбачають безпосередньо визначення конкурентоспроможності регіонів, а орієнтовані на оцінку конкурентоспроможності країн (причому опосередковано ототожнюють показники оцінок). Це і не дивно, оскільки у рамках сучасної парадигми «регіон-система» з'являється реальна можливість розглядати регіон будь-якого рівня як регіональну економічну систему чи як деяку сукупність різних елементів продуктивних сил, взаємозалежних між собою географічним (у масштабах окремої території) розташуванням, процесами суспільного відтворення і сформованими між ними господарськими зв'язками [2].

Крім того, в ході дослідження виявлено низку особливостей в підходах, методах та доборі показників оцінки конкурентоспроможності суб'єктів макро- та мезоекономічного рівня.

Основна особливість пов'язана із схемою оцінки конкурентоспроможності, покладеною в основу підходу, що представлено в табл. 1.3. Так, ВБ та ЄФПУ в якості суб'єкта дослідження обрали країну, а в основу підходу поклали схему «країна – регіони» та «країна – регіони – населення».

Таблиця 1.3. – Особливості в підходах, методах та кількості факторів щодо оцінки конкурентоспроможності регіонів

Міжнародні організації	Схема оцінки конкурентоспроможності, покладена в основу підходу	Застосовувані методи	Кількість груп факторів, покладених в основу оцінки	Групи показників, які використовуються для оцінки
Світовий економічний форум (СЕФ)	Країна → фактори рівня продуктивності економіки → регіон	Рейтинговий метод Експертні методи	12 груп	Державні приватні й суспільні установи, інфраструктура, макроекономічна стабільність, охорона здоров'я і початкова освіта, вища освіта й професійна підготовка, ефективність ринку товарів і послуг, ефективність ринку праці, розвиненість фінансового ринку, оснащеність новітніми технологіями (технологічна готовність), розмір ринку, рівень розвитку бізнесу, інновації
Всесвітній банк (ВБ)	Країна → регіон		10 груп	Темпи зростання економіки, ефективність промислового виробництва, рівень розвитку науки та техніки, темпи освоєння науково-технічних досягнень, участь у міжнародному розподілі праці, динамічність та ємкість внутрішнього ринку, гнучкість фінансової системи, вплив державного регулювання економіки, рівень кваліфікації трудових ресурсів, забезпеченість трудовими ресурсами, соціально-економічна та внутрішньополітична ситуація
Європейський форум з проблем управління (ЄФПУ)	Країна → регіони → доходи населення		10 груп	Динамізм економіки, ефективність промислового виробництва, динамізм ринку, розвиток фінансової системи, якість трудових ресурсів та якісного складу населення, ініціатива держави, ресурси та інфраструктура
Міжнародний інститут з розвитку менеджменту (МІРМ)	Країна → регіон → конкурентне середовище для бізнесу	Рейтинговий метод Статистичні методи	4 групи	Інфраструктура, ефективність уряду, ефективність бізнесу, макроекономічні показники

При цьому спеціалісти ВБ безпосередньо пов'язують конкурентоспроможність країни з благополуччям регіонів, а фахівці ЄФПУ вражають, що конкурентоспроможність країни залежить не тільки від благополуччя регіонів, а і від рівня доходів населення. СЕФ основою конкурентоспроможності регіону вважає фактори рівня продуктивності економіки. Представники МІРМ в снову оцінки конкурентоспроможності регіонів поклали створення конкурентного середовища для суб'єктів підприємницької діяльності [18].

Друга особливість проявляється в наборі наукових методів.

Звертає на себе увагу, по-перше, незначне коло застосовуваних методів, серед яких метод стахостичної комплексної оцінки та метод рейтингової оцінки; по-друге, той факт, що у використуванні методи є інструментом для проведення рейтингування або групування

Кратко охарактеризуємо їх. Методи стахостичної комплексної оцінки (які в зазначених підходах складаються з статистичного методу, методу експертної оцінки та опитування) носять об'єктивно-суб'єктивний характер і дозволяють виявити прямі та опосередковані залежності між показниками, при цьому отримати достатньо неочікувані результати. Слід зазначити, що перевагою статистичних методів є їх достовірність та об'єктивність, недоліком – непередбачуваність та протиріччя отриманих залежностей. Застосування методу експертних оцінок та опитувань вносить значну долю суб'єктивізму. Стосовно методу рейтингової оцінки. Із усіх видів рейтингів міжнародними організаціями обрано бальний метод, згідно з яким використовуються числові значення статистичних показників, які в подальшому зводяться до бальних оцінок за наперед визначеною, як правило, 100-бальною шкалою. Метод дозволяє об'єднати різновимірні показники, але обтяжений методичною складністю та непрозорістю встановлення певною мірою суб'єктивного інтегрального показника.

Третя особливість полягає в кількості та якості груп факторів і показників оцінки. Проранжовані (за кількістю груп факторів, покладених в основу оцінки) особливості в підходах міжнародних організацій, представлено в табл. 1.4.

Дослідження показало, що СЕФ пропонує найбільшу кількість груп показників – 12, система показників оцінки конкурентоспроможності ВБ та ЄФПУ передбачає 10 груп, а МІРМ – лише 4 групи.

Ключовим є питання кількості показників та їх якісні характеристики. Міжнародні організації пропонують від декількох показників до близько 150. Слід зазначити, що кількість не означає якість – тобто велика кількість показників не гарантує об'єктивного результату, а навіть може збільшити імовірність похибки і призвести до викривлення результатів [14].

Експрес-аналіз методичної бази оцінки конкурентоспроможності країн(регіонів) міжнародних організацій показав, що найчастіше використовуються показники, які мають різну назву, але характеризують державне регулювання економіки. Так, МІРМ пропонує визначати «макроекономічні показники», СЕФ – «показники економічної стабільності», ВБ – «показники темпів зростання економіки», а ЄФПУ – «показники динамізму економіки» (див. табл.1.3).

Означені міжнародні організації враховують роль регіонів у забезпеченні конкурентоспроможності країни, але по-різному оцінюють ступінь важливості цієї ролі. Так, СЕФ надає першочергове значення і виносить її на перше місце з 12 груп показників, МІРМ – на 2-ге місце з 4-х груп, ЄФПУ – на 6-те місце, а ВБ – на передостаннє, 9-те місце;

Таблиця 1.4. – Підходи та методи оцінки конкурентоспроможності регіонів вітчизняним та зарубіжними науковцями³

Підходи до оцінки	Застосовувані методи	Основні показники
Розробки фахівців ближнього зарубіжжя		
Підхід, заснований на комплексному методі оцінки	Рейтинговий метод Індексний метод (IRPEX)	Рівень конкурентоспроможності, динаміка поточного стану, тип конкурентних переваг, конкурентоспроможність підприємств регіону, інституційний розвиток регіону, інвестиційний потенціал регіону
Підхід, заснований на трудових параметрах	Статистичні методи	Питома вага оплати праці в регіоні, рівень життя населення, ефективність функціонування господарчої системи регіону, інвестиційна привабливість регіону
Підхід, заснований на системі національних рахунків		ВРП на душу населення, обсяг інвестицій у основний капітал, бюджетно-фінансова забезпеченість, доля робітників, зайнятих у малому бізнесі
Кластерний підхід		Темп зростання продукції галузей, у яких задіяні центральні підприємства кластеру; частка продукції галузевого кластеру у ВРП; темп галузевого зростання, темп кластерного зростання; темп зростання продукції кластеру у порівнянні з темпом зростання галузі
Кваліметричний підхід	Догма «одномірності»	Показники залежать від пріоритетів, обраних для експертизи
Програмно-цільовий підхід	Методи планування (менеджменту)	Побудова «дерева цілей» - показники залежать від цілей, які визначені пріоритетними
Розробки вітчизняних науковців		
Підхід, заснований на комплексному методі оцінки	Рейтинговий метод Індексний метод	Наявність й ефективність використання ресурсів регіону, життєвий рівень населення, прямі інвестиції в регіон, інвестиції в основний капітал на одну особу, відкритість економіки регіону
Підхід, заснований на системі національних рахунків	Статистичні методи	Темп зростання ВРП, темп зростання (зменшення) обсягу промислової продукції, темп зростання (зменшення) обсягу інвестицій в основний капітал, рівень виконання доходів місцевих бюджетів, кількість малих підприємств
Кластерний підхід		Темп зростання продукції галузей, у яких задіяні центральні підприємства кластеру; частка продукції галузевого кластеру у ВРП; темп галузевого зростання, темп кластерного зростання; темп зростання продукції кластеру у порівнянні з темпом зростання галузі
Підхід, заснований на стратегічному плануванні	SWOT, PEST, SNW - аналіз	Політична, економічна, соціальна, технологічна конфігурації регіону; сильні, слабкі сторони регіону, можливості та загрози для регіону

– друге місце в оцінці посідають показники, пов'язані з розвитком фінансової системи. ВБ робить акцент на гнучкості фінансової системи (8-ме місце з 10-ти показників), СЕФ (8-ме місце з 12-ти показників) і МІРМ (2-ге місце з 4-х показників) приймають до уваги розвиненість фінансового ринку;

– на третьому місці показники, що характеризують стан розвитку ринку. Міжнародними організаціями пропонуються здійснювати оцінку через показники участі у міжнародному розподілі праці, рівня кваліфікації трудових ресурсів, забезпеченості трудовими ресурсами, економічного потенціалу, соціально-економічної ситуації.

³ Складено на основі [13;14; 18].

На нашу думку аналіз, проведений за означеними показниками, не відображає повною мірою рівень конкурентоспроможності регіонів України, оскільки передбачає нівелювання різних країн та регіонів.

Розглянемо підходи до оцінки конкурентоспроможності регіонів, які пропонують фахівці ближнього зарубіжжя та вітчизняні науковці і практики. Аналіз показав, що в більшості наукових розробок вітчизняних науковців та фахівців ближнього зарубіжжя в основу оцінки конкурентоспроможності регіонів покладено ті ж методи, які застосовують до оцінки конкурентоспроможності країн Міжнародні організації, про що свідчить інформація, наведена у табл. 1.3. Більше того, і вітчизняні, і закордонні фахівці пропонують такі підходи, як «Підхід, заснований на комплексному методі оцінки», «Підхід, заснований на системі національних рахунків», «Кластерний підхід» з притаманними їм методами.

Різниця полягає в якісному доборі показників, які використовуються в одних й тих самих підходах. Так, якщо фахівцями ближнього зарубіжжя під час комплексної оцінки конкурентоспроможності регіонів акцентується увага на показниках, які базуються на поточному стані виробничого, інвестиційного, інституційного потенціалу регіону та його конкурентних перевагах, то вітчизняні науковці більшою мірою спираються на наявність й ефективність використання ресурсів регіону, життєвий рівень населення, інвестиції в регіон, відкритість економіки регіону.

Здійснимо стислий огляд означених підходів. Підхід, заснований на комплексному методі оцінки конкурентоспроможності регіонів вперше було запропоновано Російським Інститутом регіональної політики, фахівці якого запропонували так званий «Інтегральний індекс конкурентоспроможності регіонів (IRP INDEX) – IRPEX» та склали рейтинг конкурентоспроможності регіонів Російської Федерації [27].

IRPEX визначається на основі двох зведених індексів:

- індексу конкурентоспроможності підприємств регіону, який враховує фінансовий стан підприємств регіону, їх інвестиційну та інноваційну активність, диверсифікацію галузевої структури регіону, рівень корпоративного розвитку;
- індексу інституційного розвитку регіону, який спирається на такі показники, як загальний підприємницький, інвестиційний та інноваційний клімат, якість трудових ресурсів, розвиток та ресурсне забезпечення інфраструктури, туристична привабливість регіону.

Науковці Смирнов С.Н., Симачев Ю.В., Засимова Л.С., Чулок А.А. зазначають, що в залежності від цілей оцінки конкурентоспроможності регіонів можуть бути обрані як інтегральні, так і часткові показники [27].

Інтегральні показники використовуються для роботи над створенням іміджу регіону, визначаючи вклад регіону у економічний розвиток країни, а часткові показники характеризують конкурентоспроможність регіону за конкретними напрямками (критеріями). Регіони з низьким загальним рівнем конкурентоспроможності можуть виявитись конкурентними за окремими показниками з точки зору потенційних інвесторів.

Унікальність методики полягає в тому, що конкурентоспроможність регіону розглядається комплексно, не через призму ефективності роботи регіональних підприємств або забезпеченість сировинними ресурсами, а як сукупність умов для сталого та якісного розвитку [18].

Даний підхід широко застосовується і вітчизняними науковцями Дмитрієвою В.О., Тарасовою О.О., Безуглою В.О. [7; 18; 42]. Систему показників конкурентоспроможності регіонів, засновану на принципах цілісності, самоорганізації та спеціалізації розглядає

Агафоненко О.Ю. [2]. Оцінка конкурентоспроможності регіонів базується на інтегральному показнику ефективності регіональної конкурентоспроможності, який враховує природні, трудові, виробничі ресурси, форми та методи організації виробництва, розвиток науки і освіти та комунікаційні й транспортні системи.

Представляє певний інтерес інтегральний підхід, який спирається на сім груп показників (серед яких показники наявності й ефективності використання ресурсів регіону, життєвого рівня населення, інвестиційної привабливості регіону, інноваційної складової регіону, показники введення нових основних засобів, споживання окремих видів енергетичних матеріалів, малі підприємства) запропонований [42]. Дещо інший набір показників – це група показників економічного розвитку бізнесу регіону, показники виробничо-збутового потенціалу та бізнес-інфраструктури, фінансово-інвестиційного та інноваційного потенціалу, соціального та демографічного розвитку регіону, показники розвитку територій та якості життя населення, показники схильності бізнес-структур до кластеризації [13; 14]. За результатами дослідження Безугла В.О. пропонує вісім груп показників, зокрема, випуск продукції промисловості; введення в дію основних виробничих фондів; підвищення кваліфікації кадрів за регіонами; вартість експорту товарів; інвестиції в основний капітал на одну особу; прямі інвестиції в регіон; кількість наукових організацій за регіонами; обсяг науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій, за регіонами. Таким чином, базою забезпечення конкурентоспроможності регіону виступає виробничий, торговельний, людський, інвестиційний та інноваційний капітал [7].

Звертає на себе увагу і потребує більш детального вивчення «Підхід, заснований на трудових параметрах», який відноситься до підходів економіки постіндустріального типу. Даний підхід, запропонований Землянською І.А., Ушвицьким Л.І. та Парахиною В.Н., Андрєєвим В.Е. базується на тезі, що головним суб'єктом регіону є населення [5; 21; 44]. В основу підходу, запропонованого Землянською І.А. покладено універсальний показник конкурентоспроможності, який використовують в міжнародній практиці – питому вагу оплати праці (яка, визначається як співвідношення заробітної плати до продуктивності праці), а Ушвицького Л.І. та Парахиною В.Н. – інтегральний рівень конкурентоспроможності регіону, обчислений на основі показників рівня життя населення, ефективності функціонування господарчого механізму регіону та інвестиційної привабливості регіону. Автори пропонують побудову трьох матриць: «рівень ефективності використання ресурсів – рівень життя»; «рівень інвестиційної привабливості – ефективність використання ресурсів»; «рівень інвестиційної привабливості – рівень життя».

Дещо по-іншому розкриває підхід Андрєєв В.Е., який розглядає конкурентоспроможність регіону через призму ціноутворення, попиту і пропозиції та якості життя населення [5].

Останнім часом все більше уваги з боку як вітчизняних, так і провідних закордонних науковців приділяється підходам та методикам, пов'язаним не з констатацією фактів, а з прогнозуванням рівня конкурентоспроможності регіонів. Все частіше вітчизняні вчені застосовують підхід, заснований на стратегічному плануванні.

Для оцінки рівня конкурентоспроможності регіонів Підвисоцький В.Г. застосовує PEST-аналіз [34, с. 31 – 40]. Даний різновид аналізу призначений для стратегічного прогнозування, виявлення та оцінки факторів зовнішнього середовища, що можуть у теперішньому та майбутньому часі вплинути на діяльність досліджуваного об'єкта. Отримання необхідної інформації засновано на експертних оцінках (за 9-бальною шкалою).

У якості експертів залучаються топ-менеджери, спеціалісти та консультанти. Він дублює SWOT-аналіз SNW-аналіз, який передбачає оцінку стану внутрішнього середовища підприємства за рядом позицій, кожна з яких отримує одну з трьох оцінок: сильна (Strength); нейтральна (Neutral); слабка (Weakness).

За результатами дослідження можна зробити декілька висновків:

Серед значної кількості підходів, методів та методик щодо оцінки конкурентоспроможності регіонів не існує і не може існувати універсальних, які можна було б застосувати до будь-якого територіального утворення, оскільки кожний регіон являє собою унікальну відкриту систему. Дана система не є статичною, між її елементами постійно відбуваються процеси обміну та взаємодії.

Слід зазначити, що для вчених та практиків України певні труднощі сполучені не тільки з добром показників, на основі яких визначається конкурентоспроможність регіонів, а і з відсутністю і запізненістю на два-три роки низки статистичних показників на державному та регіональному рівні. Вітчизняні вчені майже не мають можливості оперативно оцінювати та впливати на ситуацію, а тим більш об'єктивно прогнозувати її.

Тому підходи, які спираються на статистичні методи, більшою мірою констатують минуле, а не відображають сьогодення, а тим більш майбутнє. Вийти з даного становища дещо дозволяє підхід, заснований на стратегічному плануванні.

Список використаних джерел:

1. Аганбегян А.Г. Управление социалистическими предприятиями : Вопросы теории и практики. / А.Г. Аганбегян. – М. : Экономика, 1979. – 448 с.
2. Агафоненко О.Ю. Определение показателей и критерия эффективности региональной конкурентоспособности / О.Ю. Агафоненко // Экономика : проблемы теории та практики : зб. наук. пр. – Д. : ДНУ, 2007. – Вип. 226. – Т. II. – С. 395 – 404.
3. Агафоненко О.Ю. Формування системи показників конкурентоспроможності регіонів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / О.Ю. Агафоненко. – Донецьк : 2008. – 25 с.
4. Алимов О.М. Конкурентоспроможність національної економіки / О.М. Алимов, В.Н. Ємченко. – НАН України. – К. : Ін-т економіки, 2001. – 59 с.
5. Андреев В.Е. Конкурентоспособность региона и методика её оценки / В.Е. Андреев – [Электронный ресурс] – Режим доступа : [http : //otechestvo.yar.ru /melikh/article2.html](http://otechestvo.yar.ru/melikh/article2.html). Pфuk//. – Загл. с экрана.
6. Антонюк Г.Я. Теоретико-методологічні основи дослідження конкурентоспроможності регіону / Г.Я. Антонюк // Наукові праці ЧДУ ім. П. Могили. – Сер. Економіка. – 2007. – Вип. 59. – Т. 72. – С. 118 – 124.
7. Безугла В.О. Интегральная оцінка конкурентоспроможності регіонів України / В.О. Безугла – [Электронный ресурс] – Режим доступа : [http : //eprints.ksame.kharkov.ua/ 1291/1/53-60_Безугла.pdf](http://eprints.ksame.kharkov.ua/1291/1/53-60_Безугла.pdf). – Заголовок з екрана.
8. Бляхман Л.С. Организация управлением социалистическим предприятием : учебное пособие для студентов экон. специальностей вузов / Л.С. Бляхман, А.А. Маркин. – М. : Высш. шк., 1983. – 247 с.
9. Большой энциклопедический словарь : в 2 т. / гл. ред. А.М. Прохоров. – М. : Советская энциклопедия, 1991. – Т. 2. – 1991 – 768 с.

10. Брикова І.В. Теоретичні основи міжнародної конкурентоспроможності регіону / І.В. Брикова [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.kneu.kiev.ua/data/upload/publication/main/ua/124/konkuren_regionu.doc. – Заголовок з екрану.
11. Венецкий И.Г. Основные математико-статистические понятия и формулы в экономическом анализе : справочник / И.Г. Венецкий, В.М. Венецкая. – М. : Статистика, 1975. – 447 с.
12. Верба В.А. Проектний аналіз : підручник / В.А. Верба, О.А. Загородніх. – К. : КНЕУ, 2000. – 322 с.
13. Вишнякова І.В. Огляд методичних підходів до аналізу соціально-економічного розвитку регіонів / І.В. Вишнякова // зб. матеріалів XII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених «Проблеми реалізації науково-творчого потенціалу молоді : пошуки, перспективи», (Павлоград, 19 березня 2010 р.) – Д. : ІМА-прес, 2010. – С. 37 – 38.
14. Вишнякова І.В. Семиблоковий підхід до аналізу показників розвитку регіону, що впроваджує кластерну модель / І.В. Вишнякова // Матеріали міжнародної наук.-практ. конференції «Економіко-правові особливості розвитку України та її регіонів в умовах трансформації економіки», м. Сімферополь, 15-17 берез. 2010 р.) – Сімферополь : КІЕГП, 2010. – С. 24 – 27.
15. Гаєвська О.Б. Управління як соціальний феномен : монографія / О.Б. Гаєвська. – К. : КНЕУ, 2000. – 168 с.
16. Гусаров Ю.В. Управление: динамика неравновесности: науч. издание / Ю.В. Гусаров. – М. : Экономика, 2003. – 382 с.
17. Дегтярьова І.О. Фактори підвищення конкурентоспроможності сучасного регіону / І.О. Дегтярьова – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.nbuiv.gov.ua/e-journals/Dutp/2009-1/doc_pdf/Degtyareva_IO.pdf. – Заголовок з екрану.
18. Дмитрієва В.О. Основні підходи та показники оцінки конкурентоздатності регіонів / В.О. Дмитрієва // Вісник Запорізького національного університету : зб. наукових праць. Економічні науки. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. – С. 193–202.
19. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 3. / С.В. Мочерний (відп. ред) [та ін.]. – К. : Академія, 2002. – 952 с.
20. Жилиєва Н.М. Механізм підвищення конкурентоспроможності регіону в умовах глобалізації / Н.М. Жилиєва // Сталій розвиток економіки : всеукр. наук.-виробн. ж-л. – 2011. – № 1. – С. 124 – 128.
21. Землянская И.А. Конкурентоспособность регионов / И.А. Землянская // Деловой Волгоград. – 2009. – № 5(21). – [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://dv.in-s.ru/html/archiv/_2009_god/nomer5_21/konkurentosposobnost_regionov.html. – Загл. с экрана.
22. Ковальська Л.Л. Конкурентоспроможність регіону : теорія, методологія, практика : монографія / Л.Л. Ковальська, З.В. Герасимчук – Луцьк : ЛНТУ, 2008. – 280 с.
23. Кожевникова В.Д. Конкурентоспроможність економіки регіону / В.Д. Кожевникова // Вісник Львівської комерційної академії. – Серія : Економіка. – Вип. 7. – Львів : Коопосвіта. – 2005. – С. 58–63.
24. Козлова О.В. Научные основы управления производством учебник для инж.-экон. вузов / О.В. Козлова, И.Н. Кузнецов. – М. : Экономика, 1970. – 286 с.
25. Ларіна О.Г. Оцінка конкурентоспроможності регіонів в американській та європейській моделі розвитку / О.Г. Ларіна // Науковий вісник ЧДЕГУ. – 2011. – № 2 (10). – С. 54 – 59.

26. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии [Книга 1. Процесс производства капитала] / К. Маркс – М. : Госполитиздат, 1953. – Т.1. – 794 с.
27. Механизмы повышения конкурентоспособности экономики регионов / С.Н. Смирнов, Ю.В. Симачев, Л.С. Засимова, А.А. Чулок – [Электронный ресурс] – Режим доступа : https://www.hse.ru/data/2010/05/04/.../WP1_2005_06.pdf – Загл. с экрана.
28. Мінченко М.В. Планування та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів : підручник / М.В. Мінченко, Л.П. Чижов, А.В. Фроклов. – Суми : Університетська книга, 2004. – 442 с.
29. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів України за 2006 рік / Міністерство економіки України; Проект ЄС «Сприяння регіональному розвитку в Україні. – К. : Мінекономіки, 2007. – 159 с.
30. Новый тлумачний словник української мови : у 3 т. / Уклад. В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. – К. : Аконіт, 2001. – Т. 1. – 926 с.
31. Ожегов С.И. Словарь русского языка : 70 000 слов / С.И. Ожегов ; под ред. Н.Ю. Шведовой. – М. : Рус. яз., 1990. – 917 с.
32. Основы управления социалистическим производством : учебник / Под ред. Г.Л. Таукача, В.П. Дубоноса. – К. : Вища шк. Главное изд-во, 1989. – 303 с.
33. Петухов Р.М. Управление повышением эффективности производства в отрасли (Цели, методы, пути реализации) / Р.М. Петухов, В.В. Волостных. – М. : Экономика, 1979. – 240
34. Підвисоцький В.Г. Методичні матеріали щодо визначення рейтингової оцінки конкурентоспроможності регіонів / В.Г. Підвисоцький. – К. : «Леста», 2008. – 48 с.
35. Праченко Т. О. Фактори та передумови формування конкурентоспроможності регіонів / Т.О. Праченко – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vmsu/2008-01/08fvsyaiv.htm. – Заголовок з екрану.
36. Райсберг Б.А. Системный подход в перспективном планировании : монография / Б.А. Райсберг, Е.П. Голубков, Л.С. Пекарский. – М. : Экономика, 1975. – 271
37. Регіональне управління : навч. посіб. / Л.М. Зайцева, С.М. Серьогін, Н.Й. Конищева [та ін.]; за наук. та заг. ред. Л.М. Зайцевої. – Д. : ДФ УАДУ, 2000. – 240 с.
38. Рибаківа О.В. Конкуренція і конкурентоспроможність : економічна суть та фактори підвищення / О.В. Рибаківа // Науковий вісник Академії муніципального управління. – Сер. Економіка. – 2009. – Вип. 7. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_ekon/2009_7/09rovaif.pdf. – Заголовок з екрану.
39. Рой О.М. Система государственного муниципального управления / О.М. Рой. – СПб. : Питер, 2003. – 301 с.
40. Скакун О.Ф. Теория государства и права : учебник / О.Ф. Скакун. – Х. : Консум; Ун-т внутр. дел., 2000. – 704 с.
41. Словарь иностранных слов / гл. ред. Ф.А. Петрова. – М. : Рус. яз., 1980. – 624 с.
42. Тарасова О.О. Интегральні оцінки визначення конкурентоспроможності регіону / О.О. Тарасова // Прометей : регіон. зб. наук. пр. з ек-ки – Донецьк : ДЕГІ, 2006. – Вип. 3. – С. 52 – 55.
43. Теория управления социалистическим производством : учебник для студ. экон. спец. вузов / Под ред. О. В. Козловой. – М. : Экономика, 1979. – 368 с.
44. Ушвицкий Л.И. Конкурентоспособность региона как новая реальия : сущность, методы оценки, современное состояние / Л.И. Ушвицкий, В.Н. Парахина. – 2005. – № 1. – С.20 – 40. – Серия : Экономика.

45. Хміль Ф.І. Управління персоналом : підручник для студ. вищих навч. закладів / Ф.І. Хміль. – К. : Академвидав, 2006. – 488 с.
46. Шпильова В.О. Особливості конкурентоспроможності регіонів в умовах України / В.О. Шпильова // зб. наук. пр. ЧДТУ. – Черкаси : ЧДТУ. – 2009. – № 24. – С. 184 – 187. – Серія : Економічні науки.
47. Юл Дж. Э. Теория статистики : пер. с англ. / Дж. Э. Юл, М. Дж. Кендэл. – М. : Госстатиздат, 1960. – 347 с.
48. A Study on the Factors of Regional Competitiveness. A draft final report for The European Commission Directorate-General Regional Policy. – Access mode : ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/3cr/competitiveness.pdf – Title from screen.
49. Begg I. Cities and competitiveness. *Urban Studies* / I. Begg. – 1999. – Vol. 36. – P. 795 – 809.
50. Camagni R. On the concept of Territorial Competitiveness : Sound or Misleading? / R. Camagni // *Urban Studies*. – 2002. – Vol. 39. – № 13. – P. 2395 – 2411.
51. Cellini R. Pop competitiveness / R. Cellini, A. Soci – Banca Nazionale del Lavoro : Quarterly Review. – LV 220. – P. 71 – 101. – Access mode : <http://www.banksdaily.com/info/bnl>. – Title from screen.
52. Competitiveness, Productivity and Economic Growth across the European Regions / B. Gardiner, R. Martin, P. Tyler – London. – 2004. – Access mode : infomgt.bi.no/euram/material/p-brykova.doc. – Title from screen.
53. ECORYS. The Competitiveness of Places and Spaces. – Rotterdam/Leeds/Birmingham/Brussels. – 2004. – Access mode : www.isras.ru/files/File/Socis/2009-02/Brunezkene_08.pdf – Title from screen.
54. Porter M. Competitiveness : Moving to the Next Stage / M. Porter, C. Ketels – DTI Economics Paper 3. – London : Department of Trade and Industry. – 2003. – Access mode : [https://members.weforum.org/pdf/GCR08/Chapter% 201.2.pdf](https://members.weforum.org/pdf/GCR08/Chapter%201.2.pdf) – Title from screen.
55. Вахович І. М. Обґрунтування ендегенних факторів впливу на конкурентоспроможність регіону / І. М. Вахович, Л. В. Кулик // Економічні науки : зб. наук. пр. – Луцьк : ЛНТУ. – Вип. 5(17). – Ч. 2. – Сер. Регіональна економіка. – Луцьк : ЛНТУ. – 2008. – 360 с. www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/En/RE/2008_5_2/zbirnuk_RE_2_15.pdf
56. Бріченко І. Г. Концепти визначення конкурентоспроможності регіону / І. Г. Бріченко, Е. Ф. Югас // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2011. – Спецвип. 33. – Ч. 4. – С. 67 – 71. – Сер. Економіка.
57. Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of Regions in the European Union, Brussels, 1999. – Access mode : ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/irmo_en.pdf. – Title from screen.

РОЗДІЛ II. РЕАЛІЇ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ У ПРОЦЕСІ УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ

2.1. Конкуренстоспроможність регіонів України в міжнародних рейтингах в умовах посилення глобалізаційних тенденцій

В умовах подальшого посилення процесів інтернаціоналізації господарської діяльності в межах системи світового господарства та глобалізації міжнародної економіки, конкурентна боротьба між суб'єктами ринкових відносин має тенденцію до посилення, що розгортається на тлі надзвичайно складної економічної ситуації.

Згідно з очікуваннями експертів, темпи розвитку провідних економічних центрів – зокрема, провідних розвинених економік і таких, що розвиваються, – будуть сповільнені у 2013 – 2014 рр. На думку експертів Всесвітнього економічного форуму, підтверджується теза щодо повільного й слабкого відновлення глобальної економіки, при цьому, як і в попередні роки, процеси зростання економік у різних країнах проходять неоднаково – країни, що розвиваються, зростають швидшими темпами, ніж розвинені економіки, і стабільно скорочують різницю між рівнем прибутків населення [14].

Отже, враховуючи невизначеність глобальних перспектив, ситуація вимагатиме послідовних структурних реформ, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності країн з метою стабілізації їхнього економічного розвитку задля подальшого процвітання майбутніх поколінь. Конкуренстоспроможні економіки сприяють підвищенню продуктивності, що дає змогу підтримувати високий рівень доходів і забезпечує наявність необхідних механізмів задля досягнення стійких економічних результатів [14].

Щодо України, то надзвичайно актуальним є ще один аспект, а саме те, що останнім часом країна впритул наблизилася до вирішального з точки зору цивілізаційного вибору моменту: ЄС чи Митний союз та подальша євразійська інтеграція? Зважаючи на величезну полеміку та резонанс, що викликаний в українському суспільстві цим питанням, на нашу думку, потрібно зробити акцент на двох моментах – по-перше, безпосередньо на проблемі вибору, а, по-друге, на економічних проблемах України, які однозначно потребують вирішення незалежно від того, який напрям буде обрано.

Усі міркування фахівців [22; 49; 60; 61; 65], на нашу думку, дають підстави говорити про недоведеність переконань прихильників будь-якого вектору – європейського чи євразійського щодо економічних перспектив інтеграції. Здається, що акцент у дискусії, що триває, треба перенести в іншу площину, що є об'єктивною реальністю – низьку конкурентоспроможність економіки України та її регіонів. Обравши будь-який вектор інтеграції (чи рух у двох напрямках – наскільки це можливо), ми маємо усвідомлювати, що на сьогодні головною ознакою рівня розвитку країни є не обсяг виробництва продукції та доданої вартості, а її конкурентоспроможність. На думку фахівців, підвищенню конкурентоспроможності може сприяти накопичення потенціалу створення національних ТНК, спроможних забезпечити підвищення технологічного рівня виробництва, а також фінансова підтримка галузей, які забезпечують розвиток інтелектуального капіталу. Як свідчить світова практика, позитивні зрушення у міжнародній конкурентоспроможності

можуть відбутися в результаті підвищення якості людського капіталу або використання передових технологій [49, с. 31].

Конкурентоспроможність національної економіки є результатом взаємодії всіх суб'єктів економічних відносин у країні, а тому формується в органічному поєднанні реалізації інтересів суб'єктів різних рівнів. Відтак дослідження конкурентоспроможності повинне передбачати аналіз чинників, які впливають на формування конкурентоспроможності усіх рівнів за суб'єктами конкуренції: товару, підприємства, галузі (кластера), регіону, економіки в цілому. Конкурентоспроможність національної економіки критичним чином залежить від того, наскільки інтегрованими є орієнтири підвищення ефективності використання суспільних ресурсів на цих основних рівнях.

Підприємство, регіон і національна економіка в контексті забезпечення конкурентоспроможності співвідносяться між собою як частини та ціле, причому важливість жодного з цих компонентів при формуванні конкурентоспроможності національної економіки не може бути применшена. Очевидно, що в конкурентному змаганні беруть участь не країни та регіони, а підприємства та їхні кластери [21], проте товари порівнюються на ринках за їхніми характеристиками, сформованими в середовищі, створеному органами публічної влади регіону та країни. Привабливість товару в кінцевому вигляді залежить від того, наскільки вдало було сформоване мотиваційне поле діяльності для підприємства у регіональному й національному економічному середовищі і наскільки вдало підприємства використали надані їм переваги для виготовлення товарів, які за ціновими та неціновими характеристиками виявилися кращими, ніж товари конкурентів.

Ще одним аргументом на підтвердження вищенаведених міркувань є бачення презентоване у Щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України в 2013 р. У цьому програмному документі зокрема зазначено, що посилення ризиків настання «другої хвилі» світової фінансово-економічної кризи, очікування погіршення кон'юнктури світових ринків обумовлюють необхідність визнання серед базових пріоритетів соціально-економічного розвитку України на період 2013 – 2014 рр. орієнтацію на зміцнення конкурентоспроможності регіонів (у т. ч. у спосіб задіяння потенціалу внутрішнього облаштування країни, посилення ємності регіональних ринків, зростання платоспроможності місцевих суб'єктів господарювання, дієздатності публічної влади на місцевому рівні) зі збереженням переваг відкритості національної економіки [41].

Безумовно, останнім часом під час оцінювання основних тенденцій розвитку економічного суб'єкта та вибору орієнтирів щодо проведення соціально-економічної політики (у тому числі, регіональної) аналітики, науковці, державні службовці велику увагу приділяють міжнародним рейтингам. На сьогодні у світі існує велика кількість різних індексів і рейтингів: глобальних і локальних, комплексних і спеціалізованих, регулярних і одноразових, що оцінюють різні аспекти діяльності країн, регіонів або міст. Але у кінцевому підсумку всі вони оцінюють успішність окремо взятої країни, регіону, міста порівняно з «конкурентами» в потенційній боротьбі за певний економічний ресурс. Більшість індексів і рейтингів мають публічний характер, їхні результати є прозорими.

Не можна не зазначити, що ставлення до вищезазначених рейтингів є достатньо неоднозначним. Зважаючи на значний інтерес до міжнародних рейтингів, що останнім часом спостерігається як з боку науковців, так із боку широких верств українського суспільства,

вважаємо за необхідне процитувати висловлювання експертів, що представляють діаметрально протилежний погляд на зазначену проблему.

«Ми віримо у значущість індексів. Індекс – це важлива інформація, з якою потрібно вміти правильно працювати. Індеси зазвичай не дають висновків, але дають уявлення про певні тенденції. Різні індекси відбивають різні аспекти економіки, освіти, інститутів. Але для того, щоб цю інформацію використати, треба навчитися її читати» (директор Фонду «Ефективне управління» Н. Ізосімова) [34].

«Результат у міжнародному рейтингу – це не головна мета для держави, а інформація, яка допоможе обрати правильний напрям під час формування політики» (Стефан Мергенталер, заступник голови групи стратегічного прогнозування Всесвітнього економічного форуму) [34].

«На сьогодні процес формування політики, заснованої на фактах, стає нормою. У зв'язку з цим комплексні показники (індекси) стають важливим інструментом в арсеналі урядів країн і тих, хто приймає рішення, по всьому світові. Порівняння з кращими результатами, або «бенчмаркінг» – наука, що ґрунтується на комплексних показниках, – має безліч переваг, у тому числі й стимулювання діалогу між різними групами стейкхолдерів, створення відчуття невідкладності змін, виявлення кращих практик, вдосконалення стандартів статистики і процесу моніторингу результатів. Більше того, комплексні показники – це дієвий інструмент у процесі підвищення інформованості широких кіл громадськості, оскільки людям, як правило, подобаються рейтинги і порівняння» (Тьєррі Гейгер, експерт Всесвітнього економічного форуму) [62].

«Мені здається, що в Україні існує дитяче захоплення індексами. Я не розумію того, коли метою економічної політики стає просування за якоюсь певною шкалою. Коли мета економічної політики – просування в рейтингу Doing Business, це не зовсім серйозно» (І. Бураковський) [34].

Таким чином, міжнародні рейтинги виявляються досить привабливим інструментом для аналізу і прийняття управлінських рішень, у тому числі на регіональному рівні, але їх використання на практиці потребує чіткого розуміння методології ранжування та коректного трактування.

Треба зазначити, що існує значна кількість організацій, що здійснюють різного роду ранжування, переважна більшість серед зазначених міжнародних рейтингів оцінює місце країн світу (а не окремих регіонів) в різних аспектах їх діяльності.

На нашу думку, дуже вдалим є підхід дослідників [39], які виділили чотири групи рейтингів залежно від типу організацій, що їх складають, а саме: науково-дослідні організації, міжнародні організації (ООН, ЮНЕСКО, МВФ, Світовий банк тощо), рейтингові агентства та інформаційні агентства.

Одним із найбільш впливових рейтингів є рейтинг конкурентоспроможності, який розробляється Інститутом розвитку менеджменту (IMD, Швейцарія). При складанні цього рейтингу оцінюються досягнення країн за чотирма групами факторів конкурентоспроможності, зокрема враховуються: економічні показники; ефективність діяльності уряду; ефективність бізнесу та інфраструктура.

Другою групою рейтингів є такі, що складаються міжнародними організаціями економічного та соціального розвитку.

Інформаційною базою для таких рейтингів є макроекономічні показники та статистичні дані, результати опитувань, а також у ряді випадків показники, що

розраховуються за спеціально розробленими методиками, які узагальнюють найбільш значущі показники та формують підсумкове значення, що надає можливість порівняти дані щодо конкретної країни з даними інших країн.

Вважають [39], що найбільш впливовим рейтингом цієї групи є рейтинг ведення бізнесу, який розраховується Світовим банком. Метою цього рейтингу є створення методики оцінки якості правил, що регулюють та визначають умови діяльності підприємств у тій чи іншій країні впродовж повного життєвого циклу, від реєстрації до моменту ліквідації компанії.

Розробники рейтингу наголошують на тому, що в економічних системах з ефективними та зрозумілими нормами регулювання підприємницької діяльності доступ до ділових можливостей практично не залежить від особистих зв'язків чи преференцій, а переважна частина бізнесової активності припадає на формальний сектор економіки, де вона належним чином регулюється та приносить користь суспільству.

На даний момент для розроблення рейтингу як експерти залучаються більш ніж 6000 фахівців із різних країн світу, серед яких: консультанти з питань підприємницької діяльності, юристи, економісти, урядовці, а також вчені, які забезпечують методичну та експертну підтримку досліджень. Сам рейтинг ведення бізнесу складається з урахуванням десяти показників регулювання підприємницької діяльності, які оцінюють тривалість та вартість виконання підприємцем державних вимог стосовно реєстрації підприємства, його діяльності, ведення торговельних операцій, виконання контрактів, оподаткування та ліквідації підприємства. Кожен з показників має рівну вагу. Особливістю рейтингу є те, що він не враховує такі змінні фактори, як державна макроекономічна політика, стан інфраструктури, кваліфікація робочої сили, коливання на валютних ринках, рівень корупції та думки інвесторів. За рахунок цього умови ведення бізнесу аналізуються виключно на рівні норм законодавства без урахування політичних аспектів.

Іншим впливовим рейтингом цієї групи є рейтинг за Індексом глобальної конкурентоспроможності, який розраховується Всесвітнім економічним форумом (Давос, Швейцарія). Зупинимось більш детально на методиці розрахунку індексу глобальної конкурентоспроможності, бо саме вона покладена в основу розрахунку індексу конкурентоспроможності регіонів України.

Індекс глобальної конкурентоспроможності ВЕФ складається з дванадцяти груп показників, що мають різну важливість залежно від стадії розвитку економіки окремо взятої країни. При цьому 2/3 показників – це результати опитування керівників бізнесу, лише третина – це статистичні дані. Упродовж більше ніж тридцяти років у звітах про глобальну конкурентоспроможність Всесвітнього економічного форуму, аналізується і порівнюється багато факторів – складників національної конкурентоспроможності. Із самого початку діяльність ВЕФ була спрямована на виявлення глибинних причин та взаємозв'язків, на стимулювання дискусії поміж зацікавлених осіб щодо оптимальних стратегій та методів, здатних допомогти країнам здолати перешкоди на шляху до зміцнення власної конкурентоспроможності.

З 2005 р. Всесвітній економічний форум аналізує конкурентоспроможність, використовуючи Індекс глобальної конкурентоспроможності (ІГК) – комплексний інструмент оцінювання мікро- і макроекономічних показників національної конкурентоспроможності.

Конкуентоспроможність характеризується як набір інститутів, політик і факторів, які визначають рівень продуктивності країни. Остання, у свою чергу, впливає на рівень добробуту, який може забезпечити економіка. Крім того, рівень продуктивності також визначає доходність інвестицій в економіку, котрі є фундаментальним стимулом економічного зростання. Інакше кажучи, конкурентоспроможні економіки – це ті економіки, які здатні зберегти зростання.

Отже, концепція конкурентоспроможності включає до свого складу статичні й динамічні складові. Незважаючи на те, що продуктивність країни визначається її спроможністю підтримувати високий рівень прибутків, продуктивність також є одним із найголовніших детермінантів доходності інвестицій. Останні являють собою один з ключових факторів, що пояснюють потенціал зростання економіки. При створенні ІГК до уваги береться складність економічних процесів і пропонується виважене середнє значення великої кількості різних компонентів, кожен з яких відбиває один з аспектів конкурентоспроможності. Компоненти згруповані у 12 складових конкурентоспроможності (рис. 2.1).

Кожна з дванадцятьох складових конкурентоспроможності представлена в рейтингу окремо. Однак необхідно пам'ятати, що всі вони взаємопов'язані, мають тенденцію до посилення одна одної, коли слабкі позиції у певних аспектах часто негативно впливають на інші аспекти. Наприклад, важко буде досягти високого показника у складовій інновацій (12-а складова), не маючи достатньо освіченої й добре підготованої робочої сили (4-а і 5-а складові), здатної втілювати найновітніші технології (9-а складова), без належного рівня фінансування (8-а складова) науково-дослідних праць і без ефективного ринку товарів, який надає можливості просування інновацій на ринку (6-а складова). Незважаючи на те, що 12 складових агрегуються у єдиний підсумковий індекс конкурентоспроможності, окремо наведено показники для кожної з 12 складових, оскільки така деталізація дає можливість зрозуміти, які саме чинники необхідно поліпшувати у конкретній країні або регіоні.

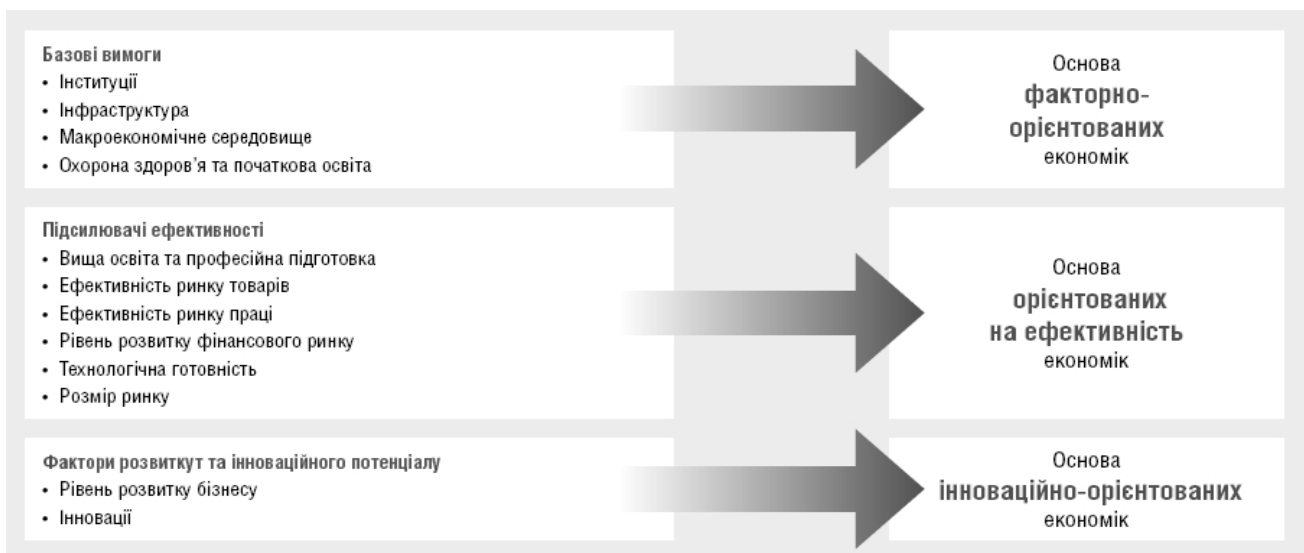

Рис. 2.1. Складові конкурентоспроможності за рейтингом індексу глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму [14]

ІГК передбачає, що зростання економік, які перебувають на першій стадії розвитку, залежить від базових факторів, а країни конкурують за рахунок забезпеченості ресурсами – переважно некваліфікованою робочою силою і корисними копалинами. Компанії мають конкуренцію через ціни й продають базові продукти або товари, при цьому низька продуктивність призводить до низького рівня заробітних плат. Збереження конкурентоспроможності на цій стадії розвитку економіки найбільше залежить від стабільного фінансування державних і приватних інститутів (1-а складова), добре розвинутої інфраструктури (2-а складова), макроекономічної стабільності (3-я складова), а також від стану здоров'я робочої сили із принаймні базовою освітою (4-а складова).

Разом із підвищенням конкурентоспроможності спостерігається подальше економічне зростання і одночасно збільшення продуктивності та зростання заробітної платні. Країни переходять до наступної стадії, де економічне зростання залежить від ефективності. На цій стадії необхідно впроваджувати ефективніші виробничі процеси і підвищувати якість продукції, тому що рівень зарплат виріс, а ціни підвищити не можна. Підвищення рівня конкурентоспроможності на цьому етапі переважно залежить від якості вищої освіти й професійної підготовки (5-а складова), від ефективного ринку товарів та послуг (6-а складова), функціонуючого на належному рівні ринку праці (7-а складова), розвиненості фінансового ринку (8-а складова), здатності використовувати наявні технології (9-а складова), обсягів внутрішнього та зовнішнього ринків (10-а складова).

Нарешті, коли країни переходять до інноваційного етапу розвитку економіки, заробітна плата зростає настільки, що підтримувати високий рівень життя зазначені країни можуть лише за умови, якщо компанії конкурують, використовуючи нову і/або унікальну продукцію, послуги, моделі або процеси. На цій стадії компанії повинні конкурувати, як за рахунок новітніх технологій (12-а складова), продукуючи нові різноманітні товари, так і за рахунок високорозвинених процесів або бізнес-моделей (11-а складова).

ІГК враховує етапи економічного розвитку: велика питома вага надається тим складовим, які відносно важливіші для поточної стадії економічного розвитку країни. Тобто, незважаючи на те, що усі 12 складових мають конкретне значення для усіх країн або регіонів, відносна важливість кожної складової залежить від того, на якому етапі перебуває країна. Щоб це врахувати, складові згруповані у три субіндекси, кожен з яких є найважливішим на певній стадії розвитку економіки.

Субіндекс «базові вимоги» об'єднує складові, що мають визначальне значення для країн на факторній стадії. Субіндекс «підсилювачі ефективності» включає ті складові, які є критичними для країн на етапі становлення ефективної економіки, а субіндекс «фактори розвитку та інноваційного потенціалу» охоплює ті складові, що є критичними для інноваційно-орієнтованих країн (див. рис. 2.1).

Стадії розвитку економіки визначаються за допомогою двох критеріїв. Перший – рівень ВВП на душу населення із врахуванням ринкового курсу валют. Взаємозв'язок між даним показником та величиною Індексу конкурентоспроможності доведено емпіричним шляхом і саме цю залежність покладено в основу ідеології Індексу глобальної конкурентоспроможності, який характеризує здатність економіки забезпечувати стабільне економічне зростання в середньо- і довгостроковій перспективі, що в результаті сприятиме підвищенню рівня добробуту громадян.

Другий критерій розраховується як частка корисних копалин у загальному експорті (товари й послуги) країни. Так, передбачається, що за умови становлення корисних копалин у ньому понад 70 % (вимірюється шляхом використання середнього значення впродовж п'яти років) країна є переважно факторно-орієнтованою. Треба зазначити, що у 2012 р. ВЕФ уперше оцінив Україну як країну з економікою, орієнтованою на ефективність, відповідно, основна увага має бути приділена складовим з другої групи – субіндексу «підсилювачі ефективності».

Фонд «Ефективне управління» за підтримки Всесвітнього економічного форуму, використовуючи його методологію, оцінює конкурентоспроможність усіх 27 адміністративних регіонів України: 24 областей, АР Крим і міст Києва та Севастополя. Аналіз сильних і слабких позицій окремих регіонів дає змогу виокремити пріоритети для кожного з них, а також визначити ступінь їхнього впливу на позицію України у глобальному рейтингу конкурентоспроможності з-поміж 144 країн світу.

Згідно із підсумками розрахунку Індексу конкурентоспроможності регіонів України у 2012 р., перша п'ятірка лідерів не змінилася: місто Київ, Харківська, Дніпропетровська, Донецька й Київська області. Упродовж року Харківська область випередила у рейтингу Дніпропетровську, а Донецька – Київську область (рис. 2.2).

2012 місце	Регіон	2012 бал	Зміни за рік	2012 місце	Регіон	2012 бал	Зміни за рік
1	Київ	4,37	=	15	Вінницька	3,97	↓1
2	Харківська	4,19	↑1	16	Чернівецька	3,95	↓4
3	Дніпропетровська	4,16	↓1	17	Закарпатська	3,95	↑1
4	Донецька	4,14	↑1	18	Черкаська	3,94	↓2
5	Київська	4,12	↓1	19	АР Крим	3,94	↑3
6	Одеська	4,10	↑2	20	Луганська	3,93	↓7
7	Запорізька	4,07	↓1	21	Івано-Франківська	3,93	↓2
8	Севастополь	4,02	↓1	22	Хмельницька	3,92	↓2
9	Полтавська	4,02	=	23	Тернопільська	3,88	↑1
10	Львівська	4,00	=	24	Чернігівська	3,87	↑1
11	Волинська	3,99	↑1	25	Житомирська	3,87	↓2
12	Рівненська	3,98	↑5	26	Кіровоградська	3,84	=
13	Сумська	3,98	↑2	27	Херсонська	3,82	=
14	Миколаївська	3,97	↓3				

 покращення позицій
  погіршення позицій
  без змін

Рис. 2.2. Динаміка індексу конкурентоспроможності регіонів України в 2012 р. [14]

Серед п'яти регіонів з найгіршими показниками також змін не відбулося, і наприкінці рейтингу – Херсонська, Кіровоградська, Житомирська, Чернігівська й Тернопільська області. З-поміж суттєвих переміщень у рейтингу можна відзначити, з одного боку, підвищення на п'ять позицій Рівненської і Чернівецької областей, і на три позиції – АР Крим, з іншого, втрату семи позицій Луганською, і трьох позицій – Миколаївською областями. Як і раніше,

до першої десятки входять переважно великі промислові регіони і два міста-регіони, а замикають рейтинг найбільші сільськогосподарські області.

Лідери національного рейтингу – регіони, що отримали найвищі бали за субіндексом «підсилювачі ефективності», до якого входять такі складові конкурентоспроможності: вища освіта й професійна підготовка, ефективність ринку товарів і праці, рівень розвитку фінансового ринку, технологічна готовність і розмір ринку (рис. 2.3).

Також у регіонів у першій десятці – найкращі позиції і за субіндексом «базові вимоги», однак переважно через вищі оцінки інфраструктури. Нерівномірне розподілення позицій у рейтингу можна виділити лише за субіндексом «фактори розвитку та інноваційного потенціалу»: регіони, що мають за цим субіндексом найкращі показники, у загальному підсумку лишилися далеко за межами першої десятки (рис. 2.3).

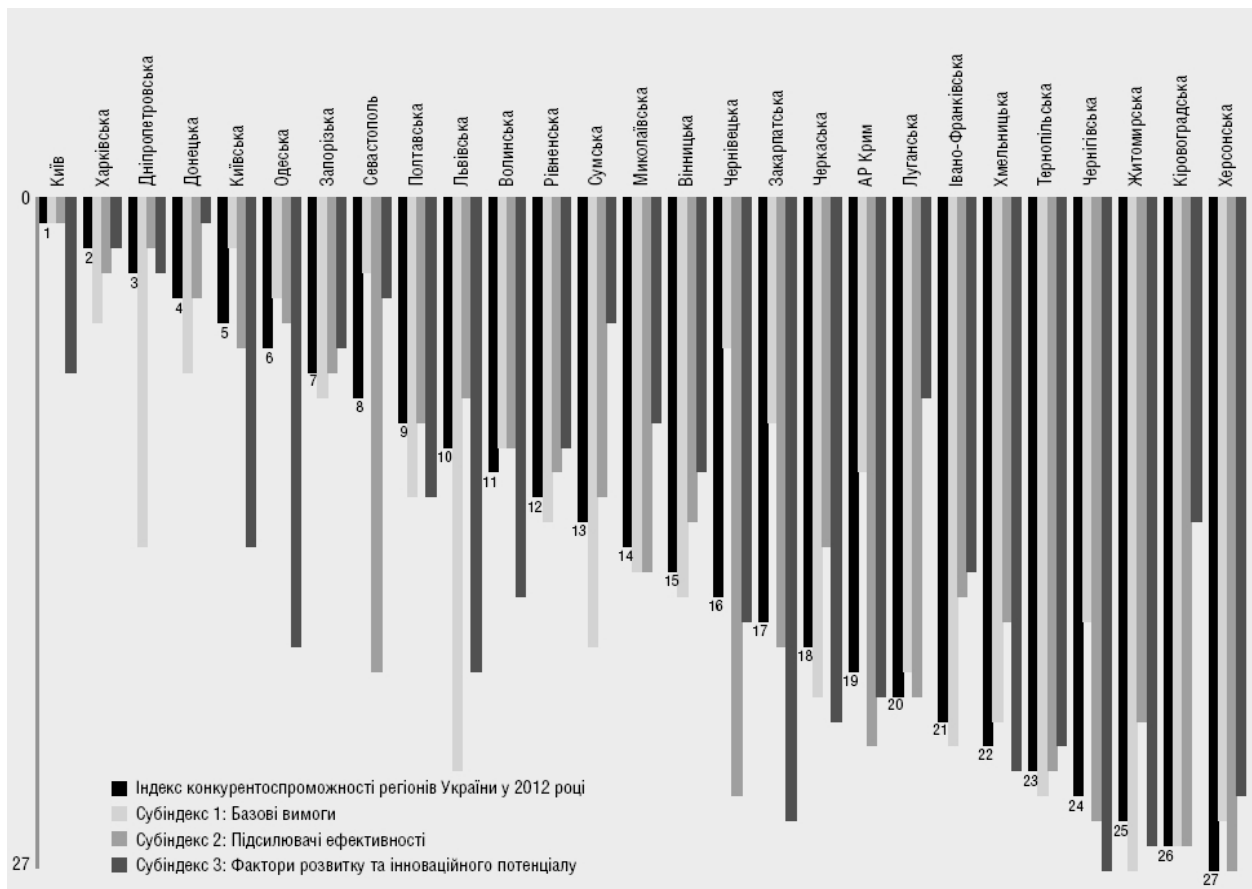
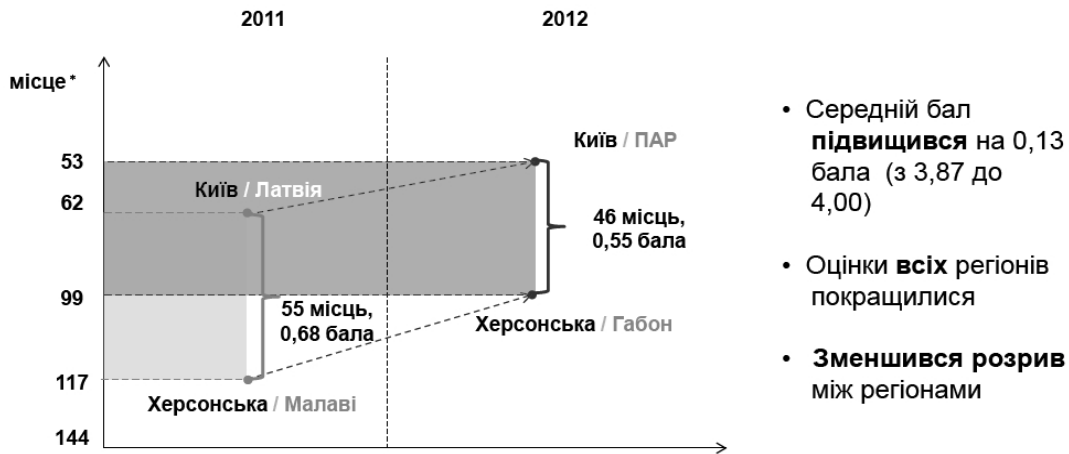

Рис. 2.3. Ранжування регіонів України у 2012 р. за індексом конкурентоспроможності в розрізі субіндексів [14]

Як і минулого року, регіони України є неоднаково результативними за індексом конкурентоспроможності і в цілому, і за його окремими складовими. Проте якщо у 2011 р. загальна оцінка лідера національного рейтингу (м. Київ) відповідала 62-му місцю (Латвія), а аутсайдера (Херсонська область) – 117-му (Малаві), то згідно з результатами 2012 р. – це вже 53-є (ПАР) і 99-е місце (Габон) (рис. 2.4).

Як бачимо, і регіони-лідери, і регіони, що відстають, продемонстрували упродовж року відносно зростання конкурентоспроможності. До того ж, за минулий рік відстань в оцінках між першою і останньою позиціями національного рейтингу у глобальному порівнянні скоротилася від 55 до 46 місць.

місце* - місце регіонів України у рейтингу Глобального індексу конкурентоспроможності, 144 країни у 2012 р. (143 країни, 2011 р.)

Рис. 2.4. Місце регіонів України у рейтингу за Глобальним індексом конкурентоспроможності [14]

Презентовані у звіті результати іноді демонструють невтішну тенденцію, а саме – за деякими складовими Індексу конкурентоспроможності навіть регіони-лідери в Україні є неконкурентоспроможними у світовому порівнянні (рис. 2.5). Це, насамперед, стосується оцінок ефективності ринку товарів – результат лідера національного рейтингу Київської області відповідає позиції Гондурасу, що посідає 92-е місце рейтингу 144 країн світу. З іншого боку, за складовою ефективності ринку праці оцінка останнього місця у національному рейтингу (Херсонська область) відповідає відносно високому 46-му місцю у світі.

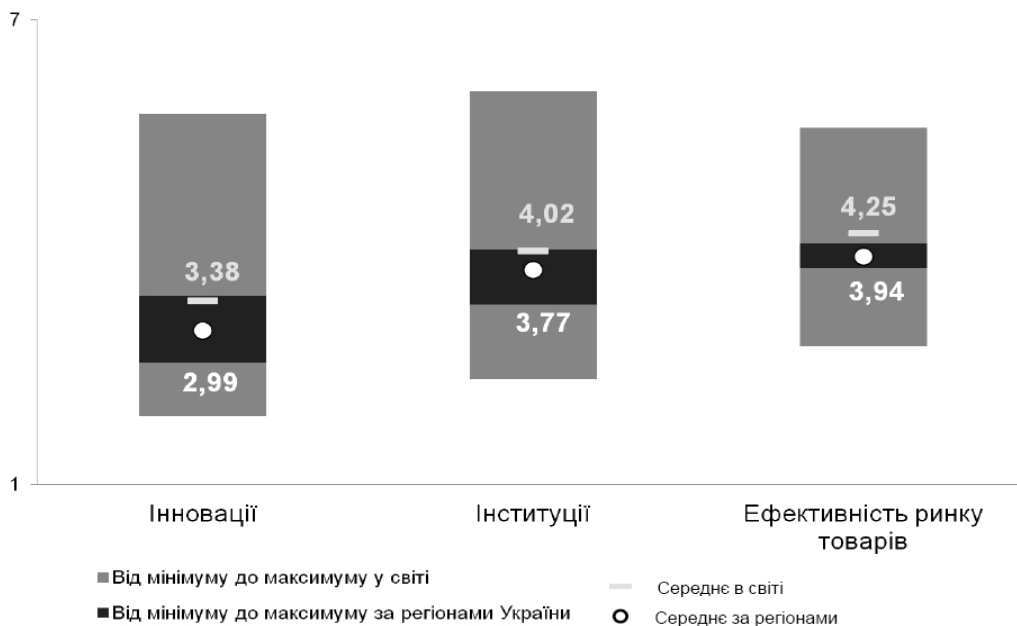

Рис. 2.5. Місце регіонів України за окремими складовими індексу конкурентоспроможності у порівнянні з країнами світу [14]

Найбільша відстань у регіональних оцінках зберігається за складовими: інфраструктура (63 позиції у світовому порівнянні між регіонами України з найкращими і найгіршими показниками), технологічна готовність (68 позицій) і розмір ринку (76 позицій). І якщо розрив за останньою складовою можливо пояснити певною мірою історико-географічними фактами і вже давно сформованою структурою економіки регіонів України, то неоднорідність оцінок за першими двома складовими акцентує їх пріоритетність у державній і регіональній політиці.

Майже у всіх лідерів національного рейтингу відзначено проблеми, пов'язані з інституціями, що в черговий раз доводить наявність чималих масштабів бюрократії, корупції та надмірного регулювання при великих обсягах економічної діяльності та фінансових потоків. Так, за даними опитування три з п'яти найбільших проблем для розвитку бізнесу пов'язані з інституціями (рис. 2.6). Перші три місця за цією складовою здобули Волинська, Чернівецька і Закарпатська області, отримавши відносно високі бали щодо більшості показників. Проте лідери мають суттєві проблеми з оцінюванням незалежності судової системи, ефективності правової системи при врегулюванні спорів і оскарженні регуляторних актів, рівня захисту міноритарних акціонерів, а також корпоративної етики.

Рис. 2.6. Основні проблеми розвитку бізнесу за даними опитування [14]

За усіма перерахованими показниками найкращі оцінки регіонів України перебувають на рівні від 90-го до 100-го місць у рейтингу країн світу. Є лише два показники, за якими окремі регіони мають конкретні переваги у глобальному масштабі. Це – оцінювання бізнесом власних втрат від загрози тероризму (оцінка Тернопільської області дорівнює 3-й позиції у світі) і ефективність корпоративного управління (оцінка Донецької області на рівні 9-го місця у світі).

Інфраструктура найкраще розвинена у регіонах, які входять до першої десятки, а також у АР Крим; найнижчі результати – у західних областях. Київ, який є головним транспортним вузлом країни, вже не один рік поспіль впевнено утримує перше місце в

Україні, демонструючи результат на рівні 34-го місця у світі. Київ має високі показники якості авіаінфраструктури навіть щодо світових стандартів, проте оцінки інших регіонів не потрапили у топ-50 глобального рейтингу.

Згідно із опитуванням керівників компаній, усі регіони України мають конкурентоспроможну залізничну інфраструктуру, потрапляючи у діапазон від 11-го до 29-го місця у світі. Однак усі регіони мають проблеми, пов'язані із якістю дорожньої інфраструктури. Наприклад, оцінка лідера національного рейтингу Київської області відповідає рівню 62-го місця у світі.

Проблеми з інфраструктурою західні регіони компенсують кращими позиціями за складовими охорони здоров'я та початкової освіти. У першій п'ятірці – Чернівецька, Закарпатська, Львівська і Тернопільська області. Зокрема, Київська область стала одним із лідерів завдяки високим оцінкам щодо охоплення початковою освітою та її якості, а також через традиційно нижчий показник дитячої смертності.

Як і раніше, мінусом для всіх регіонів є низький рівень показників щодо середньої тривалості життя. Упродовж останнього року представники бізнесу у середньому стали вище оцінювати власні ризики від поширення туберкульозу і ВІЛ/СНІДу, що позначилося на отриманих за відповідними показниками балах (не вище 106-го і 70-го місця у світі).

Вища освіта і професійна підготовка традиційно краще оцінюються у регіонах з високим рівнем концентрації вищих навчальних закладів. Винятком є Донецька область, низька оцінка якої за даною складовою зумовлюється відставанням за кількісними показниками охоплення вищою і особливо середньою освітою. У 2012 р. Київ втратив лідируючі позиції, віддавши їх Харківській області, а результати Кіровоградської області, як і минулого року, лишаються найгіршими у рейтингу. Для усіх регіонів характерним є відставання від кращих і навіть середніх результатів у світі за показниками якості шкіл менеджменту й поширення навчання персоналу у компаніях – навіть лідери в Україні не змогли б увійти до першої сотні глобального рейтингу. Проте показник охоплення вищою освітою у половини регіонів України є конкурентоспроможним у світовому порівнянні (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Конкурентні переваги регіонів України за окремими складовими індексу конкурентоспроможності у порівнянні з країнами світу [14]

Найефективніший ринок товарів, згідно із оцінкою керівників компаній, – у Київській області, нижчі результати мають Волинська й Закарпатська області. Київська область забезпечила своє лідерство за рахунок транзитних потоків, а також завдяки високій концентрації компаній-конкурентів, у тому числі з іноземним капіталом. З-поміж аутсайдерів – Херсонська, Чернігівська і Черкаська області.

Як зазначалося раніше, навіть лідери в Україні за оцінками ефективності ринку товарів входять до останньої десятки першої сотні світового рейтингу (рис. 2.8). У зв'язку із цим простежуються дві проблеми. По-перше, це – відсутність ефективного конкурентного середовища, яке оцінюється показниками інтенсивності конкуренції на місцевому ринку і ефективності антимонопольної політики. По-друге, це – регулювання зовнішньоекономічної діяльності, тобто вплив регулювання на прямі іноземні інвестиції та обтяжливість митних процедур. Водночас оцінки лідерів в Україні за показниками ступеня монополізації ринку та орієнтованості на клієнта є відносно конкурентними перевагами у глобальному рейтингу.

Регіони		Технологічна готовність	I. Проникнення технологій	II. Використання ІКТ
Київ		1	1	1
Харківська обл.		2	5	3
Одеська обл.		3	17	2
Дніпропетровська		4	3	5
Донецька обл.		5	2	14
...	
Рівненська обл.		23	16	27
Луганська обл.		24	22	19
Кіровоградська обл..		25	19	24
Тернопільська обл.		26	20	26
Чернігівська обл.		27	27	12

Рис. 2.8. Місце регіонів України в рейтингу конкурентоспроможності за субіндексом «технологічна готовність» [14]

Ефективність ринку праці залежить від ефективності та легкої взаємодії роботодавця і працівника. Цей показник є найвищим у Чернігівській, Рівненській і Хмельницькій областях. Найважче складаються відносини у роботодавців із працівниками у Херсонській області, АР Крим і Севастополі. Згідно з отриманими результатами, Чернігівська область, яка є лідером в Україні, входить до першої двадцятки рейтингу 144 країн світу. Українські регіони лідирують у світі за показником залежності оплати праці від продуктивності – оцінки усіх регіонів входять до складу топ-50 глобального рейтингу. Регіони України отримали відносно задовільні оцінки щодо більшості інших показників даної складової, за винятком двох старих проблем – відтік кваліфікованих спеціалістів та обтяжливе оподаткування.

Фінансова система деяких західних регіонів і великих промислових областей на сході і в центрі країни відновлюється швидше, однак її оцінки не сягають докризового рівня і наближаються лише до 60-го місця у світі. Київ, який за цим показником до кризи знаходився серед лідерів, посідає 20-е місце і програє лідеру більше ніж півбала. Значне відставання від світових оцінок демонструють усі регіони України за показниками фондового ринку: ефективністю його регулювання і доступністю фінансування. Повернути

довіру до надійності банківської системи також не вдалося жодному з регіонів – оцінки лідера відповідають рівню 81-го місця у світі.

До першої десятки лідерів загального Індексу конкурентоспроможності входять вісім із дев'яти лідерів рейтингу за складовими «технологічна готовність» і «розмір ринку». Це – великі регіони, які здійснюють найбільший внесок у ВВП і обсяг експорту країни. На останніх місцях перебуває Севастополь – за складовою розміру ринку, а також Чернігівська область – за технологічною готовністю.

Українські регіони мають відносні конкурентні переваги у світовому порівнянні щодо показників охоплення й використання мобільного зв'язку та Інтернету, що свідчить про намагання українців бути активними учасниками сучасного технологічного й інформаційного дискурсу XXI ст. Однак разом із тим наявною є проблема, пов'язана із застосуванням новітніх технологій у бізнесі. Наприклад, за показником доступності новітніх технологій оцінка Донецької області – найкращої серед регіонів – відповідає результату 114-го місця з 144 країн світу.

Рівень розвитку бізнесу високо оцінили керівники компаній, які є лідерами промислового виробництва в Україні – Донецька, Дніпропетровська, Харківська та Запорізька області. Це свідчить про те, що успішний великий бізнес потребує розвиненішої системи місцевих постачальників і підрядників, високопрофесійного менеджменту, сучасного маркетингу, а також кластерних утворень. Разом із тим навіть результат лідера не досягає рівня топ-50 світового рейтингу.

Найвищі відносні оцінки у межах цієї складової відзначено за показниками рівня розвитку кластерів – результат Донецької області дорівнює третій позиції у світовому рейтингу.

Топ-10 лідерів за складовою інновацій досить нерівномірно розташувалися у рейтингу регіонів України. Лише п'ять із них увійшли до першої десятки за національним індексом конкурентоспроможності. Насамперед, це стосується Харківської, Донецької, Дніпропетровської областей і міста Севастополь. Оцінки цих регіонів відповідають рівню від 48-го до 54-го місця у світовому порівнянні. Найменший бал, як і за технологічну готовність, отримала Чернігівська область, оцінка якої нижча результату 129 країн світу. Лідери національного рейтингу досі утримують відносні переваги у світовому порівнянні щодо базових факторів для інновацій. Водночас проблемою для всіх регіонів лишається низький рівень фінансування інноваційних розробок як державою, так і бізнесом.

Підсумовуючи короткий огляд рейтингових позицій регіонів України в міжнародних рейтингах, зазначимо, що враховуючи основні соціально-економічні проблеми регіонів країни і глобальні тенденції її розвитку, особлива увага під час формування та реалізації державної регіональної політики на сьогодні має бути приділена двом складовим індексам конкурентоспроможності – інституціям і технологічній готовності. Як зазначають експерти Всесвітнього економічного форуму, одні з найнижчих у світі показники за складовою інституцій не дозволяють Україні повною мірою використовувати переваги переходу на другу стадію економічного розвитку. У той же час, високий рівень технологічної готовності міг би стати підґрунтям для зростання ефективності українських компаній та підвищення продуктивності економіки, а впровадження інформаційно-комунікативних технологій в уряді дозволило би суттєво покращити оцінки з ефективності роботи державних інституцій країни [14].

Наостанок зазначимо, що у світлі інтеграційних прагнень України та глобалізаційних тенденцій, питання підвищення конкурентоспроможності регіонів і країни в цілому виходить

на перший план. Але, незважаючи на те, що у 2012 р. у порівнянні з попереднім роком Україна поліпшила свій результат на 9 позицій за Глобальним індексом конкурентоспроможності, порівняння з 12 країнами – новими членами ЄС – засвідчує, що в рейтингу 2012 р. Україна має кращі оцінки, ніж середня оцінка цих країн, лише за складовою розміру ринку. Чотири роки тому Україна мала кращі оцінки також і за інноваціями, але за ці роки показала негативну динаміку і втратила цю перевагу. Найбільше відставання спостерігається за складовою технологічної готовності, і у порівнянні з докризовим періодом розрив збільшився, навіть незважаючи на зростання оцінки України.

Як і до кризи, Україна програє середнім оцінкам розвинених країн ЄС за всіма складовими конкурентоспроможності. Відносно невеликі розриви спостерігаються за складовими макроекономічного середовища, ефективності ринку праці та розміру ринку. Досить значне відставання спостерігається за складовими інституцій, інфраструктури, технологічної готовності та інновацій [62].

Якщо порівнювати з країнами СНД, то за деякими складовими Україна випереджає середні показники по СНД, зокрема, за складовими інфраструктури, охорони здоров'я та початкової освіти, вищої освіти та професійної підготовки, технологічної готовності, розміру ринку і інновацій. Хоча у більшості наведених складових ідеться не стільки про кращі оцінки України, скільки про ще гірші оцінки серед країн СНД [62].

2.2. Результативність заходів державної регіональної політики в Україні у вимірах конкурентоспроможності регіонів

Забезпечення однакових можливостей і умов соціального та економічного розвитку регіонів, активізація їх господарської діяльності є одними із головних цілей державної регіональної політики.

Сучасні зміни у господарській системі України мають комплексний характер і охоплюють всі сфери життєдіяльності суспільства. Розбудова ринкової економіки, яка б відповідала стандартам європейських країн і могла забезпечити достойне місце держави на світовій арені, потребує значної кількості ресурсів – фінансових, людських, інформаційних, їх ефективного використання, раціональної територіальної організації виробництва, активного залучення місцевих резервів господарського розвитку.

За твердженням М. Долішнього, нині «державна має виробити стратегічні орієнтири, які б консолідували усі її регіони, а це – курс на міжнародну інтеграцію і водночас, піднесення ролі регіонів, курс на надання місцевому самоврядуванню реального змісту і нового функціонального наповнення й одночасно на запровадження сильної централізованої регіональної політики, яка б базувалась на загальнодержавних пріоритетах» [9, с. 5].

На тлі загального економічного зростання, зумовленого реформуванням господарської системи та суспільними процесами залишаються актуальними проблеми нерівномірного розвитку окремих територій країни [59, с. 8 – 9].

Це пов'язано з неоднаковими природно-географічними умовами, різною забезпеченістю необхідними матеріально-технічними ресурсами, також значною мірою здатністю регіонів швидко і динамічно реагувати на зміни у навколишньому середовищі,

знаходити внутрішні резерви для економічного піднесення, можливості виходу на національні та міжнародні ринки [51, с. 17].

Аналіз розвитку регіонів України свідчить про наявність дезінтеграційних процесів, що проявляється у послабленні міжрегіональних зв'язків, зміні внутрішньої консолідованості економічного простору. Високий рівень диференціації регіонів, є наслідком також, недосконалістю менеджменту на регіональному та місцевому рівнях.

Перш за все треба говорити про зростання диспропорцій у економічному та соціальному розвитку регіонів, яке досягає подекуди критичних результатів. За таким основним з макроекономічних показників, як валовий регіональний продукт на душу населення (ВРП), розрив між регіонами-лідерами та депресивними регіонами складає більше трьох разів.

За офіційними даними Державного комітету статистики України [47], зокрема у 2012 р., регіони України поділено на чотири групи в залежності від обсягу виробленого відносно середнього по країні ВРП на душу населення (табл. 2.1.). Лише у чотирьох регіонах, а саме у Донецькій, Дніпропетровській, Київській, Полтавській областях, цей показник перевищує середньоукраїнський від 20 % до 40 %, а у м. Київ перевищення досягає 304,45 %.

Таблиця 2.1 – Розподіл регіонів України за показником валового регіонального продукту на душу населення за 2012 р. (% до середньоукраїнського показника)

I група (до 60 % середнього рівня по країні)	
Чернівецька область	45,40
Тернопільська область	52,01
Закарпатська область	53,40
Херсонська область	55,97
Рівненська область	58,93
II група (від 60% до 80% середнього рівня по країні)	
Волинська область	60,15
Житомирська область	61,09
Хмельницька область	62,25
Вінницька область	63,29
Сумська область	67,88
Кіровоградська область	69,00
Чернігівська область	69,05
Автономна Республіка Крим	70,85
Івано-Франківська область	73,05
Львівська область	76,20
Черкаська область	76,74
Миколаївська	77,61
III група (від 80% до 100% середнього рівня по країні)	
м. Севастополь	80,84
Луганська	81,09
Одеська область	84,59
Харківська область	93,66
Запорізька область	95,79
IV група (від 100% середнього рівня по країні)	
Полтавська область	120,07
Донецька область	121,58
Київська область	126,50
Дніпропетровська область	139,52
м. Київ	304,45

Не менш значущими було розширення регіонів за іншими показниками економічного розвитку.

Значні регіональні розбіжності виявляються, як у експорті так і в імпорті товарів. Основна частина експорту товарів (53,8 %) припадає на Донецьку область (20,5 %), м. Київ (18,6 %) та Дніпропетровську область (14,7 %), в той же час у імпорті товарів (49,3 %) м. Київ суттєво випереджає всі області України з показником (30,8 %), далі йдуть Дніпропетровська область (7,7 %), Київська область (5,7 %), Одеська область (5,1 %), тоді як питома вага таких областей, як Чернівецька, Тернопільська та м. Севастополь (по експорту товарів) та Херсонська, Чернівецька, Кіровоградська, Тернопільська області та м. Севастополь (по імпорту товарів) не перевищують одного відсотку у загальному обсязі експорту-імпорту товарів [16, с. 251]. Міжрегіональні диспропорції в залученні прямих іноземних інвестицій в 2012 р. становили 402 рази на початок року, 413 разів – на кінець року: найнижчий показник у Чернівецькій області (61,9 млн. дол. США на початок року та 64,3 млн. дол. США на кінець року), найвищий – у м. Київ (24 907,7 та 26 592,1 млн.дол. США відповідно) [47, с. 262]. Різниця у величині капітальних інвестицій становить 33 рази: найнижчий показник у м. Севастополь (1936,2 млн. грн.), найвищий – у м. Києві (64552,0 млн. грн.) [47, с. 195].

Така ситуація стала наслідком відсутності цілісної дієвої системи державного управління регіональним розвитком, несистемним правовим полем у сфері регулювання регіонального розвитку. Адже саме у вказаний період часу формування інституційного і законодавчого поля діяльності з державного регулювання було переважно ситуативним, несистемним, частковим.

Як зазначалось вище, незважаючи на позитивні щорічні темпи приросту реального ВВП, які спостерігаються в Україні з 2000 р., економічне зростання відбувається на тлі поглиблення структурних та регіональних диспропорцій реалізації ресурсного потенціалу країни.

Одним із головних проявів зазначених диспропорцій є суттєві відмінності в рівнях соціально-економічного розвитку між регіонами, що відображаються насамперед через показники валового регіонального продукту (ВРП) та ВРП на одну особу, або валової доданої вартості в регіоні (ВДВ) та ВДВ на одну особу.

Регіональні диспропорції значною мірою є наслідком структурних диспропорцій економіки України, які проявляють себе у використанні економічного потенціалу та розвитку регіонів наступним чином.

За даними офіційного сайту Державного комітету статистики України [47], розрив між регіонами-лідерами та депресивними регіонами нашої країни у 2012 р. за основними макроекономічними показниками становив:

- за рівнем ВВП на одну особу – більше двох разів,
- за рівнем доходів на душу населення – понад три рази,
- за рівнем капітальних інвестицій – у тридцять три рази, адже перша п'ятірка регіонів, а саме, м. Київ, Донецька, Дніпропетровська, Київська та Одеська області забезпечила практично половину усіх капітальних інвестицій по країні. Інші ж 50 відсотків показника забезпечили решта 22 регіони,
- за рівнем середньої заробітної плати – 2,3 рази.

На даний час можна говорити про значну розбалансованість економічної діяльності регіонів що робить показник ВРП в цілому некерованим, а це у свою чергу істотно знижує дієвість регіональної економічної політики спрямованої на усунення міжрегіональних диспропорцій, зміцнення економічної та політичної цілісності країни.

В сучасному світі, безперечно, конкурентоспроможність держави напряму залежить від конкурентоспроможності її регіонів. І в цьому сенсі, останнім часом, за даними фінансових інститутів [40], рейтинги України серед найбільших 46 держав світу є достатньо низькими.

Загалом перехідний період в Україні, масштабна економічна криза протягом більш ніж 10-ти років призвели до ситуації, коли західні області мають значно нижчий економічний потенціал і інвестиційну активність, а східні області змогли мобілізувати свій виробничий потенціал для забезпечення місцевого та загальнонаціонального економічного зростання, починаючи з 2000 р. Одночасно у східних областях загострилися проблеми бідності та соціальної незахищеності. Тут спостерігаються найвищі в країні показники смертності, безробіття, рівня бідності, злочинності та захворюваності. Тому ці області займають найнижчі позиції у рейтингу регіонів України за Індексом людського розвитку (ІЛР). Слід зазначити, що саме ІЛР – один з ключових показників людського розвитку відповідно до Концепції людського розвитку, що створена Програмою розвитку ООН (ПРООН) та впроваджується в Україні.

Індекс людського розвитку – це інтегральний індекс, що складається з показників розвитку соціальної сфери, стану природного середовища, обсягів фінансування відповідних напрямів соціально-економічної політики, характеру демографічної ситуації, розвитку ринку праці, детальної характеристики рівня та умов життя населення. У цьому контексті Західна Україна має більш благополучну соціальну ситуацію, кращі показники природного приросту населення, вищий рівень самозайнятості та більшу частку малого і середнього бізнесу в структурі економіки, що є результатом активності місцевого населення. У загальному вигляді індекс людського розвитку (англ. Human development index – HDI) розраховується за формулою простої середньої арифметичної індексу тривалості життя, індексу рівня освіченості та індексу скоригованого реального ВВП на душу населення :

$$ІЛР(HDI) = \frac{I_{life} + I_{educ} + I_{inc}}{3}$$

де I_{life} – індекс тривалості життя,

I_{educ} – індекс рівня освіченості,

I_{inc} – індекс скоригованого реального ВВП.

За даними Програми розвитку ООН, за результатами 2010 р. Україна посідала 69 місце у світі за Індексом людського розвитку, а у 2012 р. вже займала 78 позицію з 187.

Дисбаланс у соціально-економічному розвитку східних та західних областей України зумовлюється передусім їх історичними відмінностями, різницею у соціально-культурному середовищі, менталітетом місцевого населення. Традиційно мешканці західних областей були більш підприємливими та ініціативними, у них більш розвинене почуття самостійності та незалежності. Крім того, західні регіони значний час були у складі Австро-Угорської імперії, де, незважаючи на проблеми дискримінації національних меншин, існував певний тип громадянського суспільства. У східних регіонах проживає велика частка некорінного

населення. Входячи до складу Російської імперії ці регіони мали значно більшу централізацію влади, у них була майже повна відсутність громадянських свобод. Місцеве населення традиційно більше покладається на роль держави як основного суб'єкта, що має забезпечувати належне існування кожного громадянина, тому тут нижчий рівень приватної ініціативи та менша здатність знайти альтернативні джерела прибутку після втрати постійного робочого місця.

Наведені регіональні особливості стану сучасної економіки та соціальної сфери держави свідчать про необхідність розробки спеціальних заходів та інструментів регіональної політики, які були б спрямовані на вирішення конкретних проблем соціально-економічного розвитку регіонів із врахуванням специфіки суспільних трансформацій східних і західних областей.

Україна поки що не має досвіду розробки та впровадження регіональної політики в умовах ринкової економіки, а тому великого значення набуває його вивчення в інших країнах, які досягли успіхів у цій сфері. Із цих позицій досвід країн ЄС є дуже цінним і корисним для вивчення та запозичення.

Стратегію розвитку України має визначати її європейський вибір, про який було проголошено на найвищому рівні і, зокрема, в посланні Президента України до Верховної Ради у 2002 р. «Європейський вибір». У ньому наголошується, що стратегічна мета приєднання України до європейських структур, зокрема НАТО і Євросоюзу, вимагає широкого і глибокого реформування всіх сфер суспільного життя, але передусім законодавства, становлення принципів демократії та ринкової економіки [11, с. 2 – 5]. Принципи і стандарти регіональної політики Європейського Союзу є одними з найкращих у світі, а тому Україна в процесі сучасного формування політики регіонального розвитку та інструментів її впровадження могла б їх використовувати. Частково це закладено у Концепції державної регіональної політики, що була затверджена Президентом України у середині 2001 р. [44, с. 20 – 28], однак комплексної і ефективної нормативно-правової і регуляторної бази у цій сфері державної політики все ще не створено.

У структурі витрат спільного (комунітарного) бюджету 15-ти країн ЄС витрати на регіональну політику займають друге місце після витрат на сільськогосподарську політику (у 2000 р. – 30 і 35 % відповідно). Це свідчить про велику увагу, яка приділяється регіональним проблемам соціально-економічного розвитку країн співтовариства і зокрема окремих регіонів країн-членів. На період 2000 – 2006 рр. Єврокомісія виділила на цілі регіональної політики 213 млрд. євро, що приблизно складає 30,5 млрд. євро на рік.

Україна у 2002 р. на цілі регіональної політики виділила 1 % доходів державного бюджету, що відповідно складає 490 млн. грн. Цієї суми недостатньо для вирішення всіх нагальних проблем, які постають нині перед регіонами. Частка від бюджетних доходів не є динамічним показником і не враховує тенденцій зростання у національній економіці. Тому сума коштів на регіональну політику, як частка від ВВП, була б більш реальною і разом з тим стимулювала б капіталовкладення у регіони. Це відповідало б загальноприйнятій міжнародній практиці.

За нинішніх економічних обставин та жорстких бюджетних обмежень Україна не може виробити політику регіонального розвитку, що базувалася б на принципах жорсткої централізації, стандартизації, стимулювання та постійного спрямування місцевого та

регіонального розвитку центральним урядом. До речі ці принципи закладено у Кейнсіанську теорію розвитку, якій притаманне жорстке регулювання і вирівнювання економіки.

З іншого боку, нині в Україні неможливо запровадити у повному обсязі неоліберальну модель регіональної політики, оскільки вона майже повністю орієнтована на вільний ринок, конкуренцію та дерегулювання. Економіка України, включаючи регіони, є недостатньо розвинутою щоб встояти у змаганні проти високорозвинених країн ЄС або країн ЦСЄ із перехідною економікою. Господарство України і її регіонів все ще потребує регулювання та протекціонізму щоб створити умови для виробництва власної конкурентноспроможної продукції та послуг, які б мали попит на світових ринках. Вибір між кейнсіанською та неоліберальною моделлю для України на сьогоднішній день може означати вибір між залежним розвитком та відсутністю розвитку взагалі.

Перші кроки реформи регіональної політики в Україні були насичені європейськими прикладами. У процесі підготовки основних нормативно-правових актів використовувалися аналоги із країн Західної і Центральної Європи. Це також відноситься до запровадження різноманітних механізмів підтримки регіонального розвитку – стратегічного планування, контрактів регіонального розвитку, створення агенцій регіонального розвитку та ін., які мають свої витоки у західноєвропейських країнах.

Перевагою України у цьому контексті є те, що не маючи вагомого попереднього досвіду у регіональній політиці в умовах ринкової економіки, вона може вже зараз створити регуляторну систему, в якій були б враховані не тільки доробок, але й помилки, допущені іншими країнами у свій час. З другого боку в Україні поки що не створені законодавча та інституціональна база, відповідна адміністративна система, не залучено людський капітал, який би міг ефективно впроваджувати цю реформу.

Принципи регіональної політики Євросоюзу знайшли своє відображення у Концепції державної регіональної політики України, прийнятої Указом Президента України у червні 2001 р. Це, зокрема, стосується запровадження відмінних за суттю механізмів підтримки депресивних територій та регіонів-лідерів, які за рівнем розвитку випереджають решту регіонів країни. Тут поряд із наданням державної підтримки необхідно всіляко стимулювати місцеву ініціативу, яка, як показує міжнародна практика, відіграє велику роль у процесі регіонального та місцевого соціально-економічного розвитку [44, с. 4].

Однак нині існують певні проблеми щодо запровадження окремих принципів у рамках діючої Конституції України. Наприклад, принципи децентралізації та субсидіарності важко здійснити без надання більших повноважень та фінансових ресурсів органам самоврядування на районному та обласному рівнях. Без цього неможливо активізувати регіональний розвиток, що базувався б на самостійних і сильних партнерах на регіональному та місцевому рівнях.

Нині існує практика розподілу державної фінансової допомоги майже між усіма областями України, оскільки соціально-економічна ситуація у кожній з них є не досить сприятливою, крім того виникають специфічні проблеми, що потребують вирішення. Обмеженість державного фінансування для цілей регіональної політики вимагає визначення більш компактних територій для надання підтримки з державного бюджету. Це території найбільш депресивних регіонів, або ж найрозвиненіших регіонів, що мають вищі за середні у країні темпи економічного зростання та забезпечують піднесення національної економіки.

Говорячи про можливість застосування досвіду європейських країн для здобутку соціально-економічних успіхів в Україні, важливим є створення умов для підвищення інвестиційної привабливості територій, розвитку підприємництва, формування дієздатної мережі спеціалізованих інститутів (кластерів, технологічних парків, агентств регіонального розвитку, бізнес-інкубаторів), спроможних реалізувати партнерські відносини та поглиблення співробітництва всіх суб'єктів з метою забезпечення гармонійного та збалансованого регіонального розвитку.

Зразком надзвичайно ефективної співпраці у цьому сенсі можна вважати програми співфінансування, що реалізуються у ЄС із надання допомоги новим членам. Так, у Польщі, програма допомоги на розвиток транспортної інфраструктури, була розрахована до 2020 р. із проміжними моніторингами співвиконання раз на п'ять років та остаточним моніторингом отриманого економічного ефекту через рік після закінчення фінансування [69].

Стосовно адресності надання державної допомоги менш розвиненим територіям, варто наголосити, що за висновками експертів Світового банку, такі дії у внутрішній політиці держави, як правило, очікуваного результату не приносять. Прикладом адресного підходу у державному впливі на регіональний розвиток в Україні було створення починаючи з 90-х років 20 сторіччя спеціальних економічних зон (СЕЗ) та запровадження пільгового режиму оподаткування для інвесторів на територіях пріоритетного розвитку (ТПР).

Проте, їх існування істотно вплинуло на економічну ситуацію на відповідних територіях не здійснило. Так, пільговий режим Донецької області дозволив залучити інвестиції лише у восьми з 33 ТПР. Схожа ситуація спостерігалась із зовнішніми та внутрішніми інвестиціями у Житомирській, Луганській, Чернігівській областях. Саме ці території на момент прийняття рішень про створення ТПР були найменш розвинутими, такими вони залишаються і тепер. Але, адресні стимули розвитку для окремих територій мають бути присутніми за умов впровадження та даних територіях попередніх заходів, що повинні забезпечити чіткі умови ведення бізнесу на конкретному локальному ринку, прозорі правові норми, доступні дозвільні процедури започаткування та ведення бізнесу, забезпечення його відповідною інфраструктурою.

Основна проблема, поставлена нині перед фахівцями при визначенні територій, що потребують допомоги, особливо на рівні адміністративних районів і міст обласного підпорядкування – це відсутність уніфікованої інформації, яка б характеризувала сучасний стан і зміни, що відбуваються у соціально-економічному розвитку регіонів.

Досвід використання складних інтегральних показників для визначення найбільш проблемних територій, що мають отримувати державну фінансову підтримку, свідчить про недостатню ефективність. Тому на нинішньому періоді варто запозичити досвід країн ЄС, які використовують обмежену кількість статистичних показників (від 2 до 6) для визначення депресивних територій. Ці показники є найбільш виразними, узгоджуються між собою і в цілому показують реальний соціальний та економічний стан в регіоні. Для моніторингу динаміки процесів соціально-економічного розвитку територій необхідно мати розгалужену статистичну базу, що складається із багатьох показників з різних аспектів (демографія, промисловість, агропромисловий комплекс, освіта і наука, охорона здоров'я, соціальна сфера, інфраструктура, екологія та ін.).

В зарубіжних країнах система моніторингу й оцінювання є складовою частиною існування державного та наднаціонального (у випадку – ЄС) менеджменту реалізації

публічних програм. В Україні сучасні підходи до моніторингу та оцінювання програм – поки що нова управлінська практика для органів влади, попри існування достатнього й доступного масиву теоретично-методичних розробок західних і вітчизняних фахівців [64, с. 18].

Упродовж останніх півтора десятиліть здебільшого використовували застарілі методи оцінювання діяльності органів влади, зокрема: використання великої кількості якісних показників, не підкріплених об'єктивними кількісними даними; зіставлення неадекватних показників; зведення оцінювання програм до контролю за цільовим використанням коштів.

Запровадження стандартів ЄС щодо структури програмних документів сприятиме поширенню європейської практики управління, підготує органи влади різного рівня в Україні до вимог щодо використання цільових коштів Європейського Союзу.

Зокрема, інструменти моніторингу та оцінювання програм сприятимуть:

- визначенню стратегічних цілей розвитку;
- отриманню важливої інформації про тенденції регіонального розвитку,
- результативність та ефективність обраної програми чи стратегії;
- виявленню попередніх результатів реалізації програмних документів;
- коригуванню їхнього змісту, зокрема уточненню цілей, переорієнтації на досягнення реальних результатів;
- підвищенню довіри громадськості до органів влади завдяки забезпеченню прозорості їхньої діяльності;
- обґрунтуванню запитів щодо фінансування програм;
- зосередженню зусиль усіх учасників реалізації стратегій чи програми задля досягнення запланованих цілей;
- забезпеченню своєчасного та регулярного зворотного зв'язку на всіх рівнях управління стратегією чи програмою;
- аналізу причин успіхів і невдач у реалізації програм чи стратегій та врахуванню цих помилок за розроблення подальших документів.

Нині Уряд України розробляє відповідні стратегічні цілі та пріоритети щодо регіональної політики. Зокрема, головними пріоритетами регіонального розвитку відповідно до Державної Стратегії регіонального розвитку України до 2015 р. є: розбудова та модернізація інфраструктури, що підвищує інвестиційну привабливість України та її регіонів; реструктуризація економічної бази окремих регіонів і створення умов для її диверсифікації на новій технологічній основі; розвиток людських ресурсів; розвиток співпраці регіонів в тому числі прикордонної; розвиток науково-технічного потенціалу регіонів. Звичайно ці пріоритети не є досконалими і відповідають реаліям сьогодення і тенденціям розвитку національної економіки. У майбутньому необхідно буде внести корективи у їх формулювання відповідно до змін у навколишньому середовищі та внутрішній структурі національного господарства. Зокрема, стимулювати приватну ініціативу та створювати умови для зміцнення підприємництва, більш раціональне та комплексне використання природно-ресурсного потенціалу, безвідходного виробництва та охороні навколишнього природного середовища з огляду на концепцію сталого розвитку; більш тісній інтеграції між сферами освіти, науки та виробництва; розвитку і закріпленню унікальних знань та навичок трудових ресурсів, як важливої конкурентної переваги національної економіки України.

Ці пріоритети в основному відповідають стандартам і тенденціям розвитку, прийнятим в країнах ЄС. Вони сприятимуть найбільш ефективній концентрації та використанню фінансових

ресурсів державного бюджету на розвиток тих компонентів господарської системи регіону, які сприятимуть суттєвому реформуванню його економіки та соціальної сфери. Крім того, слід зазначити, що розвиток людських ресурсів, побудова об'єктів інфраструктури та фундаментальна наука не фінансуються приватним капіталом, оскільки вони не приносять прибутку у його класичному розумінні. Однак без них неможливий комплексний і пропорційний розвиток регіону. Саме держава має опікуватися розвитком цих компонентів системи.

Аналіз досвіду регіональної політики країн ЄС у контексті соціально-економічних перетворень, що відбуваються нині в Україні, свідчить про наявність у багатьох випадках спільних проблем, які можна вирішувати з допомогою інструментів і механізмів, апробованих у цих державах. Вивчення та запозичення їх досвіду в умовах трансформацій в економіці та соціальній сфері України сприяє виробленню власної вираженої державної регіональної політики. Її спрямування на раціональне використання внутрішніх резервів та потенціалу регіонів є одним із головних напрямів підвищення конкурентоспроможності регіонів, прискорення темпів перебудови господарської системи, стабілізації соціально-економічної ситуації із одночасним підвищенням рівня добробуту населення країни і її регіонів, наближення до європейських стандартів життя.

2.3. Діагностика стану і потенціалу розвитку регіональних фінансів як інформаційно-аналітична база для оцінки конкурентоспроможності регіону

Обраний Україною курс на децентралізацію державного управління обумовив пріоритетність питання нарощення потенціалу розвитку регіональних фінансів у вітчизняній науковій думці. Дане питання ґрунтовно досліджувалося багатьма науковцями, проте, проблема формування самодостатньої фінансової системи в регіонах України на практиці залишається невирішеною, що обумовлює необхідність її подальшого дослідження.

Більшість вітчизняних науковців та практиків відзначають низький рівень її ефективності, пов'язуючи це із недосконалістю законодавчих засад, зокрема, положень Бюджетного Кодексу. Так, О. Бориславська дійшла висновку, що «становлення правових засад місцевого самоврядування відбувалося хаотично, наслідком чого стало створення внутрішньо суперечливої і такої, що не відповідає сучасним європейським стандартам, системи організації влади» [2]. Автор наголошує на фактичній відсутності самоврядування в Україні на районному та обласному рівнях, характеризуючи модель територіальної організації влади в Україні «політичним та економічним двовладдям», яке унеможлиблює реалізацію таких принципів місцевого самоврядування, як субсидіарність, самостійність у вирішенні питань, віднесених до відання місцевого самоврядування, свобода ініціативи в межах закону [2]. Окреслені умови не лише гальмують регіональний розвиток, а й унеможлиблюють прийняття органами місцевого самоврядування суспільно-важливих рішень.

Згідно із логікою децентралізації державного управління, органи місцевого самоврядування мають здобути автономію у вигляді повноважень на розв'язання проблем місцевого розвитку і, разом з тим, отримати стабільні джерела доходів для їх виконання. Наразі джерелами доходів місцевого самоврядування виступають місцеві податки, збори, неподаткові надходження, що зараховуються до місцевих бюджетів. Проте, практика місцевого оподаткування в Україні засвідчила, що фіскальне значення окремих місцевих

податків для місцевих бюджетів є низьким. Існуюча структура місцевих податків визнається вітчизняними економістами-науковцями неефективною та такою, що не забезпечує фінансування місцевих проблем [32, с. 274 – 275]. Так, О.М. Антіпов та Г.С. Ліхоносова дійшли висновку, що місцеві податки, які налічують більше 15 позицій, не є ані джерелами доходу місцевих бюджетів, ані стимулами для раціонального використання місцевих ресурсів, ані інструментами, завдяки яким можуть розв'язуватися соціально-економічні проблеми регіонів. Питома вага місцевих податків та зборів у структурі податкових надходжень зведеного бюджету складає всього 3 %. Система місцевих податків і зборів виконує «допоміжну роль щодо державного оподаткування» і «відноситься до таких об'єктів, що або не мають фіскального значення, або за своєю природою не можуть бути охоплені державними податками» [1]. Доходи, що мають найбільш істотне значення, перераховуються до державного бюджету [32, с. 275].

На сьогоднішній день місцеві податки ще не стали реальною базою фінансового забезпечення місцевого самоврядування і, відповідно, джерелом підвищення регіональної конкурентоспроможності. На нашу думку, слабкість фінансової бази місцевого самоврядування пояснюється, в першу чергу, нерозвиненістю національної фінансової системи, на якій, до того ж, негативно позначилися наслідки світової фінансово-економічної кризи [29, с. 76]. Економіка України інтегрована у світове господарство і тому є залежною від економічних процесів, що відбуваються у світі. Порушення макростабільності на зовнішніх ринках знайшло відгук у внутрішніх процесах в Україні: світова фінансово-економічна криза спричинила руйнівний вплив на перебіг соціально-економічних подій країни. Такий вплив чітко проявився в результатах бюджетного процесу у вигляді низького рівня наповнення бюджетів всіх рівнів. Відбулося зменшення доходів місцевих бюджетів при зростаючому попиті на соціальні послуги з боку держави, тобто, спостерігається бюджетний дисбаланс, що призводить до зростання бюджетного дефіциту [31, с. 76]. У таких умовах складним завданням стало збереження фінансової бази місцевого самоврядування. Для мобілізації фінансових ресурсів урядом України було використано низку інструментів з метою пом'якшення негативного впливу фінансово-економічної кризи на дохідну частину бюджету у 2009 – 2011 рр.:

- підвищення ставок податків;
- активізацію залучення боргових ресурсів;
- вилучення до бюджету частини фінансових ресурсів підприємств шляхом затримки відшкодування ПДВ та авансових стягнень податків, передусім, податку на прибуток;
- приховану емісію;
- розширення бази оподаткування за рахунок активізації боротьби з мінімізацією оподаткування та посилення роботи зі стягнення нарахованої, але не сплаченої частини податкових зобов'язань [50].

Такі заходи мали на меті підтримку національної економічної системи, що постраждала внаслідок кризи. Але, враховуючи їх економічну обґрунтованість, слід констатувати також прояв негативних наслідків державного втручання.

Так, у кризовому 2009 р. надходження до місцевих бюджетів суттєво скоротилися, що було пов'язано із зниженням ділової активності населення та закриттям підприємств (рис. 2.9).

Як видно з рис. 2.9, із подоланням піку фінансово-економічної кризи, що прийшовся на 2009 р., у 2010 р. надходження до місцевих бюджетів почали поступово зростати, проте у менших обсягах, ніж до початку кризи. На відміну від даних 2009 р., динаміка щомісячних

надходжень доходів місцевих бюджетів наступних років демонструє збільшення обсягів щодо відповідних показників попередніх періодів. Основним чинником цього стало збільшення щомісячних номінальних надходжень до місцевих бюджетів від податку з доходів фізичних осіб. Слід зазначити, що у 2010 р. найбільші суми доходів (без урахування міжбюджетних трансфертів) надійшли до бюджетів м. Києва (понад 14,8 млрд. грн, або 18,4 % усіх доходів місцевих бюджетів), Донецької (8,6 млрд. грн, або 10,7 %), Дніпропетровської (7,0 млрд. грн, або 8,8 %) та Харківської (4,4 млрд. грн або 5,5 %) областей [66, с. 16 – 18]. У 2011 р. збереглася позитивна тенденція виконання плану надходжень до місцевих бюджетів по зазначених регіонах (табл. 2.2).

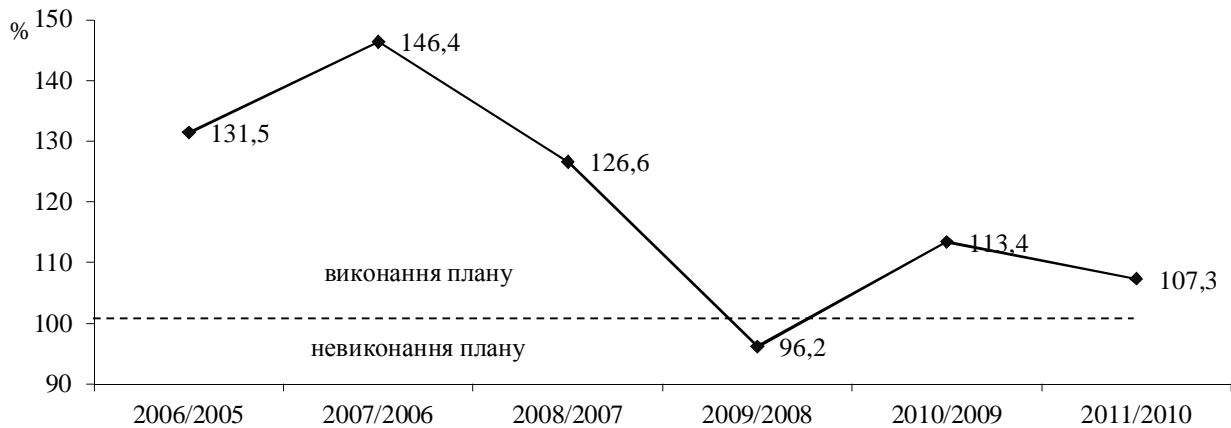

Рис. 2.9. Динаміка темпів падіння доходів місцевих бюджетів у 2006 – 2011 рр.⁴, %

Таблиця 2.2. – Виконання доходів місцевих бюджетів, що враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів станом на 01.01.2012 р.⁵

Регіони України	Факт 2011 р., тис грн	% виконання показників помісячного розпису 2011 р.	Темп росту відносно 2010 р. (%)
АР Крим	3 025 682,8	108,9	118,6
Вінницька	1 492 915,7	105,5	117,7
Волинська	786 538,6	103,0	118,1
Дніпропетровська	5 684 744,2	104,8	119,4
Донецька	7 276 183,1	114,1	118,4
Житомирська	1 175 427,0	102,0	115,5
Закарпатська	855 540,1	97,9	112,2
Запорізька	2 608 684,6	106,4	117,6
Івано-Франківська	1 067 044,0	99,4	117,0
Київська	2 548 424,8	113,4	124,5
Кіровоградська	990 033,2	104,8	116,8
Луганська	2 824 744,8	116,2	118,9
Львівська	2 640 448,5	99,0	116,4
Миколаївська	1 298 079,8	104,8	114,8
Одеська	2 890 739,2	103,7	118,3
Полтавська	2 229 074,8	108,4	126,1
Рівненська	991 226,4	103,5	114,8
Сумська	1 245 567,8	101,3	117,3
Тернопільська	726 269,8	103,8	114,2
Харківська	3 557 167,0	100,1	122,1
Херсонська	887 028,4	100,6	113,8

⁴ Складено на основі [66, с. 14].

⁵ Складено на основі [6].

Продовження табл. 2.2.

Регіони України	Факт 2011 р., тис грн	% виконання показників помісячного розпису 2011 р.	Темп росту відносно 2010 р. (%)
Хмельницька	1 150 345,8	104,2	117,2
Черкаська	1 291 408,3	107,1	117,6
Чернівецька	592 602,4	99,0	113,5
Чернігівська	1 028 322,0	99,6	115,8
м. Київ	6 348 067,2	90,8	119,9
м. Севастополь	621 829,6	103,3	120,0
Всього по Україні	57 834 139,9	104,1	118,7

Згідно з даними табл. 2.2, у 2011 р. найвищі показники наповнення місцевих бюджетів спостерігаються у м. Києві (11 % від загального показника по Україні), АР Крим (5,2 %), Дніпропетровській (9,8 %), Донецькій (12,6 %) Луганській (4,9 %) та Харківській (6,2 %) областях (рис. 2.10).

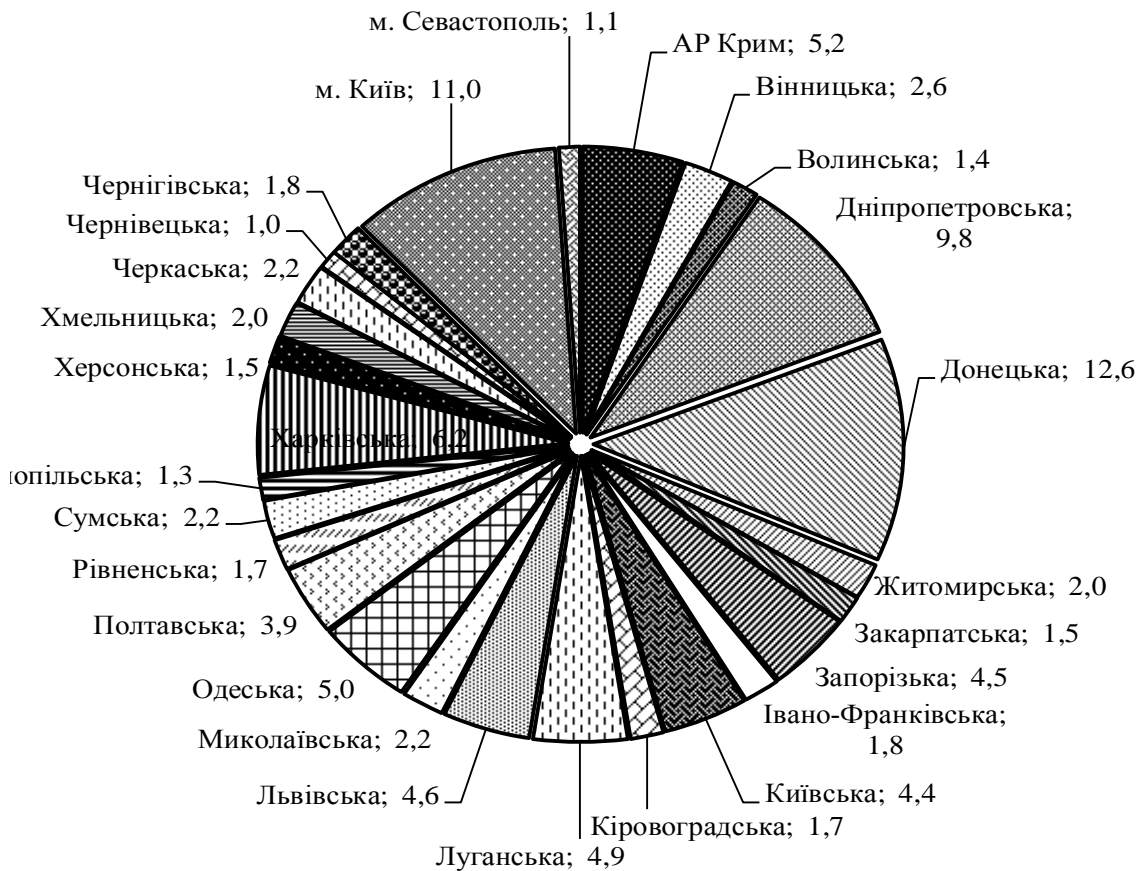

Рис. 2.10. Питома вага регіонів України у виконанні доходів місцевих бюджетів у 2011 р.⁶, %

Ці області ще у докризовий період характеризувалися вищим рівнем доходності місцевих бюджетів порівняно із іншими регіонами України (рис. 2.11). Як засвідчила практика, наведені регіони вже багато років виступають регіонами-донорами фінансових ресурсів [30, с. 258]. Саме у них активніше протікають процеси інституціоналізації та розвитку місцевих фінансових ринків.

⁶ Складено на основі [6]

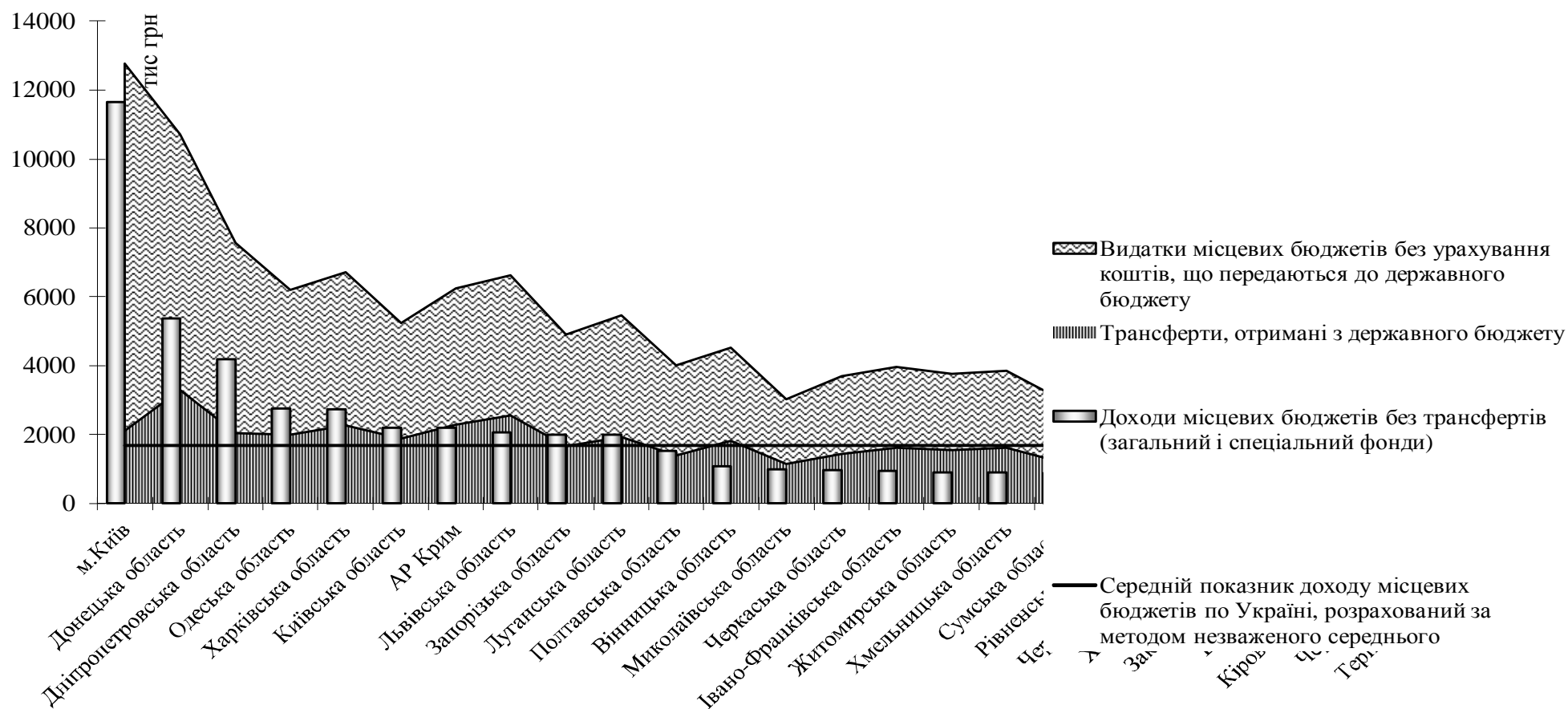

Рис. 2.11. Доходи та видатки місцевих бюджетів України у докризовому 2008 р.⁷

⁷ Складено на основі [6; 43]

Досягнення регіонами найвищих показників по Україні обумовлюється цілою низкою факторів, що у багаторічній динаміці складаються в усталену систему. Формування умов та визначення засад формування таких систем є завданням органів місцевого самоврядування, які в умовах децентралізації державного управління відіграють провідну роль у забезпеченні регіонального розвитку. Вагомим фактором такого розвитку, що індикується показниками виконання та наповнення доходів місцевих бюджетів, є розвиток регіонального фінансового ринку та його інституцій. За сучасних умов ринкової економіки завдання розбудови та розвитку ринків має набути переважного значення. Крім того, ситуація, що склалася сьогодні в Україні, не дозволяє місцевим бюджетам, наповнюваним лише за рахунок податкових надходжень і платежів, у повній мірі здійснювати фінансування потреб регіонального розвитку.

На прикладі одного з найбільш активних регіонів щодо виконання доходів місцевих бюджетів – Дніпропетровського з питомою вагою 9,8 % від показника по Україні (рис. 2.10) – розглянемо питання фінансового забезпечення в аспекті освоєння (використання) капітальних інвестицій, зокрема, інвестицій в основний капітал (табл. 2.3).

Таблиця 2.3. – Структура капітальних інвестицій за джерелами фінансування по Дніпропетровській області у 2011 р. ⁸

Джерела фінансування	Освоєно (використано)			
	капітальних інвестицій		у т.ч. інвестиції в основний капітал	
	млн. грн	у % до загального обсягу	млн. грн	у % до загального обсягу
Усього	22265	100,0	18118	100,0
у т.ч. за рахунок:				
коштів державного бюджету	956	4,3	925	5,1
коштів місцевих бюджетів	585	2,6	452	2,5
власних коштів підприємств та організацій	16693	75,0	13275	73,3
кредитів банків та інших позик	2557	11,5	2038	11,2
коштів іноземних інвесторів	409	1,8	407	2,2
коштів населення та інших джерел	792,6	4,8	1021	5,6

Питома вага коштів місцевих бюджетів у здійсненні капітальних інвестицій склала всього 1,7 %, з них інвестицій в основний капітал – 1,4 %. Найвагомим джерелом фінансування стали власні кошти підприємств й організацій (відповідно 75,1 % та 71,6 %), а також позикові ресурси (відповідно 16,5 % та 19,7 %). Така тенденція низького рівня участі місцевих бюджетів у здійсненні інвестицій зберігається вже декілька років (табл. 2.4).

Згідно з даними табл. 2.4, питома вага коштів місцевих бюджетів у структурі інвестицій в основний капітал вже близько 8 років залишається незначною (1,4 % – 3,3 %), що свідчить про низьку інвестиційну спроможність місцевих бюджетів.

Така ситуація, прослідкована на прикладі Дніпропетровського регіону, який може бути охарактеризований як відносно незалежний у фінансовому аспекті порівняно з іншими регіонами України, свідчить про низький рівень фінансової спроможності місцевих бюджетів.

⁸ Складено на основі [17]

Таблиця 2.4. – Структура інвестицій в основний капітал за джерелами фінансування по Дніпропетровській області у 2002 – 2011 рр.⁹, %

Джерела	Роки								
	2002	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
кошти державного бюджету	3,6	5,5	1,9	4,6	5	1,5	1,7	1,1	5,1
кошти місцевих бюджетів	2,9	3,3	2,2	1,7	2,1	2,4	1,6	1,4	2,5
власні кошти підприємств та організацій	71,9	72,3	68,9	72,5	69,9	76,3	76,5	71,6	73,3
позики та кредити банків	4,6	6,9	13,5	13,2	14,5	12,8	16	19,7	11,2
інші джерела фінансування (кошти іноземних інвесторів й населення)	17	12	13,5	8	8,5	7	4,2	6,2	7,9
Всього	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Участь місцевих бюджетів у здійсненні інвестиційної діяльності є незначною, як і участь у формуванні зведеного бюджету. Частка доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті більше 7 років залишається стабільно малою. Навіть у до кризовому 2008 р. вона не перевищувала 24,8 % (рис. 2.12).

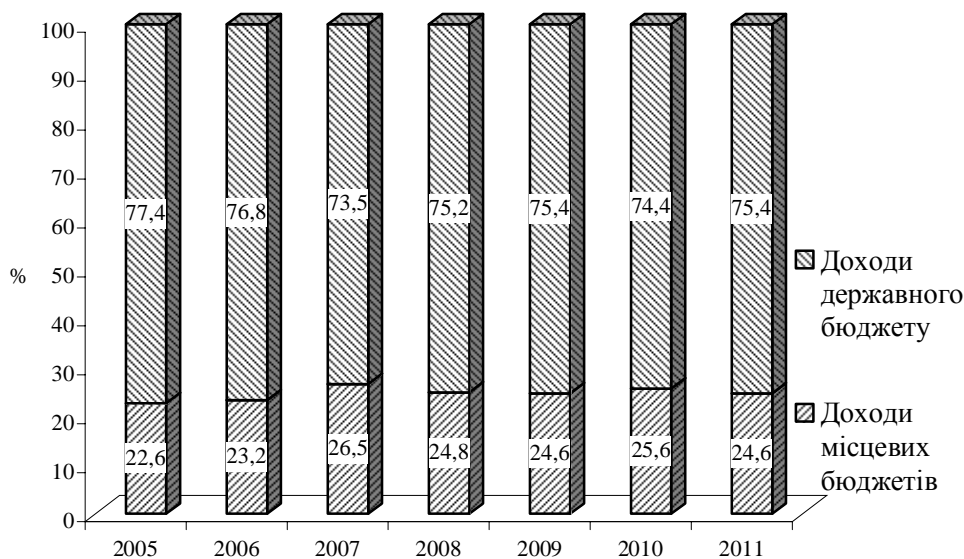

Рис. 2.12. Частка доходів державного та місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України у 2005 – 2011 рр.¹⁰, %

Слід зазначити, що зростання у 2010 р. питомої ваги доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті відбулося за рахунок бюджетного відшкодування ПДВ, оформленого облігаціями внутрішньої державної позики у розмірі 16,4 млрд. грн [57, с. 8]. Така динаміка вказує на сталість процесу формування місцевих бюджетів за рахунок мало вагомих у фіскальному сенсі джерел.

⁹ Складено на основі [3]

¹⁰ Складено на основі [6; 3, с. 7; 57, с. 8]

До того ж, як стверджує М. В. Іванишак, «на сучасному етапі економічного розвитку місцеві податки і збори є другорядними по відношенню до загальнодержавного оподаткування, оскільки не виконують ні фіскальної, ні регулюючої функцій» [16]. З вищенаведеного випливає, що місцеві податки і збори на сьогоднішній день ще не стали вагомим джерелом фінансового забезпечення регіонів та їхніх територій.

При такій ситуації у сфері оподаткування спостерігаємо позитивні тенденції у сфері формування бюджетів розвитку. Після дворічного періоду скорочення видатків бюджетів розвитку місцевих бюджетів у 2011 р. передбачалося їх суттєве збільшення (на 6,45 млрд. грн порівняно з планом 2010 р., і на 7,4 млрд. грн порівняно з докризовим планом 2008 р. (рис. 2.13).

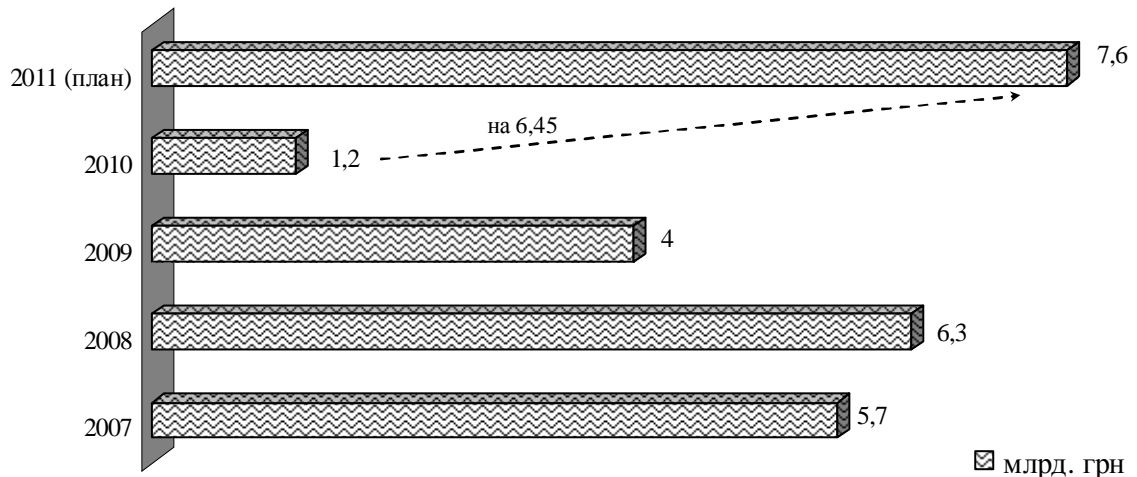

Рис. 2.13. Формування плану видатків бюджетів розвитку місцевих бюджетів у 2007 – 2011 рр.¹¹, млрд. грн

Цей показник поступово повертається на криву свого поступового зростання в докризові роки. Із рис. 2.13 видно, що, починаючи з 2010 р., заплановано суттєво збільшувати видатки бюджетів розвитку місцевих бюджетів. Така тенденція пов'язана із ситуацією, коли широке коло проблем місцевого розвитку не знаходило свого вирішення протягом тривалого періоду, примножуючись та загострюючись з року в рік. Накопичений баласт інфраструктурних, житлово-комунальних, енергетичних та інших проблем місцевого самоврядування набув критичної нагальності. При цьому стан наповнення бюджетів розвитку, які мали б стати джерелом фінансування всіх існуючих в регіонах проблем розвитку, не може вважатися у повній мірі задовільним. У 2010 р. доходи бюджетів розвитку склали всього 3,7 млрд. грн, що на 6,9 % менше, ніж у попередньому році. Це призвело до скорочення частки таких доходів у загальній структурі доходів місцевих бюджетів до 4,7 % [5, с. 109 – 111] (Рис. 2.13).

Як видно з рис. 2.6, основними джерелами доходів бюджету розвитку є надходження від продажу землі (1,4 млрд. грн або 1,7 %), від відчуження майна, що знаходиться у комунальній власності (1,2 млрд. грн або 1,5 %) та кошти, одержані із загального фонду бюджету (1,1 млрд. грн або 1,4 %).

Крім зазначених джерел надходжень, до бюджету розвитку включаються й інші види доходів: дивіденди (дохід), нараховані на акції господарських товариств; відсотки за

¹¹ Складено на основі [5, с. 111]

користування позиками, що надавалися з місцевих бюджетів; субвенції з інших бюджетів на виконання інвестиційних проектів. Надходження від цих джерел разом за всіма місцевими бюджетами становлять лише 90,5 млн грн або 2,4 % усіх доходів бюджету розвитку [5, с. 110].

Очевидно, що структура доходів бюджету розвитку може бути розширена за рахунок статті «інші види доходів», зокрема, відсотків за користування позиками. Органам місцевого самоврядування слід активніше використовувати можливості залучення позикових ресурсів. Іншими словами, одним з перспективних інструментів, що можуть використовуватися органами місцевого самоврядування для фінансування капітальних видатків, слід вважати місцеві запозичення [53, с. 82].

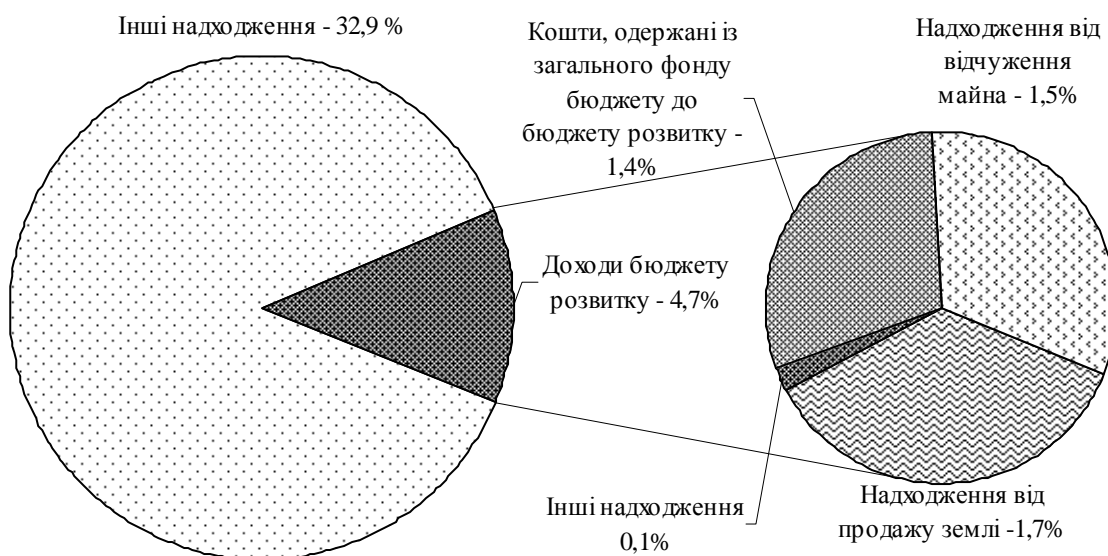

Рис. 2.13. Частка доходів бюджету розвитку в доходах місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) у 2011 р.¹², %

Відповідно до чинного законодавства, запозичення до місцевих бюджетів можуть здійснюватись шляхом укладання між органами місцевого самоврядування (органами місцевої влади) та фінансовими установами угод про отримання позик, кредитів, кредитних ліній, а також шляхом випуску облігацій внутрішніх та зовнішніх місцевих позик [35].

Таке міркування обумовлене спостереженням, що, на відміну від повільної динаміки наповнення бюджетів розвитку місцевих бюджетів за рахунок звичайних джерел, динаміка розширення операцій на фондових ринках демонструє прискорення. У 2011 р. фондовий ринок характеризувався високою активністю біржового сегменту. У порівнянні з даними минулого року, обсяг біржових контрактів із цінними паперами збільшився майже у 2 рази (або на 104,55 млрд. грн) та становив 235,84 млрд. грн, тоді як за 2010 р. цей показник склав 131,29 млрд. грн. Найбільший обсяг торгів за фінансовими інструментами на організаторах торгівлі протягом 2011 р. було зафіксовано з державними облігаціями України – 99,13 млрд грн (42,03 % від загального обсягу виконаних біржових контрактів на організаторах торгівлі). У 2011 р. було зареєстровано 8 випусків облігацій місцевих позик на

¹² Складено на основі [36, с. 110]

суму 584,50 млн грн, емітентами виступили Верховна Рада АР Крим, Запорізька, Черкаська та Харківська міські ради [36].

Показово, що органи місцевого самоврядування України здійснюють місцеві запозичення переважно у формі випуску облігацій. Сума розміщень є нестабільною, зі значним коливанням. На переконання Т.М. Рубенюк та Г.В. Грушицької, така нестабільність розміщень облігацій місцевої позики пояснюється тим, що розширення дохідної частини місцевих бюджетів відбувається переважно за рахунок трансфертів з державного бюджету, що не дає змогу місцевій владі представляти свої інтереси на фондовому ринку [52, с. 88]. Тому місцеві запозичення мають низьку питому вагу у доходах місцевих бюджетів.

Хоча органи місцевого самоврядування неактивно використовують можливості запозичень, в Україні на сьогоднішній день створено відповідне законодавче підґрунтя для такої діяльності. Так, Європейська Хартія місцевого самоврядування передбачає надання органам місцевого самоврядування права доступу на ринки позичкового капіталу [10, с. 81]. Реалізація цього принципу Хартії дозволяє органам місцевого самоврядування значно зменшити гостроту проблеми нестачі фінансових ресурсів. Адже саме завдяки виходу на ринки позичкового капіталу міста багатьох розвинених країн отримали можливість швидко розвиватися, долати найгостріші проблеми та формувати засади підвищення власних позицій конкурентоспроможності.

Загальні засади формування ринку цінних паперів визначено у Бюджетному та Цивільному кодексах України. Основні принципи функціонування вітчизняного ринку цінних паперів закладені в Концепції функціонування та розвитку фондового ринку України. Зокрема, визначається, що емітентом цінних паперів є органи місцевого самоврядування, які можуть випускати цінні папери для задоволення потреб у фінансуванні видатків відповідних бюджетів та окремих проектів [45].

Право міських рад на здійснення запозичень передбачено у Бюджетному Кодексі України [4, ст. 16]. Бюджетний Кодекс визначає запозичення як операції, пов'язані з отриманням бюджетом коштів на умовах повернення, платності та строковості, в результаті яких виникають зобов'язання місцевого самоврядування перед кредиторами [4, ст. 1]. Ст. 15 Бюджетного Кодексу визначає джерелами фінансування дефіциту бюджетів внутрішні та зовнішні запозичення органів місцевого самоврядування, а також вільний залишок бюджетних коштів [4, ст. 15].

Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення запозичень до місцевих бюджетів» від 24.02.2003 р. № 207 передбачено здійснення місцевих запозичень у формі випуску облігацій місцевих позик, а також укладення угод про отримання позик, кредитів, кредитних ліній у фінансових установах. Облігації місцевих позик або облігації місцевої позики є борговими цінними паперами, що випускаються місцевими органами влади для прискорення соціально-економічного розвитку територіальної одиниці за рахунок «фінансових ресурсів, отриманих на основі ринкових відносин» [56, с. 63]. Випуск облігації місцевої позики дає можливість уникнути негативного впливу ефекту перерозподілу коштів, в результаті якого міста (з метою отримання так званих «живих» коштів) змушені продавати векселі із 15 – 40 % дисконтом кінцевим інвесторам, що погашають їх за номіналом негайно шляхом сплати податків або пред'являють векселі до погашення за номіналом після закінчення строку обігу [38].

Запозичення до місцевих бюджетів здійснюються до бюджету розвитку на визначену мету і підлягають обов'язковому поверненню [4, ст. 71]. Метою здійснення місцевих запозичень є фінансування бюджету розвитку міських бюджетів, а також створення, приріст чи оновлення стратегічних об'єктів довготривалого користування або об'єктів, які забезпечують виконання завдань міських рад, спрямованих на задоволення інтересів населення територіальних громад міст [4, ст. 74]. Тому кошти від випуску облігацій місцевих позик залучаються лише для фінансування відповідного місцевого бюджету з обов'язковим включенням до бюджету витрат на обслуговування зазначених позик та кредитів [42, с. 9].

Згідно із Концепцією функціонування та розвитку фондового ринку України, національний фондовий ринок у найближчому майбутньому має стати складовою частиною світового ринку фінансових ресурсів, запропонувавши іноземним інвесторам надійний механізм для здійснення інвестицій в економіку України. Передумовою для цього є створення мережі організацій, які спеціалізуються на роботі з цінними паперами, зокрема, фондових бірж – «систем, пов'язаних з ефективною системою платежів» [24]. За таких умов особливої актуальності набуває питання інституціоналізації регіональних фінансових ринків, що має проявлятися передусім у розбудові фінансових інституцій. Окремої уваги у цьому процесі потребує ринок цінних паперів органів місцевого самоврядування, зокрема облігацій місцевої позики, який є важливим сегментом фондового ринку [12]. Адже на цьому ринку може здійснюватися весь комплекс операцій щодо руху капіталів: від емісії (випуску) фондових цінностей, що відображають відносини співволодіння та позики, до переходу коштів від інвесторів (вкладників) до емітентів (органів місцевого самоврядування) [58].

Очевидним є те, що розвинений ринок цінних паперів органів місцевого самоврядування може стримувати розвиток інфляційних процесів, а наявність значної кількості облігацій місцевої позики – допомагати зв'язати частину невитрачених грошових ресурсів споживачів, переводити їх зі стану незадоволеного поточного попиту в стан, що забезпечує їх збереження.

На сьогоднішній день у розвинених країнах ринки цінних паперів органів місцевого самоврядування (ринки місцевих цінних паперів) є найбільш динамічно зростаючим сегментом фінансового ринку, оборот на яких стрімко збільшується. У таких умовах ринок місцевих цінних паперів слід представити організаційно-інституційною системою поєднання інтересів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання. Адже «він стає механізмом залучення інвестицій на розвиток прогресивних форм організації суспільного виробництва, сприяє інноваційному розвитку економіки та забезпечує національне господарство ресурсами для ефективного економічного зростання і досягнення необхідного рівня добробуту суспільства» [58]. Як зазначає Г.М. Терещенко, формування ринків місцевих цінних паперів означає високий ступінь економічного розвитку та виступає каталізатором науково-технічного прогресу в реальному секторі [58].

Сьогодні все більше місцевих бюджетів в Україні мають можливість використовувати механізм місцевих запозичень для залучення додаткових фінансових ресурсів. Т.О. Савостенко, В.І. Попруга, І.Е. Польська вважають його раціональним, оскільки в усьому світі здійснення органами місцевого самоврядування місцевих запозичень дозволяє успішно вирішувати широке коло проблем, починаючи від будівництва доріг та комунікацій й завершуючи розвитком комунального господарства, систем освіти та охорони здоров'я [33, с. 81]. Залучення коштів шляхом випуску облігацій місцевих позик стає все більш

популярним механізмом залучення коштів для вирішення поточних та довготермінових проблем, які пов'язані з фінансуванням бюджетних видатків [13].

Таким чином, в умовах охолодження економіки органи місцевого самоврядування мають вирішувати проблему фінансового забезпечення самостійно, як того вимагає децентралізація державного управління.

Як показали результати аналізу системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування в Україні, джерела місцевих надходжень не забезпечують органи місцевого самоврядування необхідними для місцевого розвитку фінансовими ресурсами. За таких умов доцільним видається відновлення практики здійснення місцевих запозичень, зокрема, за рахунок випуску облігацій місцевої позики, що має на меті залучення інвестицій в регіони України та розширення дохідної бази місцевого самоврядування.

2.4. Зарубіжний досвід управління регіональним розвитком в контексті зорієнтованості на посилення конкурентоспроможності регіонів

Більшість європейських держав мають конструктивний досвід державного регулювання регіонального розвитку і його нормативно-правового забезпечення. Воно здійснюється актами, що мають різну юридичну силу, структуру та зміст і залежать від певних чинників. Практично в усіх західно- та центральноєвропейських державах діють спеціальні закони, акти глав держав та центральних органів влади, предметом яких є забезпечення соціально орієнтованого, сталого, збалансованого розвитку всіх регіонів держави та здійснення особливих селективних заходів у окремих, як правило, проблемних регіонах.

Регулювання регіонального розвитку вимагає належного нормативно-правового забезпечення. Окрім міжнародної правової діяльності, країни ЄС протягом історичного періоду середини та наприкінці минулого століття напрацювали достатній власний досвід правового регулювання регіонального розвитку.

Чинні Конституції європейських країн регулюють основні принципи відносин держави із регіонами. При цьому зміст регулювання залежить від особливостей правової системи, форми держави або традицій розвитку конституційного устрою.

Як правило, на рівні Конституцій здійснюється розподіл повноважень між центром та територіями субнаціонального рівня. Деякі Конституції (Бельгія, Латвія, Литва) при цьому перераховують усі регіональні суб'єкти держави, що значно ускладнює їх реформування у разі потреби [23, с. 109; 37, с. 572].

Достатньо тривалу історію має правове регулювання регіонального розвитку у Нідерландах та Великобританії.

Так, у Нідерландах початок регіонального розвитку можна пов'язати з прийняттям у 1901 р. закону про житлове господарство, на базі якого згодом сформувалась ефективна система міського та регіонального планування. У 60-х рр. ХХ ст. був прийнятий Закон про фізичне планування, який передбачав права і обов'язки органів влади усіх рівнів стосовно регіональної політики [27, с. 101].

Розвиток правового регулювання регіонального розвитку у Великобританії був започаткований у 30-ті рр. минулого сторіччя із прийняттям Закону про особливі території, відповідно до якого чотири регіони – Південний Уельс, Північно-Східна Англія, Західний

Камберленд та Шотландія – визначалися об'єктами першочергової уваги уряду [63, с. 128]. Післявоєнний період розвитку країни містив прийняття законів «Про державний контроль за розміщенням промисловості» (1945 р.), та «Про міське та сільське планування» (1947 р.), та, на думку М. Долішнього, діяльність щодо вдосконалення правової бази регіонального розвитку у Великій Британії на припиняється [47, с.65].

У Франції державний вплив на регіональний прийняв форму низки обмежувальних законів, суть яких полягала, з одного боку – в установленні дозвільної системи на відкриття нових підприємств, а з другого – у децентралізації деяких функцій, що перебували у власності держави, а саме, деяких адміністративних, наукових, комерційних, промислових, культурних. Одночасно з цим, розроблялось «заохочувальне законодавство», що надавало пільги підприємствам, які створювалися у сільській місцевості, тим самим стимулюючи вітчизняного сільгоспвиробника [54, с. 66 – 68.]. Взагалі ж урядовим декретом від 1954 р. визначалось, що критеріями державного впливу на розвиток регіону є аномально високий рівень безробіття, або недостатньо низький рівень господарства у тому чи іншому регіоні, тобто державний регіональний розвиток у Франції мав ознаки антикризових заходів.

Німеччина протягом десятиліття 1951 – 1961 рр.у розробляла та здійснювала Програмні документи регіонального розвитку, при цьому усі регіони були поділені за економічними ознаками на три категорії: ті, що знаходилися на східних кордонах; регіони, що підлягали відбудові та основні центри економічного розвитку, які потребували післявоєнної індустріалізації. У тому ж руслі розвивалась й нормативно-правова база з проблем регіонального розвитку [46, с. 84 – 85].

Отже, практично всі європейські держави, що зараз прийнято називати розвинутими, впливали на власний регіональний розвиток шляхом законодавчого регулювання та підтримки тих регіонів, у яких рівень безробіття був значно вищим, ніж середній показник у державі, а також, спрямування підтримки національної промисловості.

Водночас, країни Центральної Європи, так званого «соціалістичного табору», практично до кінця минулого століття не мали національних концепцій державного регулювання регіонального розвитку. Виняток складала Угорщина, в якій із 1970 р. у втілювалися Національний план розвитку поселень, а згодом – регіональний розвиток та просторове планування, відповідний закон про це був прийнятий Парламентом у 1996 р. Вказаний закон затвердив європейські принципи регіональної політики, зокрема, децентралізацію та субсидіарність. У 1999 р. до закону було внесено поправки, що передбачали створення регіонів на підставі вимог ЄС [19, с.152 – 153].

Ознаки зрілої європейської політики щодо регіонального розвитку в Угорщині мала і Національна концепція регіонального розвитку, схвалена у 1998 – 1999 рр. Адаже у Концепції були чітко визначені регіони-реципієнти державної підтримки, принципи децентралізації фінансових ресурсів, механізм узгодження регіональних та галузевих програм. Не залишалися поза увагою і соціальні питання, а саме, закон про принципи регіональної економічної політики (1992 р.) визначав мінімальні соціальні стандарти праці та життя в усіх регіонах шляхом надання допомоги малому та середньому бізнесу на територіях з високим рівнем безробіття. Великої уваги приділялось створенню нових робочих місць [28, с.72].

Чеська республіка у 1998 р. прийняла закон про принципи регіональної політики, згідно з яким регіональна політика здійснюється обопільно органами державної влади національного

рівня та органами управління регіонального рівня з метою забезпечення збалансованого та всебічного розвитку регіонів (країн).

Того ж року Румунія запровадила сучасну регіональну політику, затвердивши Концепцію регіонального розвитку, яка була підготовлена спільно румунськими експертами та фахівцями Єврокомісії в рамках програми PHARE. Відповідно до проекту, основними об'єктами регіональної політики є макрорегіони розвитку, які об'єднали на добровільних засадах територіальні одиниці – повіти. Після надання згоди повітами шляхом підписання відповідних угод, межі території макрорегіону закріплюються на законодавчому рівні. При цьому макрорегіон може отримати державну допомогу у вигляді інвестицій тільки у разі здатності на добровільне започаткування міжрегіональних кооперативних проєктів, таким чином досягається економічна інтеграція зсередини.

На відміну від чітко означеного європейського погляду на засади та пріоритети регіональної політики у наведених країнах, у Болгарії роль держави у регіональному розвитку мала в історії дещо більш жорсткий вектор, а саме, відповідно до Стратегії регіонального розвитку Болгарії, основним завданням регіональної політики є усунення регіональних диспропорцій шляхом державних інвестицій, реалізації програм реструктуризації економіки та використання транскордонного співробітництва. Урядом розроблено механізм державної допомоги регіонам у кризових ситуаціях.

Тривалий процес формування системи взаємовідносин між центром і регіонами в європейських країнах отримав завершення у законодавчих актах, які чітко регулюють економічні, соціальні та інші процеси регіонального характеру. Цей досвід міг би бути успішно використаний в Україні. Зокрема, на думку В. Керецмана, актуальним для України був би досвід Естонії. Стратегія регіонального розвитку країни визначає низку пріоритетів: використання внутрішнього потенціалу, місцевих ініціатив, залучення громадськості до регіонального управління, просторове збалансування, сталий еколого-економічний розвиток, забезпечення інтеграції регіонів.

Підсумовуючи, правова європейська спільнота зазначає, що нині практично в усіх державах – членах Ради Європи існує тенденція до підвищення ролі регіональної демократії в управлінні [20].

Кожна з держав ЄС формує власну регіональну політику, виходячи з рівня соціально-економічного розвитку і національних пріоритетів. Використання інструментів регіональної політики залежить від потенціалу регіонів, територіальних відмінностей їх розвитку, особливостей регіональних проблем, ступеня децентралізації державного управління та рівня автономії регіонів. Характерним для регіональної політики ЄС є посилення місцевої ініціативи, надання переваг регіональним інвестиціям перед регіональними стимулами, зосередження уваги на капітальних вкладеннях і зайнятості. Декларація намірів України щодо участі в європейських інтеграційних процесах зумовлює необхідність вивчення законодавчого простору відповідних інституцій з питань розвитку місцевого самоврядування.

Стратегічна важливість регіонального фактору в політиці Європейського Союзу зумовлена комплексом обставин, пов'язаних із сучасним процесом європейської інтеграції, зокрема політикою розширення ЄС на Схід. Існує також об'єктивна необхідність врахувати розвиток регіональної політики ЄС у контексті таких двох взаємопов'язаних світових явищ, як інтенсивного об'єднання світової економіки – глобалізації, – а також трансформації та розширення зони впливу

Європейського Союзу, як єдиного суб'єкта у зовнішньоекономічних і зовнішньополітичних міжнародних відносинах держав та світових інституцій.

Услід за західноєвропейськими країнами втілювати стандарти ЄС у сфері регулювання регіонального розвитку розпочали країни Центральної Європи (Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина), де під впливом радянської практики створення територіально-галузевих комплексів розвиток територій відзначався поєднанням регіонального та галузевого принципів. Найактивніший підхід до розв'язання проблем регіонального розвитку застосували в Угорщині, де впродовж 70-х рр. розробили й досить активно втілювали Національний план розвитку поселень (1971 р.), а в 1985 р. було ухвалено закон про завдання розвитку регіонів і поселень. Завдяки дії згаданих чинників на зламі 80 – 90-х рр. різниця між рівнями соціально-економічного розвитку угорських регіонів була навіть дещо нижчою, ніж відповідні показники в Західній Європі.

Головною ознакою розглянутого «компенсаційного» підходу була спрямованість на «вирівнювання» та мінімізацію диспропорцій соціально-економічного розвитку на регіональному рівні. Поширеними методами державної підтримки за такого підходу були визнані методи прямого державного регулювання (державний контракт та державне замовлення; пряме бюджетне фінансування регіональних проектів; надання цільової бюджетної допомоги, грантів) та опосередкованого державного регулювання (пільгові кредити; податкові канікули; пільгове оподаткування та ін.) [68].

Починаючи з 80-х рр. ХХ ст., регіональна політика ЄС набула, переважно, «стимулюючого» характеру: пріоритети надавалися розробці стратегічних планів на основі залучення наявного на місцевому рівні ресурсного потенціалу з метою активізації соціально-економічного розвитку територій.

Такій зміні пріоритетів передував висновок, що регіональна економічна політика, яка базується виключно на податкових пільгах і державних субсидіях, на цільовій бюджетній підтримці, є недостатньо ефективною. Більшого ефекту дасть спрямування коштів на реструктуризацію та технічну модернізацію галузевих підприємств з метою активізації інвестиційно-інноваційного типу розвитку проблемних територій.

При цьому реалізація політики посилення економічної та соціальної інтеграції здійснювалася через Структурні фонди, Фонд Інтеграції, Європейський Інвестиційний банк (ЄІБ).

Постанова Ради ЄЕС № 2052/88 від 24 червня 1988 р. про завдання Структурних фондів та їх ефективність визначила шість пріоритетних цілей підтримки регіонального розвитку, серед яких: сприяння розвитку та структурному вирівнюванню відсталих регіонів; трансформація регіонів, що потерпають від промислового спаду; стимулювання розвитку та структурного вирівнювання сільських районів; стимулювання розвитку та структурного вирівнювання північних районів [70].

З посиленням інтеграційних процесів у 1999 р. виникла необхідність перегляду зазначеної постанови, цілі були перевизначені та кількість їх зменшена до трьох:

- мета 1 – сприяння розвитку та реструктуризації регіонів, які відстають у розвитку;
- мета 2 – підтримка соціально-економічної реструктуризації територій, що стикнулися зі структурними труднощами;
- мета 3 – підтримка адаптації та модернізації стратегій і систем освіти, навчання та працевлаштування (ця ціль має забезпечити фінансове сприяння поза межами регіонів, що підпадають під мету 1, а також рамочні критерії стратегії щодо всіх заходів зі стимулювання

розвитку людських ресурсів на національній території без шкоди характерним особливостям кожного регіону).

Будь-яка країна, що збирається увійти до ЄС, має провести реформу адміністративно-регіонального устрою з чіткою ідентифікацією рівнів NUTS.

Для зручності та послідовності запровадження політики сформовано єдину територіальну ієрархію для країн-членів Євросоюзу. Кожна країна має свій політико-адміністративний устрій, із запровадженою системою NUTS – Номенклатуру територіальних одиниць для статистики. Вона має 5 ієрархічних рівнів. У 2003 р. 5-ти ступенева система була замінена 3-ступеневою системою: територіальні одиниці рівня NUTS1, NUTS2, та NUTS3. Регіони найвищого рівня – NUTS1 – відповідають суб'єктам федерації, агрегованим та автономним регіонам. Середня кількість населення у цих регіонах складає від 3 до 7 млн. чоловік і у ЄС-15 (2003 р.) нараховується 78 регіонів рівня NUTS1. Регіони нижчого рівня – NUTS2 (від 800 тис. до 3 млн. чоловік) – це провінції, департаменти, округи – загальна їх кількість у ЄС-15 становить 211. NUTS3 (150-800 тис. чоловік) відповідають графствам, префектурам – їх загальна кількість у ЄС-15 складає 1 093 [67, с. 56].

Сучасний регіональний розвиток у рамках Євросоюзу пов'язаний із процесами децентралізації та деконцентрації, що є складовими частинами комунітарної політики. Децентралізація – це процес передачі владних повноважень від центральних і регіональних органів виконавчої влади до органів місцевого та регіонального самоврядування. Деконцентрація – це процес передачі частини повноважень від центральних органів виконавчої влади до їх регіональних представництв. Позитивна тенденція виявляється в наближенні державних послуг до потреб та інтересів населення, збільшенні можливостей вирішення питань соціально-економічного розвитку на відповідному рівні.

Відцентрові процеси характерні для сучасних Німеччини, Франції, Іспанії, Італії, Австрії, Бельгії та інших країн ЄС. Вони полягають в розширенні прав місцевої влади на управління всіма сферами життя населення, у деконцентрації фінансів. Деякі з територій європейських країн мають право запроваджувати й збирати місцеві податки, використовуючи їх для поліпшення добробуту своїх громадян. Засади регіональної політики формуються не національними урядами країн-членів, а безпосередньо в Брюсселі. Звідси із загальних коштів європейської спільноти надається допомога регіонам, яким вона найбільше потрібна. А пріоритети витрачання цих грошей визначає вже місцева влада шляхом розроблення й узгодження відповідних проектів, доцільність яких суворо контролюється.

Слід також розрізняти процес регіоналізації та явище регіоналізму, який є політичною ідеологією, згідно з якою певні автономні повноваження передаються групі людей, що спільно проживають на окремій території, об'єднаних спільною історією, культурою, ідеологією і етнічною спадщиною [71, с. 14].

Особливістю сучасного процесу регіонального розвитку в усіх державах Євросоюзу є посилення регіонального рівня влади. Навіть у такій історично централізованій державі, як Франція поряд із комунами та департаментами було сформовано 26 великих регіонів із власними виборними органами і повноваженнями [15, с. 123]. Також 9 великих регіонів були створені у 1998 р. в Англії. Нині процес регіоналізації означає перехід до більш розгалуженої системи державного адміністрування і багаторівневого впровадження соціально-економічної політики. Процес створення представництв центральних органів влади в регіонах сьогодні лише

змінив траєкторію розвитку. Зміцнення самостійності органів влади у вирішенні місцевих проблем дає можливість більш гнучко реагувати на зміни у зовнішньому середовищі.

Європейські науковці дійшли висновку, що посилення влади на регіональному рівні не повинно відбуватися за рахунок скорочення повноважень місцевого самоврядування – представницьких органів, які виражають інтереси місцевих громад [26].

Характеризуючи регіоналізацію як поступовий процес економічних і інституційних змін, виділяють 5 її основних типів (форм) (рис. 2.14).

Охарактеризовані вище типи (форми) регіонального розвитку є узагальненням досвіду і тенденцій процесу регіоналізації в сучасній Європі. На практиці часто поєднуються декілька форм в одній і тій же країні (наприклад, ФРН, Великобританії, Швеції).

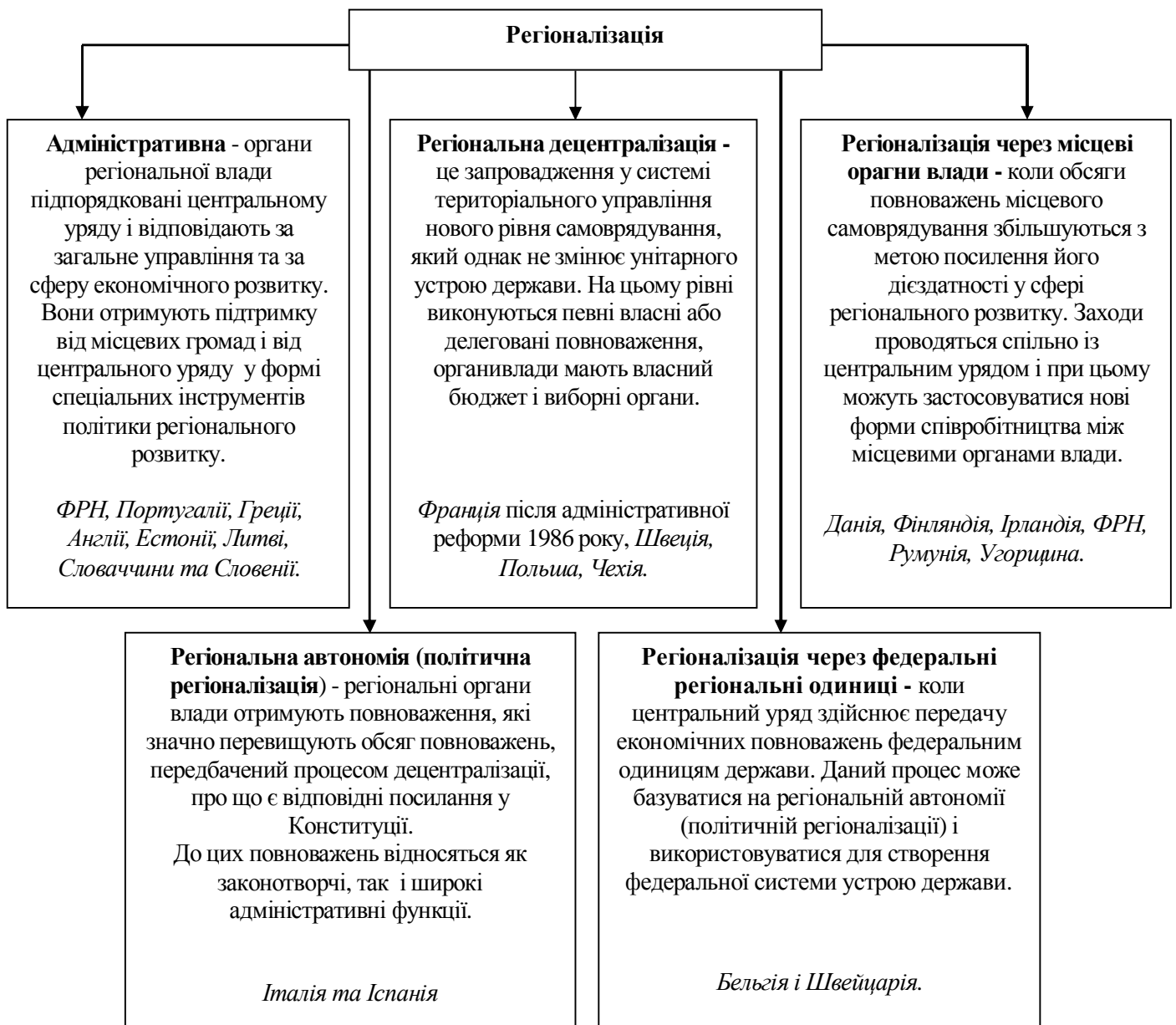

Рис. 2.14. Основні форми регіоналізації у країнах ЄС¹³

¹³ Складено на основі: [71, С. 19].

На відміну від регіоналізації, яка спрямована на збереження ідентичності територій та регіонів у новому політико-економічному утворенні Євросоюзу, у сучасному Європейському суспільно-політичному просторі можна простежити деякі негативні наслідки регіоналізму. А саме, тяжіння до автономії, лобювання суто власних інтересів, як наприклад, це відбулося в Італії, зокрема, створення «Ліги Півночі», проголошення Республіки Паданія і звернення до Європейської Комісії з проханням прийняти її до ЄС. Це явище характерне і для Іспанії (країна Басків, Каталонія), Франції (Корсика), Великобританії (Ольстер).

Досить важким у цьому контексті був перехід до нової системи регіонального розвитку для постсоціалістичних країн-членів ЄС.

Починаючи з 80-х рр. ХХ ст. до процесу розвитку територій (крім органів державної влади та органів місцевого самоврядування різного рівня) у країнах ЄС активно почали залучатися такі інститути: асоціації муніципалітетів; національні агентства розвитку; торговельно-комерційні та промислові палати; технополіси; бізнесові та інноваційні центри; регіональні фінансові компанії; приватні консультативні фірми та приватні експерти; профспілки; біржі праці; бізнес-інкубатори; венчурні фонди; гарантійні фонди; благодійні фонди; місцеві агентства розвитку; комунальні фундації; заклади вищої освіти та регіональні наукові центри; технологічні дослідницькі лабораторії (Research & Development); агентства регіонального розвитку та ін. Ефективна взаємодія зазначених інституцій з громадськістю, бізнесовими структурами і організаціями та владними структурами ЄС, що опікувались проблемами регіонального розвитку організувалася за рахунок чіткого дотримання «правил гри» (тобто правил взаємодії між усіма учасниками з метою вироблення спільних рішень). В основу цих правил було закладено: взаємну довіру та рівноправність; колегіальне визначення та дотримання учасниками партнерства узгодженої стратегії (з можливістю її коригування відповідно до зміни поточної ситуації); чітке дотримання та виконання визначених у стратегії регіонального розвитку завдань партнерства; прозорий механізм управління партнерством [7].

У сучасних умовах впровадження «стимулюючого» типу регіональної економічної політики стає одним з пріоритетних завдань. Основою такої політики є відмова від прямих бюджетних дотацій проблемним територіям та перехід до формування інституційних засад, створення сприятливого інституційного середовища для розвитку ділової активності на цих територіях. Такий підхід сприяє стимулюванню розвитку таких територій, насамперед, за рахунок використання ринкових методів господарювання та активізації потенціалу приватної ініціативи.

Поряд з цим у країнах ЄС широко застосовуються економічні методи державного регулювання, спрямовані на підтримку приватногосподарської ініціативи та підприємництва на місцевому рівні, у тому числі доступ бізнесових структур до державних контрактів; мікрокредитування; фінансування розвитку інфраструктурних проектів на регіональному рівні; підтримка інноваційної діяльності; підтримка промислових парків та бізнес-зон; розвиток кластерів [25].

Таким чином, аналізуючи практику управління та сучасну реалізацію регіонального розвитку у ЄС, потрібно зазначити:

– більшість старих членів ЄС мають довгу історію політичної та фінансової децентралізації. Децентралізація влади призвела до розширення повноважень органів місцевого самоврядування. Отже, їхні інституційні та людські ресурси для управління політикою та фінансові засоби для реалізації політики на місцевому рівні значно потужніші,

при цьому у зв'язку з історичними об'єктивними змінами у підходах та принципах реалізації державної регіональної політики, значних змін зазнавали інституціонально-організаційні структури ЄС, сучасний стан економіко-соціального розвитку країн ЄС наявно доводить ефективність процесів щодо трансформації основних принципів державної регіональної політики;

– фінансові інструменти на підтримку регіональної політики чітко визначені, дієві та добре забезпечені ресурсами. Це, зокрема, урядова макроекономічна політика і мікроекономічні стимули; структурні фонди ЄС та ініціативи Європейської комісії з забезпечення спільного фінансування; Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) та його різноманітні інструменти, що забезпечують надання позикових коштів, підтримку акціонерного капіталу, гарантії.

Українські вчені дійшли висновку, що на кожному етапі проведення регіональної політики як світового процесу розвитку країн Європейського Союзу та регіонів у цілому існувала обмежена кількість проблем, яким у політичному та (або) фінансовому плані приділялася значна увага [8]. Такий висновок підтверджується тим фактом, що згідно з регіональною перспективою Європейського Союзу протягом 2007 – 2013 рр. 336,2 млрд. євро будуть спрямовані на реалізацію трьох чітко визначених пріоритетів регіональної політики, а саме:

– конвергенція, з метою зменшення рівня диспропорцій між регіонами і країнами (78 % коштів з бюджету);

– регіональна конкурентоспроможність та покращання працевлаштування, на реалізацію яких буде спрямовано 18 % коштів із загального бюджету;

– європейське територіальне співробітництво – досягнення гармонійного і рівномірного розвитку, інтеграції територій ЄС на основі досвіду, набутого ініціативою ІНТЕРРЕГ щодо підтримки транскордонного та міжрегіонального співробітництва (на це виділятиметься 4 % коштів з загального бюджету) [68].

Тому вагомим чинником удосконалення регіональних програм соціально-економічного розвитку в напрямку запровадження інноваційно-інвестиційної моделі економічного розвитку слід вважати чітке визначення пріоритетів розвитку, використання різних форм інтеграції науки, промислового капіталу, банків тощо. Світова практика показала, що потреба у прискоренні трансформації знань у продукти та послуги викликала необхідність створення спеціальних інноваційних зон: бізнес-інкубаторів, інноваційних парків або центрів, технопарків, індустріальних (промислових) парків, технополісів.

Наприклад, за інформацією Міністерства регіонального розвитку Польщі, на здійснення всіх програм розвитку цієї країни на 2007 – 2013 рр. ЄС передбачив 67 млрд євро. Вони мають бути витрачені до 2015 р. Інформується, що найбільше коштів для країни виділено в рамках програми «Інфраструктура і середовище» (27,9 млрд євро). Крім того, гроші призначено також на програми «Людський капітал» (9,7 млрд євро), Інноваційна економіка (8,3 млрд євро), Розвиток Східної частини Польщі (2,3 млрд євро) та регіональні операційні програми (16,6 млрд євро) [55]. В узагальненому вигляді це інноваційний розвиток економіки та підвищення якості її інфраструктури.

Тому при реалізації державної регіональної політики в Україні, доцільно інтегрувати практичні заходи з реалізації інноваційної політики з регіональними програмами

інвестиційної діяльності, адже сьогодні світовою тенденцією є те, що значна частина промислових інвестицій спрямовуються на розробку інновацій.

Список використаних джерел:

1. Антіпов О. М. Удосконалення фіскальних можливостей податків на регіональному рівні / О. М. Антіпов, Г. С. Ліхоносова. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VISUNU/2008_10_2/antipov.pdf. – Назва з екрану.
2. Бориславська О. Конституційно-правові засади місцевого самоврядування в Україні: проблеми реалізації / О. Бориславська // Вісн. Лівівського ун-ту. Серія юридична. – 2004. – Вип. 39. – С. 187 – 193. – Режим доступу : <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=&d=583>. – Назва з екрану.
3. Бюджет та економіка : основні тенденції 2011 року / Щербина І. Ф., Рудик А. Ю., Зубенко В. В. [та ін.] ; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи», USAID. – К. : ДГВПІ, 2012. – 12 с.
4. Бюджетний кодекс України : Кодекс від 8 лип. 2010 р. № 2456-VI, прийн. ВРУ // Відомості ВРУ. – 2010. – № 50 – 51.
5. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2010 рік / Щербина І. Ф., Рудик А. Ю., Зубенко В. В. [та ін.] ; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи», USAID. – К. : ДГВПІ, 2011. – 142 с.
6. Виконання доходів місцевих бюджетів, що враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів станом на 01.01.2012 р. : Річний звіт Міністерства Фінансів України, 2012. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id. – Назва з екрану.
7. Данилов-Данильян В.И. Экологический вызов и устойчивое развитие : учеб. пособ. / В.И. Данилов-Данильян, К.С. Лосев. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 416 с.
8. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: монографія / за ред. З.С. Варналія. – К. : НІСД, 2007. – 820 с.
9. Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть : нові пріоритети. Наукове видання / М.І. Долішній. – К. : Наукова думка, 2006. – 512 с.
10. Європейська Хартія місцевого самоврядування : ратифікована Законом України від 15 лип. 1997 р. №452/97-ВР. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_036. – Назва з екрану.
11. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України // Урядовий кур'єр. – 2002. – №100, 4 червня. – С. 2 – 5.
12. Захожай В. Статистика інвестиційної діяльності / В. Захожай, М. Кіт // Персонал. – 2007. – № 8. – Режим доступу : <http://personal.in.ua/article.php?ida=548>. – Назва з екрану.
13. Звіт Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку за 2006 рік / ДКЦПФР. – Режим доступу : www.guds.gov.ua/document. – Назва з екрану.
14. Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2012. Назустріч економічному зростанню та процвітанню. – Режим доступу : http://www.feg.org.ua/news/foundation_news/. – Назва з екрану.
15. Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС : Порівняльний аналіз / Ж. Зіллер – Пер. з фр. В. Ховхуна – К. : Видавництво «Основи», 1996. – 420 с.

16. Іванищак М. В. Аналіз забезпеченості місцевими податками і зборами місцевих бюджетів України та Чернівецької області зокрема / М. В. Іванищак. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/2_KAND_2011/Economics/78049.doc.htm. – Назва з екрану.
17. Інвестиції в основний капітал за джерелами фінансування : аналітична інформація Головного управління статистики у Дніпропетровській області. – Режим доступу : <http://dneprstat.gov.ua/statinfo/ibd/ibd9.htm>. – Назва з екрану.
18. Кіш Є. Регіони Європи на початку XXI століття / Є. Кіш // Польща є лідером ЄС за витратами коштів Спільноти на програми розвитку – Режим доступу : <http://www.ukrinform.ua/ukr/order/?id=845217>. – Заголовок з екрану.
19. Ковач І.П. Регіональна політика та її інституції в Угорщині / І.П. Ковач // Інститути та інструменти розвитку територій. На шляху до європейських принципів / За ред. С. Максименка. – К. : Міленіум, 2001 – 225 с.
20. Конгресс местных и региональных властей Совета Европы. Резолюция 146 (2002) о проекте Европейской хартии регионального самоуправления. – Режим доступа: http://www.coe.int/t/R/C/rae/%5BRussian_doc%5D/%5B2002%5D/RES146_Ru.asp . – Загл. с екрана.
21. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / Я.А. Жаліло, Я.Б. Базилюк, Я.В. Белінська [та ін.]. – К. : 2005. – 338 с.
22. Конкурентоспроможність та інтеграційні перспективи України / С. О. Радзієвська. – К. : Знання України, 2012. – 344 с.
23. Конституции государств Европейского Союза / Под общ. ред. Л.А. Окунькова – М. : ИНФРА, 1997. – 672 с.
24. Концепція функціонування та розвитку фондового ринку України : Пост. ВРУ від 22 вер. 1995 р. № 342/95-ВР // Юридичний журнал. – 2005. – № 1. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1535>. – Назва з екрану.
25. Круглий стіл за підсумками проведення Європейського тижня місцевої демократії – Режим доступу : www.cld.org.ua/news/18. – Заголовок з екрану.
26. Куценко В. Соціальна сфера села в конкурентному середовищі: регіоналізація, проблеми та шляхи їх розв'язання / В. Куценко, Л. Богуш // Економіка України. – 2003. – № 9. – С. 80 – 88.
27. Ларина Н.И., Кисельников А.А. Региональная политика в странах рыночной экономики / Н.И. Ларина, А.А. Кисельников. – М.: Экономика, 1998. – 172 с.
28. Лендъел М. Інституційний механізм реалізації регіональної політики в країнах центрально-Східної Європи / М. Лендъел // Регіональна політика в країнах Європи. Досвід для України / За ред. С. Максименка. – К. : Логос, 2000. – С. 62 – 97.
29. Матвеева О. Ю. Актуальні проблеми та перспективи фінансового забезпечення місцевого самоврядування в Україні / О. Ю. Матвеева // Актуальні питання правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні : матер. міжнар. наук.-практ. конф. , м. Харків, 02-03 лют. 2012 р. – Х.: ГО «Асоціація аспірантів-юристів». – 2012. – Т.1. – С. 76 – 78.
30. Матвеева О. Ю. Створення передумов фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування в Україні / О. Ю. Матвеева // Стратегія регіонального розвитку: формування та механізми реалізації : матер. підсумк. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, 30 жовт. 2009 р. / гол. ред. М. М. Їжа. – О. : ОРІДУ НАДУ, 2009 р. – Т. 1. – С. 257 – 259.

31. Матвеева О. Ю. Финансове забезпечення регіонального розвитку в умовах економічної кризи / О. Ю. Матвеева // Економічні та фінансові процеси в регіоні в умовах прогностичної невизначеності : матер. щорічн. наук.-практ. конф., 29 трав. 2009 р. / гол. ред. А. Г. Ахламов. – О. : ОРІДУ НАДУ, 2009 р. – С. 76 – 78.
32. Матвеева О. Ю. Шляхи розширення фінансової бази місцевого самоврядування в умовах децентралізації управління (на прикладі Дніпропетровської області) / О. Ю. Матвеева // Державне управління та місцеве самоврядування : зб. наук. праць / редкол. : С. М. Серьогін (гол. ред.) [та ін.]. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2010. – № 3 (6). – С. 274 – 285.
33. Методологічні засади державної політики сталого регіонального розвитку : Монографія / Т.О. Савостенко, В.І. Попруга, І.Е. Польська [та ін.]; за заг. ред. Т.О. Савостенко. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2008. – 164 с.
34. Міжнародні індекси: гарна картинка чи інструмент для ухвалення рішень? – Режим доступу : http://www.feg.org.ua/news/foundation_news/konferenciya. – Назва з екрану.
35. Муніципальні запозичення. – Режим доступу : <http://gufer.net/regional/674-regionalna-ekonomka.html>. – Назва з екрану.
36. НКЦПФР презентує результати роботи фондового ринку за 2011 рік. – Режим доступу: http://www.ssmc.gov.ua/press/news/nkcpfr_prezentueh_rezultati_roboti_fondovogo_rinku_za_2011_rik. – Назва з екрану.
37. Новые конституции стран СНГ и Балтии : Сборник документов. – М. : Манускрипт, Юрайт. – 1998. – 672 с.
38. Перспективи становлення ринку муніципальних цінних паперів в Україні. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/june2009/12.htm>. – Назва з екрану.
39. Пластун О. Л. Міжнародні інвестиційні рейтинги як засіб усунення інформаційної асиметрії на макроекономічному рівні / О. Л. Пластун, О. В. Дудкін // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 3. – С. 191 – 198.
40. Потенціал України та його реалізація. Спільний аналітичний звіт Міністерства економіки, Міністерства фінансів та Національного банку України. – К., 2008.
41. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2013. – 576 с.
42. Про впорядкування внутрішніх та зовнішніх запозичень, що провадяться органами місцевого самоврядування : Указ Президента України від 18 черв. 1998 р. № 655/98 // Офіційн. Вісн. України – 1998. – № 25. – С. 9.
43. Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України : Закон України від 28 груд. 2007 р. № 107-VI / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/107-17/print1338645045148550>. – Назва з екрану.
44. Про Концепцію Державної регіональної політики : Указ Президента України від 25 травня 2001 р. №341/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 22. – С. 20.
45. Про Концепцію функціонування та розвитку фондового ринку України : Пост. ВРУ від 22 верес. 1995 р. № 342/95-ВР // Відом. Верховної Ради України. – 1995. – № 33. – Ст. 257.
46. Региональная экономическая политика и территориальное устройство в ФРГ // Проблемы развития отсталых районов в капиталистических странах / Отв. ред. В.А. Герасимов. – М.: СпИПС, 1969 – 150 с.

47. Регіони України 2012. Статистичний збірник. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua – Заголовок з екрану.
48. Регіональна політика : методологія, методи, практика / Відп. ред. М. І. Долішній. – Львів, 2001. – 160 с.
49. Регуляторна політика у сфері зовнішньої торгівлі : монографія / А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 470 с.
50. Ризики фінансової політики у 2010 р.: чинники та механізми подолання. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/March2010/17.htm>. – Назва з екрану.
51. Романюк С.А. Політика регіонального розвитку в Україні: сучасний стан і нові можливості. Регіональні дослідження: монографія / С.А. Романюк – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – 206 с.
52. Рубенюк Т. М. Кредитні механізми зміцнення доходної бази місцевих бюджетів України / Т. М. Рубенюк, Г. В. Грушицька // Наук. вісн. Буковинської державної фінансової академії. – 2010. – № 1. – С. 86 – 90.
53. Савостенко, Т. О. Виявлення джерел фінансового забезпечення місцевого самоврядування за допомогою інструментів фондового ринку / Т.О. Савостенко, О.Ю. Матвеева // Економіка, управління, фінанси: стан, проблеми та перспективи розвитку : матер. X міжнар. конф. молодих вчених, аспірантів і студентів, 22 квіт. 2011 р. / редкол. : Н. І. Яркова (голова) [та ін.], Макіївка: ДонНАБА, 2011 р. – С. 80 – 83.
54. Слаборазвитые районы Франции // Проблемы развития отсталых районов в капиталистических странах / Отв. ред. В.А. Герасимов. – М.: СПИПС, 1969. – 160 с.
55. Соціально-економічний розвиток регіонів України – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=32848 – Заголовок з екрану
56. Телятников В. Окремі питання управління ризиками під час випуску муніципальних облігацій / В. Телятников // Ринок цінних паперів України. – 2009. – № 5-6. – С. 63 – 67.
57. Тенденції в бюджетному забезпеченні місцевого самоврядування України протягом 2007 – 2011 років: уроки на майбутнє : галузевий моніторинг / за ред. М. Пітцик. – К.: USAID, 2011. – 40 с.
58. Терещенко Г. М. Регулювання ринку цінних паперів : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.04.01 / Ганна Миколаївна Терещенко ; НДФІ. – К., 2005. – Режим доступу : <http://www.lib.ua-ru.net/inode/37417.html>. – Назва з екрану.
59. Трансформація структури господарства України : регіональний аспект / За ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник. – К. : Міленіум, 2003. – 212 с.
60. Україна – ЄС: проблеми інтеграції. Міжнародна політика. – Режим доступу : [gazeta. dt. ua](http://gazeta.dt.ua). – Назва з екрану.
61. Україна і Митний союз: проблеми інтеграції. Внутрішня політика. – Режим доступу : [gazeta. dt. ua](http://gazeta.dt.ua). – Назва з екрану.
62. Україна у світі: огляд міжнародних індексів. – Режим доступу : http://www.feg.org.ua/news/foundation_news. – Назва з екрану.
63. Фатеев В.С. Менеджмент и региональная политика за рубежом. – Минск : Наука и техника, 1994. – 213с.
64. Фетисов Г.Г. Региональная экономика и управление : учебник / Г.Г. Фетисов, В.П. Орешкин. – М. : Инфра-М, 2006. – 416 с.

65. Філіпенко А.С. Методологічні засади визначення наслідків міжнародних інтеграційних процесів / А.С. Філіпенко // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. пр. : у 2-х ч. – Вип. 59. – Ч. 1. – К. : Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 2006. – С. 99 – 106.
66. Щомісячний моніторинг основних індикаторів бюджетної та банківської систем України станом на 01.01.2012. [електрон. ресурс] – К.: ІБСЕД, 2012. – 56 с.
67. Competitiveness, Sustainable Development and Cohesion in Europe – From Lisbon to Gothenburg. – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2003.
68. EU Member State experiences with sustainable development indicators. European Commission. – Luxemburg, 2004. – 95 p.
69. Information on socio-economic situation of voivodships – Warsaw: Central Statistical Office – 2001 – № 2.
70. Integrated environmental management. Guidance in relation to the Thematic Strategy on the Urban Environmental: Technical Report. – 2007 – 01.03. Commission of the European Communities. – Brussels, 2007. – 30 p.
71. La Regionalisation en Europe / G. Marcou, A. Gazarian, K. Svoboda Document de Travail. Serie politique regionale – Luxembourg : Parliament Europeen. Direction General des Etudes. – 1999. – REGI 108 Fr rev.1.

РОЗДІЛ III. УДОСКОНАЛЕННЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ПО ЗАБЕЗПЕЧЕННЮ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ В КОНТЕКСТІ АКТИВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

3.1. Удосконалення системи державного управління у сфері регіональної інвестиційно-інноваційної діяльності

Розвиток регіонів України залежить від відтворення їх виробничих потенціалів на новій техніко-технологічній основі, здатності структур науково-технічного профілю продукувати принципово нові технології та види техніки, розвиненості інфраструктури, що має забезпечувати їх упровадження. Завданням держави за жорстких ресурсних обмежень є створення через використання системи адміністративних та економічних важелів сприятливих умов для інтенсивного розвитку економіки країни шляхом розширеного відтворення її конкурентних виробництв з урахування їх регіонального розміщення. Це є завданням як державної промислової та інвестиційно-інноваційної, так і регіональної політики. Тому під час розробки стратегії економічного розвитку країни ключовим напрямом підвищення конкурентоспроможності українських регіонів є перенесення акценту на структурну перебудову національної економіки.

В умовах дефіциту бюджетних ресурсів регіональна політика в Україні насамперед спрямована на селективну «підтримку», а не на «розвиток» відповідних територій. Однак на сьогодні пріоритетним завданням держави має стати стимулювання економічного розвитку стратегічних регіонів, а також перспективних стосовно забезпечення господарського піднесення територій, опікування якими дасть змогу отримати швидкий ефект. Разом з тим з усіх аспектів державної регіональної політики, здійснюваної в Україні, формуванню полюсів економічного зростання ще не приділяється належна увага, тоді як в економічно розвинених країнах це широко практикується.

На думку В.Ф. Мартиненка, процес розширеного відтворення потребує достатнього інвестиційно-інноваційного забезпечення на макроекономічному рівні, що у трансформаційному періоді має бути забезпечено відповідною функцією державного управління [1, с. 269].

Україні потрібно перейти від відновлювального економічного зростання до інноваційного економічного і соціального розвитку на базі використання внутрішніх довгострокових джерел. У сучасних умовах це можливо лише на базі інвестиційно-інноваційної платформи. Нині стоїть подвійне завдання: модернізації індустріальної економіки та створення нової інноваційної економіки [2]. Науковці та практики у сфері інноватики зосереджують увагу на вирішенні цієї проблеми в рамках регіонального аспекту державної інвестиційно-інноваційної політики.

Політика підтримки регіонального інноваційного розвитку повинна визначати основні напрями й форми правового, економічного та організаційного сприяння розвитку виробничо-інноваційної сфери з урахуванням інтересів держави, регіону, суб'єктів господарювання та окремих громадян і передбачати активну співпрацю й координацію дій між регіонами та центром.

Розробка механізму регулювання розвитку інновацій на регіональному рівні повинна базуватися на системному програмному підході, що дає змогу комплексно підійти до

врахування вимог ринку, особливостей розвитку та функціонування певних територій, виходячи з їх ресурсних можливостей і потреб, інтересів господарюючих суб'єктів, забезпечити цільову мобілізацію наявних ресурсів (людських, природних, фізичних, фінансових, організаційних), виробити систему дієвих заходів із регулювання та підтримки інноваційного розвитку в регіоні. Ураховуючи окреслені чинники та виходячи із загальнодержавних пріоритетних напрямів інвестиційно-інноваційної діяльності, потрібно виокремити регіональні пріоритетні інноваційні напрями та розробляти їх відповідно до окресленої державної стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку.

Суттєвим засобом стимулювання розвитку інноваційної діяльності в регіоні повинна стати розроблена з урахуванням пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку як держави, так і територій інноваційна регіональна програма. Тому регіональним органам влади доцільно розробити такі регіональні інноваційні програми, які об'єднуюватимуть [3]:

- стратегічні програми та проекти інноваційного розвитку регіону, комплексні програми інноваційного розвитку територіально-виробничого комплексу регіону на 10 – 20 років;
- проміжні програми розвитку інноваційної діяльності в регіоні на 4 – 5 років;
- оперативні плани інноваційного розвитку регіону на кожен рік.

Визначення стратегічних орієнтирів інноваційного розвитку регіону, у свою чергу, потребує детального аналізу й оцінки соціально-економічного розвитку відповідного регіону, визначення пріоритетних напрямів інноваційної діяльності саме для конкретного регіону з метою найбільш повної віддачі та окупності інноваційних проектів. За результатами комплексного оцінювання інноваційного потенціалу регіону можна буде обрати саме той із пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, який найкраще відповідатиме ресурсним можливостям, технологічному укладу, соціально-економічному розвитку відповідної території. Реалізація стратегічних засад інноваційного розвитку повинна здійснюватися в рамках відповідних цільових програм, що передбачають взаємозв'язок завдань, наявних ресурсів, термінів, виконавців та споживачів інноваційної продукції.

При формуванні проміжних програм розвитку інноваційної діяльності в регіоні потрібно виходити з того, що ці програми є середньостроковими, а тому їх доцільно впроваджувати на термін, що відповідає повноваженням рад обласних народних депутатів із зазначенням обов'язкового звітування відповідальних осіб про стан виконаної роботи в конкретному напрямку. Розробляючи відповідні програми, необхідно виходити з того, що їх обов'язковими складовими повинні бути прогноз інноваційного розвитку регіону в середньостроковій перспективі; програмні завдання; система важелів та стимулів для зацікавленості суб'єктів, зайнятих в інвестиційно-інноваційному процесі у виконанні програмних завдань; моніторинг реалізації середньострокових інноваційних програм та взаємодії всіх учасників інвестиційно-інноваційного процесу.

Оперативні плани інноваційного розвитку регіону повинні передбачати тактичні завдання впровадження інновацій на найближчу перспективу. На цьому етапі доцільною є розробка інвестиційно-інноваційних проектів із відповідними заходами економічного стимулювання. Обов'язковим повинен бути перегляд та, при потребі, корегування проміжних та стратегічних програм інноваційного розвитку регіону. Важлива роль при цьому відводиться регіональним органам влади, на які покладаються повноваження щодо розробки та здійснення інвестиційно-інноваційної політики відповідної території.

Розробка та впровадження регіональних програм інноваційного розвитку є одним із найважливіших інструментів реалізації державної інвестиційно-інноваційної політики, цілеспрямованої регіональної політики, політики зайнятості населення та стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку держави [4].

Складність проблем становлення і функціонування інноваційного середовища в умовах недосконалості законодавчої бази, невідпрацьованості ринкових механізмів заохочення інноваційної активності підприємств, відсутності взаємодії та відірваності виробництва від науки вимагають вироблення на регіональному рівні механізму сприяння інноваційному розвитку території.

Вирішення означеної проблеми можливе виключно шляхом взаємодії та об'єднання зусиль усіх суб'єктів, що мають безпосередній стосунок до інвестиційно-інноваційного процесу та зацікавлені в соціально-економічному розвитку регіону. Функції та роль кожного з них в інвестиційно-інноваційному процесі визначатимуться їх участю у впровадженні інвестицій у інновації на відповідній території. Головними учасниками інвестиційно-інноваційних процесів на регіональному рівні є підприємства, які безпосередньо займаються чи можуть займатися інвестиційно-інноваційною діяльністю, та установи, котрі можуть забезпечити інноваційні процеси в регіоні капіталом, інформацією, знаннями, робочою силою.

Підтримка і розвиток інвестиційно-інноваційної діяльності в регіоні потребують координації зусиль усіх зацікавлених учасників цього процесу, що полягає в такій організації та взаємодії місцевої влади, центру сприяння розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності в регіоні, структур, зайнятих виробництвом інноваційної продукції та забезпечувальних структур, яка дасть можливість регіону зайняти лідируючі позиції на національному та світовому ринку.

Серед економічних важелів активної інвестиційно-інноваційної діяльності найважливішим є формування фінансових ресурсів, які б надавали можливість забезпечити реалізацію напрямів регіональної політики та здійснення відповідних регіональних програм (бюджетне фінансування на загальнодержавному та регіональному рівнях, трансферти, пільгові режими оподаткування).

Важливу роль у ресурсному забезпеченні інноваційних процесів відіграють джерела фінансування регіональної інноваційної політики, до яких належать: цільові кошти держбюджету за умови виконання державного замовлення; кошти регіонального бюджету за умови фінансування пріоритетних для регіону інноваційних проектів; кошти регіональних інвестиційних та неприбуткових фондів; кошти регіональних венчурних фондів; інноваційні кредити Української державної інноваційної компанії; кредити комерційних банків; іноземні інвестиції; прибуток від підприємницької діяльності інноваційних структур; кошти місцевих суб'єктів господарювання, зацікавлених у підтримці інноваційних програм.

Необхідні інвестиції не можуть бути отримані без створення розгалуженої системи гарантійно-страхових фондів. Однак власними силами і за рахунок своїх активів це можуть зробити лише високорозвинені, багаті на природні ресурси регіони. В інших регіонах у створенні гарантійних фондів має активну участь брати держава. Крім того, для залучення інвестицій у слаборозвинуті регіони необхідно використовувати гарантії державного бюджету.

Для фінансової підтримки інноваційної діяльності в регіонах доцільно створювати спеціальні державні та комунальні інноваційні фінансово-кредитні установи, стимулювати

створення фінансово-промислових груп, які об'єднують промислові підприємства, банки, наукові організації регіону, мають високий рівень технологічної та фінансової інтеграції для реалізації інвестиційно-інноваційних проектів. У регіонах необхідно створювати регіональні інвестиційні фонди, кошти яких мають спрямовуватися на вдосконалення структури місцевого господарства та вирішення місцевих соціальних, демографічних і екологічних проблем. Кошти до цих фондів можуть надходити з таких нетрадиційних джерел фінансування, як місцеві позики, аукціони, місцеві лотереї.

Новим джерелом підтримки інноваційного розвитку регіонів є програми і проекти науково-технічного спрямування, реалізація яких фінансово підтримується міжнародними організаціями та окремими державами (кредити, позики та гранти). Прикладом є програма Європейського Союзу TACIS, яка орієнтована на вирішення соціальних проблем регіонів, або позики Світового банку та інших світових фінансових інституцій, що використовуються переважно для підтримки інфраструктури міст. Таку підтримку також можна назвати державною, оскільки вона є наслідком міжурядових угод, а гарантом повернення кредитів завжди виступають урядові органи [5, с. 157].

Активізація інвестиційно-інноваційних процесів значною мірою залежить від інвестиційно-інноваційної привабливості регіону. Насамперед це комплекс умов, які формують сприятливе середовище для інвестиційно-інноваційних процесів у регіоні, а саме: можливість упровадження результатів наукових та науково-технічних розробок у виробництво, ефективність освоєння інвестиційно-інноваційних проектів, рівень фінансового забезпечення інноваційної діяльності, ступінь розвитку інноваційної інфраструктури.

Інноваційна інфраструктура має включати розгалужену мережу різних утворень, які обслуговують потреби інноваційно-активних суб'єктів економіки, зокрема посередницьких, з надання послуг, а саме: фінансово-кредитні організації, об'єкти матеріально-технічної бази, об'єкти, що забезпечують інформаційне і правове обслуговування. Ефективність функціонування цієї інфраструктури залежить від кваліфікації та компетентності кадрів, які мають володіти знаннями, достатніми для організації ефективної маркетингової, фінансово-кредитної та біржової діяльності.

У сучасних умовах розвиненість економічної інфраструктури і перспективні напрями її реформування є стрижневою конкурентною позицією, яка впливає на пожвавлення інвестиційно-інноваційної діяльності і разом з тим на позитивну динаміку нововведень. У регіонах з розвинутою інфраструктурою досягнення високого рівня конкурентної переваги для фірми значно простіше і пов'язане з меншими витратами. У регіонах, у яких бракує достатніх базових елементів виробничої і соціальної інфраструктур або які мають невідповідні характеру місії фірми ті чи інші елементи цих структур, зробити це набагато складніше навіть за наявності певних заохочувальних заходів з боку уряду та місцевої влади.

Параметри системи регулювання інвестиційно-інноваційної діяльності, використовуваної владними структурами, мають бути орієнтованими на ефективне досягнення стратегічних цілей регіону. Через систему гарантій і стимулюючих чинників можна посилити позиції регіонів, підвищити їх значення для країни в цілому. В умовах конкурентного порядку одним із можливих принципів подібного регулювання може бути застосування системи індикативного планування. Суть цієї системи полягає в розробці обласними органами влади орієнтирів розвитку економіки регіонів і прийняття відповідних

законодавчих актів, що регламентують фінансову та іншу підтримку підприємств різних форм власності, спрямовану на досягнення цих орієнтирів [5].

Регіональне управління інвестиційно-інноваційними процесами передбачає такі функції: участь у розробці та виконанні державних і регіональних програм розвитку підприємництва; фінансова, матеріально-технічна, організаційно-методична підтримка суб'єктів господарювання; залучення вітчизняних та іноземних інвестицій і кредитів. Суттєвим є також сприяння інвестиційно-інноваційній діяльності підприємницьких структур, стимулювання розробки і виробництва нових видів продукції, освоєння досягнень науково-технічного прогресу, технологій, ноу-хау, участь у створенні ринкової інфраструктури, що забезпечує господарським утворенням сприятливі умови діяльності.

Роль і функції регіональних органів виконавчої влади є більш конкретними і окреслюються відповідно до сформованого науково-технічного потенціалу, потреб галузей, що визначають пріоритети у розвитку території (інвестиційна та інноваційна місія регіону у загальнонаціональному розвитку). Регіони розробляють і реалізують свою регіональну інвестиційно-інноваційну політику, спрямовану на мобілізацію ресурсів і забезпечення науково-технічного та інноваційного розвитку галузей промисловості та окремих підприємств, суб'єктів малого бізнесу інноваційного спрямування та об'єктів інфраструктури, розміщених на підлеглий території. Вона здійснюється більш ефективно за умов досягнення компромісу між інтересами регіону та територіальних громад.

Оскільки проблеми інноваційного розвитку завжди є довгостроковими і пов'язані з масштабною інвестиційною діяльністю, левову частку їх фінансового забезпечення становлять державні кошти. Державна регіональна інноваційна політика як діяльність певних суб'єктів передбачає чітке визначення цілей, принципів та завдань кожного із них – держави, регіонів, територіальних громад. Залежно від цього визначається роль (у тому числі регіональних і місцевих влад) у здійсненні цієї політики.

Виходячи з багатосуб'єктності і певної ієрархії цілей стратегічного розвитку регіону, доцільно розмежувати цілі і завдання держави та регіонів. Проте в літературі це не вважається таким, що заслуговує на увагу, і тим самим є підстави стверджувати про ігнорування принципу децентралізації в управлінні інвестиційно-інноваційними процесами в регіоні.

Таким чином, щоб підвищити свою конкурентоспроможність, у кожного окремо взятого регіону має бути власна стратегія інвестиційно-інноваційного розвитку, де була б чітко окреслена програма забезпечення інноваційності регіональної господарської системи, реалізація якої вимагає тісної і плідної співпраці всіх державних і регіональних органів влади та місцевого самоуправління.

Економічний підхід до вибору довгострокових цілей і пріоритетних напрямів науково-технічної діяльності, а також способів їх досягнення – найважливіше завдання стратегічного управління регіоном. У зв'язку з цим визначені інвестиційна та інноваційна місія регіону, пріоритети інноваційного розвитку та відповідного ресурсного забезпечення є головними параметрами при розробці індикативних стратегічних планів науково-технічного розвитку в регіоні. Крім того, об'єктивна оцінка урядом країни існуючих та потенційних позицій інноваційного потенціалу регіону сприятиме в разі вжиття певних заходів його участі у національних програмах, отриманні галузевих трансфертів.

Роль регіональних органів управління, а також важелі впливу на розвиток інвестиційно-інноваційних процесів, які вони вибирають, насамперед мають бути пов'язані з

перспективами регіонального розвитку. Відповідно найважливішими напрямками регіонального розвитку є: наукове обґрунтування темпів економічних змін; виявлення найважливіших факторів економічного зростання і структурних зрушень; планування ефективного використання всіх видів ресурсів; розробка комплексної програми науково-технічної політики регіону.

Вироблення регіональної інноваційної політики базується на аналізі та оцінці виробничого, природно-ресурсного та інвестиційно-інноваційного потенціалів регіону; прогнозі соціально-економічного та інноваційного розвитку регіону; визначенні регіональних науково-технічних пріоритетів. Гнучкість інвестиційно-інноваційної політики передбачає можливість в короткі терміни переорієнтувати кадровий потенціал і перерозподілити ресурси для розв'язання інших проблем інвестиційно-інноваційного спрямування, що виникають.

Сучасні завдання взаємодії економічних суб'єктів, зміна їх організаційно-економічної структури зумовлюють необхідність якісної перебудови механізму інвестиційно-інноваційної діяльності, що призначений для виконання поставлених завдань й ефективної реалізації стратегічних цілей регіонального розвитку.

Отже, на всіх етапах управління інвестиційно-інноваційною діяльністю потрібна постійна організаційна робота з боку регіональних владних органів, покликана забезпечувати ефективне використання наявних ресурсів, які спрямовуються на науково-технічний розвиток. Тому в основу управління інноваційним розвитком регіону та формування інвестиційно-інноваційної стратегії повинен бути покладений системний програмний децентралізований підхід, який буде враховувати потреби відповідних регіонів та специфіку їх соціально-економічного розвитку, а також системний підхід індикативного планування.

Система інноваційно-інвестиційного розвитку регіону не може бути побудована традиційними методами управління. Організація цілеспрямованої спільної, злагодженої і зацікавленої діяльності багатьох суб'єктів господарювання потребує інноваційного управління, адаптованого до ринкових умов і здатного протистояти усім викликам зовнішнього середовища.

Оскільки цілі інноваційного розвитку управління регіонами мають витоки і тісно корелюють із поставленими цілями розвитку регіону як цілісності, завдання щодо їх реалізації повинні мати стратегічний характер і вирішуватись з випередженням у часі. У складі першочергових заходів по створенню і функціонуванню системи регіонального розвитку на першому етапі слід передбачити запровадження в системі регіонального самоврядування і управлінських складових територіального устрою ефективних способів управління. Пріоритетним з них, як показує досвід розвинених країн, є корпоративний. Його принципи, методи, механізми спрямовуються на досягнення спільних інтересів місцевих спільнот і формують якісно нові, корпоративні відносини, корпоративні права громад і корпоративну відповідальність усіх учасників за досягнення спільних цілей. Тому, як уявляється, корпоратизм і повинен стати ідеологією усіх суб'єктів господарювання і усіх рівнів і гілок влади.

Розглянемо феномен цього способу управління більш детально з метою імплементації його в систему регіонального управління інноваційно-інвестиційної діяльності.

Корпоративне управління як спосіб реалізації теорії корпоратизму в суспільному управлінні почало виділятися на певних історичних етапах соціально-економічного розвитку під час створення корпоративних організаційних форм господарювання, що базуються на колективній власності, зокрема акціонерній. Під корпоративним управлінням часто

розуміють загальний менеджмент, іноді його подають як систему органів управління або сукупність організаційно-правових норм. Сьогодні існує багато визначень корпоративного управління, але жодне з існуючих на сьогоднішній день не є вичерпним чи універсальним, хоча вони істотно розширюють уявлення про зміст цього виду управління і доповнюють одне одного.

Корпоративне управління слід розглядати як складову систему регіонального управління економікою, що здійснюється на засадах державної, регіональної і муніципальної власності і являє собою свідомий, цілеспрямований і організований вплив на учасників процесів інноваційного розвитку і сформованих для його супроводження видів корпоративних відносин з метою забезпечення корпоративної мотивації і корпоративної відповідальності за результати досягнення стратегій, планів і програм розвитку. Серед останніх визначаються: формування корпоративних інноваційно-інвестиційних цілей, завдань, функцій, методів і організаційних схем, процесів, механізмів спільної дії, мотиваційні важелі та інші інструменти. Це дозволяє акумулювати ресурси і зусилля на інноваційний розвиток економічної і соціальної сфери, соціально спрямовувати, збагачувати й підвищувати ефективність спільної діяльності.

Особливістю корпоративного управління є:

- суттєва обмеженість, а в деяких випадках і повна відсутність адміністрування або командних методів під час прийняття управлінських рішень;
- першочергове врахування соціальної доцільності економічних витрат, раціональної побудови і справедливості корпоративних відносин, розподілу очікуваного результату і забезпечення корпоративних прав;
- широке коло безпосередніх учасників управління справами регіональної інноваційно-інвестиційної корпорації та їх рівноправність;
- організація діяльності членів РПК на договірній основі;
- координаційність, а не субординаційність відносин тощо.

Наведений зміст і складові КУ дозволяють виокремити функції і об'єкти КУ в територіальному просторі регіону. Ними можуть стати чи розглядатись такі (рис. 3.1):

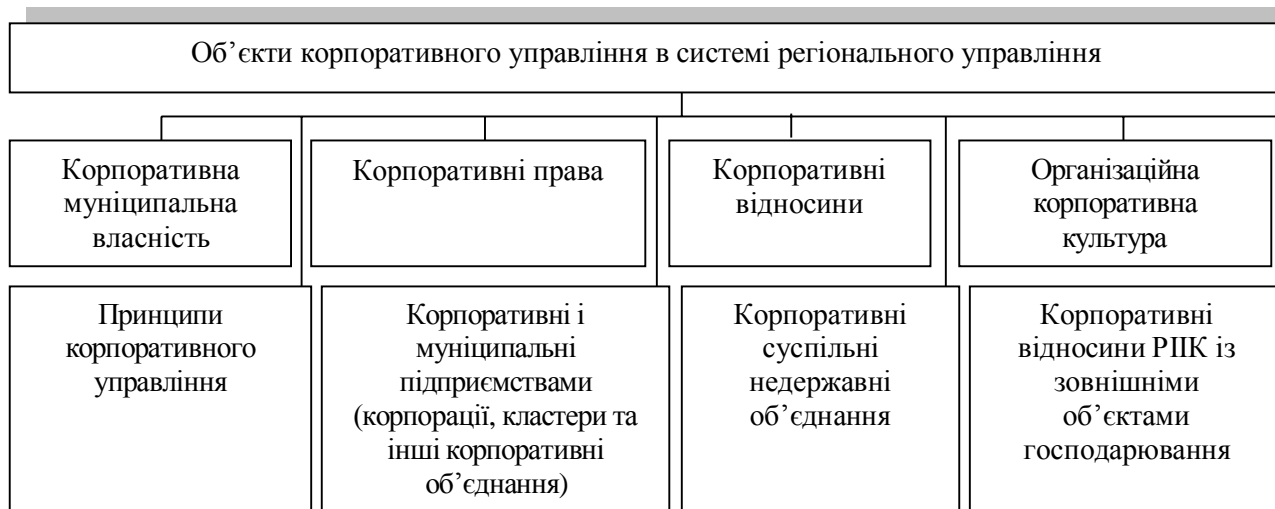

Рис. 3.1. Корпоративні складові в системі регіонального управління

Сукупність об'єктів і компонентів КУ дозволяє уявити і сфери їх запровадження. Ними повинні стати виключно усі галузі економіки і соціальної сфери, місцева і регіональна інфраструктури, фінансова сфера, система управління на всіх щаблях управління.

Формами корпоративних об'єднань суб'єктів господарювання й суспільної праці стають регіональні і муніципальні корпорації, публічні акціонерні товариства, регіональні кластери, альянси (союзи, добровільні об'єднання), асоціації (з'єднання, товариства), партнерство (співпраця низки учасників), центри розвитку та інші види об'єднань.

Для того, щоб методичне обґрунтування системи інноваційного розвитку було запроваджено, зусилля по її реалізації необхідно перевести в практичну площину. Необхідним також є і огляд типів організаційних форм і структур управління, з точки зору їх гнучкості, рівня координованості і можливості регулювання і впливу на керовані об'єкти. Інноваційне управління регіональним розвитком повинно ґрунтуватись на системній основі, передбачати можливість динамічного впливу на керовані системи за допомогою управлінських інноваційних комбінацій різних управлінських моделей, між організаційних форм кооперації, мережних структур і процесів, побудованих на принципах логістики, з використанням економічних знань.

Система інноваційного регіонального управління інноваційно-інвестиційного розвитку з використанням мережного принципу будується на основі довіри, взаємоповаги, кооперації, розвинутих комунікативних технологій, тісних прямих і зворотних зв'язків. При цьому мережева організація регіонального управління інноваційно-інвестиційними процесами повинна розглядатись як рамковий підхід до управління складними системами і побудови управління в межах поліцентричної структури, не порушуючи балансу вже існуючих управлінських відносин, а поглиблюючи їх, і наповнюючи новим змістом.

Нові відносини і структури в управлінні суттєво будуть відрізнятись від існуючих управлінських «пірамід», більш конкретною узгодженістю і спільністю цілей існування, демократизмом при прийнятті рішень, що базуються на різнобічній інформативності, нових комунікаціях, глибокому аналітичному підґрунті, що створює можливості широкого залучення громадян до співпраці в обговоренні і прийнятті управлінських рішень. При цьому формується і певна децентралізація відповідальності з орієнтацією на групові форми управлінської праці, враховуються соціальні і психологічні чинники, уточнюються і набувають нового змісту критерії якості управлінської праці, поглиблюються і розвиваються корпоративні муніципальні відносини, підвищується ефективність використання муніципальної власності, рівень досягнення спільних інтересів жителів, накопичуються загальні корпоративні цінності, розширюються джерела наповнення місцевих бюджетів, зростає людський капітал, з'являються переваги інвестиційної привабливості регіону.

Реформування системи управління інноваційно-інвестиційним розвитком потребує запровадження і дотримання високого рівня корпоративної організаційної культури і використання принципів бенчмаркетингу для визначення якісно нових рис управлінської діяльності. Наведені напрямки і завдання створення інноваційно-інвестиційної діяльності доцільно включити до Програми дій влади по перебудові системи управління регіоном.

Оцінювання внеску системи управління в інноваційний розвиток можливо прогнозувати за рівнем показника інноваційного зростання (ΔI_3). Він характеризує зміну результатів економічної діяльності суб'єктів господарювання за рахунок створення і реалізації інноваційної продукції.

$$I_{ІЗ} = \frac{\text{Вартість реалізованої інноваційної продукції}}{\text{Загальна вартість продукції}};$$

$$\Delta I_{ІЗ} = I_{ІЗ} \text{ поточного року} - I_{ІЗ} \text{ попереднього року},$$

де $I_{ІЗ}$ поточного року – запланований індекс інноваційного зростання;

$I_{ІЗ}$ попереднього року – індекс інноваційного зростання попереднього року;

$\Delta I_{ІЗ}$ – величина показника інноваційного зростання.

Досягнення бажаного стану інноваційного зростання можливо тільки за умови цілеспрямованої і об'єднаної діяльності органів влади по створенню розвиненого інноваційного середовища і необхідних трансформаційних процесів щодо організації зростання інноваційності господарювання.

Позитивними зрушеннями в умовах інноваційного розвитку стануть накопичення і резервування інноваційних ідей, управлінська і організаційна диверсифікація, удосконалення організації і управління допоміжними і обслуговуючими процесами в зонах стратегічних інноваційних інтересів усіх учасників, підвищиться динамізм наукових знань інноваційної теорії і практики, що дозволяють синтезувати моделі і інструменти стратегічного управління. Створюються умови подальшого розвитку управлінських технологій, які зв'язують усі компоненти системи, підвищують її цілісність. Це сприяє розвитку ланцюгу цінностей, який не повинен перериватись.

Слід враховувати, що раціональна і функціональна спеціалізація управлінської праці не завжди сприяє цілісності і гнучкості управління. Складність вирішуваних питань і ринкові умови господарювання потребують командної роботи, формування корпоративного характеру і корпоративного духу, залучення до участі в управлінні багатьох суб'єктів господарювання, вирішення питань з урахуванням результатів маркетингових досліджень.

В управлінні регіоном реалізуються зв'язки загальносистемного характеру, які потребують ліквідації жорсткої функціональної залежності і швидкої ліквідації протиріч і відхилень параметрів керованих процесів і формування більш стійкого управлінського впливу. Запровадження нових форм комбінацій, використання обмежених ресурсів шляхом тісної взаємодії і співпраці економічних агентів, поглиблюючи зв'язки з державою регіональною і муніципальною владою як суб'єктів господарювання по вирішенню численних проблем розвитку в потрібних напрямках різноманітності партнерських відносин.

Зарубіжні і українські дослідники [6; 7; 8] вже давно приводять докази доцільності розвитку ідей корпоратизму на державному і регіональному рівні і вводять поняття «корпоративна держава», виокремлюючи такі рівні корпоративно-державного управління:

- загальнодержавний (надкорпоративне, державне управління);
- рівень адміністративно-господарських регіонів;
- муніципальний (місцевий рівень);
- посттериторіальний рівень, що базується на домовленості між учасниками корпоративних об'єднань, незалежно від території проживання.

О. Тоффлер та С. Хангтінгтон [8] приходять до висновку, що «корпоративна держава» являє собою інтегровано-структуроване об'єднання різних структур (корпорацій), які визначають політику, цілі, стратегію, тактику управління. Тому, окремою складовою держави-корпорації повинні розглядатись «регіони-корпорації», «корпоративні міста», які є

складовими елементами державного територіального устрою, і окремі суб'єкти державного корпоративного господарювання. Корпоратизм останніх розглядається як модель ліберальної економічної політики і демократичної форми управління, визначальним фактором яких є спільність інтересів жителів територій.

Регіон, беручи на себе первинні соціальні функції, формує солідарність регіональних суб'єктів господарювання різних форм власності, з огляду на значну пов'язаність процесів життєдіяльності регіону і їх інтересів, необхідності дотримання соціальних норм в умовах децентралізації влади, уособлення взаємодії усіх організаційних форм корпоративних об'єднань для реалізації спільних цілей. Корпоративні об'єднання і корпоративне управління регіону стають часткою корпоративного простору держави. Складові системи управління інноваційним розвитком можна подати у вигляді схеми, яка ілюструє зміщення акцентів регіонального управління від управління окремими підсистемами, ресурсами чи об'єктами на наскрізне управління й організаційне та інституційне забезпечення процесів створення інноваційного продукту, пов'язує між собою процеси, дії, роботи і виробничо-комерційні операції усіх учасників як єдине ціле від моменту появи і розробки ідей до появи й комерціалізації продукту (рис. 3.2). Управління здійснюється на рівні взаємодії органів управління суб'єктів господарювання в цій сфері, побудованих з урахуванням архітектури корпоративного управління.

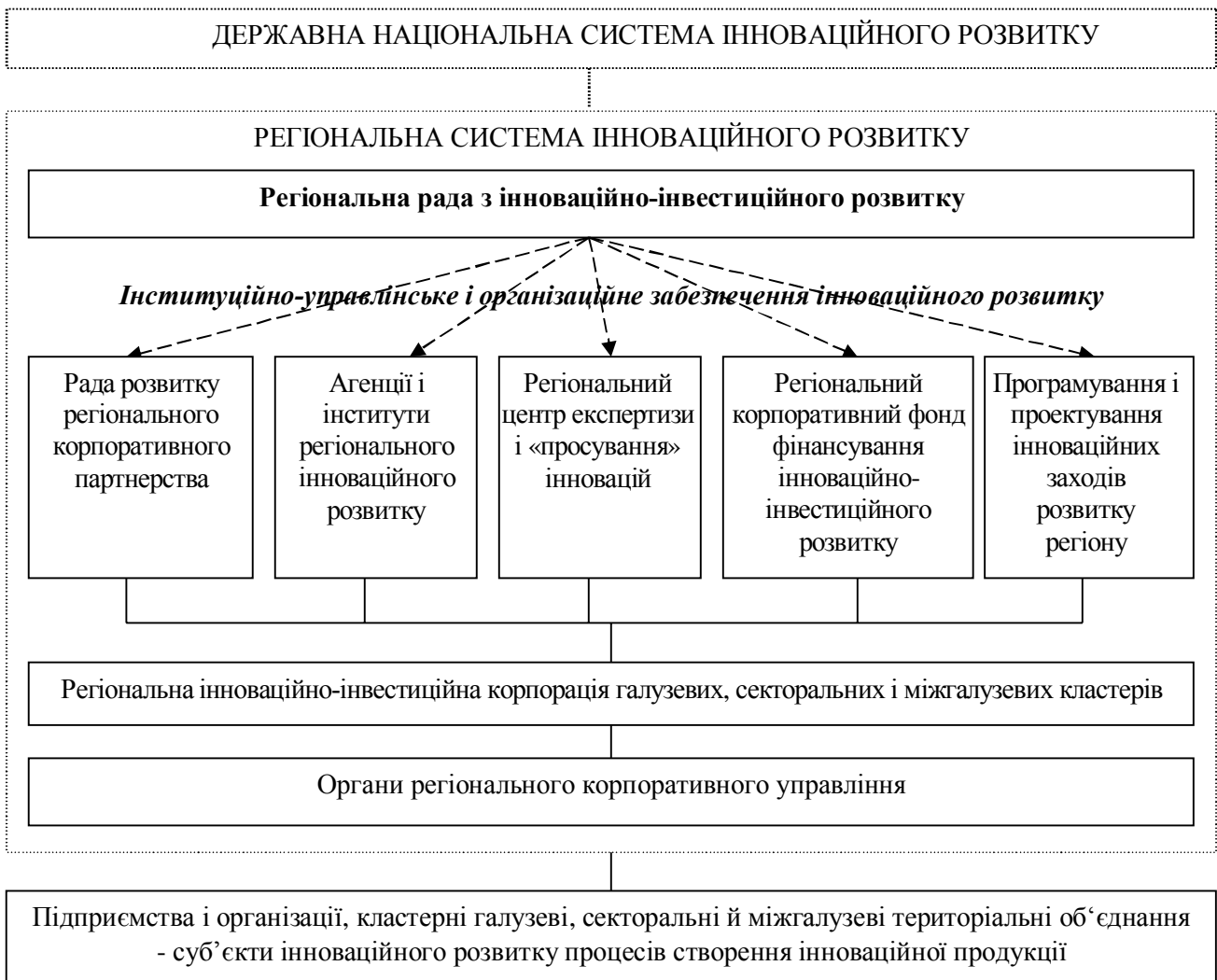

Рис. 3.2. Складові корпоративного управління інноваційним розвитком регіону

Це створює рівні можливості інноваційного розвитку всіх галузей і видів діяльності на території регіону, координує дії учасників і партнерів, забезпечує підтримку матеріального, технічного і фінансового забезпечення, регулює потоки інформації, збалансовує і реалізує комплекс докорінних змін для забезпечення інноваційного розвитку регіону в цілому, використовуючи концепцію побудови регіону-корпорації.

В контексті ідеї формування регіону-корпорації розглянемо загальні риси регіональної інноваційно-інвестиційної корпорації (РІК), її характерні риси і теоретико-методологічний супровід її створення.

РІК створюється для інтенсифікації інноваційного забезпечення розвитку регіону і регулювання основних трансформаційних процесів і реформаторських заходів. Вона представляє собою інтегровану організаційну форму управління інноваційними процесами, охоплюючи повний інноваційний цикл нововведень.

РІК є складною системою, в яку входять її спеціалізовані підприємства та їх мережні (кластерні) об'єднання і система корпоративного управління, яка цілеспрямовує інноваційну діяльність за необхідними для розвитку регіону напрямками.

Структура РІК формується з врахуванням одночасного поглиблення спеціалізації і кооперування суб'єктів господарювання і охоплює повний інноваційно-інвестиційний і комерційний цикл – розробка, апробація і реалізація інновацій в різних галузях і видах діяльності.

Регіональна інноваційно-інвестиційна корпорація буде представляти собою добровільне об'єднання економічно незалежних наукових, проектних, конструкторських, промислових, соціальних, фінансових організацій та інших організаційних структур, розташованих в територіальній близькості. Вона дозволяє створити потужний територіальний стратегічний альянс регіональної кооперації кластерів, в яких виконується складний комплекс робіт, що пов'язуються між собою етапами процесу створення, запровадження і комерціалізації інновацій.

В корпорацію можуть входити кластери, організації ділових партнерств та інноваційно-інвестиційні фонди, інституції, фінансові і інвестиційні структури та інші організації, які одночасно задіяні в процесах інноваційної дії, і представляють собою інтегровану регіональну організаційно-правову форму господарювання, спрямовану на інноваційний розвиток, побудовану з використанням програмно-цільового, системного, процесного, кластерного та логістичного підходів.

Важливою умовою створення і належного функціонування РІК є інституційне забезпечення керованості процесами. Д.Нортон характеризує інститути як створювані людьми рамки поведінки, що структурують політичну, економічну та соціальну взаємодію [9, с. 77]. Засновник інституціоналізму Т.Веблен давав таке визначення інститутів «комплекс звичайних засобів мислення і загальноприйнятої поведінки. Це узагальнення офіційних та неформальних правил гри, способів ведення справ і управління трансакціями». Тому надзвичайно важливо створити і надати рекомендації щодо статусу кожного учасника регіональної системи інноваційного розвитку - визначити чинники зростання напрямів інноваційної активності і її оптимального сполучення.

Необхідним, як уявляється, є і об'єднання сили паралельно існуючих інститутів і організацій з метою вироблення культури співпраці, диверсифікація існуючої інституційної інфраструктури регіонального управління і цілеспрямованість її на системне інституційне

забезпечення розвитку. Необхідність переходу на системне вирішення проблем розвитку обумовлюється широкою галузевою розгалуженістю регіонального простору, нераціональним співвідношенням структури економіки і соціальної сфери і локальності інвестиційних заходів.

Корпоративне державно-регіональне і регіонально-державне партнерство в області, в якій успішно використовуються усі види власності стане дієвим чинником соціально-економічного розвитку. Перелічені заходи, які створюють умови для об'єднання інтелекту, ресурсів і спільності діяльності повинні найти своє віддзеркалення в регіональній політиці інноваційного розвитку, стратегіях, програмах і планах розвитку, функціях і завданнях влади і суб'єктів, господарюючих в регіональному просторі. Потужна інноваційна політика і стратегія інноваційної діяльності розглядається як невід'ємна складова здійснення економічних реформ держави на регіональному рівні стратегічного, економічного і соціального розвитку

Зазначені підходи до формування стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку регіонів мають стати ефективними і дієвими в умовах переходу економіки на інвестиційно-інноваційну модель розвитку та підвищення рівня конкурентоспроможності, що дозволить покращити соціально-економічну ситуацію в країні та забезпечить високий рівень життя населення.

3.2. Моделювання системи альтернативного фінансового забезпечення регіонального розвитку

Відомо, що специфіка побудови системи фінансового забезпечення регіонального розвитку окремої країни визначається рівнем децентралізації державного управління та чинною моделлю побудови бюджетної системи [17]. Так, система фінансового забезпечення регіонів України є у більшій мірі централізованою. Це обумовлено цілою низкою факторів: низьким рівнем фінансової автономії місцевих та обласних бюджетів, незначними надходженнями від місцевих податків і зборів, слабкою власною дохідною базою, залежністю від трансфертів з державного бюджету, невизначеністю основних фінансових інститутів в Конституції та законах України, «незадіяністю основних інструментів фінансового забезпечення місцевого самоврядування» [15], нерозвиненістю фінансових відносин між органами державної влади, місцевого самоврядування та суб'єктами підприємницької діяльності й громадянами в процесі надання суспільних благ і ресурсного забезпечення.

Слідуючи прикладу розвинених країн, Україна обрала курс на децентралізацію державного управління із побудовою німецької кооперативної моделі бюджетного федералізму. Проте тривалий досвід централізованого державного управління, який залишив чимало позитивних надбань у вітчизняній практиці, став причиною певної модифікації запозиченої моделі в Україні. Вибір Україною саме кооперативної моделі федералізму на початку 90-х рр. став цілком природнім кроком. Позначилися на такому виборі і українські традиції – після централізованої економіки будувати одразу децентралізовану модель федералізму було б надскладним завданням, – і наявність значних відмінностей у рівні розвитку регіонів (які не дозволяють ігнорувати перерозподіл бюджетних доходів). Однак, при спільності в Україні та Німеччині багатьох рис міжбюджетних відносин, властивих кооперативній моделі (у т.ч. податків, які поділяються в певних пропорціях між бюджетами

різних рівнів), в Україні, не всі елементи німецької моделі знайшли своє застосування. У ряді випадків це пояснюється власне українською специфікою господарювання, згідно з якою вживлення чужорідних правил призвело до виникнення цілого ряду проблем. Україна вже має приклад невдалого копіювання досвіду Німеччини, зокрема, започаткування практики розподілу податків між бюджетами різних рівнів. На початку 90-х рр. в Україні, як і в Німеччині, з'явилися податки, які поділяються в певних пропорціях між бюджетами різних рівнів. Така практика пов'язана із постійними запитами органів місцевого самоврядування на адресу державних органів щодо щорічного перегляду пропорцій розподілу податків між бюджетами різних рівнів та, як наслідок, неможливість повноцінного бюджетного планування на регіональному рівні.

Причиною цього є українська модифікація класичної німецької моделі податкової системи. У Німеччині спільних податків всього три, в Україні таких – переважна більшість, в Німеччині пропорції поділу двох з трьох податків закріплені в Конституції, і лише по одному податку можливі зміни, в Україні пропорції розподілу податків набували змін. Проте, набута Україною практика податкового розщеплення не визнається досконалою широким колом вітчизняних вчених [17; 21, с. 14]. Тож регіони на сьогодні все ще не мають достатньої фінансової бази.

Проблема розширення джерел фінансового забезпечення регіонального розвитку постає для України надзвичайно гострою: за бюджетним забезпеченням на душу населення Україна сьогодні посідає одне з останніх місць на континенті. Рівень бюджетного забезпечення населення на регіональному рівні (у євро на душу населення на рік) становить у Швеції – 2 500 євро, у Чехії та Польщі – близько 1 600 євро, в Україні – близько 100 євро. Причому, якщо у столиці України ця цифра сягає майже 400 євро, то в обласних центрах – лише 10 – 50 євро, а в районних – не перевищує 10 євро [11]. Подрібнюючи загальний ресурс на понад 12 тис бюджетів малочисельних громад, досягнення необхідної бюджетної забезпеченості, яка дасть підстави покінчити з бідністю народу, видається вкрай складним завданням.

Основним наріжним каменем у розв'язанні даної проблеми виступає обмеженість джерел реальних доходів місцевих бюджетів. Перспективним завданням має стати пошук додаткових джерел наповнення місцевих бюджетів, зокрема, бюджетів розвитку. Інвестування коштів у довгострокові та окупні проекти регіонального та місцевого розвитку сьогодні надасть можливість отримати більший прибуток у найближчому майбутньому. Таке примноження фінансового ресурсу забезпечить не лише дотримання мінімального стандарту соціального забезпечення, а й покриття реальної потреби у видатках, отже, стане основою підвищення конкурентоспроможності регіонів України.

Основною ж проблемою розвитку системи фінансового забезпечення регіонального розвитку нині є відсутність системного, цілеспрямованого чітко орієнтованого стратегічного напрямку реформування інститутів державного управління та місцевого самоврядування в Україні [21, с. 14]. Запроваджені окремі елементи з систем фінансового забезпечення територій зарубіжних країн не відповідають як сутності, так і логіці процесу реформування. У першу чергу, це стосується порівняння і залучення досвіду федеративних країн: наприклад, елементи формули фіскального вирівнювання були запозичені у федеративної Канади. Саме фіскальне вирівнювання застосовується без залучення досвіду фіскальної децентралізації, яка є необхідною для переходу у статус держави з децентралізованою системою державного управління. Це

породило безліч проблем у фінансовій сфері: нову систему державного управління не створено, відповідно, немає підвалин для розбудови інституту публічних фінансів, місцеві фінанси в такому випадку «ґрунтуються на засадах централізованої командної бюрократичної системи державного управління» [21, с. 14]. Як результат, система фінансового забезпечення регіонального розвитку в Україні залишається недієздатною, фінансується лише частина поточних видатків. При цьому, унеможлиблюється формування бюджетів розвитку у місцевих бюджетах, які в розвинених країнах акумулюють ресурси, необхідні для вдосконалення інфраструктури, реалізації інвестиційних проектів місцевого та регіонального рівнів.

За таких умов та з метою розширення фінансової бази регіонів України видається доцільним пошук додаткових джерел фінансового забезпечення. За відсутності можливостей перебудови бюджетно-податкової системи, вихід із ситуації, що склалася в економіці, вбачаємо у включенні ринкових механізмів, а також впровадженні інноваційних ідей регіонального розвитку й залучення інвестицій.

В Україні, як і в багатьох пострадянських країнах, основні рушійні сили інвестиційно-інноваційного процесу розвинуті поки недостатньо. Ринкові відносини ще не одержали належного оформлення. Зберігається важкий баласт нещодавно потужної, сьогодні технологічно відсталої і тому неконкурентоспроможної промисловості. За рівнем інвестиційного наповнення і схильності до інноваційного розвитку країни з перехідними та трансформаційними економіками не вписуються в коло технологічно розвинених країн і, перебуваючи на периферії глобальної економіки, ще тільки шукають свою нішу в міжнародному поділі праці. Зламавши стару централізовано-адміністративну систему, вони з різним ступенем успішності освоюють ринкові принципи ведення господарства, вибудовують свої відносини з інтеграційними об'єднаннями чи вливаються в них, використовуючи можливості міжнародної виробничо-технічної кооперації для подолання технологічної відсталості [16, с. 524]. Безумовно, до числа таких країн належить і Україна.

У країнах ЄС усвідомлюють, що інвестиційно-інноваційна діяльність повинна поширюватися не тільки на розвинені в промисловому відношенні регіони, хоча їм завжди надавався безумовний пріоритет, але і на віддаленні від центру території, тобто стати складовою частиною національної регіональної політики. Тим не менш, майже в усіх країнах ЄС все ж виділяються регіони пріоритетного розвитку.

Подібно до країн ЄС на національних теренах слід виділити регіони пріоритетного розвитку. Саме такі регіони виступають донорами фінансових надходжень до бюджетів, а, отже, формувачами дохідної частини державного бюджету. Згідно зі статистичними даними, у 2011 р. найвищі показники наповнення місцевих бюджетів спостерігалися у м. Києві (11 % від загального показника по Україні), АР Крим (5,2 %), Дніпропетровському (9,8 %), Донецькому (12,6 %) Луганському (4,9 %) та Харківському (6,2 %) регіонах (рис. 3.3).

Ці регіони вже протягом тривалого періоду характеризуються вищим рівнем доходності місцевих бюджетів порівняно із іншими регіонами України. Як засвідчила практика, вже багато років вони виступають регіонами-донорами фінансових ресурсів [20, с. 258]. Саме в них швидше та активніше протікають процеси інституціоналізації й розвитку місцевих фінансових ринків.

У цілому ж, досягнення окремими регіонами найвищих показників по Україні обумовлюється цілою низкою факторів. Одним із них є розвиток регіонального фінансового ринку та його інститутів, що індикується показниками виконання та наповнення доходів місцевих бюджетів.

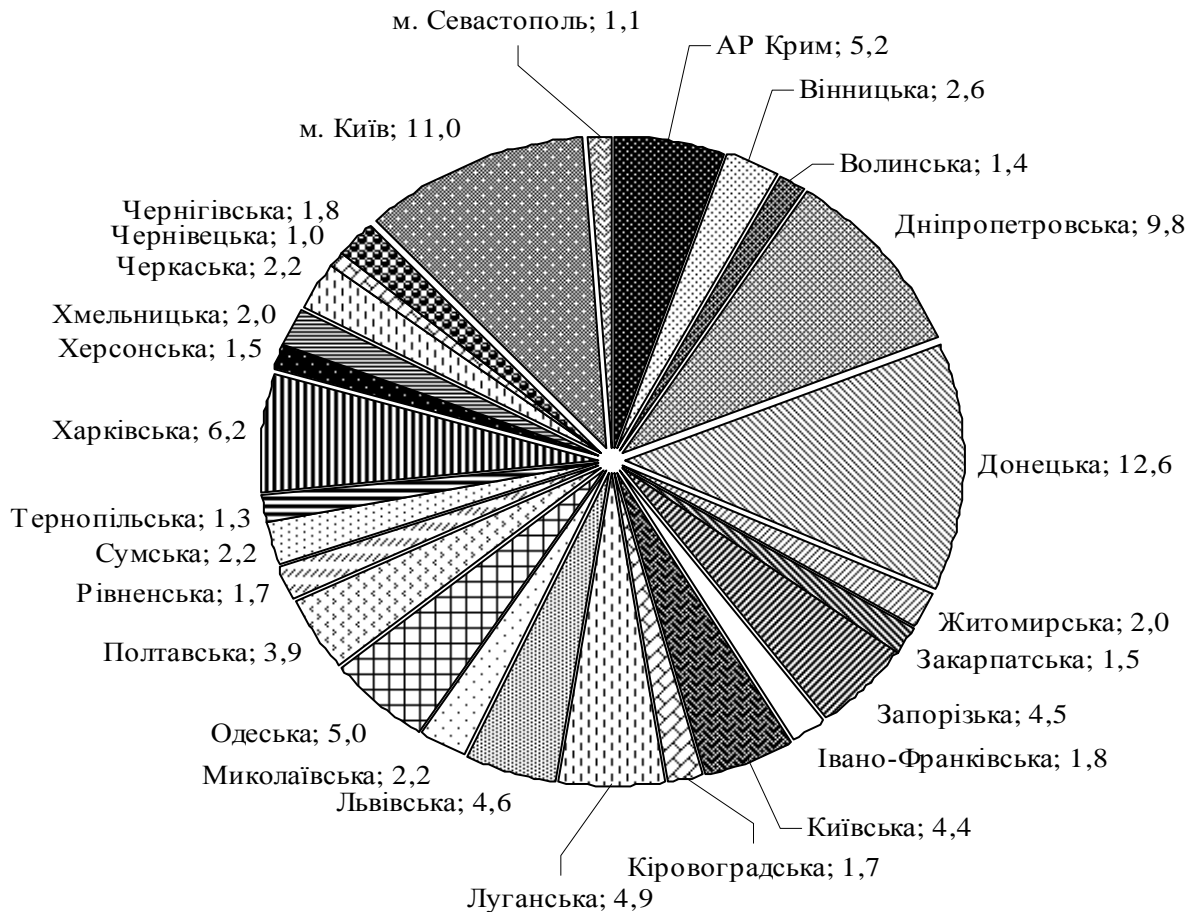

Рис. 3.3. Питома вага регіонів України у виконанні доходів місцевих бюджетів у 2011 р.¹⁴, %

За сучасних умов ринкової економіки завдання розбудови та розвитку ринків має набути переважного значення. Крім того, ситуація, що склалася сьогодні в Україні, не дозволяє місцевим бюджетам, наповнюваним лише за рахунок податкових надходжень і платежів, у повній мірі здійснювати фінансування потреб місцевого та регіонального розвитку.

Не меншого значення набуває вирішення на рівні Бюджетного Кодексу України питання надання органам місцевого самоврядування права на об'єднання своїх ресурсів і здійснення запозичень у рамках спільних проектів [12, с. 44 – 48]. Регіони мають активніше використовувати право на об'єднання коштів декількох бюджетів, зокрема тих суб'єктів місцевого самоврядування, що знаходяться в межах однієї області або адміністративної одиниці [14, с. 32]. З метою реалізації програм, що стосуються декількох органів місцевого самоврядування, цими органами може бути прийнято рішення про об'єднання частини коштів бюджетів розвитку. Крім об'єднання коштів власних бюджетів розвитку регіони можуть долучати для фінансування таких проектів кошти, що виділяються регіональним банком та регіональною страховою компанією, розміщеними на відповідній території. Ці кошти можуть бути надані у вигляді інвестицій. Механізм об'єднання власних бюджетних коштів різних регіонів разом з об'єднанням їхніх субвенцій є серйозним підґрунтям для вирішення багатьох проблем регіонального розвитку. Проте його застосування тільки під спільні видатки, як передбачено у Бюджетному кодексі, є «недовикористанням цього механізму» [14, с. 32]. З огляду на це, пропонуємо передбачити можливість здійснення спільних

¹⁴ Складено на основі [13]

видатків на рівні Бюджетного Кодексу України шляхом доповнення ст. 82 п. 4 у наступній редакції: «видатки об'єднаних місцевих бюджетів на реалізацію спільних програм місцевого самоврядування, визначених законами України» та ст. 83 п. 3 у наступній редакції: «видатки, визначені п. 4 ст. 82 Бюджетного Кодексу, здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів, у тому числі трансфертів з державного бюджету України, а також позикових коштів». Роль координуючого центру з питань об'єднання коштів місцевих бюджетів має взяти на себе обласна рада. Обласна рада може розробити загальний проект та фінансовий план, а також скласти проект угоди, якою керуватимуться учасники у своїх взаємовідносинах. В угоді доцільно визначити порядок реалізації проекту, етапи фінансування, послідовність виділення коштів всіма учасниками. Об'єднання коштів надасть можливість фінансування масштабних інституційних перетворень, зокрема, інституційного розширення регіональних фінансових ринків.

Як зазначалося, укріплення позицій фінансової самодостатності органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації доцільно здійснювати за рахунок утворення системи спеціалізованих фінансових інститутів, місією яких є акумуляція фінансових ресурсів для потреб місцевого розвитку. Такими інститутами є, зокрема, регіональна фондова біржа, регіональний банк та регіональна страхова компанія, що знаходяться у тісній взаємодії посередництвом налагодження прямих та зворотних зв'язків з органами місцевого самоврядування, а також місцевими бізнес-структурами та громадою. Функціонуючи у великих (за чисельністю населення) містах та визначаючи фінансово-економічну ситуацію в усьому регіоні, такі інститути утворюють цілісну систему або модель альтернативного фінансового забезпечення регіону (рис. 3.4).

Побудова даної моделі на регіональному рівні передбачає створення нових, а також зміцнення існуючих зв'язків між фінансовими інститутами, інститутами бізнесу, інститутом місцевого самоврядування, громадським інститутом.

Модель фінансового забезпечення регіонального розвитку, побудована на засадах активізації додаткових джерел доходів, виступає системою, що складається з наведених інститутів, а також зв'язків, які об'єднують ці інститути [19, с. 14 – 16]. Зв'язки інституту органів місцевого самоврядування з іншими інститутами, що входять в модель, означають взаємообумовленість дій щодо досягнення спільної мети – фінансового забезпечення регіонального розвитку. Наявність таких зв'язків робить модель цілісною сукупністю не тільки інститутів, а й взаємовідносин між ними. Розвиток взаємовідносин між інститутами спрямовано на удосконалення кожного з них, поліпшення практичних аспектів професійної діяльності, відповідність єдиної стратегії регіонального розвитку та розвитку місцевого самоврядування, орієнтацію на реалізацію конкретних завдань, створення в регіоні та на його територіях автономних систем фінансового забезпечення (рис. 3.5).

При побудові моделі фінансового забезпечення регіону, здатної ефективно діяти в ринкових умовах, особливу роль відіграє інститут місцевого самоврядування, який є базовою управлінською структурою. Адже децентралізація державного управління, як тенденція, супутня побудові ринкових відносин у державі, відводить органам місцевого самоврядування якісно нову роль у процесах становлення моделей соціально-економічного розвитку на місцевому та регіональному рівнях. Запровадження ефективної моделі фінансового забезпечення в умовах ринку фактично виступає показником зрілості, стійкості і самодостатності інституту місцевого самоврядування. Тож інститут місцевого самоврядування виступає в умовах децентралізації державного управління координаційним центром місцевого рівня. На регіональному рівні цей інститут представляє обласна рада.

Рис. 3.5. Система внутрішніх зв'язків в моделі альтернативного фінансового забезпечення регіонального розвитку¹⁶

¹⁶ Складено на основі [18, с. 134]

Пошук додаткових фінансових ресурсів за рахунок одних лише податкових важелів в умовах ринку ринковій вже не є ефективним. Партнерство інституту місцевого самоврядування з місцевим фінансовим інститутом має на меті створення підґрунтя для практичного укріплення тенденцій децентралізації державного управління. Зокрема, налагодження взаємовигідних відносин зі страховою компанією підвищує довіру населення й інституційних інвесторів до органів місцевого самоврядування. Банк виступає кредитором і гарантом зобов'язань органів місцевого самоврядування.

У першу чергу, така необхідність виникає при здійсненні органами місцевого самоврядування місцевих запозичень. Адже розвиток і розширення ринку місцевих запозичень сприяє розширенню і диверсифікації місцевих фінансових потоків, що, в свою чергу, зміцнює внутрішні основи функціонування інституту місцевого самоврядування. Завдання ж розвитку та розширення ринку місцевих запозичень покладаються на регіональну фондову біржу.

Зв'язок органів місцевого самоврядування з місцевими бізнес-інститутами найбільш наочно проявляється в інвестиційному аспекті. Бізнес-інститути формують коло інституційних інвесторів, потенційних постачальників фінансових ресурсів до місцевих бюджетів. Скуповуючи облігації місцевої позики, інституційні інвестори отримують стабільний прибуток. З іншого боку, органи місцевого самоврядування як емітенти знаходять платоспроможних покупців цих облігацій. Процеси взаємовигідної взаємодії органів місцевого самоврядування з інвесторами відкривають нові можливості щодо наповнення місцевих бюджетів розвитку. Формування партнерських зв'язків між органами місцевого самоврядування та бізнес-колами, а також корпоратизація цих відносин, сприяє збільшенню надходжень до місцевих бюджетів, формуванню дієздатних бюджетів розвитку, віднаходженню сучасних ринкових способів фінансування місцевого розвитку.

Роль громадського інституту як елемента моделі фінансового забезпечення також тісно корелюється із напрямком інвестування, адже, як зазначалося, фізичні особи можуть стати найчисленнішою категорією покупців облігацій місцевої позики. Громадяни як приватні інвестори обирають найстабільніших та максимально надійних гарантів по зобов'язаннях – органи місцевого самоврядування (як емітентів облігацій).

Питання здійснення місцевих позик також пов'язує інститут місцевого самоврядування з інститутом комунальної власності, адже останній виступає джерелом застави за запозиченнями органів місцевого самоврядування у разі втрати їх платоспроможності як емітента. Зниження ризиковості операцій з облігаціями місцевої позики вимагає підкріплення зобов'язань ліквідними активами, якими може стати комунальне майно. В умовах здійснення органами місцевого самоврядування запозичень та випуску облігацій місцевої позики майно, що перебуває у розпорядженні органів місцевого самоврядування видається вагомим предметом застави та розрахунків у випадку втрати платоспроможності емітента. Забезпечення низькоризикової та ефективної взаємодії контрагентів з приводу розміщення облігацій місцевої позики вимагає підкріплення зобов'язань ліквідними активами, якими може стати комунальне майно.

У цілому, забезпечення ефективної взаємодії бізнес-інститутів, інституту місцевого самоврядування, громадського інституту, інституту комунальної власності та місцевих фінансових інститутів стає практично можливим в умовах розширення інституційної складової місцевого розвитку. Під розширенням інституційної складової слід розуміти утворення нових інститутів, зокрема, фінансових – регіональної фондової біржі, регіонального банку,

регіональної страхової компанії. Як засвідчив світовий досвід, банк та страхова компанія можуть стати ефективними посередниками у подібного роду відносинах. Регіональна фондова біржа виступає зручним майданчиком, діяльність якого направлена на забезпечення ефективної взаємодії та реалізацію очікувань контрагентів (інститутів). На біржі створюються умови для їх кооперації. Зокрема, такі умови необхідні для відновлення практики випуску та розміщення облігацій місцевої позики, що довела свою доцільність у багатьох країнах світу. Забезпечення умов для емісії та розміщення облігацій в сучасних ринкових умовах видається можливим лише на облаштованих відповідним чином біржових майданчиках. Отже, розширення інституційної складової місцевого та регіонального розвитку направлене на розширення можливостей інституту місцевого самоврядування щодо пошуку додаткових джерел фінансового забезпечення.

Результати взаємообумовлених дій інститутів, спрямованих на максимально повне задоволення потреб регіонального розвитку, його фінансове забезпечення, проявляються в розширенні місцевих фінансових потоків (інвестицій, кредитів, податкових і неподаткових надходжень до місцевих бюджетів, доходів від розміщення облігацій місцевої позики, доходів від розміщення вільних залишків бюджетних коштів на банківських депозитах).

Побудована модель фінансового забезпечення регіонального розвитку є складною за своєю структурою системою, що характеризується наявністю значної кількості зв'язків між її інститутами. Одним з найбільш значимих в умовах децентралізації є фінансовий інститут.

Як було зазначено, в умовах децентралізації державного управління розбудова в регіонах фінансової інфраструктури за рахунок утворення нових фінансових інститутів, у першу чергу, тих, що представлені на рис. 3.4, стає важливим завданням щодо забезпечення прогресивного розвитку та підвищення конкурентоспроможності регіону.

З позиції науки державного управління інституційний розвиток системи фінансового забезпечення регіонального розвитку виступає стратегічною діяльністю в напрямі пошуку додаткових джерел фінансування через розвиток існуючих на регіональному рівні фінансових інститутів, які потребують постійного вдосконалення з метою відбору і впровадження більш ефективних процесів кооперації. Необхідність інституційного розвитку системи фінансового забезпечення регіонального розвитку обумовлюється і потребою у посиленні соціальної складової у процесах його регулювання.

При здійсненні регулювання інституційного розвитку А.Є. Анісімов наголошує на «необхідності враховувати те, що у різних регіонах мають більший або менший розвиток різні види фінансових ринків і, відповідно, неоднаково відбувається розвиток інфраструктурних елементів. В усіх регіонах України потужнішим є розвиток кредитного ринку, що відображається у розгалуженій мережі банківських установ, в той же час, поширення інвестиційних структур є суттєво меншим» [10, с. 626]. Автор зазначає, що значна кількість інфраструктурних елементів більшою мірою зосереджена у Київській, Дніпропетровській і Донецькій областях, тобто, в тих регіонах, де є відповідний господарський потенціал, значний розвиток промислового виробництва, куди спрямовуються основні потоки інвестицій, значно вищими є доходи населення [10, с. 626].

Наявність розвиненої регіональної фінансової інфраструктури і постійна увага до процесу її розвитку створюють базу для стимулювання життєзабезпечуючих та управлінських процесів на регіональному рівні. Тому функціонування прогресивної

фінансової інфраструктури, здатної забезпечувати фінансування позитивних трансформаційних змін, стає важливою умовою і чинником регіонального розвитку.

Місцеві запозичення як джерело наповнення місцевих бюджетів розвитку розглядаються сьогодні багатьма розвиненими країнами як самостійний інститут фінансування. Запозичення здійснюються шляхом прямого кредитування, придбання і випуску облігацій місцевої позики та інших цінних паперів, розміщення облігаційних позик на внутрішньому і зовнішньому фінансових ринках і наданні фінансових послуг. Для стимулювання регіонального економічного розвитку, надання кредитів органам місцевого самоврядування створюються спеціалізовані фінансово-кредитні установи, які активно співпрацюють. Вони дозволяють суттєво розширити джерела місцевого фінансування та стимулювати активізацію позитивних трансформаційних процесів в регіональній економіці.

З цією метою на регіональну фондову біржу має бути покладено, в першу чергу, функцію обслуговування вторинної торгівлі місцевими цінними паперами. Важливим напрямком її діяльності може стати сприяння фізичним та юридичним особам у придбанні місцевих цінних паперів, зокрема, облігацій місцевої позики, й забезпечення доступу до організованого фондового ринку України. Так громадянин, звернувшись до біржі, може отримати аналітичну інформацію про стан регіонального фондового ринку, перспективи його розвитку та вибрати варіанти вкладення коштів.

Регіональний банк має укріплювати і розвивати місцеву депозитарну систему. Призначенням регіональної страхової компанії є здійснення різних видів страхування для органів місцевого самоврядування, місцевого населення та бізнес-структур, включаючи комерційне страхування і накопичування на місцевому рівні фінансового капіталу.

Виконання даними фінансовими інститутами функцій дозволить здійснювати якісне обслуговування угод з випуску місцевих цінних паперів, обробку та розповсюдження інформації про них, орієнтуватися на задоволення місцевих потреб і справляти позитивний вплив на регіональний розвиток.

Таким чином, концептуальні засади побудови моделі альтернативного фінансового забезпечення регіонального розвитку базуються на визнанні доцільності й коректності інституційного розширення регіональної фінансової інфраструктури та активізації діяльності органів місцевого самоврядування на фондовому ринку з метою акумуляції додаткових надходжень до бюджетів розвитку. Розбудова фінансово-кредитних відносин інституту місцевого самоврядування за рахунок залучення сучасних та дієвих інструментів фондового ринку (як це доводить іноземна практика фінансування місцевого розвитку), у першу чергу, облігацій місцевої позики, сприяє диверсифікації місцевих фінансових потоків, розширює можливості органів місцевого самоврядування фінансування масштабних проектів місцевого та регіонального значення, підвищує інвестиційну складову реалізації програм місцевого та регіонального розвитку.

Основою інституціалізації регіонального фінансового ринку є утворення спеціалізованих фінансових інститутів – регіональної фондової біржі, регіонального банку та регіональної страхової компанії, – забезпечення їхньої взаємодії з органами місцевого самоврядування та між собою з метою розширення джерел фінансування регіонального розвитку.

3.3. Удосконалення податкової системи як інституційна основа зростання конкурентоспроможності регіонів

Парадигма державного управління, її методологія і принципи, постійно еволюціонують, набуваючи нових форм і відтінків, розширюючи коло об'єктів і методів впливу на них. Сукупність теорій про державу і суспільство, взятих у їх розвитку, а також механізми практичної верифікації положень цих теорій сьогодні є інституційною основою зростання конкурентоспроможності регіонів.

Розгляд функціональних аспектів системи державного управління у розрізі елементів, ієрархічно-організаційних особливостей побудови і закономірностей розвитку доводить, що кожен з її елементів впливає на формування конкурентоспроможності України у міжнародному економіко-соціальному полі, а окремих її регіонів – між собою. Причому вплив елементів є неоднозначним і може бути різноспрямованим: як у поступальному і стимулюючому, так і обмежуючому й уповільнюючому. Одним з найбільш вагомих елементів системи державного управління, різноспрямованих за дією на рівень конкурентоспроможності регіонів є податкова система.

Податки, які є результатом тривалого історичного та економічного розвитку суспільства сьогодні виступають і як метод, і як джерело державних доходів, тобто формують податковий потік, що є джерелом для забезпечення зростання конкурентоспроможності регіонів. З іншого боку податки – інституційна норма формування податкових відносин між державними інститутами та органами місцевого самоврядування й суб'єктами підприємницької діяльності, збалансування яких також є одним із важелів перегляду конкурентоспроможності регіонів.

Саме тому теорія і практика знаходиться у постійному пошуку оптимальних варіантів форми і побудови податків і механізмів їх стягнення, яка ілюструє трансформацію їх форми від зародження у натуральній формі до трансформації у подушні, сімейні і, нарешті, вартісні [22]. Еволюція бачення сутності податків торкнулася, насамперед, глибинної сутності податкових платежів і коливалась між діаметральними твердженнями: від відомого погляду на податок як дозволена форма грабежу, за Ф. Аквінським [22], або стосовно їх неминучості, як смерть Б. Франкліна [23], до погляду Ш. Монтеск'є, який вважав, що ніщо не вимагає стільки мудрості й розуму, як визначення тієї частини, яку у підданих забирають у вигляді податків, і тієї, яку залишають їм [24, с. 31]. Та беззаперечним залишається той факт, що податки як необхідна ланка економічних відносин у суспільстві, виникли разом із зародженням держави і в них, за висловом К. Маркса, «... втілено економічно виражене існування держави» [25, с. 308].

З виникненням у стародавньому світі і розвитком упритул до ХІХ ст., природа податку характеризувалася здебільшого фіскальним змістом як без еквівалентний, обов'язковий платіж на користь держави. Однак, починаючи з середини ХІХ ст., поступово формувалося розуміння податку як своєрідної суспільної плати за виконання державою своїх функцій. Такий перехід став можливим тільки за рахунок зміни суспільного ладу, створення системи суспільно демократичних цінностей, уявлень про відповідальність держави та її представників перед кожним окремим громадянином. Тобто еволюційний процес у теорії державного управління в царині переосмислення сутності податків був викликаний гострою практичною потребою суспільства в гармонізації відносин між державою та її громадянами

через розгляд їх як складових відкритої, чутливої до змін зовнішнього середовища системи – держави.

Податок являє собою багатомірне гетерогенне економіко-правове явище, в якому відображена амальгама економічних, соціальних, політичних, нормативно-правових, морально-етичних, соціально-психологічних властивостей, вважає В. Андрущенко [26, с. 32–33]. За такого підходу, російський економіст М. Алексєєнко ще в XIX ст. зазначав, що, з одного боку, податок являє собою один з елементів розподілу, складову ціни, а з іншого боку – одну з функцій держави [27, с. 65]. Причому, якщо подовжити тезу великого вченого, то необхідно підкреслити, що саме податки забезпечують державі можливість виконувати притаманні їй функції, надаючи державі і суспільству необхідного стратегічно визначеного спрямування розвитку. Їх справедливість, чи, навпаки, обтяжливість залежить від ступеня розвитку демократичних форм у державі, теоретичного й методичного забезпечення, свідомості громадян.

Починаючи із кінця першої половини XX ст. у світі відбулись соціально-економічні зрушення, які стали вирішальними в еволюції суспільства, визначили стратегічні напрями розвитку держав світу до кінця XX та на початку XXI ст. та поставили перед урядами різних країн завдання вирішення стратегічних питань стосовно запобіганню міжнародної і міжрегіональної конкуренції через поглиблення міжнародних господарських зв'язків, встановлення тісного політико-економічного діалогу між окремими країнами та регіонами світу, формування уніфікованих норм і практик функціонування податкових систем.

Серед новацій першої половини XX ст. В. Базилевич, Н. Гражевська, Т. Гайдай, П. Леоненко, А. Нестеренко виділяють як найбільш видатні наступні:

- подальше прискорення науково-технічної революції, посилення інтелектуалізації та віртуалізації економічних відносин;
- вступ світової економіки у фазу всеохоплюючої технологічної модернізації виробництва на основі переходу до наукомістких та ресурсозберігаючих технологій;
- обмеженість традиційних екстенсивних факторів економічного зростання;
- загострення проблем дефіцитності енергетичних ресурсів у вигляді глобальної енергетичної кризи розвинутих країн;
- популяризація екологічного спрямування науково-технічного прогресу;
- посилення інтернаціоналізації господарських зв'язків і панування транснаціональних корпорацій, що надавало глобальності кризовим явищам;
- поєднання глобальних проблем з поглибленням економічних суперечностей та проявів ознак макроекономічної нестабільності економік провідних країн Заходу [28, с. 302].

Названі та інші явища у поєднанні з циклічними спадами небаченої до того потужності, суцільної інформатизації суспільства, виникненням і загостренням податкової конкуренції згодом довели неефективність традиційної макроекономічної стратегії у вирішенні питань підвищення конкурентоздатності регіонів, тому потребують нового теоретичного осмислення, інституційного забезпечення і практичного втілення.

Питання спрямування інституційних підходів до підвищення конкурентоздатності регіонів неодноразово були підкреслені в працях таких вітчизняних дослідників як Я. Белінська, І. Грицяк, А. Єфименко, Ю. Ковбасюк, Л. Івашова, В. Юрчишин та ін., з пропозиціями стосовно переосмислення ролі податкової системи у вирішенні означеної проблеми виступали З. Варналій, І. Луніна та ін. У роботах цих та інших науковців,

знаходимо висновки стосовно того, що під дією геопланетарних інтеграційних процесів, змінюються економічні і політичні умови розвитку як країн у цілому, так і їх регіонів, посилюється економічна, соціальна і податкова конкуренція. Це викликає потребу поступової зміни інституційних підходів до забезпечення конкурентоздатності регіонів, що проявляється, у першу чергу, у перегляді ролі кожної із державотворюючих систем, філософії управління ними, розвитку міжсистемних комунікативно-ієрархічних та соціально-економічних зв'язків.

Системою, інструментами і механізмами якої забезпечується фінансування функціонування державних інститутів, органів місцевого самоврядування, втілення державних програм різного спрямування і масштабу, зміна суспільно-економічної ролі окремих регіонів з підвищенням чи, навпаки зниженням їх конкурентоспроможності є податкова система будь-якої держави. Вона будується згідно із історично встановленими принципами, підходами та методологією, має загальносвітові тенденції та національні особливості розвитку.

Так, розширення міжнародних економічних зв'язків, підняття соціальних стандартів у розвинених країнах в бік зростання і прагнення такого зростання у всіх інших країнах, загальна тенденція розвитку регіонів до підвищення соціально-економічної, естетичної та екологічної привабливості життя в них, стимулюють виникнення податкових норм і стандартів на більш високому демократично-ліберальному рівні, які б забезпечили збалансованість між потребами розвитку регіонів у відповідності із сучасними критеріями рівня життя та достатнім рівнем фінансового забезпечення означених потреб.

Саме тому наукова думка у європейських країнах з кінця ХХ ст. зосереджує свою увагу на проблемі досягнення справедливого, рівного оподаткування в суспільстві у розрізі задоволення потреб якнайбільшого кола людей, що і є визначальним лейтмотивом розвитку філософії державного управління податковими системами світу сьогодні. Сучасні податкові системи формувались і функціонують протягом тривалого часу, але навіть багатий історичний досвід стягнення податків в розвинених країнах не позбавляє їх податкові системи від нагромадження законодавчих нюансів, неточностей і певної інституційної упередженості до різних категорій платників.

Прихильники теорії інституціоналізму вважають, що суспільство вільної конкуренції ХІХ ст., яке поколіннями попередніх теоретиків вважалося класичним, вже наприкінці ХХ ст, а тим більше у ХХІ ст. перестало відповідати реаліям сучасності, а ринок, на їх думку, можна вважати лише одним з економічних інститутів, узагальнює С. Мочерний [29]. Натомість головним економічним інститутом представники інституціоналізму вважали державу, адже саме держава проводить соціальну політику, здійснює стратегічне планування та активне регулювання розвитку регіонів. Тому ідеалом суспільства інституціоналісти проголошували державу соціального блага [29]. Сьогодні бачення інституціоналістів стосовно провідної ролі держави як єдиної реальної сили, здатної контролювати розвиток економіки, у тому числі і за рахунок застосування податкових інструментів, знаходить все більше прихильників. Ми також приєднуємось до поглядів стосовно їх бачення зростаючої ролі податків у міру подальшого ускладнення і вдосконалення державного регулювання економіки для забезпечення наповнення бюджету, регулювання структури народного господарства, стимулювання інноваційних галузей, розвитку конкурентоспроможності регіонів.

У зв'язку з цим, зазначимо, що еволюція теорії податків та їх ролі у формуванні системи важелів державного управління у підвищенні конкурентоспроможності регіонів, науковцями розглядається по-різному. Так, у А. Соколовської [30, с. 34 – 38], О. Захарчука і П. Бечко [31, с. 43 – 45] знаходимо поділ процесу становлення та розвитку податків на три етапи у відповідності з еволюцією їх функцій:

1-й етап (до XVI ст.) – зародження податків у стародавньому світі, їх розвиток на початку середніх віків. На цей період припадає зародження податків як суспільно-економічного явища, щоправда автори зазначають, що податки існують у нерозвиненій, примітивній, зародковій формі;

2-й етап (XVI – XVIII ст.) – становлення оподаткування як системи, податки перетворюються на постійне джерело державних доходів, однак види податків вирізняються множинністю та химерністю;

3-й етап (XIX – XX ст.) – податки затверджуються як основне джерело доходів держави, відбувається їх укрупнення за категоріями платників і видом доходів, з яких вони стягуються, виникають більш зрілі та досконалі форми оподаткування [31, с. 43].

О. Сердюк і Т. Заревчанська також виділяють три етапи у процесі формування і розвитку уявлень про податки, спираючись у своїй етапізації на розвиток форм і методів податкової системи, що застосовувались державою. Так, перший етап охоплював час від стародавнього світу до першої половини XVIII ст., коли стан податкових відносин характеризувався безсистемністю, а самі податкові платежі мали переважно натуральну форму; другий (середина XVIII – початок XIX ст.) характеризується виникненням в країнах Європи податкових систем, що включали в себе прямі та непрямі податки, які стали основним джерелом державних бюджетів; третій триває від XIX ст. і до наших днів [32]. Така позиція вирізняється тим, що автори здійснюючи аналіз еволюції уявлень про природу податків, досліджують проблеми оподаткування на кожному відрізку часу. Проте недоліком такого підходу ми вважаємо розгляд еволюції податкової системи, так би мовити, у собі, без екстраполяції на цивілізаційні надбаня людства у інших сферах буття, що дещо нівелює теоретичне усвідомлення значення податкової системи як однієї з провідних інституційних норм функціонування держави в цілому та її регіонів зокрема.

Стрімкий розвиток суспільства у XX ст. супроводжується тотальною інтеграцією країн у певні міждержавні співтовариства, подальшою інформатизацією, поширенням контролю з боку фінансових установ промислових підприємств, популяризацією галузей, в яких не створюється споживча вартість. Так, починаючи з середини XX ст. і до сьогодні економічна картина світу суттєво змінилась: серед найбільш поширених видів діяльності цього періоду чільні місця посідає не виробничого сектор, особливо фінансова сфера, частка доходу якої на кінець XX – початок XXI ст. значно перевищує всі інші сфери діяльності. Найбільшого впливу стрімко набуває роль фінансових установ, поступово ступінь їх втручання у економічну діяльність суб'єктів підприємництва змінив мапу розподілу фінансових ресурсів, дедалі зміщуючи капітал з виробничої у банківську сферу. Окрім того, все більшого значення набуває рекламний, шоу- і модельний бізнес, що призвело до домінування брендової продукції без дійсного підвищення її споживчих якостей. На цьому тлі та завдяки розвитку інформаційних і телекомунікаційних технологій, «ринкові терези» стрімко схилились до інтелектуальних і естетичних видів діяльності подекуди соціально-психологічної спрямованості, тобто до тих благ, які не є першочерговими, а тим більше фізіологічними.

Все це загострює конкуренцію країн, регіонів та індивідуумів на якісно новому рівні, що стає новими викликами до кожного. Тому суттєвого перегляду зазнає теорія державного управління, що відбилось і в теорії податків, змінюючи не тільки їх роль у державному управлінні, а і цілком змінивши технології оподаткування, розгорнувши нові можливості для застосування дійсно новаційних підходів до розширення їх ролі.

Інституційні зміни державного управління податковою системою резонансними колами розходяться по всіх сферах соціально-економічного буття суспільства. Задля забезпечення вирішення суперечностей і конфліктів між елементами податкової системи й зовнішнім середовищем та напрацювання інституційних основ вирішення питань підвищення конкурентоспроможності регіонів інституційні зміни можуть будуватись за кількох типів системи управління, проте найбільш прийнятним серед них, є формування відносин держава-платники податків на основі збалансування інтересів системи, підсистеми і зовнішнього середовища.

Аналіз світового досвіду показує, що для виходу із економічних криз, що струшували економіки країн світу протягом ХХ ст., підвищення конкурентоспроможності регіонів і національних підприємств у сфері оподаткування урядами Європейських країн застосовувались заходи різного спрямування. Так, були розроблені і поступово знайшли широке застосування механізми корекції циклічного розвитку за допомогою зміни податкових ставок у відповідь на розвиток чи затухання кризи, названі свого часу Дж. Кейнсом «вбудованими стабілізаторами» [34]. У поєднанні з іншими елементами бюджетного та грошово-кредитного регулювання, запропонованими пізніше прихильниками монетаризму [35], вони зумовили зміну парадигми державного управління податковою системою в Європі і світі, вже починаючи з 40-х рр. ХХ ст.

Сьогодні пріоритетним напрямом розвитку податкових систем в державах-членах ЄС, поступово стає спрямованість на відповідність критеріям оцінки ефективності податкової системи, серед яких забезпечення фіскальних потреб держави стоїть поряд із забезпеченням конкурентоспроможності регіонів. Політика помірною державного втручання в економічні процеси, провідним інструментом якого є податки, на сьогодні закликана, принаймні в розвинених країнах, долати згубний вплив економічних циклів на економіку. Наочним підтвердженням цього є частка податків у ВВП в державах-членах Європейського Союзу, яка вже тривалий час є досить стабільною, навіть економічна рецесія 2008 р. й 2012 р. суттєво не змінили тренду, що свідчить про виважену орієнтацію державної податкової політики цих країн [36, с. 215].

В європейських країнах розвиток оподаткування, у тому числі зміни фіскальної ефективності окремих податків, податкового навантаження на платників, загального рівня оподаткування економіки, відбувався більш плавно і поступово, ґрунтуючись на інкрементальному принципі, що створювало стабільні умови для розвитку бізнесу.

Найбільш визначальною особливістю податкових систем всіх країн-членів ЄС, яка поступово формувалась упродовж другої половини ХХ ст., є їх побудова, що ґрунтується на єдиній логічній схемі, визначальних принципах, близькій структурі і схожих видах податків, таких як податок на прибуток, прибутковий податок на доходи фізичних осіб, ПДВ, соціальні податки. Звичайно, уніфікація не торкається всіх положень оподаткування в цих країнах. Порівняльний аналіз окремих елементів податкової системи, як-то рівень ставок (табл. 3.1), порядок розрахунку і сплати податків, податкові пільги, система контролю за платниками податків з боку податкових органів показує, що в європейських країнах окремі елементи є ідентичними, багато з них схожі, однак не виключаються і певні національні особливості.

Таблиця 3.1. – Діючі ставки оподаткування в різних країнах у 2012 р.¹⁷

Країна у міру убуття податкового навантаження	Ставки податків, %, в т.ч.				
	податок на прибуток	прибутковий податок з фізичних осіб	соціальні податки (ЄСП) з роботодавців	соціальні податки (ЄСП) з робітників	ПДВ (податок з обороту)
Франція	35,4	58,0	45,0	15,0	19,6
Швеція	28,0	28,89 – 59,09	32,7	7,0	25,0
Італія	34,0	23 – 43,0	35,0	10,0	20,0
Австрія	34,0	21 – 50,0	21,0	18,2	20,0
Іспанія	30,5	0 – 47,0	30,6	6,4	16,0
Словенія	25,0	50,0	16,1	22,1	19,0
Нідерланди	34,5	0 – 52,0	17,6	7,1	19,0
Чехія	28,0	32,0	35,0	12,5	22,0
Угорщина	16,0	38,0	33,5	12,5	25,0
Португалія	27,5	40,0	23,8	11,0	19,0
Україна	25,0	15,0 – 17,0	36,78 – 49,7	2,6 – 4,1	20,0
Польща	19,0	0, 18, 32,0	18,7	20,1	22,0
Німеччина	26,5	0 – 45,0	13,0	13,0	16,0
Великобританія	30,0	0 – 50 %	12,8	11,0	17,5
Швейцарія	33,0	40,0	12,6	12,6	7,6
Литва	15,0	33,0	31,0	–	18,0
Латвія	15,0	25,0	24,1	9,0	18,0
Росія	24,0	13,0	26,0 – 35,6	–	18,0
Кіпр	15,0	30,0	8,0	6,3	15,0

Упродовж 90-х ХХ ст. і на початку ХХІ ст. в європейських країнах, що приєдналися до ЄС, на тлі уніфікації податкових норм, спостерігаємо виникнення двох основних тенденцій: по-перше, поступове зниження ставок по податкам, зокрема по податку на прибуток, скасування диференційованих ставок та впровадження єдиної ставки або навіть від стягування податку взагалі (наприклад, у Естонії податок було скасовано на період з 2000 р. до 2009 р.), по-друге – скорочення переліку податкових пільг. За даними дослідження «Paying Taxes 2012», складеним Світовим банком, уряди різних країн продовжують реформувати свої системи оподаткування у напрямі поступового зниження податкових ставок, щоб сприяти зростанню ділової активності підприємств [37, с. 277; 38, с.132, с.139].

Повертаючись до аналізу впливу податків на конкурентоспроможність регіонів, зазначимо, що характерною особливістю місцевих податків багатьох розвинених країн є їх множинність. До них належить група реальних податків (на рухоме і нерухоме майно, землю, з власників транспортних засобів, на професію тощо); група прямих податків на доходи (прибутковий, на прибуток корпорацій, із спадщини і дарувань); група непрямих податків (на продаж спиртних напоїв, акцизи, на роздрібний продаж тощо); збори і мита. Таке розмаїття пов'язане із прагненням місцевих органів влади в цих країнах підвищити ступінь бюджетної автономії за рахунок пошуку нових джерел доходів. Тобто застосування принципів самофінансування і бездефіцитності місцевого бюджету є поштовхом до

¹⁷ Джерела: складено на підставі [37; 38; 40]

урізноманітнення бази оподаткування на місцевому рівні, що, як правило не стосується загальнодержавного оподаткування, де відбувається уніфікація податкових норм.

Однак зазначимо, що еволюція податкових систем навіть у розвинених країнах супроводжується труднощами у впровадженні, загостренням суперечностей із платниками податків тощо. Це пояснюється тим, що система державного управління оподаткуванням є нелінійною і відповідно не підпорядковується пропорційним співвідношенням. До того ж інституції державного управління податковою системою України несуть негативні відбитки певних історично сформованих, методологічних, методичних, процедурних та інших обмежень, які подекуди є спадком радянської доби, подекуди – сучасне надбання, названих нами раніше історичною зумовленістю інституційних змін [33].

Недоліки, суперечності уповільнений перебіг реформ податкової системи України, до яких ми повернемося нижче, мають декілька причин, проте найбільш обтяжливою серед них, на наш погляд, є недостатня визначеність методологічного забезпечення державного управління національною податковою системою, яка проявляється в наступному:

- моноспрямованість цілепокладання державного управління податковою системою України, яка полягає у практично винятковій спрямованості на виконання фіскальної функції;

- низька ефективність державного управління податковою системою через відсутність належного прогнозування змін; оберненість причинно-наслідкових зв'язків, вплив важкого історичного спадку тощо;

- розмитість усвідомлення суб'єктно-об'єктного підпорядкування елементів податкової системи, позбавляючи її підґрунтя, все це десистематизує стратегію і тактику державного управління у визначеній сфері.

Аналіз стану державного управління розвитком податкової системи України, особливо в періоді прийняття та впровадження нових нормативних положень, а, тим більше, докорінних реформ, наприклад, затвердження Податкового кодексу, показав, що позитивні результати від її проведення запізнюються, а подекуди і зовсім нівелюються, що негативно позначається на конкурентоспроможності регіонів. Таке «пробуксовування» реформ відбувається через непідготовленість відповідних підзаконних актів, методичних та інструктивних матеріалів, відсутності підготовки фахівців та інше. Між прийняттям нових нормативних положень та отриманням очікуваного ефекту від них проходить досить тривалий період часу. У разі кардинальних реформ, через їх значний масштаб, втрати часу, а відповідно, й ефективності, є ще більшими.

Постійні зміни й уточнення стосуються також переліку податків. З прийняттям Податкового кодексу очікувалось, що наступить податкова стабільність і в сенсі відсутності змін, і в сенсі наповнення податкового потоку. Однак постійний пошук нових баз оподаткування підштовхує уряд до впровадження все нових видів податків. Надходять різноманітні, незвичайні пропозиції. Так, протягом 2011 – 2013 рр. розглядалась можливість введення задекларованого в Податковому кодексі податку на нерухомість, його аналогової версії – податку на розкіш та досить рудиментарного податку на холостяків тощо.

Такі пропозиції вносяться на тлі наявних недоліків, суперечностей і відвертої амбівалентності чинних податкових норм. Автор вибачається за художнє порівняння, однак такий безсистемний рух в напрямі введення нових податків нагадує екстенсивне землеробство, при якому засіяне поле не тільки не піддається подальшій обробці, зрошенню,

сапанню тощо, але рослинам навіть не надається часу для пророщення зерна. Недбалий землероб одразу переходить на нове поле, оре його і засіває, щоб знову кинути без нагляду. Така практика є неприпустимо згубною, тим більше у податковій системі, яка прямо чи опосередковано торкається усіх громадян, підприємств та регіонів.

Втім, період набуття чинності будь-якою новою податковою нормою умовно необхідно поділити на кілька основних періодів: розробка і прийняття як верхівка айсбергу і його впровадження та реалізація як підводна частина – значно відповідальніша, праце- і фінансово містка. Саме на етапі впровадження необхідно здійснити методичне, інформаційне, документальне забезпечення – всі ці заходи вимагають витрат грошей і часу. Причому останній має бути досить тривалим, по-перше, для виконання згаданих адміністративно-правових робіт, а по-друге, виходу податку, як державного робочого інструменту, на заплановану потужність, наповненість, податкового потоку. Саме тому введення нових податків, не передбачених Податковим кодексом, є екстенсивним методом управління, а тому неприйнятним і недовірливим в умовах світової економічної інтеграції, через відкриття перед податковою конкуренцією та нівелюванням фіскальної ефективності. Натомість необхідно здолати суперечності існуючих податків, забезпечити їх ефективне адміністрування, це буде першими кроками антисипативного методу державного управління податковою системою, спрямованими на розбудову держави і суспільства в майбутньому та посилення конкурентоспроможності регіонів.

Період між затвердженням нових нормативних положень та отриманням очікуваного ефекту від їх впровадження ми назвали адаптаційними. Він необхідний для проведення підготовчих заходів у податковій системі, наприклад, підготовки та прийняття підзаконних актів, розробки методичних вказівок, підготовки кадрів, програмно- документального забезпечення. Оскільки податкова система є відкритою системою, то її керувати нею необхідно у відповідності з особливостями функціонування подібних систем.

Таким чином, для прийняття та впровадження новаційних нормативних положень у сфері оподаткування пропонуємо адаптаційну модель реформування податкової системи [41], згідно з якою весь процес умовно поділяється на три основних етапи, об'єднаних у єдиний ланцюг:

- законодавчий (ухвалення відповідних документів згідно з певною процедурою);
- підготовчий або адаптаційний (розробка нормативних документів, узгодження нових положень з чинними законодавчими актами, розробка документального забезпечення нарахування і стягнення податків згідно з новими вимогами, затвердження відповідних форм звітності, розробка програмного забезпечення, публікація методичних матеріалів, проведення консультаційно-навчальних заходів і т.ін.);
- реалізації (введення в дію нових законодавчих норм, доведення інформації до виконавців, застосування норм та контроль їх виконання).

У результаті застосування запропонованої адаптаційної моделі упродовж підготовчого періоду здійснюватимуться наступні заходи: розробка нормативних документів, налагодження механізмів узгодження проектних положень з чинними законодавчими актами, документальне забезпечення нарахування і декларування податків згідно з новими вимогами, публікація методичних матеріалів, навчання кадрів, консультаційна робота і так далі. Саме цей період на сьогодні в процедурі впровадження законодавчих податкових змін відсутній, що робить підприємства і регіони беззахисними перед спонтанними нововведеннями як в частині сплати податків, так і в частині формування місцевих бюджетів.

Впродовж законодавчого періоду здійснюватиметься прийняття пропонованих законодавчих документів у відповідність з процедурою.

У період упровадження, або, як ми його назвали, реалізації, передбачаються завершальні заходи із введення в дію закону: доведення інформації до виконавців, роз'яснювальні роботи і власне застосування норм документа, очищених від суперечностей і різноваріантних трактувань.

Як підкреслює А. Венгеров, розвиток середовища: розширення чи злиття, переструктурування та ускладнення, зворотній зв'язок, деградація тощо відображають еволюцію перебігу будь-якого процесу [42, с. 63], особливо процесу інституціоналізації державного управління податковою системою в умовах реформ, який в свою чергу є основою для забезпечення конкурентоспроможності регіонів.

Відмінною особливістю пропонованої адаптаційної моделі є перенесення акценту реформування податкової системи на підготовчий період, що припускає введення в дію нових норм і положень, тільки вже після розробки необхідного методичного, документального і інформаційного забезпечення за рахунок надання лагу часу від законодавчого затвердження нормативно-правового акту до набуття ним чинності. Збільшення тривалості підготовчого періоду здійснюється за рахунок часового лагу між датою ухвалення закону (чи іншого нормативного документа) і датою введення його в дію.

Запропонована адаптаційна модель забезпечує отримання очікуваного економічного ефекту від проведення податкових реформ і інших нововведень у податковій сфері протягом максимально короткого періоду часу за рахунок перенесення основних заходів з розробки і впровадження новачій на підготовчий період, який, на наш погляд, є ключовим. Другою безперечною перевагою використання адаптаційної моделі є яскраво виражена поступальна хода у напрямі гармонізації податкових стосунків між представниками податкової служби і платниками, оскільки повна інформаційно-методична підготовленість реформ, що проводяться, забезпечує узгодженість дій обох сторін, що є кроком до досягнення національної фіскальної конвергенції.

Вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що в ході реформування податкової системи кожне прийняте рішення матиме наслідки не тільки в самій системі, а й за її межами, охоплюючи резонансними колами всіх суб'єктів оподаткування, регіони й економіку держави в цілому. Таким чином, процес податкового реформування пропонуємо представляти у вигляді адаптаційної моделі, що відбиває алгоритм прийняття та впровадження нових законодавчих положень, у тому числі і у ході адаптації їх до вимог міжнародних податкових норм, як у самій податковій системі, так і в інших ланках державного управління.

Побудова податкового реформування згідно із запропонованою адаптаційною моделлю стане тією інституційною основою реформування державного управління, що сприятиме прискоренню, з одного боку, адаптації податкового законодавства України до міжнародних податкових норм, з іншого боку, забезпечить адаптацію зарубіжного досвіду у національній податковій теорії і практиці, що в решті-решт приведе до гармонізації відносин між учасниками податкового процесу з подальшим переходом у національну і міждержавну фіскальну конвергенцію, як чинника стимулювання економічного зростання та сприяння зміцненню конкурентної спроможності нашої країни у цілому та її регіонів зокрема.

Окрім того, процес інституційного забезпечення посилення конкурентоздатності регіонів потребує організаційного податкового забезпечення, яке полягає у широкій взаємодії з міжнародними податковими, митними та іншими інституціями, співпраця з якими визначає місце України в міжнародній економічній спільноті. Це розкриє ширші можливості для перетинання кордонів товарам, послугам, капіталу тощо.

Виокремлення серед основних пріоритетів розвитку податкової системи України, яка має проводитись найближчим часом, ліквідації неефективних елементів національної податкової системи, розробки стандартів управлінських рішень у податковій сфері дозволяють забезпечити прозорість процесу справляння податків й унеможливити чи принаймні скоротити зловживання у цій сфері, що є одним з визначальних елементів інституційної основи підвищення конкурентоспроможності регіонів.

У рамках подолання історичної зумовленості податкової системи з метою формування чітко визначеної інституційної основи зростання конкурентоспроможності регіонів ми вбачаємо необхідність у теоретичних і практичних розробках у двох напрямках: популяризації добровільності сплати податків, що можливе за загального розвитку суспільної свідомості громадян та етизації податкової служби шляхом застосування матричного підходу до прийняття управлінських рішень.

Матричний підхід до прийняття рішень у податковій системі, на наш погляд, є одним з дієвих методів зміни стилю державно-управлінської діяльності, докорінного реформування підходів до адміністрування податків, активізує ділову активність суб'єктів господарювання чим забезпечить наповненість податкового потоку для фінансування заходів забезпечення зростання конкурентоспроможності регіонів. Окрім того він дозволить розвинути межі впливу податкової системи на соціально-економічні процеси в країні (перенести акценти з всебічного контролю на взаєморозуміння), визначити пріоритетні напрями новацій (збалансування відповідальності всіх учасників податкового процесу до співставного рівня), усунути можливості зловживань з боку посадових осіб чи їх злочинної змови з недобросовісними платниками та спрогнозувати основні очікувані наслідки такого реформування (зростання надходжень в бюджет до достатнього рівня, скорочення праце- і витратомісткості процесу адміністрування).

Матриця управлінських рішень передбачає розробку і законодавче затвердження стандартів управлінських рішень, що складається з кількох змістовно-функціональних блоків (матриця обліку платників, матриця планування контрольних заходів, матриця контролю дотримання податкового законодавства, матриця застосування штрафних санкцій тощо) та усуває варіативність прийняття рішень посадовцями різного рівня [43].

Так, наприклад, матриця контрольних заходів з перевірки повноти і правильності визначення податкового зобов'язання з податку на прибуток пропонується нами для використання в роботі Державної податкової інспекції при плануванні організації і проведенні перевірок платників податків (рис. 3.6).

Пропонована матриця контрольних заходів забезпечує процес планування й організації документальних планових і фактичних позапланових перевірок, уніфікації здійснення контролю повноти і достовірності включення даних у податкову базу та достовірності відображення витрат шляхом співставлення даних, відображених у податковій декларації, затвердженій Наказом МФУ № 1213 від 28.09.2011 р., фінансовій звітності (форма № 1, «Баланс», форма № 2 «Звіт про фінансові результати») та даних реєстрів синтетичного бухгалтерського обліку.

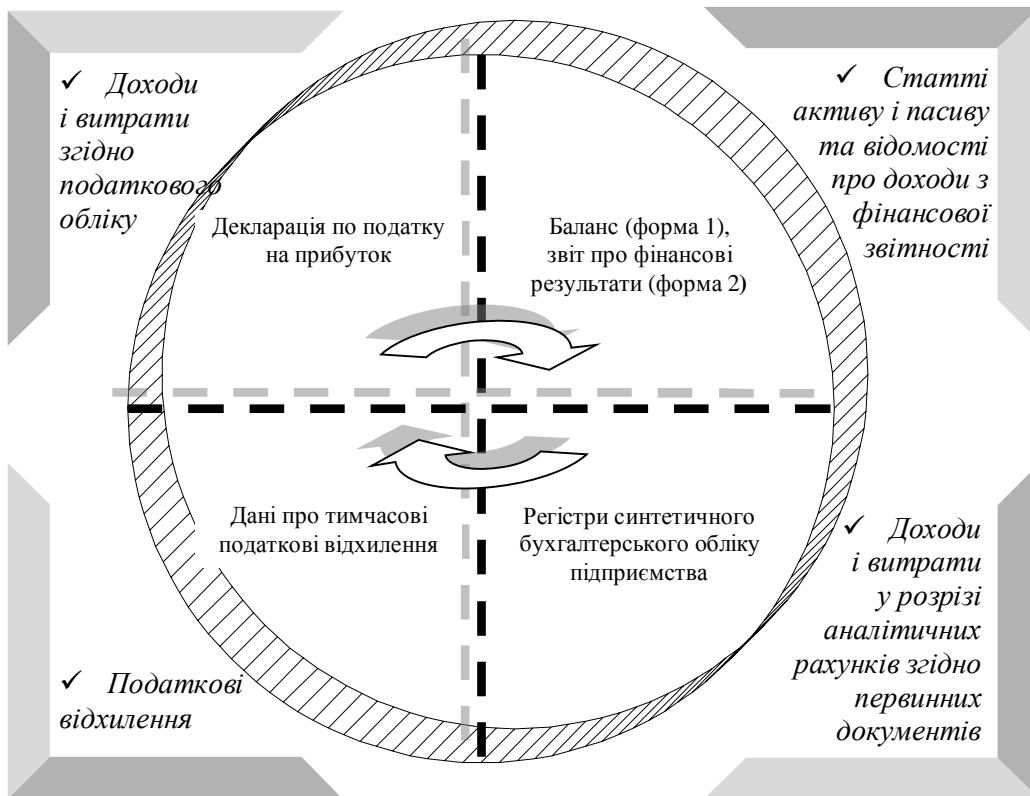

Рис. 3.6. Матриця контрольних заходів у податковій системі

Пропонований матричний метод контрольних заходів має наступні переваги:

- по-перше, дозволяє уніфікувати підхід до перевірки даних різних за розміром і галуззю підприємств, що суттєво скорочує термін перевірки, надає всьому процесу передбачуваності і прозорості;

- по-друге, завдяки уніфікованості пропонованого методу виключається необхідність прийняття рішень з боку службовців податкової служби стосовно наявності/відсутності порушень, їх розмірів тощо, чим унеможлиблюється суб'єктивний підхід чи зловживання та варіативність застосовуваних санкцій;

- по-третє, забезпечує виявлення відхилень даних податкового та бухгалтерського обліку доходів і витрат, співставлення їх з відображеними податковими різницями і визначення можливих порушень податкового законодавства в реальному часі із можливістю оперативного виправлення.

Таким чином, запропонована матриця контрольних заходів може стати першим елементом у побудові системи єдиних правил, використовуваних державною податковою службою для контролю за нарахуванням та сплатою податків і зборів, (обов'язкових платежів) з усуненням чинника суб'єктивізму. Завдяки цьому, на нашу думку, поступово буде формуватись філософія взаємовідносин податкові інститути- платники податків, яка стане ключовим елементом інституціоналізації підвищення конкурентоспроможності регіонів із застосуванням податкових інструментів.

Враховуючи вищенаведене нами виділено стратегічні напрями реформування податкової системи в Україні, запровадження яких дозволить сформувати інституційні норми і правила, що забезпечать зростання конкурентоспроможності регіонів. Зокрема це:

- впровадження довготривалої стратегії державного управління розвитку податкової системи за принципом інкременталізму;
- застосування матричного методу прийняття управлінських рішень;
- пропагування поступового формування філософії національної фіскальної конвергенції;
- урахування принципів синергетики (взаємного впливу складових системи; резонансних кіл дії від управлінських рішень; спільної ефективності елементів; крихкості хорошого);
- формування ліберально-демократичного стилю державно-управлінської діяльності;
- трансформація податкових органів тощо.

З урахуванням наведених пріоритетних напрямів нами розроблено альтернативні сценарії реформування державного управління розвитку податкової системи України (рис. 3.7).

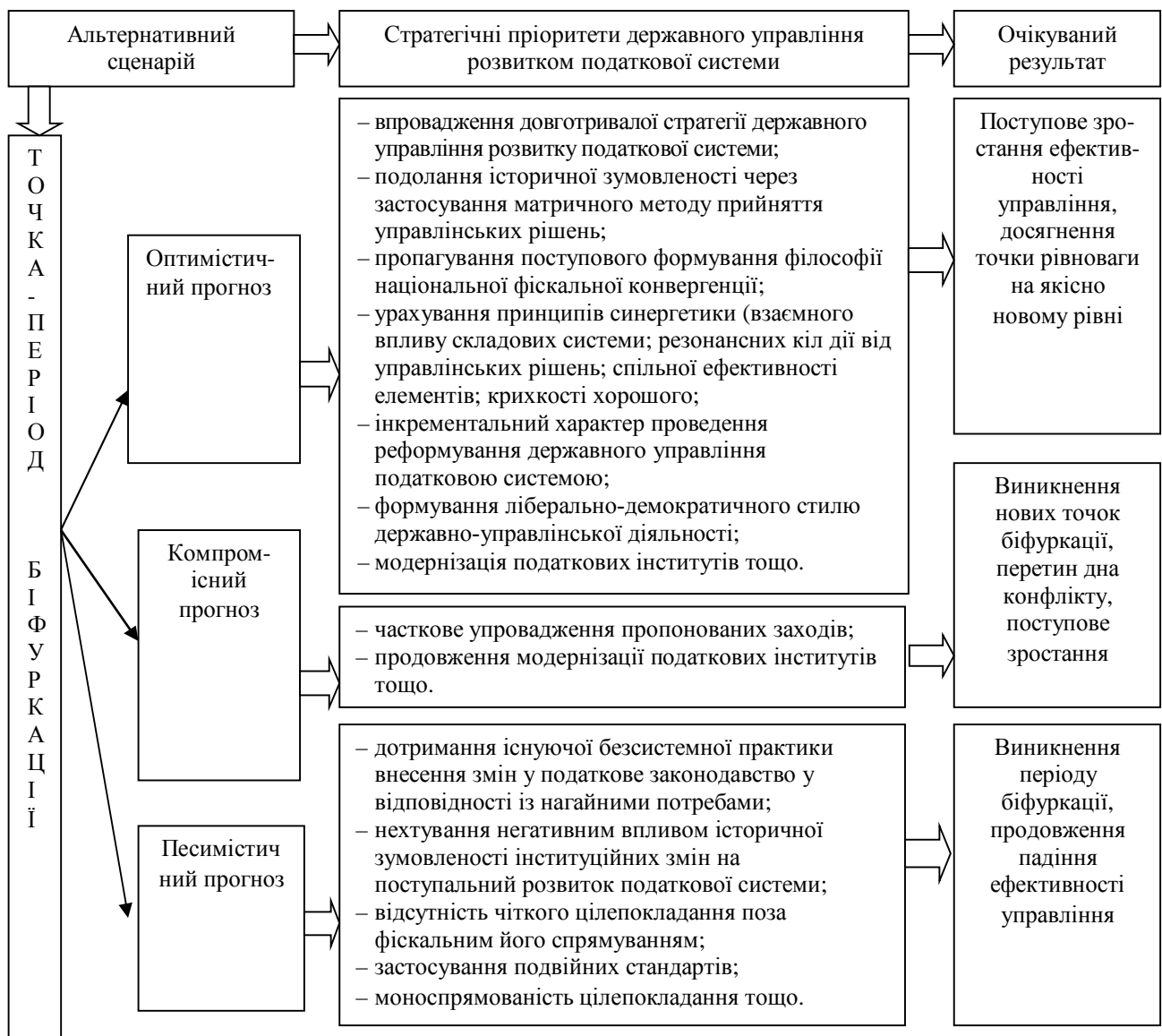

Рис. 3.7. Альтернативні сценарії реформування державного управління податковою системою

Таким чином, нами визначено, що стратегічне спрямування пріоритетів реформування податкової системи України полягає в поступовій реалізації пропонованого нами типу поведінки учасників податкового процесу збалансування інтересів трьох складових: системи в цілому, її підсистем і зовнішнього середовища та побудови відповідних інституцій і податкових відносин. Схематичною мапою реформування національної податкової системи як основи модернізаційної стратегії нашої держави є життєвий цикл інституційних змін, який являє собою обов'язкову послідовність проходження стадій розвитку, системи державного управління оподаткуванням від виникнення потреби і передумов у здійсненні змін до досягнення системою точки якісно нового рівня.

Отже, інтеграцію України у світовий економічний простір можна вважати тією ключовою передумовою, згідно якої передбачається необхідність посилення конкурентоспроможності регіонів, у тому числі і через реформування національної податкової системи, складові якої мають бути у цілому узгодженими з міжнародними вимогами і стандартами, щоправда, ми не відхиляємо цілком наявність національних особливостей, збереження яких є економічно виправданим, за умови відсутності відвертого антагонізму з міжнародними вимогами та факторів гальмування інтеграційних процесів.

Важливим напрямом інтеграційних процесів є інституційне забезпечення розвитку національної у напрямі спрощення порядку стягнення і звітування за податками, уніфікація підходів до різних категорій платників і носіїв податку, удосконалення адміністрування податків шляхом упровадження сучасних інформаційних технологій, усунення податкових порушень через застосування контрольно-попереджувальних і консультативних заходів тощо. Окрім того приведення структури податків у відповідність із загальноприйнятими міжнародними нормами, налагодження механізмів стягнення податків – є ключовими вузлами в процесі трансформації податкової системи України.

З урахуванням вищенаведеного можна зробити висновок, що сутністю розвитку національної податкової системи є процес реформування та поступового приведення у відповідність до світових стандартів усіх ланок податкової системи України з урахуванням забезпечення національних інтересів, яка має організаційно і комунікативно узгоджені податкові інститути, збалансовані податкові відносини, максимізований податковий потік та здійснюється з метою створення такої податкової системи, що сприяє розвитку соціальної держави, забезпечує належне позиціонування країни у світовому економічному просторі, забезпечення зростання конкурентоспроможності її регіонів та окремих підприємств.

3.4. Організаційно-методологічні основи запровадження брендингу регіону щодо підвищення його конкурентоспроможності

В сучасних умовах подальшого загострення існуючих внутрішніх і зовнішніх суперечностей регіонального розвитку, зростання взаємозалежності й взаємопов'язаності як національних економік, так і їх регіонів, проблему розв'язання загрозливих протиріч слід розглядати в межах підвищення конкурентоспроможності як основи сталого розвитку. Цей висновок впливає й з дослідження теоретичного підґрунтя регіонального розвитку, а саме – формування нової парадигми – регіонального саморозвитку на базі врахування інтересів регіонів і покладання відповідальності за розвиток регіонів на місцеву владу.

У цьому контексті потрібно ефективніше використовувати конкурентні переваги регіонів, що визначаються як сукупність природних, соціально-економічних, науково-освітніх, технічних, інформаційних, культурних та інституційних умов, які склалися в регіоні та відрізняють його від інших регіонів. Цей висновок впливає й з дослідження теоретичного підґрунтя регіонального розвитку, а саме – формування нової парадигми – регіонального саморозвитку на базі врахування інтересів регіонів і покладання відповідальності за розвиток регіонів на місцеву владу.

У постіндустріальному суспільстві головним засобом створення та підвищення конкурентоспроможності стають вже не традиційні фактори виробництва, а знання, інновації, інформація. З приходом нових технологій управління, лідерами у всеохоплюючому змаганні за престиж, яке, на думку Ф. Фукуями, є рушійною силою історичного розвитку, стануть ті країни та регіони, які своєчасно поповнять арсенал традиційних інструментів новітніми засобами впливу. Відповідно, мають змінюватися підходи до презентації конкурентних переваг певної території (регіону).

Звертаючись до практики управління регіональним розвитком в Україні, треба зазначити, що, на нашу думку, на сьогодні бракує нових, нестандартних підходів як до розробки стратегій, програм розвитку регіонів, так і до механізмів їх практичної реалізації. Безумовно, позитивним, актуальним, апробованим у зарубіжних країнах є використання кластерного підходу під час розробки стратегій розвитку регіонів України. Але, поки що недостатньо уваги приділяється іншим, не менш перспективним підходам, до яких відносять, наприклад, маркетинговий підхід.

На думку деяких дослідників, на сучасному етапі зміни парадигми регіонального управління, в ситуації, коли ще нещодавно актуальні методи і стратегії перестали працювати, особливо перспективним бачиться використання маркетингового підходу в управлінні регіоном.

Одним з інструментів маркетингу регіону, призначенням якого є формування (покращення) позитивного іміджу регіону, підвищення інформованості, збільшення кількості залучених інвестицій, зростання участі населення регіону в регіональних та державних програмах, є регіональний брендинг, який визначають як процес побудови, розвитку та управління брендом з метою створення сильного і конкурентоспроможного регіону [44].

Автором нового наукового напрямку – брендингу територій – вважають Саймона Анхольта, який у 90-х рр. минулого сторіччя вжив новий термін «place branding», започаткувавши сучасний та перспективний напрям наукових досліджень у світі. Сьогодні інтенсивний розвиток зазначеного напрямку обумовлений підвищенням мобільності людей і фірм, зростанням індустрії туризму, посиленням комунікаційного обміну, необхідністю створення та підтримки позитивного іміджу регіонів, що міг би захопити людей, спонукати їх до відвідування «розкритих» місць і вкладання довгострокових інвестицій [45].

Сьогодні територіальний брендинг – це найбільш ефективний інструмент активного позиціонування регіону, при цьому намітилася стійка тенденція бренд територій розглядати як сукупність неминущих цінностей, що відображають неповторні оригінальні споживчі характеристики даної території і спільноти, широко відомі, що одержали суспільне визнання і користуються стабільним попитом споживачів. Бренд формується на основі яскраво вираженого позитивного іміджу території, в основі якого лежать унікальні можливості задоволення тих чи інших запитів її споживачів, є вищим проявом емоційних споживчих

переваг. Одночасно він виступає як найважливіший фактор конкурентних переваг і доходів території, цінний актив економіки.

На думку Н.О. Котової, якщо розробляти збірне поняття бренду регіону, то там має бути присутнім три обов'язкові аспекти [44]:

- існуючий у свідомості сукупності різних груп реальних і потенційних споживачів комплекс сприйняття, образів, асоціацій, очікувань по відношенню до регіону, який представляє раціональну та / або емоційну цінність, що формується в процесі взаємин між брендом і його споживачем;

- платформа для конструктивного діалогу і взаємодії між представниками адміністрації та ділових кіл з різними цільовими групами;

- найважливіший інструмент реалізації стратегії розвитку регіону, що дозволяє забезпечити залучення основних цільових аудиторій у процес впровадження цільових програм.

На нашу думку, принциповою теоретичною проблемою, яка потребує розв'язання, є визначення вектору дії бренду регіону. Така ж проблема існує й на рівні дослідження бренду держави, у чому науковці вбачають суттєвий вплив на практичну діяльність [46]. Наприклад, щодо вектора спрямованості бренду держави існують два підходи. За першим бренд держави розглядається як зовнішньоорієнтований феномен: він є носієм / провідником у зовнішній світ ідей, якою є конкретна країна (П. ван Хем, Є. Яффе, І. Небензаль). Другий підхід полягає у тому, що бренд держави є одночасно і внутрішньо- і зовнішньоорієнтованим феноменом. При цьому, вітчизняні наукові кола, як правило, розглядають проблему, виходячи лише з першого підходу [46].

Для відповіді на це питання стосовно регіону необхідно розглядати не лише поверхневі, атрибутивні елементи бренду, а й сутнісні, змістовні, розкриваючи зміст бренду регіону та його цільові групи. На сьогодні вже ні в кого не виникає сумнівів стосовно надзвичайної складності самого утворення «регіон», а відповідно, й складності розробки його бренду.

Наприклад, бренд регіону розглядають як багатофакторну систему, структуру якого утворюють економічна, соціально-політична і культурно-ідеологічна складова. Визначення першої складової полягає у розумінні економічної ролі регіону, його спеціалізації, тенденцій розвитку і кінцевої мети розвитку. Формування другої складової є складним процесом співробітництва з центральною владою, спрямованого на створення в регіоні інфраструктури, яка забезпечить сприятливий інвестиційний та туристичний клімат. Третя, культурно-ідеологічна складова реалізується через уособлення неповторності кожного регіону [47]. Вважаємо, що наведене визначення є достатньо спрощеною спробою розкрити зміст центральної ланки (ядра) бренду. У той же час, у даному визначенні відсутня форма вияву бренду, те, що власне презентується та до чого привертається увага споживачів. Звертаючись до думки дослідників, що розглядали формування бренду держави [46], необхідно зазначити, що їх уявлення про ядро бренду знаходяться в площині двох понять – системи держави (політичної, економічної та управлінської) та національного виміру (ментальності населення, культури та історичної спадщини).

На нашу думку, ядром бренду є власне соціо-еколого-економічна система, якою за нашими уявленнями постає регіон. Саме розв'язуючи суперечності, що існують в цьому надзвичайно складному утворенні, та, відповідно, покращуючи імідж регіону, можна в подальшому переходити до створення «зовнішнього кола» бренду – його атрибутів. Достатньо сумнівними на сьогодні виглядають спроби деяких представників місцевих

органів влади розробити бренд міста чи регіону, не втручаючись при цьому в глибинні процеси, що протікають у даному територіальному утворенні. Власне, відбувається підміна понять, під брендом розуміють лише його атрибути, на створення яких вже сьогодні витрачаються значні фінансові ресурси.

Вважаємо, що створення бренду регіону можливе лише через етап покращення його іміджу. Треба зазначити, що в теоретичному плані розуміння цих понять та їх співставлення залишається досі не розв'язаним завданням, поширеними є підміна та ототожнення понять «бренд» та «імідж», в науковій літературі навіть існує поняття «імідж бренду». Пояснення подібного стану речей перебуває у теоретико-методологічній площині: джерела з питань регіонального іміджу та брендингу не містять інтегративної теорії, більшість досліджень є описовими, консенсусних дефініцій ще не вироблено, проте ми погоджуємося з думкою щодо чіткої субординації феноменів: імідж може бути сформованим чи стихійним, його має будь-яка країна (регіон); бренд є виключно результатом цілеспрямованих зусиль [46].

Крім того, достатньо очевидним є те, що імідж може бути як позитивним, так і негативним, відповідно, він може підлягати покращенню, корекції, зміні, у той час як бренд аргіогі створюється як такий, що має тільки позитивний зміст. Сутність бренду регіону полягає у сукупності справжніх цінностей, що відбивають своєрідність, неповторні оригінальні споживчі характеристики конкретної території та спільноти, широко відомі, такі, що отримали суспільне визнання. Цілком погоджуємося з думкою, що бренд формується на основі чіткого позитивного іміджу регіону, підґрунтям якого є унікальні можливості задоволення тих чи інших запитів його споживачів; бренд є найвищим виявом емоційних споживчих переваг [46]. Достатньо дискусійними, на нашу думку, є вислови на кшталт «національний брендинг країни через імідж її регіонів», під якими начебто розуміється необхідність створення лише національного бренду.

Бренд регіону, так само як і бренд міста чи країни, на відміну від іміджу, не створюється природним шляхом, він є продуктом свідомого й керованого осмислення, продуктом штучно організованої суспільної рефлексії і проектування [47]. Феномен бренду передбачає керування його створенням і просуванням, наявність замовника, наявність кваліфікованої групи розробників, наявність інформаційних і фінансових ресурсів, чітко сформульоване технічне завдання, програму створення і просування бренду, моніторинг його ефективності, визначення механізму його підтримки та розвитку, – все те, що вкладається в поняття брендингу. Виходячи з наведених міркувань, нами здійснена спроба розробити модель бренду регіону (рис. 3.8).

Центральною ланкою, ядром («внутрішнім колом») бренду є соціо-еколого-економічна система. Саме вона є тим стрижнем, навколо якого формується «зовнішнє коло» – атрибутивна складова бренду. Між ядром та атрибутивною складовою існує прямий зв'язок, який вказує на те, що зовнішній прояв бренду може створюватися тільки в умовах позитивного іміджу, який, у свою чергу, формується як результат розв'язання протиріч у зазначеній системі.

Бренд регіону може поширюватися за допомогою логотипів, слоганів, звукового ряду, через засоби масової інформації, але надзвичайно важливим є його сприйняття й постійна ретрансляція населенням як даного регіону, так і мешканцями інших територій. Беззаперечним є той факт, що передумовою відтворення бренду держави громадянами є його внутрішня комунікативна присутність [46].

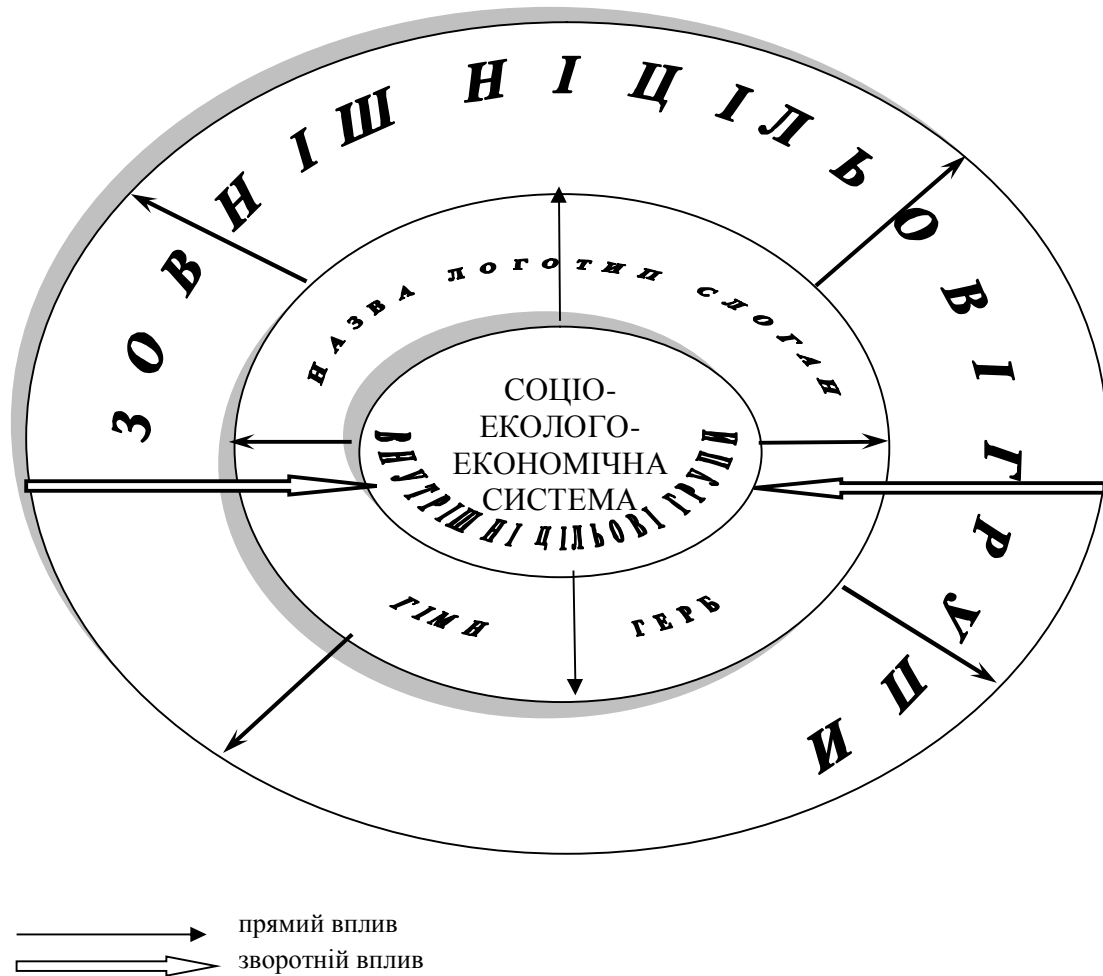

Рис. 3.8. Модель бренду регіону

Щодо поширення бренду, треба зазначити про необхідність активного використання офіційними державними установами та посадовцями можливостей соціальних мереж, у т. ч. медіа, засновниками яких є держава або органи місцевого самоврядування, Інтернет для інших PR-технологій під час проведення важливих публічних заходів. Потрібно більш «агресивно» використовувати масове поширення новин через Інтернет, мобільні комунікації та телебачення. Але при цьому необхідно постійно враховувати той факт, що ситуація щодо поширення бренду ускладнюється тим, що вимагає певного поєднання професійних PR зусиль з конкретними реформістськими кроками всередині території.

Наступною складовою запропонованої моделі регіонального бренду є визначення цільових груп. Поділ цільових груп на внутрішні та зовнішні власне дає нам можливість відповісти на питання стосовно вектору дії бренду. До внутрішніх цільових груп, на нашу думку, доцільно зарахувати публічну владу, населення регіону, бізнесові структури регіону. Роль публічної влади, на нашу думку, полягає перш за все в процесі формування ядра бренду, а далі – в управлінні процесом просування бренду. При цьому визначальною є роль не лише місцевої влади й органів місцевого самоврядування, а й зростаюча роль громадських організацій. З одного боку, саме місцева влада є найбільш компетентною в справах та проблемах регіону, а з іншого – залучення місцевих громад, громадських організацій

забезпечує можливість адекватного врахування інтересів регіональних спільнот, ефективного використання внутрішнього потенціалу регіону, включно з місцевими ініціативами.

Для забезпечення ефективності процесу формування бренду регіону необхідно залучати в органи місцевої влади та органи місцевого самоврядування професійно підготовлених людей, а досягнення результату передбачає активну та тісну співпрацю місцевої влади, органів місцевого самоврядування, представників громадянського суспільства та бізнесу. Роль регіональних бізнесових структур проявляється, у першу чергу, в залученні внутрішніх джерел інвестицій. З іншого боку, очевидною є вигода, що отримає зазначена цільова група від вдало сформованого регіонального бренду.

Наступною складовою запропонованої моделі регіонального бренду є визначення цільових груп. Поділ цільових груп на внутрішні та зовнішні власне дає нам можливість відповісти на питання стосовно вектору дії бренду. До внутрішніх цільових груп, на нашу думку, доцільно зарахувати публічну владу, населення регіону, бізнесові структури регіону. Роль публічної влади, на нашу думку, полягає перш за все в процесі формування ядра бренду, а далі – в управлінні процесом просування бренду. При цьому визначальною є роль не лише місцевої влади й органів місцевого самоврядування, а й зростаюча роль громадських організацій. З одного боку, саме місцева влада є найбільш компетентною в справах та проблемах регіону, а з іншого – залучення місцевих громад, громадських організацій забезпечує можливість адекватного врахування інтересів регіональних спільнот, ефективного використання внутрішнього потенціалу регіону, включно з місцевими ініціативами.

Для забезпечення ефективності процесу формування бренду регіону необхідно залучати в органи місцевої влади та органи місцевого самоврядування професійно підготовлених людей, а досягнення результату передбачає активну та тісну співпрацю місцевої влади, органів місцевого самоврядування, представників громадянського суспільства та бізнесу. Роль регіональних бізнесових структур проявляється, у першу чергу, в залученні внутрішніх джерел інвестицій. З іншого боку, очевидною є вигода, що отримає зазначена цільова група від вдало сформованого регіонального бренду.

Неоднозначною та складною виявляється роль населення регіону в якості цільової групи. На наше переконання, населення регіону щодо її бренду є одночасно носієм бренду; споживачем бренду, що проявляється в купівлі місцевих товарів і послуг; чинником, що впливає на формування бренду. Відповідно, до зовнішніх цільових груп ми відносимо іноземних інвесторів (інвесторів з інших регіонів), туристів (відвідувачів регіону), трудових мігрантів, зовнішні ринки товарів і послуг.

Таким чином, на нашу думку, виправданим стосовно регіонального бренду є підхід, за яким вектор його дії можна визначити як різноспрямований – внутрішній вектор, безпосередньо націлений на внутрішні цільові групи, та зовнішній – цінності, які регіон культивує як ключове повідомлення у зовнішній світ і націлений на зовнішні цільові групи. Наявність зворотного впливу демонструє той позитивний ефект, що буде отриманий від вдалого запровадження регіонального бренду.

Алгоритм формування регіонального бренду представляється нами таким.

1. Проведення SWOT-аналізу розвитку регіональної соціо-еколого-економічної системи.
2. Вивчення та фіксація існуючого стану.
3. Пошук розв'язання протиріч у системі.
4. Вироблення стратегічного бачення майбутнього – створення образу (бренду) регіону.

5. Розробка плану дій щодо формування регіонального бренду.
6. Просування бренду.
7. Постійний моніторинг та оцінка сформованого бренду.

Таким чином, брендинг регіону невіддільний від процесів підвищення його конкурентоспроможності, тому що бренд за своєю природою є демонстрацією конкурентних переваг і, відповідно, більшої вартості (економічної, соціальної, екологічної соціокультурної, політичної тощо). Крім того, бренд регіону є важливим елементом забезпечення соціальної стабільності.

Успішність брендингу території безпосередньо впливає на: забезпечення стійкого й привабливого іміджу території; залучення зовнішніх інвестицій; нарощування господарського потенціалу; трансляцію регіональних досягнень та ініціатив [46].

Список використаних джерел:

1. Мартиненко В.Ф. Державне управління інвестиційним процесом в Україні : монографія / В. Ф. Мартиненко. – К. : НАДУ, 2005. – 296 с.
2. Щербак В.М. Інноваційна інтеграція України зі світовою економічною системою / В.М. Щербак // Наука та наукознавство. – 1999. – № 4. – С. 3–9.
3. Гладинець Н.Ю. Підходи до формування стратегії інноваційного розвитку регіону / Н.Ю. Гладинець // Економіка. – 2009. – № 8. – С. 87–91.
4. Федулова Л.І. Підходи до формування дієвої інноваційної стратегії України / Л.І. Федулова // Наука та інновації. – 2009. – № 3. – С. 5–15.
5. Матвеева О. Ю. Шляхи розширення фінансової бази місцевого самоврядування в умовах децентралізації управління (на прикладі Дніпропетровської області) / О. Ю. Матвеева // Державне управління та місцеве самоврядування : зб. наук. праць / редкол. : С.М. Серьогін (гол. ред.) [та ін.]. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2010. – № 3 (6). – С. 274 – 285.
6. Войнович Р. «Корпоративна держава» і її роль в умовах глобалізації / Радмила Войнович / Вісн. НАДУ при Президентіві України. – 2006. – № 4 – С. 24-34.
7. Развитие интегрированных корпоративных структур в России / Ю. Виналов, Д. Дементьев, А. Мелентьев, Ю. Якутин // Рос. экон. журн. – 1998. – № 11-12. – с.28
8. Бурцев В.В. Корпоративная система управления постиндустриальным обществом / В.В. Бурцев / Менеджмент в России и за рубежом. – 2002.– № 3. – Режим дост.: <http://www.mevriz.ru/articles/2002/3/1017.html>
9. Норт Д. Институції і інституційні зміни та функціонування економіки / Даглас Норт : пер. з англ. І. Дзюба – К. : Основи, 2000. – 198 с.
10. Анісімов А. Є. Методи вдосконалення механізму державного регулювання внутрішнього ринку капіталу та принципи формування національної фінансової політики / А.Є. Анісімов // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект : сб. науч. трудов / под. ред. Макогон Ю. В. – Дон.: ДНУ, 2009. – Ч. 2. – С. 623 – 628.
11. Барвицький В. Ю. Формування дієздатних територіальних громад: міжнародний досвід / В. Ю. Барвицький. – Режим доступу : <http://municipal.gov.ua/1557>. – Назва з екрану
12. Вдосконалення міжбюджетних відносин і стратегії державних видатків у сферах охорони здоров'я та освіти в Україні: вибрані питання : Звіт Світового банку № 42450-ua [Електронний ресурс]. – 2008. – 132 с.

13. Виконання доходів місцевих бюджетів, що враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів станом на 01.01.2012 р. : Річний звіт Міністерства Фінансів України, 2012. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id. – Назва з екрану
14. Державна фінансова підтримка регіонального розвитку : Проект з регіонального врядування і розвитку – Україна / І. Яковенко. – К. : Асоціація агенцій регіонального розвитку України, 2007. – 52 с.
15. Зайчикова В. В. Системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування в європейських країнах : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.04.01 / В. В. Зайчикова ; Національна академія держ. податкової служби України. – Ірпінь, 2003. – Режим доступу : <http://www.lib.ua-gu.net/inode/37850.html>. – Назва з екрану.
16. Захарін С. В. Міжнародний досвід регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності й можливості його використання в Україні / С. В. Захарін // Львівська політехніка : Вісник ЛНУ. – 2008. – № 628. – С. 523 – 528.
17. Кузнецова О. Межбюджетные отношения: параллели между Россией и Германией / О. Кузнецова // Казанский федералист. – 2006. – № 3. – Режим доступа : http://www.kazanfed.ru/publications/kazanfederalist/n19/4/#_ftn2. – Загл. с экрана.
18. Матвеева О. Ю. Вдосконалення фінансового забезпечення місцевого самоврядування в умовах децентралізації державного управління / О. Ю. Матвеева : дис. к. держ. упр. : 25.00.04. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2013. – 247 с.
19. Матвеева О. Ю. Інституціоналізація системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування / О. Ю. Матвеева // Держава та регіони : Сер. «Державне управління» : зб. наук. праць / гол. ред. В. А. Ілляшенко. – 3 : КПУ. – 2012. – № 2. – С. 10 – 16.
20. Матвеева О. Ю. Створення передумов фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування в Україні / О. Ю. Матвеева // Стратегія регіонального розвитку: формування та механізми реалізації : матер. підсумк. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, 30 жовт. 2009 р. / гол. ред. М. М. Їжа. – О. : ОРІДУ НАДУ, 2009 р. – Т. 1. – С. 257 – 259.
21. Федотов В. О. Реформування системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду : автореф. дис... канд. наук з держ. упр. : 25.00.04 / В. О. Федотов ; ХарPI НАДУ. – Х., 2006. – 24 с.
22. Основи економічної теорії : підручник / А. А. Чухно, П. С. Єщенко, Г. Н. Климко та ін. ; За ред. А. А. Чухна. – К. : Вища шк., 2001. – 606 с.
23. Якушик І. Д. Особливості розвитку та шляхи удосконалення системи оподаткування в Україні / І. Д. Якушик // Реформа міжбюджетних відносин і проблеми розвитку податкової системи України. – 2009 – С. 148–156.
24. Монтексьє Ш. Избранные произведения в 2- томах / Ш. Монтексьє ; под. ред. м. П. Баскина. – М. : гос. изд – во Полиграфической литературы, 1955.– 799 с.
25. Маркс К., Енгельс Ф. – Соч. – 2 изд. – Т.4. – С.308.
26. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів) / В. Л. Андрущенко. – Львів : Каменяр, 2000. – 303 с.

27. Алексеенко М. М. Взгляд на развитие учения о налоге у экономистов А. Смита, Ж.-Б. Сея, Риккардо, Сисмонди и Д. Миля / М. М. Алексеенко. – Москва : Издательская группа URSS, Изд. 2. Серия: Классика политэкономической мысли. – 2012. – 152 с.
28. Базилевич В. Д. Історія економічних учень: Навчальний посібник / В. Д. Базилевич, Н. І. Гражевська, Т. В. Гайдай, П. М. Леоненко, А. П. Нестеренко – К. : Знання, 2004. – 1300 с.
29. Мочерний С. В. Економічна теорія : навчальний посібник / С. В. Мочерний. – Київ Видавничий центр “Академія”, 2005. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://ukrlibrary.com.ua/books/11/2/1/106.html>
30. Соколовська А. М. Податкова система України: теорія та практика становлення : монографія / А. М. Соколовська. – К. : НДФІ, 2001. – 372 с.
31. Бечко П. К. Основи оподаткування: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / П. К. Бечко, О. А. Захарчук. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 168 с.
32. Сердюк О. М. Податкова система (практикум) : навч. посібник / О. М. Сердюк, Т. В. Заревчанська. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 328 с.
33. Крушельницька Т. А. Сутність стилю державно-управлінської діяльності в податковій системі України та чинники його формування [Електронний ресурс] / Т. А. Крушельницька // Державне управління: удосконалення та розвиток : електрон. фах. вид. Акад. муніцип. упр. – 2012. – № 10. – Режим доступу до журн. : du.nauka.com.ua. – Назва з екрана.
34. Кравченко С. О. Державно-управлінські реформи : теоретико-методологічне обґрунтування та напрями впровадження : монографія / С. О. Кравченко. – К. : НАДУ, 2008. – 296 с.
35. Фридман М. И. Обложение спирта, сахара, пива и табаку в Германской империи (1871-1907) / М. И. Фридман // Современные косвенные налоги на предметы потребления. – СПб. : Тип. Т-ва «Обществ. Польза», 1908. – XVIII. - Т.1. – 605 с.
36. Grabowski Maciej Tax system reforms in the Countries of central Europe and the commonwealth of independent states / Maciej Grabowski, Marc Tomalak in. / Special study 301 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.warsawvoice.pl/krynica2004/Special%20Study.pdf>.
37. Global Competitiveness Report 2009-2010 : World Economic Forum, Geneva. – 2009. – 492 p. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://members.weforum.org/pdf/GCR09/GCR20092010fullreport.pdf>. – Назва з екрана.
38. Paying Taxes 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/data-tables.jhtml>
39. Налоги : учебник для вузов / Под ред. Д. Г. Черника, И. А. Майбурова, А. Н. Литвиненко – 3-е изд. – М. : Финансы и статистика, 2008. – 479 с.
40. Офіційний веб-сайт ДПС України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://sta.gov.ua/doccatalog/document?id=326909>
41. Крушельницкая Т. А. Адаптационная модель реформирования налоговой системы Украины [Електронний ресурс] / Т. А. Крушельницкая // Сучасні тенденції розвитку наукової думки : матеріали II-ї міжнар. наук.-практ. конф. (Лондон, Великобританія ; Київ, Україна, 31 січ. – 7 лют. 2012 р.) / Міжнар. акад. наук і вищ. освіти, Лондон, Великобританія спільно з Всеукр. акад. спілкою, Київ, Україна. – 2012. – Режим доступу : <http://www.gisap.eu/ru/node/4611#comment-5107>. – Назва з екрана.

42. Венгеро́в А. Синергетика и политика / А. Венгеро́в // *Общественные науки и современность*. – 1993. – № 4. – с. 55–70.
43. Крушельницька Т. А. Матриця управлінських рішень як методична основа розвитку державно-управлінської діяльності податкових інституцій в Україні [Електронний ресурс] / Т. А. Крушельницька // *Державне управління: удосконалення та розвиток: електронне фахове видання Академії муніципального управління*. – 2012. – № 8. – Режим доступу до журн. : du.nauka.com.ua . – Назва з екрана
44. Котова Н.О. Територіальний маркетинг, територіальний брендинг : визначення сутності та особливості – [Електронний ресурс] – Режим доступу : [http ://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2010-1/doc/2/10.pdf](http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2010-1/doc/2/10.pdf). – Заголовок з екрану.
45. Брендинг міст : досвід країн Вишеградської групи для України / За заг. ред. О.І. Соскіна. – К. : Вид-во «Інститут трансформації суспільства», 2011. – 80 с.
46. Брендинг держави в контексті Євро-2012 : виклики та перспективи : аналітична доповідь. – К. : НІСД, 2011. – 13 с.
47. Стась А. Брендинг регіонів : як бренд регіона сприяє просуванню продуктів і послуг підприємств на міжрегіональному і експортному ринку – [Електронний ресурс] – Режим доступу : [http ://stasmarketing.ru/images/presentations/4s.pdf](http://stasmarketing.ru/images/presentations/4s.pdf). – Загл. с екрана.

РОЗДІЛ IV. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ І ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ НА ОСНОВІ КОРПОРАТИВНОГО І КЛАСТЕРНОГО ПІДХОДУ

4.1. Кластерно-корпоративні засади підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів

Одним із пріоритетних напрямів забезпечення конкурентоспроможності і інноваційного розвитку галузей регіональної економіки є їх кластеризація. Цей напрям стає в Україні надзвичайно популярним. Публікації стосовно доцільності використання кластерного підходу в економічному розвитку країн стали одними з найпоширеніших в економічній літературі. Значний внесок у вивчення процесів кластеризації та конкурентоспроможності регіонів зробили М. Портер, А. Маршалл, Й. Шумпетер, К. Де Брессон, Є. Лімер, С. Соколенко, М. Чумаченко, М. Джаман, Л. Вороніна, М. Багров, Н. Тюхтенко, Л. Марков, Х. Хасанов, А. Яценко, Ю. Арутюнов, О. Хіменко, А. Мігранян та ін.

Феномен кластерів, як об'єктів об'єднання взаємопов'язаних підприємств, що здатні суттєво прискорювати економічне зростання і підвищувати їх конкурентні переваги, відомий ще з часів ремісництва. Сучасні концепції кластеризації економіки тісно пов'язані з працями Майкла Портера (1990 – 1998) стосовно індустріальних округів, але і він свідчить, що ще наприкінці XIX ст. Альфред Маршалл уключив до своєї праці «Принципи економіки» (1890) розділ «Концентрація спеціалізованих галузей в окремих місцевостях» [3].

Світова й українська економічна наука на основі аналізу розвитку теорії і практики створення кластерів уже запропонувала значну кількість наукових висновків і пропозицій щодо широкого застосування кластерного підходу до поліпшення умов і підвищення темпів соціального і економічного розвитку і зростання конкурентоздатності господарюючих суб'єктів, у т. ч. і на регіональному рівні [2; 5; 7; 9]. Теорія кластерів широко востребувана. У її складі політики і стратегії кластерного розвитку економіки в різних сферах і галузях, види, основні елементи кластерного господарювання, переваги і можливості кластерів та інші їх характерні властивості [4; 6], що суттєво впливають на стан економічного і соціального розвитку і конкурентоздатності господарюючих суб'єктів.

Кластери розрізняють за просторовими й функціональними ознаками. До перших відносять регіональні кластери, до других – промислові. Узагальнення існуючих численних видів понять «кластер» можна звести до такого: це сконцентрована за географічною ознакою група взаємопов'язаних підприємств – просторових агломерацій, спеціалізованих виробників чи постачальників послуг і пов'язаних з ними організацій, споріднених чи пов'язаних видів діяльності, які в певних галузях конкурують між собою, але разом ведуть спільну діяльність, стають основною формою організації суспільних процесів навколишнього економічного й соціального середовища і впливають на його розвиток. Кластери розглядаються як групи взаємодоповнюваних і взаємозалежних підприємств, фірм і організацій, пов'язаних між собою співпрацею у сфері виробництва продукції, товарів і послуг у напрямі підвищення їх конкурентної спроможності, економічної сталості й інноваційно-інвестиційної діяльності. В регіонах розрізняються промислові і непромислові або регіональні кластери. Промислові кластери – об'єднують підприємства з виробництва численних видів продукції, товарів і

послуг, обмінюються ідеями, інноваціями та технологіями. Вони мають вигоди, пов'язані зі створенням доданої вартості, що робить їх більш стійкими й конкурентоспроможними. Регіональні кластери складаються з малих і середніх підприємств. Ключові елементи їх успіху зосереджені в соціальному капіталі, географічній близькості, мережній агломерації їх взаємодії, зниженні трансакційних витрат.

Утім, незважаючи на достатньо чітку типологію, визначеність еволюційних шляхів кластерної теорії і досвід запровадження кластерів [3], їх успішне функціонування гальмується. Причинами цього, як видається, є недостатньо чіткі межі їх раціонального використання, недостатньо зрозумілі методи обґрунтування потреби в їх запровадженні, нечітко визначений перелік процесів взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих видів економіки чи галузей, які недостатньо об'єднані, невідпрацьованість взаємодії суб'єктів господарювання різних форм власності. Існує низка й інших питань. Ключовим серед них є питання змісту, глибини та ефективності взаємовідносин учасників у процесах кластерної співпраці, що дозволяє забезпечувати їх гнучкість, адаптованість до умов зовнішнього середовища.

У процесах створення кластерів, які розглядаються як нові інноваційні соціотехнічні системи, в економіці між його потенційними учасниками створюються різні види відносин на ґрунті спільних інтересів і спільних шляхів їх досягнення. Відносини формуються з урахуванням спільності територіального та інформаційного простору і реалізуються за допомогою спеціальних функцій і процесів управління, побудованих на довірі учасників і координації спільних дій на багатострокову перспективу.

Кластеризація економіки означає спільний розвиток суспільних видів діяльності на основі запровадження нових організаційних форм суспільної праці, інтеграції і кооперації, які об'єднують суб'єктів господарювання за певними принципами, на основі кооперування їх діяльності, заради досягнення їх спільних інтересів. Відповідно до змісту поняття «кластер» у складі основних груп відносин, слід виокремлювати: корпоративні, правові, економічні, організаційні, соціальні, загальносуспільні й комунікативні відносини, що виникають у процесах спільної взаємодії. Метою всіх видів відносин кластерних договірних об'єднань є досягнення цілей, в яких усвідомлюються цінності спільного суспільного розвитку, спільні цінності різних суб'єктів соціально-економічної структури суспільства, можливості зростання конкурентних переваг усіх учасників, освоєння нових ринків на основі об'єднання зусиль підприємств, громадян і влади задля реалізації спільних взаємовигідних проектів і програм, що приводить до сталого розвитку.

Аналіз характерних ознак відносин у суспільній діяльності і відносин, що створюються в процесах побудови й функціонування кластерних форм організації регіональної економіки, доводить схожість їх цілей, джерел і чинників успіху з корпоративними відносинами, що складаються в муніципальних корпораціях. Організація співпраці в яких ґрунтується на принципах правової самостійності, економічної незалежності і господарської і фінансової самостійності і соціальної відповідальності. Саме вони формують і специфічні корпоративні відносини. Серед методів співпраці переважають науково-інтелектуальні, організаційно-управлінські, інформаційно-комунікативні, соціальні, економічні й правові. Як договірне суспільство, що формується на балансі приватних і колективних, економічних, соціальних й інших інтересів людей розглядається корпоратизм.

Розглядаючи особливості корпоратизму в місцевому самоврядуванні, слід виокремити такі його риси: корпоратизм в соціально-економічних системах і організаційні форми його реалізації розглядається як ідеологія і спосіб організації соціально-економічного життя, що здатен консолідувати зусилля людей і спрямувати їх на створення сприятливого економічного й соціального, екологічного, духовного й життєвого простору й підвищення якості життя. Він ґрунтується на економічному базисі колективної праці й на ґрунтовних доказах його впливу на прогресивний розвиток суспільства [10].

Зіставлення змісту і характерних рис корпоратизму як способу організації суспільного життя показує спорідненість цілей, змісту і засобів його реалізації з кластерною формою організації суспільного життя. Вони взаємодіють між собою і як взаємодоповнюючі способи організації суспільної праці. В цьому процесі кластери відіграють роль організаційної форми побудови і реалізації процесів суспільної праці, а відносини й управління плинном процесів суспільної діяльності здійснюється з використанням ідеології корпоратизму і його специфіки у певних економічних видах діяльності.

Однак в дослідженнях кластерної побудови організації регіональної економіки більшу увагу акцентують на окремих характеристиках кластерів і значно менше уваги приділяють загальноекономічним позитивним зрушенням й тенденціям у системі організації регіонального і місцевого управління, які повинні забезпечити ці процеси в економічних системах. Розсіяні за різними аспектами знання економіки кластеризації ще не стали основою для створення концептуальних реалій кластерної організації і корпоративного управління регіональною економікою і потребують свого узагальнення з нормативно-законодавчого і науково-методичного забезпечення. Потребує удосконалення і інституціалізація кластерного господарювання на основі формування корпоративних моделей, принципів, методів, інструментів, структур та інших складових розгортання сучасного економічного дискурсу корпоративної і кластерної організації розвитку економіки і поєднання механізмів кластеризації і корпоратизації з іншими механізмами ринкового господарювання на цьому рівні.

Побудова регіональних кластерів із запровадженням специфіки й змісту корпоративних відносин і на засадах корпоративного управління може бути здійснена шляхом узгодження й упорядкування інституційної, інформаційної, нормативно-правової основи, економічних і соціальних угод засновників і учасників кластерів, збільшення їх доступу до ресурсів кожного, що підвищує їх спільну і локальну самодостатність та самозабезпеченість. Прискорення інноваційного розвитку корпоративних відносин, що ґрунтуються на реалізації інтересів тих, хто бере участь у створенні продукції, товарів чи послуг, стає чинником успішного формування й розвитку кластерної економіки, детермінується із змістом і суспільним характером виробництва в динамічно змінюваному суспільному середовищі.

Вищезазначене дозволяє дійти висновку, що регіональні кластери, побудовані з використанням корпоративного підходу, можуть стати інноваційним ядром зростання регіональної економіки, напрямом її розвитку і підвищення конкурентоспроможності.

Розвиток корпоративних відносин у кластерних формах організації економіки і різних видів їх партнерських відносин повністю виключить асиметрію інтересів їх учасників. Мова йдеться про отримання кожним учасникам соціальних і економічних еквівалентів витраченої праці і вкладеного капіталу в суспільне виробництво, що підвищує конкурентні переваги і

конкурентоздатність кожного працівника, трудових колективів і підприємств і в цілому економічного простору регіону.

Раціональне сполучення корпоративно-кластерних підходів до розвитку економіки не може сформуватися без адекватного рівня ментальності її учасників. Саме від них в остаточному підсумку залежать усі господарські рішення й потреби, які забезпечуються використанням відповідної організаційної культури корпоративних відносин. Використання принципів корпоративної організаційної культури корпоративних відносин, у т.ч. соціалізація спільних інтересів діяльності у процесах створення кінцевих результатів, інтеграція зусиль і спільної відповідальності за створення конкурентних переваг кластерів і сфер їх застосування, умов для припливу інвестицій, сприятиме гармонізації цілеспрямованих дій учасників кластерних об'єднань з приводу досягнення поставлених цілей.

Надзвичайно важливим і складним завданням є і правове забезпечення кластерної організації розвитку економіки, що створюється правовими відносинами. Економічна і правова освіта, трудова етика, організаційна культура корпоративних відносин у сукупності стають домінуючим і синтезуючим чинником формування не тільки людського капіталу, а й матеріальних активів сфери спільного виробництва. Це потребує досконалої модернізації організаційних і інституційних основ співпраці освіти, науки і бізнесу, які в сукупності з іншими чинниками можуть започаткувати нові комбінації шляхів руху і процесів сучасної економіки, абсорбувати додаткові джерела та інші фактори розвитку.

Корпоративна організаційна культура складається із широкого спектра цінностей, які поділяються всіма учасниками і створюють гармонізацію прав і обов'язків кластерів, що відіграє інноваційну й інституційну роль, сприяє збалансованості ресурсів і можливостей з високою компетентністю фахівців, відповідальності, злагоди в колективах і гуманізує відносини. Культура корпоративних відносин у кластерах відіграє роль активного чинника інноваційної соціальної активності людей, влади і бізнесу для реалізації потенціалу корпоративної взаємодії і конкурентних переваг кластерної організації економіки регіону.

Висновками із вищенаведеного стають докази доцільності й ефективності застосування ідеології корпоратизму під час створення й розвитку кластерних форм організації регіональної й муніципальної економіки.

Ключовим положенням висновку в забезпеченні і підвищенні конкурентоспроможності регіонів є визначальна роль регіональних кластерів як однієї з прогресивних форм реалізації корпоративних відносин і засад корпоративного управління та інноваційної моделі організації економічної і соціальної сфер регіону.

4.2. Організація та інституціалізація корпоративно-кластерних засад підвищення конкурентоспроможності і розвитку соціальної сфери

Доцільність розгляду соціальних корпоративних об'єднань як організаційно-правових форм реалізації соціальних процесів визначається тим, що заклади та організації соціальної сфери, які бажають досягти успіху за рахунок упровадження прогресивніших способів управління і технологій, одночасно потребують для свого розвитку широкого спектру унікальних здібностей і глибоких знань, високої компетентності працюючих працівників. Ці

вимоги проблематично здійснити в межах однієї організації, тому й виникають об'єднання, альянси, партнерства, мережні структури й кластери. У процесах соціальної корпоратизації відпрацьовуються механізми саморегуляції суспільства, що нагромаджують результати свого довгого історичного шляху функціонування й удосконалення у зв'язку із змінюваністю запитів суспільства. У соціальній сфері корпоративні об'єднання стають джерелом новаторських починань, створення нових інститутів і розробки відповідних норм та правил соціальної поведінки.

Корпоративні об'єднання являють собою складні багатоцентрові організації, що належать до типових ринкових структур, які виникають в умовах глобалізації. Об'єднання більше, ніж окрема галузь. Сформовані за власною ініціативою, об'єднання можуть охоплювати широкий спектр галузей і послуг. У внутрішньому середовищі соціальних корпоративних об'єднань можуть виникати мережні структури як соціального, так і комерційного плану, ділові мережі компаній, які надають послуги не тільки в соціальній, а й технічній, адміністративній і фінансовій галузях. І хоча кожний регіон і місто мають певні відмінні риси і підходи до об'єднання з метою управління процесами життєдіяльності, загальний результат їх розвитку підтверджує прогресивність цієї форми організації суспільної діяльності в ринкових умовах.

Використання ідеї корпоратизації в соціальній сфері взагалі можна описати за більш детальною характеристикою цієї форми територіальної організації суспільної діяльності. Загальними характеристиками соціальних корпоративних об'єднань є: територіальне розміщення учасників об'єднання, які взаємодоповнюють один одного і здійснюють суспільну діяльність незалежно від форм власності, переважно в горизонтальній площині з безліччю ланцюгів взаємодії, що перетинаються. Межі муніципальних об'єднань можуть визначатись не тільки організаціями, між якими існують тісні горизонтальні, вертикальні або структурні площинні зв'язки. Вони можуть істотно впливати на рівень конкурентоспроможності та її складових і організацій, дії яких можуть поширюватись далеко за межі регіону. Соціальні корпорації можуть складатися з організацій різних галузей, але їх використання може бути ефективним у межах соціальної сфери, у якій діяльність усіх складових спрямовується на спільний результат – соціальний розвиток громади. Тобто особливостями соціальних корпоративних об'єднань, які їх можуть зробити значущими в забезпеченні прискорення темпів соціального зростання муніципальних утворень, можуть розглядатись широка і специфічна спрямованість діяльності соціальної галузі.

Корпоративні об'єднання забезпечують можливість конструктивного й ефективного діалогу між учасниками й іншими спорідненими інституціями. При цьому державні, індивідуальні чи спонсорські інвестиції окремих учасників дають користь відразу багатьом. Чіткі конкурентні переваги цієї організаційної форми діяльності полягають у підвищенні продуктивності праці за рахунок акумульованих здібностей багатьох, знижують трансакційні витрати під час використання ресурсів, підвищують доступ до маркетингової інформації, взаємодоповнюваність і професіоналізм адміністративного ресурсу [17].

Ефективність створення соціальних корпорацій на території міст зумовлюється також скороченням відстані між учасниками об'єднань, спрощенням процесів отримання інформації, зниженням витрат під час укладання договорів, зосередження дійових зв'язків з незалежними і неформальними організаціями і між собою в одному структурному підрозділі. Під час створення об'єднань з'являються умови для ефективного використання організаційних чинників

господарювання в континіумі між ринком та ієрархіями. Ці очевидні переваги корпоративних об'єднань дозволять підвищити наукову обґрунтованість цін на муніципальні соціальні послуги, зробити їх наближенішими до економічних умов існування громади, порівняно із жорстким підвищенням загальних ринкових цін, пов'язаних зі змінами в навколишньому середовищі.

Значущість і роль соціальних корпорацій у муніципальних утвореннях визначає їх потенціал у створенні якісних соціальних послуг та отриманні соціальних вигід, без яких економічні вигоди не можуть мати сенсу. Соціальні корпорації можуть зробити суттєвий внесок у системне впорядкування й удосконалення соціальної кооперації на всій території муніципального утворення. Вони самі підвищують вимоги і створюють умови для забезпечення вищої якості соціальних послуг, створюють нові, підтримують і розвивають існуючі організаційні структури, форми життєдіяльності, мобілізують організаційний ресурс суспільства, зміцнюють довіру і покращують розуміння загальних інтересів.

Втім соціальні корпорації створять унікальне підґрунтя для розвитку інноваційної діяльності, підвищення продуктивності розумової праці за умови одночасного застосування прогресивних форм їх організації, а саме – кластерної. Разом з тим розширення діапазону організаційних форм господарювання і видів інноваційних кластерних структур, безумовно, потребує проведення в цьому напрямі серйозних дослідницьких робіт. Тому економіка знань, яка формується сьогодні у всіх галузях і сферах діяльності, цілком може бути орієнтована на пріоритетність розвитку корпоративної праці в суспільстві на кластерних засадах. Так, наприклад, центром формування освітянських і науково-дослідних соціальних корпоративних об'єднань повинні стати національні університети чи академії або групи науково-дослідних структур великих містоутворюючих підприємств. Такі об'єднання можуть створювати високі технології та умови поєднання теоретичних і практичних знань. Останнє впливатиме на підвищення технологічного рівня виробництва соціальних та інших послуг.

Для формування об'єднань необхідна, перш за все, первинна ініціатива й виявлення ключових позицій. Більшість корпоративних об'єднань вважають початком свого створення перші організаційні збори, на яких формується колективний підхід майбутніх учасників, конкретизація їх загальних потреб і розвивається впевненість у тому, що вони можуть створити потужну інтегровану кластерну соціальну організацію, яка об'єднує всі види освіти. Вони стають більш спрощеними для отримання субсидій, грантів, інвестицій у разі наявності інноваційної, цілеспрямованої, стратегічної, колективно виробленої концепції розвитку.

Ініціювати ці процеси і заходи по їх створенню і реалізації повинні органи державної і регіональної влади. Зазначене свідчить, що здатність держави, регіонів і міст у створенні умов для формування й розвитку інтегрованих, сучасних форм організації освіти і управління нею в соціальних корпоративних об'єднаннях з метою підвищення рівня соціального розвитку сьогодні слід розглядати як революційний процес. Завдяки об'єднанню організацій на засадах корпоратизму розширюється і сектор інших видів економічної діяльності, які будуть конкурувати за отримання контрактів, спрямованих на соціальний розвиток міст. Зміст і переваги запровадження корпоративних засад управління і кластерної організації процесів суспільної діяльності, проілюстрованих на прикладі освіти міста, слід розглядати як такі, що можуть використовуватися в будь-якій підсистемі соціальної сфери. Це дозволяє за допомогою застосування проектного підходу запропонувати типові складові модернізаційних заходів щодо запровадження корпоратизму в соціальну сферу (табл. 4.1).

Таблиця 4.1. – Зміст основних етапів проекту «Запровадження концепції корпоративного управління розвитком соціальної сфери міст»

Назва етапу	Зміст	Очікуваний результат
1. Конкретизація проблеми соціального розвитку територіальної громади	Визначення соціальних потреб міста і способів їх задоволення. Розробка систематизованого каталогу соціальних послуг для задоволення соціальних потреб громади, які надаються соціальними закладами. Визначення переліку державних і муніципальних соціальних стандартів і нормативів, які регулюють якість послуг	Створення інформаційно-аналітичного блоку соціальних послуг: - визначення переліку і змісту якості послуг відповідно до стандартів; - отримання достовірної інформації про ступінь відповідності послуг вимогам стандартів; - окреслення шляхів вирішення проблемних питань розвитку соціальної сфери
2. Оцінка структурно-галузевої побудови соціальної сфери міста і її організаційної культури	Визначення мережі підприємств і організацій, які реалізують соціальні процеси (державних, змішаних тощо), які можуть бути об'єднані в регіональні горизонтальні кластери	Визначення сукупності суб'єктів господарювання за галузевою ознакою і ступенем кооперації зв'язків, які є об'єктами безпосереднього управління з боку органів місцевої влади і можуть бути об'єднані в регіональні кластери
3. Оцінювання організаційно-функціональних технологій системи управління соціальною сферою міста	Уточнення типу і складових існуючої системи управління галузями соціальної сфери (тип структур управління, організаційні форми управління, процеси управління, зміст організаційно-управлінської діяльності щодо формування взаємозв'язків і різних видів відносин у внутрішньому і зовнішньому середовищі)	Обґрунтування напрямів і змісту модернізаційних заходів щодо підвищення результативності системи управління соціальною сферою з метою переорієнтації її діяльності на вирішення стратегічних завдань корпоративного і кластерного управління розвитком соціальної сфери
4. Визначення стратегічних пріоритетів розвитку соціальної сфери	Оцінювання місця, ролі і значення модернізації системи управління і регулювання розвитку соціальної сфери: - обґрунтування шляхів структурної перебудови операційної технологічної системи створення соціальних послуг; - наближення норм і стандартів соціальних послуг до європейського рівня; - визначення інноваційних форм управління соціальною сферою тощо.	Перелік і обґрунтування складу стратегічних заходів модернізації системи організації і управління розвитком соціальної сфери
5. Концептуалізація і інституціалізація системних функцій і завдань корпоративного управління розвитком соціальної сфери	Розробка, узгодження і затвердження концепції корпоративного управління розвитком соціальної сфери. Внесення змін і доповнень в статут міста і в зміст інших муніципальних інституцій	Перехід до самоврядного управління соціальною сферою на засадах корпоративного муніципального менеджменту. Формування нової інституційної спроможності органів місцевої влади і запровадження кластерного підходу
6. Розробка механізмів трансформації системи місцевого самоврядування в соціальній сфері міст на корпоративних засадах і кластерної організації	Розробка економічних механізмів трансформації системи управління на впровадження корпоративних засад (програми, плани і проекти розвитку): - розробка функцій і завдань корпоративного управління соціальною сферою; - розробка науково-методичних засад здійснення трансформаційних процесів і моделей розвитку	Науково обґрунтована політика і стратегія соціального розвитку, регуляторні проекти, проекти співпраці, технічної допомоги, інноваційні програми. Моделі імплементації і адаптації міського самоврядування в соціальній сфері до використання концепції корпоративного управління розвитком соціальної сфери в горизонтальних кластерних мережах регіону.
7. Визначення критеріїв і показників ефективності запровадження інноваційного підходу до трансформації системи управління соціальним розвитком міст	Порівняльний аналіз соціального розвитку за певний період часу за соціальними показниками і критеріями в розрізі секторів соціальної сфери, що відображають зміни в стратегічному плануванні, організаційних формах і схемах діяльності, інституційні зміни, зміни фінансового й економічного забезпечення	Отримання доказів ефективності укріплення в соціальних сферах інституту соціального корпоративного партнерства, муніципального приватного партнерства, нових кластерних організаційних форм і коопераційних зв'язків співпраці, появи нових економічних форм надання населенню якісних суспільних благ і їх своєчасного забезпечення

В складі етапів розвитку соціальної сфери чинне місце займає концептуалізація і інституціалізація системних функцій і завдань корпоративного управління соціальним розвитком. Тому важливою умовою запровадження ідеї і концепції соціального корпоратизму і кластерної організації і управління розвитком соціальної сфери міст є створення інституційного забезпечення їх імплементації в місцеве самоврядування. Інституційні підвалини і технології практичної реалізації соціального корпоратизму в місцевому самоврядуванні можна удосконалити шляхом побудови інституційного середовища й обґрунтування видів і змісту різних інституційних настанов формування й розвитку системи управління соціальною сферою міст на корпоративних засадах.

В економічній теорії і теорії управління інститути розглядаються як засоби з'ясування і пояснення поведінки економічних агентів, а також факторів і ресурсів виробництва продукції і послуг. Вони являють собою набір правил і норм, але повністю поведінку людей не визначають, а лише обмежують набір альтернатив, із яких кожен може вибрати ті, що відповідають їх власним критеріям. Основи «неоінституціалізму», який пояснює структуру та еволюцію «соціальних інститутів», заклав Р. Коуз. В Україні також вже здійснюється інституціалізація в межах перебудови інституційної основи національної економіки.

На сучасному етапі розвитку теорії і практики управління суспільними процесами новий інституціалізм представляє собою свого роду синтез капіталістичних і соціалістичних ідей у суспільному господарстві. Неокласична теорія стала розвиватись поряд з традиційним інституціалізмом як альтернатива класичній політичній економіці. Виступаючи з Нобелівською лекцією (1991 р.), Р. Коуз закликав «активізувати дослідження, які поглиблюють наше розуміння того, як працює реальна економічна система» [21, с. 308 – 319]. Серед основних напрямів неокласичної теорії стали розглядатись: нова інституційна економіка, теорія трансакційних витрат, економіка узгодження, теорія прав власності, теорія оптимального контракту, що пояснюють і спрямовують суспільну діяльність на забезпечення економічного добробуту, збереження й примноження соціальних досягнень і потребує обґрунтованого підходу до проведення соціальних реформ.

Економічна наука робить спробу дати оцінку економічних явищ і процесів на засадах інституційної економічної теорії, представники якої [16; 21; 22; 24; 25] потребують пояснення сучасних явищ через теоретичні конструкції, які раніше ігнорувались. Вони стверджують, що існування трансакційних витрат веде до необхідності розгляду інституцій як ендогенних змінних моделей економічного розвитку. Серед позитивних чинників, що поки недостатньо використовуються в процесах розвитку і стримують позитивні зрушення, визначається нерозвиненість «інституційного середовища» і неприйняття нових інститутів значною частиною населення [23, с. 9]. Це актуалізує формування інституціональних засад запровадження соціального корпоратизму в управління розвитком соціальної сфери. Авторське уявлення їх складу, перелік базових основ і їх взаємодія наведені на рис. 4.1.

Середовище інституційного забезпечення є відкритою і високодинамічною системою, чому сприяє ідеологія і концепція соціального корпоратизму, урахування і розбудова розвиненої системи соціальних корпоративних зв'язків. Корпоративні цілі соціального розвитку муніципальних утворень, функції і завдання в інституційному середовищі опосередковуються цілями кожного з інститутів на засадах корпоративних зв'язків, корпоративної організаційної культури, зв'язків соціальної кооперації, корпоративної взаємодії, координації зорієнтованих на підвищення якості стандартів життя, соціальних стандартів, організаційно-управлінських, структурних та інших зв'язків, що формують синергізм корпоративного управління розвитком соціальної сфери міст і роблять його системою.

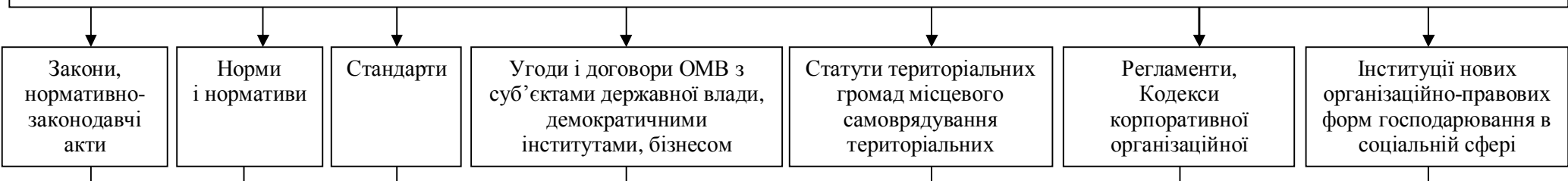
СИСТЕМА ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО КОРПОРАТИЗМУ І КЛАСТЕРНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ В УПРАВЛІННІ РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ МІСТ

ІНСТИТУТИ

ІНСТИТУЦІЇ

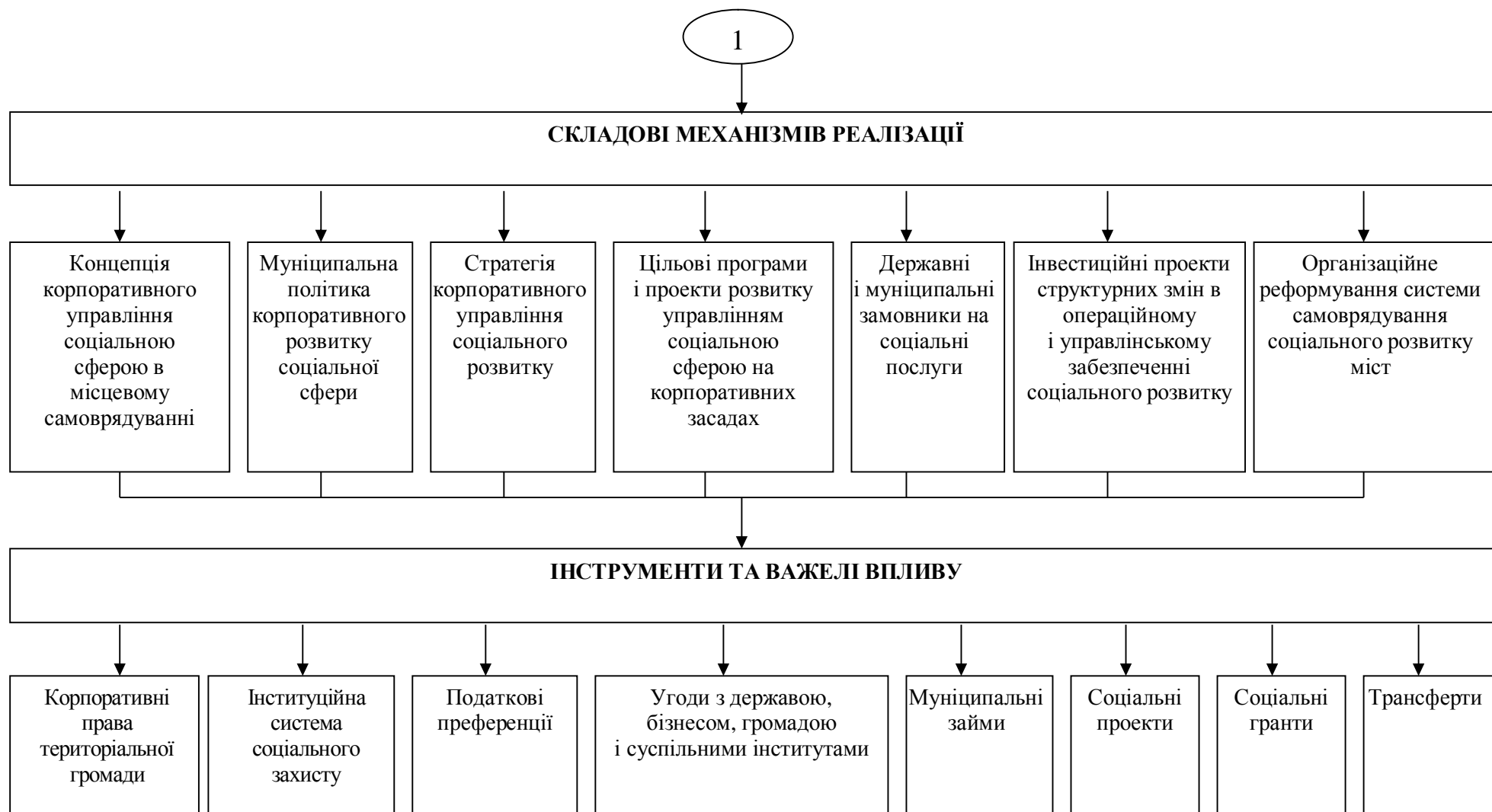

Рис. 4.1. Складові й агенти інституціонального формування і розвитку корпоративного управління корпоратизації і кластерної організації соціальною сферою

Це створює позитивну мотивацію активізації публічної влади в питаннях формування муніципальної політики соціального розвитку, вибору і реалізації напрямів стратегічних програм і планів розвитку. Їх можливості підвищуються за умови формування й обґрунтованості вибору форм міжсекторної взаємодії влади, бізнесу й громади, які підвищують вимоги до вдосконалення й інноваційного оновлення суб'єктів господарювання і організації місцевого самоврядування.

Узагальнюючи вищезазначене, слід підкреслити, що одним з дійових шляхів поліпшення існуючого стану якості професійної освіти, її відповідності вимогам стандартів освіти країн Європи і гармонізації обсягів і структури підготовки фахівців усіх рівнів з потребами відповідних ринків праці, може стати інтеграція освітніх закладів і суб'єктів господарювання на корпоративно-кластерних засадах. Це дозволить об'єднати потенціали їх інтелектуальних і ресурсних можливостей, прискорити запровадження інноваційних освітніх технологій, збалансувати обсяги підготовки фахівців з потребами ринку праці, створити умови запобігання необґрунтованості стратегічних заходів розвитку та вирішувати інші спірні проблеми. Це можна здійснити шляхом формування горизонтальної чи вертикальної кластерної корпоративної мережі навчальних закладів, у якій задіяні роботодавці, місцеві органи влади, бізнесові структури й громадські організації, а також самі жителі, які зацікавлені або використовують систему знань у власній діяльності. Регіональні й муніципальні корпоративні освітянські об'єднання будуть спрямовувати суспільну діяльність на формування безперервної цілісної й повної системи знань, що формуються в безперервному наскрізному ланцюгу їх формування. В освітянських об'єднаннях створюються умови для взаємообміну ресурсами, насамперед прискорюється освоєння інтелектуальних сучасних потужних освітніх технологій. Рівень компетентності суттєво буде підвищуватись на базі виробничих та операційних систем підприємств і організацій економіки міст (чи регіонів).

4.3. Використання корпоративного підходу в управлінні власністю територіальних громад як підґрунтя підвищення конкурентоспроможності територій

Власність – одна із складних і багатопланових соціально-економічних категорій економічних систем, навколо якої формуються відносини людей, спрямовані на виробництво, розподіл, обмін і споживання суспільного продукту. Будь-які докорінні зміни в економічній структурі суспільства починаються з відповідних перетворень у відносинах власності.

Власності в системі суспільних відносин належить одне з провідних місць. Вона вважається основою, підґрунтям усієї системи суспільних відносин. Від неї залежить становище певних груп, класів у суспільстві, можливості їх доступу до використання всіх чинників виробництва. До того ж власність є результатом історичного розвитку. Її форми змінюються зі зміною способів виробництва. Головною рушійною силою цієї зміни є розвиток продуктивних сил. У межах кожної економічної системи, зокрема регіональної, існує якась основна специфічна для неї форма власності, що не виключає існування й інших її форм, як старих, таких, що перейшли з колишньої економічної системи, так і нових, своєрідних паростків переходу до нової системи. Переплетення і взаємодія всіх форм власності надає позитивну дію розвитку кожної

підсистеми і суспільства. Усе це обумовлює актуальність поглиблення знань задля забезпечення власності і раціонального управління нею в системі суспільних відносин.

На сучасному етапі розвитку категорія «власність» досліджується і розглядається в кількох аспектах – економічному, соціальному, правовому, національному та інших і містить низку підсистем суспільних відносин (табл. 4.2).

Таблиця 4.2. – Складові підсистеми власності суспільного устрою¹⁸

Найменування підсистеми	Характеристика
Економічна	Певна сукупність матеріальних благ різноманітних об'єктів власності: засобів праці, складових виробничих ресурсів(земля, праця, капітал, предмети споживання, цінні папери, об'єкти інтелектуальної власності, патенти, лізинги, «ноу-хау»), природні ресурси, корисні копалини, що використовуються людьми
Юридична	Виявлення волі певного класу і правове оформлення цієї волі в юридичних актах і нормах, у правах власності
Соціальна	Утворення і розвиток класів і соціальних груп і взаємодія між ними залежно від відносин до власності і способів отримання частки власності
Політична	Наявність і розвиток впливу на політику держави залежно від привласнення засобів виробництва й інших об'єктів власності
Психологічна	Наявність і розвиток почуття господаря у працівників або його відсутність, ставлення до власності, як до своєї, нічиєї або чужої
Національна	Наявність або відсутність різноманітних об'єктів власності в руках нації, народу

Як економічна категорія власність являє собою незалежне володіння, користування й розпорядження індивідами і колективами матеріальних благ в певних історичних умовах і відображає їх ставлення до цих матеріальних благ як належних їм.

Зрозуміти економічний зміст власності в суспільстві можна тільки через аналіз усієї сукупності відносин, які в ньому панують. Формою виявлення економічних відносин власності слугує юридична власність, яка належить до надбудовних відносин, у яких виявляються воля власників і правове оформлення цієї волі в юридичних актах і нормах власності. Однією з характеристик власності є також твердження, що пануюча в суспільстві система прав власності є сумою економічних і соціальних відносин з приводу обмежених ресурсів, коли окремі члени суспільства протистоять один одному. Право власності – це встановлені суспільством (законами, традиціями) стосунки між людьми, що регулюють розподіл обмежених економічних благ (власне ресурсів) [28, с. 37]. Правові відносини власності реалізуються через систему відносин володіння, розпорядження і користування, які в сучасних умовах доповнюються відповідальністю.

Докорінна зміна власності в Україні започаткувала трансформаційні процеси в кожній з підсистем власності суспільного устрою у зв'язку з появою її нових типів. В економічних і нормативно-правових джерелах виділяються державна, муніципальна(комунальна) власність, приватна, колективна, спільна, акціонерна, трудова власність, власність на засоби виробництва, власність на виготовлення продукції тощо. Основні типи власності і їх суб'єкти наведені в табл. 4.3.

¹⁸ Складено за даними [27, т.1, С.237]

Таблиця 4.3. – Характеристика основних типів власності

Суб'єкти власності	Тип власності	Характеристика правових аспектів володіння
Держава	державна	привласнення державою (як суб'єктом власності) засобів виробництва, робочої сили, частки національного, доходу та інших об'єктів власності у різних сферах суспільного відтворення. Належить до колективних форм власності, оскільки її персоніфікатором в економічних системах є різний за чисельністю апарат державних чиновників (як правило, вищих) та певною мірою інші верстви й прошарки населення.
Муніципальні утворення	муніципальна	система норм цивільного (приватного) права та інших галузей права, що регулюють суспільні відносини з приводу володіння, користування та розпорядження майном, яке належить територіальній громаді села, селища, міста, району у місті (в особі місцевих рад відповідного рівня чи інших органів, створених чи уповноважених територіальними громадами). Муніципальною власність є майно, яке належить на правах власності міським, селищним та іншим муніципальним утворенням.
Колективна власність (акціонерна)	корпоративна	привласнення об'єктів власності (засобів виробництва, цінних паперів, патентів, ліцензій тощо) колективом фізичних або юридичних осіб. Колективну власність поділяють на два основні типи: трудову і нетрудову. Трудова базується на праці (фізичній або розумовій) всіх членів трудового колективу. Нетрудова – на найманій праці і лише частково на праці власників засобів виробництва, зокрема їх праці з управління та контролю за виробничим процесом. Колективна власність зумовлена поглибленням суспільного поділу праці, її колективним характером. Акціонерна власність – це власність багатьох фізичних (і юридичних) осіб на єдиний реальний процес присвоєння з нерівномірно розподіленими правами. Одні фізичні особи мають право на користування майном (засобами виробництва) і на доход у формі зарплати. Інші фізичні і юридичні особи мають право тільки на доход (володіння привілейованими акціями). Треті мають право на доход і участь в управлінні.
Власність окремих індивідів	приватна	власність, що належить окремій особі, максимум – сім'ї. Виникла з розпадом первіснообщинного ладу, її матеріальна основа – зростання продуктивності праці в процесі суспільного поділу праці (насамперед в одиничній формі), поява додаткового продукту, загострення суперечностей між інтересами окремих індивідів та суспільною (общинною) власністю, що гальмувала розвиток індивідуальних потреб, інтересів, цілей найініціативніших виробників. Розрізняють приватну власність, засновану на власній та на чужій праці.

Найбільша питома вага в структурі власності в Україні належить комунальній власності адміністративно-територіальних одиниць (муніципальних утворень). Визначення «комунальна» походить від французького *communes* – громада і означає людський колектив, який об'єднався для спільного життя на засадах спільного майна. Термін «муніципальна власність» застосовується для означення належності муніципальній громаді об'єктів власності і для виокремлення особливої, відмінної від індивідуальної (приватної), форми власності – колективної, для констатації факту неможливості виключення будь-якого комунального об'єкта зі складу власності й господарського обороту без згоди громади. Її головними ознаками є

належність до відповідної муніципальної територіальної одиниці й участь у процесах забезпечення соціально-економічних потреб її населення. Як і державна, комунальна власність використовується в усіх підсистемах суспільного устрою: економічній, соціальній, природно-екологічній, правовій тощо. Їх специфіка не тільки впливає на умови та результати її використання, а й формує нові особливості відносин стосовно її використання, що продукують в муніципальних утвореннях відповідні права територіальних громад. Право власності, що реалізується через систему відносин володіння, користування, розпорядження, доповнюється і відповідальністю за раціональність та ефективність її використання. І хоча визначені права мають свій зміст, однак їх повна реалізація на сьогодні ще не має достатньо врегульованої нормативно-правової бази. Водночас якісна реалізація прав власності є одним з основних чинників її ефективного використання і створення умов розвитку усіх підсистем суспільства. Втім право володіння і користування комунальною власністю, надане жителям муніципального утворення, поки сформульовано недостатньо системно і не є прозорим для його повної реалізації, якщо розглядати територіальну громаду як суб'єкт ринкового господарювання. Це право не деталізує права жителів на муніципальну власність за її складовими (місцевий бюджет, складові місцевої інфраструктури, власність муніципальних життєзабезпечувальних підсистем). Нечітко визначені права власності громади в процесах виробництва й розподілу послуг. Незрозумілість у використанні прав власності не тільки не сприяє розробці й реалізації стратегії її ефективного використання, а і стає гальмом для активізації процесів розвитку.

Конституція України закріпила статус комунальної власності як складного конституційно-правового інституту, функціонування якого залежить від багатьох суб'єктів конституційного права: громадян, територіальних громад, органів місцевого самоврядування, місцевих органів виконавчої влади та ін. По суті, Конституція заклала такі основи реалізації комунальної власності, які дають змогу за допомогою конституційно-правових важелів гарантувати її належне конституційне використання. Хоча і досі дієздатні механізми реалізації права комунальної власності жителів і територій не сформовані.

До об'єктів комунальної власності, згідно з Конституцією України, належать «рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад» [29, ст.142]. Складові власності за змістом – кошти місцевого бюджету, муніципальні позабюджетні кошти, майно органів місцевого самоврядування, муніципальні землі і природні ресурси, передані до муніципальної власності. За напрямками використання та за видами діяльності – муніципальні підприємства та організації, муніципальні банки, муніципальні фінансово-кредитні організації, муніципальний житловий фонд і нежитлові приміщення, муніципальні заклади освіти, охорони здоров'я, культури й спорту та інше нерухоме і рухоме майно. Існуюче поняття «муніципальне майно» ширше, ніж муніципальна власність. Це пов'язано з тим, що право власності – лише одне з можливих правових обґрунтувань належності об'єктів муніципальних утворень. Майно, яке перебуває в їх власності, поділяється на дві частини: одна частина закріплюється за муніципальними підприємствами й установами, а друга частина – кошти місцевих бюджетів та інше муніципальне майно, не закріплюється за муніципальними підприємствами та організаціями, належить усій громаді і створює казну муніципального утворення.

Існує низка способів збереження і збільшення муніципального майна. Вони закріплюються в статуті муніципальних утворень і реалізуються певними шляхами. В тому числі:

встановлення оподаткування та інших обов'язкових платежів, які повинні бути віднесені до місцевого бюджету за власною згодою, придбання майна на основі договору купівлі-продажу, обміну, дарування чи іншої правової угоди, передбаченої законодавством та при поділі муніципальної власності. У випадках, коли в межах території одного муніципального об'єднання присутні інші муніципальні об'єднання, їх подальше реформування: об'єднання, перетворення, реорганізації чи ліквідації; отримання доходу в результаті використання комунального майна; у разі переходу майна з державної власності в комунальну; під час приватизації і переходу майна з публічної власності в індивідуальну, колективну, кооперативну, корпоративну та в інших випадках, операції з комунальною власністю здійснюються згідно чинного законодавства.

Серед нормативно-правових актів, які регулюють питання власності територій, особливе місце займає Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [30], згідно з яким закріплено «право територіальної громади володіти, доцільно, економно, ефективно користуватися та розпоряджатися на власний розсуд і у власних інтересах майном, що належить їй, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування» [30, ст. 1]. Зокрема, визначено, що «майно, передане до комунальної власності областей і районів, а також набуто на інших законних підставах, є спільною власністю територіальних громад сіл, селищ, міст, управління яким відповідно до Конституції України здійснюють районні та обласні ради або уповноважені ними органи» [29, розд. 5, п. 10]. Сьогодні на рівні областей та районів немає об'єктів комунальної власності області чи району, а є тільки об'єкти спільної комунальної власності територіальних громад відповідної області чи району, що підтверджується п. 1 ст. 60 Закону, відповідно до якого «територіальним громадам сіл, селищ, міст, районів у містах належить право комунальної власності».

Актуалізація питання про підвищення життєздатності і такої юридичної конструкції, як територіальна громада потребує чіткого юридичного визначення, оскільки зазначена проблема має не лише теоретичне, а й безпосередньо практичне значення для реалізації прав власності територіальних громад. Втім цей гіпотетичний суб'єкт права власності має бути реальним і дійсним господарем, з чітко визначеними правами і обов'язками. Життя вимагає належного, реального суб'єкта господарювання в первісних ланках суспільства. Не можна бути власником майна і при цьому не мати реальних важелів впливу на вирішення питань щодо його управління. Частково це підтверджується Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [30, ст. 16, п. 4-5], де, зокрема, зазначається, що від імені та в інтересах територіальних громад права суб'єкта комунальної власності здійснюють відповідні ради. Таким чином, ми маємо змогу констатувати унікальну ситуацію, яка є неприйнятною і суперечить самій природі права власності, а саме: наявність двох повноправних суб'єктів на одне й те саме майно. Адже в даному випадку відсутні інститути повного господарського відання, оперативного управління, оренди, акціонування, продажу тощо. Є територіальні громади і є ради, і кожен із цих суб'єктів наділений, відповідно до закону, певним колом прав і обов'язків (якщо не брати до уваги химерні посилання законодавця щодо «відповідальності рад перед громадами» і твердження про «первинність» територіальних громад). Це ще раз підкреслює тезу, що з правової позиції територіальні громади не є повноцінними господарями.

Сьогодні територіальна громада наділена правами та обов'язками виключно на папері. Вона, наприклад, ніяк не впливає на порушників у випадках, коли завдається шкода об'єктам права комунальної власності, а це означає, що така громада не може нести і юридичну відповідальність за якість і ефективність використання власності.

Існує також неузгодженість щодо суб'єктів права комунальної власності, що міститься в нормах Конституції України, у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» і в Земельному кодексі України. Так, у ст. 140 Конституції України згадується про територіальні громади села, селища, міста у п. 1 ст. 83 Земельного кодексу, де визначається право власності на землю територіальних громад, також називаються територіальні громади села, селища та міста. При цьому у ст. 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», де пропонується визначення права комунальної власності, зазначаються територіальні громади села, селища, міста, районів у містах. У п. 2 ст. 6 цього закону передбачається, що в містах з районним поділом, територіальні громади районів у містах діють як суб'єкти права власності. Законодавчо статус такого суб'єкта права комунальної власності, як територіальна громада району у місті не закріплений. Тому і цей недолік має бути в подальшому усунутий.

Під час побудови прозорої і якісної системи прав комунальної власності для мешканців територіальних утворень слід започаткувати низку організаційно-правових і методологічних заходів:

- визнати рівноправність комунальної власності з іншими видами власності;
- чітко визначити права комунальної власності з урахуванням підсистем її існування і прояву;
- визначити суб'єкти права комунальної власності;
- розкрити зміст, глибину і терміни дії прав власності і способів їх реалізації;
- визначити умови і можливості доступу до комунальної власності для реалізації права володіння і користування нею;
- структурувати комунальну власність і конкретизувати права комунальної власності в різних сферах її використання;
- здійснити інвентаризацію і моніторинг динаміки обсягів, параметрів і складових комунальної власності для створення умов стратегічного планування її ефективного використання й нарощування;
- забезпечити вільний доступ до інформації про стан і рівень користування комунальною власністю;
- сформулювати обмеження в користуванні власністю;
- визначити методи оцінювання і оцінити ступінь використання прав власності;
- здійснити документування, оформлення та облік комунальної власності правокористувачами;
- розробити механізми захисту прав власності жителів міст і зобов'язань та відповідальності з їх використання;
- встановити можливості і обґрунтувати шляхи підвищення ефективності використання власності.

Від швидкого вирішення цієї проблеми залежить підвищення ролі і дієвості системи місцевого самоврядування і можливості швидкого опанування можливостей розвитку. Існуюча на сьогодні модель місцевого самоврядування зумовлює необхідність пошуку більш досконалої системи організації і управління власністю місцевого самоврядування з урахуванням аналізу практики його функціонування в Україні та за її межами і створення на базі територіальних громад юридичних осіб, як єдиної можливої форми здійснення управління всіма видами їх майна. Таку структуру пропонується розглядати безпосередньо саме в муніципальних утвореннях, як специфічну публічну корпорацію, порівнюючи її з різними типами

господарських товариств [23], де володіння, розпорядження й використання спільної власності утверджується в новому типі власності – колективному (корпоративному).

Колективну власність слід розглядати як пріоритетної форми матеріального забезпечення трансформаційних процесів. Якщо виходити з практики еволюції капіталістичного способу виробництва, ще з середини XIX ст., тобто з часу масової появи акціонерних компаній, в яких об'єднується капітал кількох індивідуальних підприємств, така власність стає колективно-корпоративною. Її суб'єктом перестає бути лише окремих індивід. Привласнення прибутку здійснюється залежно від суми капіталу, яку вносить до акціонерної компанії кожний акціонер. На цю величину він отримує певну кількість акцій, на які за результатами виробництва нараховуються відповідні суми дивідендів. З цього часу починають існувати колективні економічні інтереси, обумовлені колективним характером власності, формується колективний характер праці і колективну відповідальність. Така вимога впливає із закону об'єднання праці і власності.

Важливою умовою запровадження корпоративних засад в управлінні власністю муніципальних утворень є розуміння жителями громади, що корпоратизм – це вміння працювати разом. Ці вміння формуються безпосередньо в територіальній громаді та муніципальному утворенні, яке є аналогом традиційної корпорації публічного типу, оскільки громада є власником суспільної муніципальної власності. Орган управління, обраний громадою, займається організацією суспільної праці, що реалізується в публічній корпорації, що має ринкову форму управління муніципальним майном в т.ч. плануванням, організацією використання, аналізом результатів, розробкою заходів по підвищенню ефективності. Вона стає реальним економічним потенціалом інноваційного розвитку громади. Для того щоб корпоративний спосіб господарювання став панівним у муніципальних утвореннях, потрібен не менш важливий чинник – соціальний капітал. Тому реалізація ідеї корпоратизму в муніципальних утвореннях потребує передусім створення об'єктів спільних соціально-економічних інтересів, в яких економічний і соціальний потенціали громади будуть спільно ефективно використовуватись. Цими об'єктами можуть стати: муніципальні корпоративні об'єднання різних напрямів і сфер діяльності, соціальні неприбуткові корпорації, соціальні кластери, територіальні соціальні мережі, творчі альянси, спілки та інші.

Муніципальні корпорації повинні розглядатись і як основа організаційної структури індустріальної системи сучасного суспільства, розвиток якого може вирішити багато питань, що виникають під час розгляду розвитку муніципальних утворень. На думку Дж. Гелбрейта, «ніщо так не характерне для індустріальної системи, як масштаби сучасного корпоративного підприємства» [31].

Об'єктами корпоративного управління в муніципальному утворенні як публічної корпорації повинні розглядатися формування процесів кооперації та інтеграції зусиль суб'єктів муніципального господарювання, формування балансу інтересів зацікавлених сторін на території громади, процесу нагромадження муніципального майна, його відтворення й оновлення, організація дійової координації діяльності суб'єктів та об'єктів господарювання. Особлива увага повинна приділятися поглибленню і конкретизації спільної відповідальності влади, жителів і бізнесу як рівноправних партнерів у досягненні результатів спільних справ.

Статус територіальної громади (чи муніципального утворення) як власника надає право територіальній громаді вступати в економічні та інші види відносин з іншими власниками. Підкреслимо, що в даному випадку ми маємо на увазі тільки муніципальну (комунальну), тобто

спільну власність і такі її види, як економічна власність, власність на засоби й на ресурси виробництва, власність на види продукції, що виробляються, чи послуги. Відносини, які виникають у процесах використання цих видів власності, є такими, в яких переважають колективні інтереси і цінності, що узгоджуються і з приватними, і з державними інтересами. Ці відносини за змістом мають назву загальнокорпоративних (спільних). Вони мають будуватися на використанні ідеології корпоративізму як способу організації суспільного життя і гармонізації інтересів усіх учасників. Ефективна побудова й використання корпоративних відносин у муніципальних утвореннях мотивує і уточнює їх специфіку, визначає спільні й відмінні риси з корпоративними відносинами в акціонерних товариствах, створює систему реалізації, розвитку й управління цими процесами і водночас формує та розвиває корпоративні (спільні) права громади і її жителів. Необхідною умовою стає розробка інституціональних передумов муніципального корпоративізму, а саме:

- інституціоналізація муніципальних корпоративних прав, що формують корпоративну поведінку територіальної громади і регламентують її дії як суб'єкта муніципальних корпоративних відносин;
- розробка й запровадження принципів корпоративної організаційної культури муніципальних корпоративних відносин;
- формування та обґрунтування механізмів корпоративного управління;
- вибір і обґрунтування організаційних форм, схем і інструментів та управлінських важелів якісно нового типу муніципального менеджменту – корпоративного.

Урахування можливостей подальшого розвитку прав комунальної власності територіальної громади й інституціоналізація корпоративних прав муніципальних утворень з метою якісного, інтенсивного й активного залучення жителів до підвищення ефективності використання комунальної власності слід розглядати як один із ключових чинників набуття громадою конкурентоспроможності і нових інноваційних напрямів розвитку.

Особливу роль слід приділити питанням управління корпоративними правами муніципального утворення, оскільки саме ефективна діяльність органів, уповноважених управляти комунальними корпоративними правами, достатній контроль з боку територіальної громади за створенням та діяльністю акціонерних корпоративних товариств різних типів, корпоративних кластерів, прийняття рішень щодо діяльності таких товариств, проведення політики, спрямованої на захист прав акціонерів з використанням механізмів професійного управління цими об'єктами, є передумовою успішного підвищення конкурентних переваг, поліпшення фінансово-господарського стану підприємств, платоспроможності, зростання рівня соціально-економічного розвитку як самого муніципального утворення, так і країни загалом.

4.4. Корпоративне управління житлово-комунальним господарством регіонів у складі чинників підвищення їх конкурентоспроможності

Важливою галуззю і системним об'єктом корпоративного управління з використанням кластерної організації діяльності в соціальній сфері регіонів є житлово-комунальне господарство. До його галузевої структури відносяться: шляхове господарство, водо-каналізаційне господарство, електро і автобусний транспорт, газопостачання, тепlopостачання, зв'язок та ін.

Житлово-комунальне господарство міст є галуззю, що забезпечує населення, підприємства та організації необхідними житлово-комунальними послугами і суттєво впливає на розвиток економічних взаємовідносин у державі. Вона є найбільшою за обсягами послуг, що надаються, найбільш масштабною за кількістю жителів, що в ній обслуговуються.

Соціальну значущість підприємств та організацій, що функціонують на базі комунальної власності, можна оцінити як за «вартістю» використовуваних власних та інших видів ресурсів, так і за їх роллю в забезпеченні суспільного розвитку.

Важливою характеристикою цієї складної галузі є її структурна побудова, під якою розуміють систему, яка характеризується єдністю території, тісними виробничими економічними, соціальними та іншими видами зв'язків, спільним природокористуванням та екологічними умовами життя і численною кількістю організаційних форм господарювання.

Масштаби цієї галузі можна уявити за такими показниками. Вона займає 3-тє місце після металургійної і хімічної промисловості за обсягами споживання енергоносіїв і 1-ше місце за споживанням тепла. Щорічне споживання цієї галуззю природного газу та електроенергії складає відповідно 10-12 % і 5-6 % від загальнодержавного споживання [33]. У галузі житлово-комунального господарства країни функціонує кілька тисяч підприємств та організацій, експлуатується четверта частина основних фондів держави, зайнято 5% працездатного населення країни. Її підприємства та організації надають населенню послуги на суму понад 6 млрд. грн. щороку.

Але досі галузь ЖКГ не є окупною, інноваційно розвинутою і системно організованою. Її послуги не відповідають міжнародним стандартам якості, а проблеми її розвитку вирішуються незадовільно. Тому корпоратизації підприємств галузі повинні передувати їх оцінка за існуючими ринковими цінами.

Для подолання кризових явищ у цій галузі в Україні проводиться певна робота. У державній програмі реформування житлово-комунальної галузі передбачена її корпоратизація і створення акціонерних товариств відкритого і закритого типу, або у вигляді підприємств з обмеженою відповідальністю. Створена Загальнодержавна програма реформування й розвитку житлово-комунального господарства на 2009 – 2014 рр. Програми реформування й розвитку житлово-комунального господарства розроблені практично в усіх містах України. Програми реформування житлово-комунальних господарств регіонів за напрямками, їх складом і змістом практично збігаються з державною програмою, але розробляються більш детально. Аналогічний висновок можна зробити і щодо програм усіх міст. В програмі передбачена низка напрямів, у тому числі: корпоратизація, акціонування та приватизація підприємств житлово-комунального господарства, їх технічне переозброєння і комплексний підхід до розбудови ринкових відносин у цій галузі на базі створення оптимальної виробничої та корпоративної структури управління житлово-комунальним господарством [1]. Передбачається і виділення певного обсягу фінансового забезпечення на виконання завдань програми, у тому числі кошти державного й місцевого бюджетів, кошти підприємств. Втім, як свідчать дані місцевих бюджетів, коштів на реструктуризацію поки виділяється вкрай недостатньо. Як місцевий так і державний бюджети переважно фінансують поточні видатки цієї сфери, а не проекти її розвитку. Сучасний стан галузі характеризується розпорошенням управління комунальною власністю в руках багатьох суб'єктів; відсутністю раціонального сполучення та взаємодії власного муніципального

капіталу, що задіяний у виробничо-комунальних процесах на території міст і низьким «нормативно-регульовальним» впливом системи управління цими підприємствами з боку ОМС. До того ж вона обмежується у більшості випадків юридичними рамками тільки одного підприємства, тоді як сфера господарювання значно ширша. Адже кінцеві результати якості надаваних послуг формуються за всім ланцюгом взаємопов'язаних процесів і розповсюджуються на всі економічні та інші ланки, що формують і забезпечують цей ланцюг. Для консолідування зусиль в усьому ланцюгу потрібна нова концепція організації та управління справами галузі.

Вимогам, що висуваються до цієї концепції, задовольняє корпоративна модель організації діяльності і впровадження корпоративних засад в управління з використанням кластерного підходу. При цьому головними умовами рішення щодо зміни форми організації самоврядування та управління діяльністю в галузі з боку органів місцевої влади має бути збереження комунальної власності територіальної громади, а не її розпорошення й зменшення, підвищення корпоративної культури, якості корпоративних відносин і повне забезпечення корпоративних прав жителів громади та залучення до цих процесів організацій бізнесу. На особливу увагу заслуговує соціальна відповідальність влади і бізнесу.

Як основні передумови ефективного впровадження корпоративних засад в управління цією галуззю можна визначити:

- створення уявлення про житлово-комунальне господарство муніципального утворення як цілісного системного об'єкту ринкового господарювання і системного об'єкту управління;
- оцінка комунального (муніципального) майна житлово-комунального господарства, налагодження муніципального обліку й контролю за його використанням;
- визначення та конкретизація мотиваційних стимулів для об'єднання в муніципальну житлово-комунальну корпорацію підприємств, організацій та інших суб'єктів господарювання, діяльність яких спрямовується на забезпечення спільних процесів, які виробляють і надають комунальні послуги і забезпечують розвиток житлово-комунального господарства;
- можливості нарощування технічного й виробничого потенціалу галузі за рахунок об'єднання і співпраці суб'єктів господарювання усіх перерахованих галузей житлово-комунального господарства.

Удосконалення системи управління галуззю на корпоративних засадах потребує розробки стратегій і планів розвитку з урахуванням споріднених стратегічних позицій розвитку (стратегія низьких витрат і стратегія підвищення якості) усіх суб'єктів господарювання. Цьому має сприяти більш широке використання загальних ринкових принципів раціонального господарювання. Концептуальним підходом до реформування організації і управління житлово-комунального комплексу, на думку автора, є повернення цілісності цієї галузі при чіткій структурованості її видів діяльності і здійснення їх у нових організаційних формах господарювання, адекватних ринковому середовищу. Враховуючи роль і місце системи управління в діяльності підприємств і галузі загалом першочерговим кроком повинно стати його реформування. Цей крок повинен випереджати реструктуризаційні заходи щодо організаційних і операційно-виробничих процесів, на рівень і якість яких він безпосередньо впливає. На жаль, ця послідовність у процесах реструктуризації підприємств не враховується.

Засобом вирішення проблем ефективного управління галуззю є впровадження концепції корпоративного управління, яке слід обирати як ідеологічну платформу перебудови організації управління житловим господарством. Корпоративні організації створюються на

спільній, комунальній власності, спільних корпоративних інтересах і правах. Вони створюються у формі акціонерних товариств, корпоративних об'єднань, асоціацій та інших організаційних форм із кластерного підходу підприємств-учасників. У разі безпосереднього вирішення цих питань у житлово-комунальній підсистемі необхідно враховувати й принципи відмінності. Першою з них є те, що частина підприємств, які надають житлово-комунальні послуги, уже не підпорядковані органам місцевої влади, оскільки належать до інших форм власності. У цій галузі їх усіх об'єднує призначення кінцевих результатів діяльності – реалізація житлово-комунальних послуг. Відрізняються між собою вони й ринковими можливостями. У підприємств, що надають житлово-комунальні послуги, ціни на останні поки що розглядаються й затверджуються на місцевому рівні. Водночас підприємства, що надають послуги з газо- та електрозабезпечення, уже давно діють на ринку, а регулювання цін на їх послуги здійснюється на державному рівні або безпосередньо на ринку цих послуг. Ці підприємства мають власні інвестиційні можливості і співпрацюють з органами місцевої влади та жителями міст на ринкових умовах. Особливості нового підходу до управління і організації ЖКГ як найскладнішої ланки економіки регіонів, що суттєво впливає на їх конкурентоспроможність полягають у важковирішуваних завданнях її розвитку, існуванні тісних зв'язків між технологіями їх обґрунтування і доповнення, перехрещування чи злиття. Численність галузей ЖКГ, мереж їх просторового існування, організаційних форм і схем діяльності формують і складність їх внутрішньої взаємодії з позиції ефективності ЖКГ і підвищення її конкурентоспроможності. Існує необхідність пошуку оптимальної сукупності чи поєднання підприємств цієї галузі, що ввійдуть в одну або низку муніципальних комунальних корпорацій. Він має спиратися на найкращі практики, що найбільше розповсюджені в розвинутих країнах із позитивними тенденціями розвитку ринкової економіки.

Ефективним є впровадження корпоративних засад в управління житлово-комунальним господарством. Але воно повинно передбачати передусім обґрунтування видів корпоративних об'єднань, які можуть задовольнити потреби галузі, а також схеми їх раціонального сполучення й кооперації співпраці і партнерства в житлово-комунальній муніципальній корпорації, яка, у свою чергу, є складовою муніципального утворення як природної і первісної корпорації територіальної громади вищого рівня.

Серед відомих організаційно-правових форм господарюючих на ринку суб'єктів є акціонерні товариства і корпорації, об'єднання співвласників багатоквартирних будинків, кластери, асоціації, ділові мережі тощо. Чинники щодо обґрунтування рішень по вибору раціональної форми організації житлово-комунального господарства наведені в табл. 4.4.

Характеристика наведених можливих організаційних форм діяльності або їх об'єднань в житлово-комунальному господарстві міст надає можливість отримати уяву і про їх переваги, порівняно з існуючою системою управління. Упровадження кожної із пропонуємих більш ефективних організаційних форм не потребує суттєвих інвестицій, а результат їх використання здатен створити умови для реального поліпшення стану економіки і соціальних процесів галузі і надати новий імпульс для зростання конкурентних переваг і інноваційного потенціалу галузі.

Варіанти структурної моделі корпоративної організаційно-виробничої та управлінської структури обслуговування муніципальних утворень житлово-комунальними послугами можуть бути різні, залежно від рівня їх складності й специфічних особливостей міста.

Таблиця 4.4. – Чинники до обґрунтування рішення щодо вибору форми організації управління житлово-комунальним господарством

№ з/п	Чинники впливу на організаційну і управлінську ефективність	Організаційні форми управління		
		Об'єднання співвласників	Кластери (ділові мережі, альянси)	Корпоративні структури управління комунальним житлом
1	ЕКОНОМІЧНІ			
1.1	Прирошення комунальної власності	відсутнє	відсутнє	має місце
1.2	Підвищення ефективності використання комунальної власності	можливе	можливе	гарантоване
1.3	Збільшення видів комунальних послуг	можливе	можливе	гарантоване
1.4	Сприяння забезпеченню економічної стабільності підприємств і організацій, що надають послуги	опосередковане	пряме	цільове завдання
1.5	Можливість зниження собівартості надання послуг	мало вірогідна	має місце	постійне завдання
1.6	Можливість втримання росту цін на послуги, що надаються	відсутнє	має місце	прямий вплив і коригування
1.7	Здатність до створення інвестиційного потенціалу	незначна	має місце	цільова мета і конкретні завдання
1.8	Здатність акумулювати і реалізовувати інноваційні ідеї	незначна	має місце	цільова мета і конкретні завдання
1.9	Можливість протистояти зовнішнім ризикам	має місце	має місце	вищий прояв
1.10	Здатність управління процесами взаємодії із зовнішнім середовищем	низька	достатня	достатня і впливова
2	ТЕХНІЧНІ			
2.1	Можливість оновлення технічної бази виробництва матеріальних послуг	залучення власного капіталу жителів	має місце	реальна можливість
2.2	Власне підвищення технічного рівня виробничо-ресурсної бази створення і надання послуг	практично відсутнє	формуються умови	реальна можливість і мета діяльності
2.3	Вплив на підвищення якості процесів надання послуг	прямий	прямий і частково опосередкований	прямий, безпосередній, постійний і гарантований
2.4	Вплив на якість послуг, що надаються	прямий, постійний	має місце	прямий, безпосередній, постійний
2.5	Можливість створення постійних джерел потоків реальних інвестицій	практично відсутня	реальна можливість	реальна можливість
3	УПРАВЛІНСЬКІ			
3.1	Можливість формування колективу висококваліфікаційного складу менеджерів і фахівців	незначна	достатня	гарантована
3.2	Можливість впровадження новітніх інформаційних технологій управління	відсутня	достатня	достатня
3.3	Умови для моніторингу і інформатизації поточних процесів створення і реалізації послуг	в певній мірі	мають місце	обов'язкові і постійні
3.4	Питома вага управлінських витрат	зростає	постійна	має тенденцію до зменшення

Продовження табл. 4.4

№ з/п	Чинники впливу на організаційну і управлінську ефективність	Організаційні форми управління		
		Об'єднання співвласників	Кластери (ділові мережі, альянси)	Корпоративні структури управління комунальним житлом
3.5	Здатність розробки і впровадження адміністративної стратегії, тактики, нових управлінських важелів і стимулів	незначна	достатня	обов'язкова функція і завдання
3.6	Рівень корпоративної культури	на стадії створення	тенденції до зростання	постійний розвиток
3.7	Наявність зв'язків споживачів комунальних послуг з органами місцевої влади	вибірковий	можливий	тісний, прямий і зворотний
3.8	Межі впливу органу управління на поведінки керованих об'єктів, що надають послуги	звужені	у межах кластеру	на всі підпорядковані муніципальні компанії ЖКГ
4	СОЦІАЛЬНІ			
4.1	Гарантія якості послуг	можлива	можлива	обов'язкова
4.2	Гарантія соціального захисту	опосередкована	можлива	гарантована
4.3	Вплив на соціальний розвиток міста	може мати місце	має місце	довгостроковий, постійний і цілеспрямований
4.4	Корпоративна соціальна відповідальність	має місце	має місце	обов'язкова
4.5	Корпоративна культура	обов'язкова	обов'язкова	обов'язкова
4.6	Соціальна безпека	обов'язкова	обов'язкова	обов'язкова

Тому передусім повинна бути ідентифікація існуючого стану й системи управління галуззю до очікуваних (чи бажаних) параметрів, характеристик і результатів, створення ефективної моделі управління галуззю, яка була б здатна задовольнити потреби українських споживачів на рівні світових стандартів. Уявлення щодо такої моделі дозволяє створити цілісний погляд на розбудову галузі й об'єднати дії міст в напрямку радикальної перебудови житлово-комунального господарства. Водночас слід розуміти, що ефективний орган управління будь-якою організацією, тим більше такою складною, не почне ефективно функціонувати автоматично в момент його створення. Потрібен певний період для появи належних результатів управління й формування високого рівня професійних навичок. У комунальній галузі в її сучасному стані поки відсутній високопрофесійний управлінський ресурс для управління нею в умовах ринку. Тому доцільним, як видається, є створення спеціальної управлінської компанії з управління корпоративними правами жителів територіальної громади в житлово-комунальній сфері, на яку буде покладено вирішення просторових, територіально-сконцентрованих економічних, правових, соціальних та інших численних спеціалізованих питань із розвитку галузі. Вона має являти собою керівне «ядро» чи штаб, за участю яких будуть розроблятися нові інноваційні технології комплексної перебудови галузі і водночас здійснювати їх оперативну реалізацію через суб'єктів управління складовими об'єктами комунальної корпорації.

Альтернативний варіант моделі організації і управління керуючою компанією житлово-комунальної корпорації міста наведений на рис. 4.2. Дана схема являє собою, з одного боку,

поєднання класичної схеми співпраці суб'єктів різних організаційно-правових форм господарювання у ринку, а з іншого боку, вона будується на корпоративних засадах управління муніципальними утвореннями, побудована на них і реалізує корпоративну концепцію організації місцевого самоврядування [39]. Вона спрямована на захист корпоративних інтересів і прав жителів, захищає корпоративні права територіальної громади, формує стратегічне бачення майбутнього власної території і спроможна вибирати обґрунтовані напрямки стратегічного розвитку, створює можливість підвищення конкурентоспроможності території.

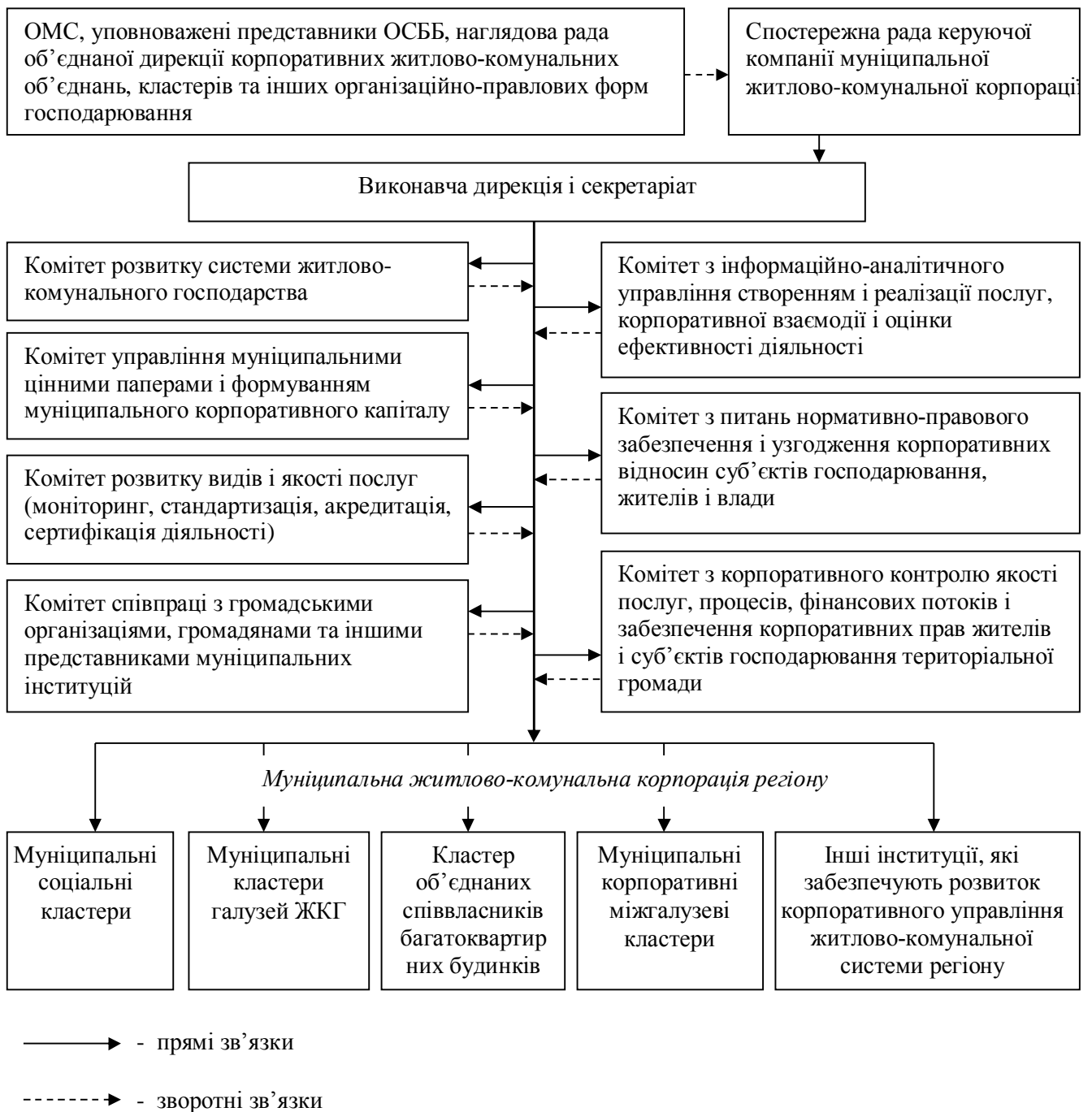

Рис. 4.2. Модель організації управління керуючої компанії житлово-комунальної корпорації міста

У великих містах, в яких житлово-комунальні послуги жителям надаються окремими районами, систему корпоративного управління доцільно будувати по типу холдингу з управління житлово-комунальним господарством міст, з низкою дочірніх холдингових компаній в районах. При виборі цієї схеми управління місцевому холдингу надаються права самостійного укладання договорів на поставку жителям «пакету» послуг з використанням ринкових механізмів і методів розміщення замовлень на обслуговування і експлуатацію житлового фонду на ринку комунальних послуг. Дочірні компанії на нижчому рівні холдингової системи (на містах) формують виконавські колективи у вигляді самостійних госпрозрахункових підрядних колективів, а також самостійних юридичних і фізичних осіб, з залученням малого і середнього бізнесу. При цьому формується багаторівневе конкурентне середовище: конкуренція між дочірніми управлінськими компаніями за отримання замовлень на виконання робіт з надання комунальних послуг, управляючими будинками за підрядні роботи в конкретних житлових будинках, підрозділами – фізичними та юридичними особами за отримання від управлінських компаній чи управдомів замовлень на виконання робіт по технічному обслуговуванню і ремонту конкретних елементів споруд і внутрішнього домового обладнання об'єктів благоустрою міст чи наданню інших видів послуг як жителями, так і усім учасникам просторової мережі ЖКГ.

Досконала організаційна структура органу управління, як ключового суб'єкту корпоративних відносин формується на основі побудови структури профільних підрозділів виконавчого комітету органу місцевого самоврядування в межах функціональних підрозділів стратегічного, поточного управління, корпоративного контролю комітету захисту прав акціонерів та інших, що потребують окреслення їх завдань.

Роль територіальної громади як акціонера визначається в тому, що вона діє на паритетних засадах з іншими акціонерами, з метою отримання прибутку від її діяльності по використанню комунальної корпоративної власності, склад корпоративних прав громади як суб'єкту корпоративного управління визначається, виходячи із її власності і визначених соціальних і економічних функцій управління стосовно її користування, відновлення, збереження і збагачення. Вплив громади на діяльність комунальних корпорацій залежить від розміру її акцій в статутному фонді.

Організація співпраці за наведеними схемами координується з іншими механізмами і функціями місцевого самоврядування, дозволяє підвищити корпоративну культуру, результати корпоративних дій, досягти синергетичного ефекту від розвитку корпоративних відносин і повністю забезпечити права жителів на житло, його обслуговування й захист, що надані їм Конституцією України і Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Особливістю житлово-комунальної корпорації, обумовленої розвитком ринкової економіки, стає горизонтальна система управління, що приведе до прискорення процесу взаємодії ланок, розвитку корпоративної кооперації, мінімізації кількості й часу спілкування жителів з різними структурами стосовно обслуговування власного житла.

Під час проектування системи управління ЖКГ міст на корпоративних засадах слід також ураховувати, що одним із стратегічних напрямів розвитку національної економіки України і діяльності органів місцевого самоврядування стає підвищення якості й конкурентоспроможності продукції і послуг. Це мотивує активні дії до запровадження систем керування якістю, які очолюються органами управління різних рівнів. Згідно з Національним стандартом України ДСТУ-П ІВА 4:2006 «Настанови щодо застосування ISO 9001:2000 в суб'єктах місцевого самоврядування» (далі – Настанови) система керування

якістю в первинних ланках територіального устрою України являє собою засіб, за допомогою якого суб'єкт місцевого самоврядування повинен спрямовувати та контролювати свою діяльність з тим, щоб задовольняти потреби та очікування територіальної громади, підвищуючи конкурентні переваги міст і регіонів.

Якісне й швидке впровадження системи керування якістю знаходиться в певній залежності від прогресивності використовуваних моделей організації і здійснення самоврядних функцій як безпосередньо органами місцевої влади, так і муніципальними підприємствами, організаціями та іншими інституціями. Запропонована модель управління керуючої компанії муніципальної житлово-комунальної корпорації міста, що створюється як орган корпоративного управління в цій галузі, може взяти на себе і функції центру із упровадження національних стандартів якості в суб'єктах місцевого самоврядування. Сферами впровадження стандартів якості стануть структурні складові житлово-комунальної системи міста, що буде представлено комунальними акціонерними товариствами, об'єднаннями співвласників будинків, асоціаціями та іншими інституціями. Завданнями корпоративного управління якістю є створення найсприятливіших умов для впровадження на території регіону стандартів якості муніципальних послуг і стандартів якості управлінської праці. У складі результатів їх досягнення важливе місце повинні посісти показники змісту корпоративних прав жителів муніципальних утворень і умови якісного й повного їх задоволення, підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств галузі і регіону в цілому.

Під час проектування і творчого узгодження процесів корпоративного управління галузю і якості суб'єктів місцевого самоврядування доцільно використовувати систему показників «перевіряння» надійності суб'єктів місцевого самоврядування, яка охоплює чотири головні категорії в сукупному обслуговуванні громадян – інституційний розвиток для належного врядування, сталий економічний розвиток, всебічний соціальний розвиток, сталий екологічний розвиток [39, с. 35]. Зміст складових елементів моделі корпоративної організації управління ЖКГ – місія, цілі, принципи, завдання, функції, організаційні структури, схеми і їх механізми функціонування – в управлінні муніципальною житлово-комунальною корпорацією формуються відповідно до концепції корпоративного управління в місцевому самоврядуванні. Скоординована і цілеспрямована управлінська діяльність досягнення в корпоративному середовищі житлово-комунальної системи здатна стати потужним джерелом економічної сталості і соціальної справедливості в забезпеченні жителів громади комунальними послугами і надійним підґрунтям зростання конкурентних переваг регіону.

Список використаних джерел:

1. Програма економічних реформ України на 2010-2014 рр. // *Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава: громадські обговорення.* – Д.: Дніпропетр. ОДА, 2010. – 131 с.
2. Філіпенко А.С. *Економічний розвиток сучасної цивілізації* : навч. посіб. / А.С. Філіпенко – 3-є видання, перероб. і доп. – К.: Знання України, 2006. – 316 с. (С. 96 – 98)
3. Портер М. *Кластеры и конкуренция. Новые программы для компаний, урядов и организаций* / Майкл Портер // *Местное самоуправление.* – 2005. – №2 (март-апрель). – С. 104 – 119.

4. Марков Л.С. Экономические кластеры: понятия и характерные черты / Л. С. Марков // Портал информационной поддержки малого и среднего производственного бизнеса. – Режим доступа : <http://subcontract.ru>
5. Ялов Д.А. Кластерный поход как технология управления региональным экономическим развитием / Д.А. Ялов // Портал информационной поддержки малого и среднего производственного бизнеса. – Режим доступа : <http://subcontract.ru>
6. Хасанов Р.Х. Реализация региональной промышленной политики с использованием кластерных подходов / Р.Х. Хасанов // Портал информационной поддержки малого и среднего производственного бизнеса. – Режим доступа : <http://subcontract.ru>
7. Соколенко С.І. Розвиток економіки регіонів на основі інноваційних кластерів // С.І. Соколенко / Науковий форум «Регіони знань» у рамках проекту «Regions of Knowledge». – Режим доступа : <http://ucluster.org/blog/2010/05/>
8. Бобровська О.Ю. Розвиток форм корпоративного самоврядування в муніципальних утвореннях / О. Ю. Бобровська // Держава та регіони : наук.-виробн. журн. – Запоріжжя : Гуманіт. ун-т «ЗІДМУ», 2008. – №2. – С.14-20. – (Сер.: Державне управління).
9. Бобровська О.Ю. Муніципальні кластери як складові кластерної моделі регіонального розвитку / О.Ю. Бобровська // Регіон. аспекти розвитку в умовах європ. вибору : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., Сімферополь, 19-21 верес. 2008 р. – Сімф. : Видавн. центр Крим. ін-ту бізнесу, 2008. – С. 137-142.
10. Бобровська О.Ю. Корпоративне управління в місцевому самоврядуванні : монографія / О.Ю. Бобровська. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2008. – 284 с.
11. Шаров Ю.П. Стратегічне планування в муніципальному менеджменті: концептуальні аспекти. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – 302с.
12. Муниципальный менеджмент: Учебн. пособие для вузов / Т.Г. Морозова, М.П. Победина, Г.Б. Поляк и др.; Под ред. проф. Т.Г. Морозовой. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. – 263с.
13. Шумянкova Н.В. Муниципальное управление. Уч. пособие. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. С.5
14. Зотов В.Б., Макашова З.М. Муниципальное управление. Учебник для вузов. – М. : Юнити-Дана, 2002. С.7
15. Гришкін В.О. Соціалізація економіки України: теорія, методологія, перспективи / В.О. Гришкін. – Д.: Пороги, 2005. – 498 с.
16. Стан та перспективи розвитку регіонів України в умовах соціалізації економіки: монографія / Т.О. Савостенко, Н.М. Деєва, І.Е. Польська [та ін.]; за заг. ред. Т.О. Савостенко – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2006. – 130 с.
17. Бобровська О.Ю. Організаційні та економічні засади підвищення ефективності функціонування соціальної сфери міст / О. Ю. Бобровська // Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. – Х. : Магістр, 2007. – Вип. 3(33). – С. 43-50.
18. Шаров Ю.П. Стратегічний контекст управління розвитком корпоративних відносин у муніципальному утворенні / Ю.П.Шаров, О.Ю.Бобровська // Державне управління та місцеве самоврядування: наук. вісн. Академії муніцип. упр. : зб. наук. пр. / за заг.ред. В.К. Присяжнюка, В.Д. Бакуменка. – К. : Академія муніцип. упр., 2009. – Вип. 1(7). – С.250-259. – (Сер.: Управління).

19. Бобровська О.Ю. Корпоративні засади вдосконалення системи управління процесами соціального розвитку / О.Ю. Бобровська // Проблеми управління соціальним і гуманітарним розвитком: матеріали III регіон. наук.-практ. конф., Дніпропетровськ, 26 лист. 2009 р./ за заг.ред. В.Г.Вікторова. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2009. – С.9-13.
20. Бобровська О.Ю. Розвиток корпоративних відносин як одна з ефективних форм організації муніципального управління / О.Ю. Бобровська // Соціально-гуманітарні проблеми менеджменту: матеріали IV міжнар. наук.-практ.конф., Донецьк, 23 жовт. 2009 р. – Донецьк : Схід. Видавн. дім, 2009. – С.74-75.
21. Кучуков Р.А. Экономическая теория. / Р.А. Кучуков – М.: ЗАО Из-во Экономика, 2007. – 519 с.
22. Ефимова Е.Г. Экономика. / Е.Г. Ефимова. – М.: МГИУ, 2007. – 368 с.
23. Бобровська О.Ю. Теоретико-методологічні засади запровадження корпоративних відносин в управління розвитком муніципальних утворень: автореф. дис ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.04 / Олена Юрїївна Бобровська; Донецький державний університет управління. – Д.: ПП «Моноліт», 2009. – 36 с.
24. Бобровська О.Ю. Методичний підхід до обґрунтування запровадження інноваційних організаційних форм суб'єктів економічного розвитку в регіоні/ О.Ю. Бобровська // Менеджмент-орієнтовані підходи до здійснення змін в публічному управлінні: матеріали наук.-практ. конф., 22 жовт. 2010 р., Дніпропетровськ / за заг. ред. Ю.П.Шарова. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2010. – С.25-29.
25. Бобровська О.Ю. Запровадження корпоративних відносин у систему кластерної організації економіки регіонів / О.Ю. Бобровська // Фінансовий механізм державного управління економікою України: зб.наук.праць / Дон ДУУ. – Донецьк : ДонДУУ, 2010. – т. XI. – С. 146-156 (Сер.: Державне управління; вип.167).
26. Маркс К. Ницета философии / К. Маркс, Ф. Энгельс : Собр. соч., изд. 2,- т.4. – С. 65–185. – Режим доступу : <http://www.esperanto.mv.ru/Marksismo>
27. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.] – К.: Академія, 2000.– Т.1.– 864 с.
28. Рибалкін В.О. Теорія власності. / В.О. Рибалкін, І.В. Лазня. – К.: Логос, 2000. – 346с.
29. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. №254к/96-ВР: зі змінами згідно закону України від 8 груд. 2004 р. № 2222. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
30. Про місцеве самоврядування в Україні: закон України від 21.05.1997 р. №280/97-ВР. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua> .
31. Мельник А.Ф. Муніципальний менеджмент : навч. посіб. / А.Ф. Мельник, Г.Л. Монастирський, О. П. Дудкіна. – К. : Знання, 2006. – 420 с.
32. Бартенев С.А. Экономические теории и школы: курс лекцій / С.А. Бартенев – М.: БЕК, 1996. – 352 с.
33. Бобровська О.Ю. Теоретико-методологічні засади запровадження корпоративних відносин в управління розвитком муніципальних утворень: дис ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.04 / Олена Юрїївна Бобровська; Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2008. – 436 с.

34. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
35. Капелюшников Р.І. Економічна теорія право власності. / Р.І. Капелюшников – М. : ІМЕМО, 1990. – Режим доступу : <http://lib.rin.ru>
36. Кудин С.І. Акціонерна власність в умовах ринкової трансформації економіки України: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.01.01 / С.І. Кудин; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2003. – 20 с. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/ard/2003/03ksiteu.zip>
37. Про власність: закон України від 07.02.1991р. №697-ХІІ. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>
38. Рибалкін В. Акціонерна власність – внутрішня основа формування та функціонування соціального ринкового господарства / В. Рибалкін, Л. Мамичева // Економіка України. – 1998. – № 2. – С. 45-52.
39. Бобровська О.Ю. Корпоративне управління в місцевому самоврядуванні : монографія / О.Ю. Бобровська. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2008. – 284 с.

РОЗДІЛ V. ВИКОРИСТАННЯ КОРПОРАТИВНОГО І КЛАСТЕРНОГО ПІДХОДІВ: ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

5.1. Застосування корпоративно-кластерного підходу в процесах формування людського капіталу

Визначальними складовими соціального розвитку територіальної громади є рівень здоров'я й освіченості населення (загальної, професійної, культурної та духовної). Сьогодні знання є головною складовою людського капіталу, рушійною силою прискореного розвитку розвинутих країн. Економіка знань стала розглядатися як ключовий вектор їх конкурентної спроможності, а створення, нагромадження, розповсюдження й використання знань стає одним з пріоритетних інноваційних шляхів розвитку. Витрати на людський капітал починають переважати інвестиції у фізичний капітал. За оцінкою Світового банку, фізичний капітал у сучасній економіці формує 16 % від загального обсягу багатства країни, природний – 20 %, а людський – 64 %. У Японії і Німеччині частка людського капіталу становить до 80 % національного багатства [1, с. 185]. Це обумовлено тим, що внески в людський капітал дають досить значний за обсягом, тривалий за часом та інтегральні за характером економічний і соціальний ефекти.

У формуванні людського капіталу як первинний елемент визначається сукупність знань, які має не тільки кожна людина і кожний окремо взятий суб'єкт господарювання, а й суспільство загалом. Особливого значення набуває комбінація знань, що створює нові ідеї та сприяє розробці нових товарів і послуг, методів виробництва, ринків, матеріалів та інших матеріальних, нематеріальних і духовних благ. Знання розглядаються і як ресурс управління та влади. П. Друкер доводить, що в нових економічних умовах знання не є ще одним ресурсом такого самого порядку, що й традиційні фактори виробництва – праця, капітал та земля, а взагалі єдиним значущим ресурсом [2, с. 12]. Наведені тенденції і закономірності вказують на необхідність надзвичайної уваги до проблеми створення й розвитку системи знань і забезпечення цієї складової якості людського капіталу в Україні.

Узагальнення наукових і методологічних напрямів розвитку процесів діючої системи освіти дозволяють визначити основні напрями її вдосконалення: формування системи безперервної освіти; удосконалення змістовної складової системи навчальних процесів; створення й упровадження інноваційних технологій, які формують конкурентоздатну систему знань; формування нових мотиваційних стимулів навчання та інституційного забезпечення ефективного використання знань тощо. Структурно-організаційна й управлінська трансформація системи освіти здійснюється комплексом навчальних закладів і організацій, навчальними центрами та іншими структурними елементами освітньої сфери, які беруть участь у створенні, розповсюдженні й використанні знань. Велику роль відіграє розвиток інформаційної мережі системи освіти, що робить доступною систему знань для всіх прошарків населення, реформування нормативно-правової бази функціонування освітніх заходів, створення сучасної інфраструктури інноваційної діяльності в освітньому просторі країни.

Обумовлюється поява концепції неперервної освіти, зростання міжфахових і міжкультурних зв'язків, необхідність підготовки людей до діяльності в оточенні багатьох

різноманітних культур, відтворення в людини потреби та можливості вийти за межі тих знань, які опановуються в навчальних закладах. Бажання до розвитку власного творчого потенціалу, навчання та вміння креативно мислити, швидко орієнтуватися в складних ситуаціях і приймати правильні рішення підтримуються урядом шляхом підвищення стипендій студентам, існування замовлення на підготовку фахівців, заходами з підвищення можливостей працевлаштування. Виявляються й нові вимоги до кінцевого результату – навичок фахівців щодо набутих знань. Передбачається спрямування системи освіти на новий тип результату – компетентнісний, а саме – не на звичайну комбінацію знань і навичок, а сукупності знань і навичок, орієнтованих на вирішення реальних завдань і опанування формування ключових компетенцій, які формують спроможність освічених людей до креативної діяльності. Обсяг знань, нагромаджений у процесі навчання і практичний досвід, повинні формувати додаткові якості людського капіталу, який безпосередньо впливає на соціальний розвиток суспільства і його економічне зростання. З цією метою створюються гнучкі і рухливі моделі підготовки фахівців, у яких будуть чітко виокремлюватись певні компетентнісні рівні освітньої складової людського капіталу. У тому числі: рівень професійно значущих якостей; рівень творчості особистості; рівень вищих психічних функцій; механізми саморозвитку; здатність до ефективної соціальної взаємодії і культури відносин; рівень ідентифікації та адаптації підготовки до сучасних вимог існування.

Сполучення показників якості всіх рівнів формує параметри концептуальної моделі сучасного висококваліфікованого фахівця за такими блоками: фундаментальних знань (знання грамотність), професіональних знань (функціональна грамотність), евристичних знань (креативна грамотність), комунікативність (корпоративна грамотність) і соціалізований блок (соціальна грамотність) [3, с. 19].

У складі вирішальних напрямів модернізації освіти на всіх рівнях розглядається і використання Інтернет-технологій та останніх досягнень за допомогою мультимедіа, що підвищує продуктивність навчання за рахунок розвитку дистанційного навчання й надання освітніх послуг у будь-який час і в будь-якому місці. Доцільно підкреслити, що первинні кроки в напрямі реформування освітньої галузі повинні здійснюватись саме на першому рівні суспільства територіальних громад муніципальних утворень. Основою реформування освітньої галузі є зміни, які повинні відбуватись у самих навчальних закладах: оновлення теоретичної, наукової та методичної підготовки навчання, змісту й структури навчальних планів і методичних матеріалів, зміна принципів побудови навчальних програм, удосконалення організаційного механізму управління навчальними закладами, розвиток інформаційно-комунікативних технологій та інші заходи. Інноваційні освітні соціальні послуги нової якості, які відповідають міжнародним стандартам, в остаточному підсумку приведуть до економічного благополуччя й соціального розвитку.

Водночас є низка проблем, які не сприяють руху системи освіти до вищих стандартів. Так, організації, що функціонують в освітньому просторі міст, знаходяться на різних стадіях розвитку, які утворилися внаслідок історичної і власної (індивідуальної) еволюції. Вони мають різні потужність, рівні розвитку, різну інноваційно-інвестиційну активність і різні масштаби діяльності. Як складові комплексної системи муніципальної освіти вони потребують «вирівнювання» інноваційних можливостей і певної організаційної модернізації. На рівні муніципальних утворень існує розгалужена мережа виховних і освітніх установ та закладів. У тому числі спеціалізовані базові школи, коледжі, технікуми, інститути, університети,

структурні підрозділи перепідготовки кадрів, короткострокові курси тощо. Але сьогодні вони існують практично відокремлено і «виживають» самотужки. Недостатній рівень кооперації навчальних закладів відзначається не тільки в муніципальних утвореннях, а й на національному й міждержавному рівнях. Недостатньо розвинутим залишається інституційне середовище освіти і в межах національної системи. Потребують суттєвого вдосконалення й організаційні засади побудови наукового освітнього простору економіки знань, який належить до стратегічних напрямів розвитку вітчизняної освіти в контексті розвитку глобального освітнього простору.

Суттєву роль у забезпеченні якості освіти відіграє і форма власності освітніх закладів. На сьогодні виховні, дошкільні й загальноосвітні заклади передані в комунальну власність і стали складовими комунального сектору економіки міст. Технікуми й училища також належать до різних форм власності, а вищі навчальні заклади, підпорядковані галузевим міністерствам. Останнє не сприяє інтенсифікації інноваційних технологій у системі освіти. Зазначене свідчить, що реформування вищої освіти в Україні і перехід на демократичні основи її управління, радикальних змін у вирішенні проблем освіти ще не забезпечується. На рівні регіонів не відбулось і політичних змін, хоч обласним управлінням освіти й були розширені функціональні права щодо координації діяльності й розвитку навчальних закладів. Поки що вони не супроводжуються позитивними змінами в стані системи на регіональному й місцевому рівнях освіти. Суттєвим недоліком освіти на цих рівнях є невідповідність освітньої професійної підготовки фахівців, які отримали освіту в даній місцевості, потребам регіонального ринку.

Водночас змінюється роль і підвищується відповідальність кожного учасника таких об'єднань. Так, університети мають розглядатись як центральні осередки регіональної (муніципальної) системи освіти, що будують свою діяльність за ланцюгом «школа-коледж (технікум) – університет – підприємство (фірма) – суспільство» шляхом створення споріднених, взаємодоповнюючих програм теоретичного і науково-практичного навчання та організаційних схем і процесів їх реалізації на договірних засадах партнерських корпоративних відносин.

В межах освітнього простору територіальних громад акцентується увага на формуванні корпоративної системи якісної освіти на рівні регіонів і муніципальних утворень. Поглиблюється і водночас розширюється спеціалізація об'єднань шкільної і професійної освіти, створюється інтеграція освітніх процесів, системно здійснюється впровадження й розповсюдження інноваційних освітніх технологій. Контроль територіальної спільноти за рівнем професійності та освіченості людей, що отримали освіту в муніципальних закладах, стане прозорим і доступним для здійснення за всіма складовими етапу набуття освіти. Оптимізація мережі освітніх закладів і організацій, що реалізують процеси освіти на всіх рівнях освітнього простору країни, підвищить відповідальність органів місцевої та регіональної влади за їх забезпечення.

Водночас імплементація функцій управління процесами створення людського капіталу у функції місцевого самоврядування потребує змін в освітній інфраструктурі соціальної сфери і побудови в ній інноваційних форм організації освіти та формування освітніх муніципальних і регіональних округів. У них реально створюються умови підвищення освітнього й культурного рівня суспільства, досягнутого в розвинутих країнах світу. Це відповідає змісту Великої Хартії університетів (1988 р.), Юнеско (1996, 1997, 1998 рр.), Асоціації Європейських

університетів (2001 р.), розгляду університетів як науково-промислових комплексів, формуванню у вищій освіті мережної бази для обміну інформацією та знаннями [5, с. 131].

Побудова мережної структури освіти створює умови переходу навчальних закладів на процесне і програмно-цільове управління, перегляду принципів побудови організації навчальних процесів, зміни організаційних схем проведення занять. Це стимулює розвиток менеджменту освіти, програмне забезпечення освітніх функцій і подальший розвиток державно-громадського контролю за формуванням місцевого, регіонального і державного ринку освітніх послуг. Сучасна мережна інноваційно-інституційна форма системи освіти в муніципальних утвореннях здатна змінити і роль соціальної сфери міст, а саме, перетворити її з обслуговуючої галузі на галузь соціально-економічної діяльності, яка в умовах ринку створює особливий вид товару – людський капітал суспільства. Водночас здійснюється і специфічна кооперація відносин соціальної сфери та її підсистем з іншими підсистемами й організаціями.

Запровадження корпоративних принципів управління, новітніх управлінських технологій розширює і якісно оновлює зміст загальних функцій місцевої влади щодо управління розвитком, розвиває процеси гармонізації й адаптації соціальних процесів до ринкового середовища.

Зазначене свідчить, що сформована в Україні система освіти повинна стати на шлях модернізації. Зміст модернізаційних заходів повинні визначати зміни, обумовлені сучасними уявленнями про розвиток освіти у європейському і світовому середовищі, і творче наслідування прогресивних форм вітчизняної освіти, а також зразки і форми організації освіти в розвинутих західних країнах.

Освітню складову людського капіталу і соціального ресурсу на рівні муніципальних утворень треба розглядати як цілісну систему виховних, оздоровчих, навчально-освітніх, професійно-навчальних, фундаментальних, науково-прикладних та інших технологій, що створюються на інноваційній основі, оптимальному ресурсному забезпеченні і спрямовуються на формування й розвиток розумової інтелектуальної діяльності людей та соціальний розвиток в умовах економічної свободи та конкурентного середовища існування суспільства.

Модернізацію системи освіти на основі корпоративного підходу доцільно починати з муніципальних регіональних систем освіти, з визначення місця й ролі кожної складової, одночасно сприймаючи їх як складові національної системи освіти. Серед основних напрямів організаційної модернізації системи освіти на рівні міста як першочергові слід виокремлювати модернізацію змісту й структури освітніх технологій та спрямовувати їх на формування компетентнісних знань і навичок; якісне оновлення функцій управління; запровадження інноваційних організаційних форм освітніх процесів; використання принципів організаційної корпоративної культури між учасниками; підвищення соціальної мотивації і соціального іміджу освічених людей; удосконалення організаційних механізмів управління освітніми закладами відповідно до корпоративної моделі організації муніципальної освіти.

Мережа освітніх закладів формується на ґрунті освітніх потреб територіальної громади. Їх урахування й забезпечення освітніми закладами породжує соціальні зв'язки із суб'єктами господарювання і соціальну взаємодію та підвищує можливості соціального розвитку на основі спільних потреб та інтересів. Регіональна інтегрована система освіти може включати освітні заклади, освітні організації і виробничі підприємства різних форм власності, об'єднання підприємств малого й середнього бізнесу, які використовують спільне природне і соціально-демографічне середовище та спрямовують свою діяльність на

формування і функціонування місцевих та регіональних ринків. Концептуалізація корпоративних засад і корпоративного управління системою освіти на регіональному й місцевому рівнях дасть їй нові можливості щодо подальшого розвитку.

Складові корпоративної інтегрованої системи муніципальної освіти (КІСМО) наведені на рис. 5.1, а концептуальні засади побудови й функціонування освітнього округу територіальної громади представлені в табл. 5.1.

Особливість наведеної моделі освітньої системи регіону і концепції її побудови й розвитку полягає в тому, що підґрунтям її створення і функціонування є ідеологія і принципи соціального корпоратизму і кластерна форма її реалізації. Вони мають суттєві переваги над існуючими моделями, а саме: організація безперервної цілісної системи освіти в межах території проживання людини здатна ефективніше задовольняти потреби в людському капіталі всіх галузей і секторів регіонального господарства; створюються надійні, прямі й зворотні зв'язки між усіма учасниками, активний інформаційний обмін, якісні комунікації створюють нові джерела підвищення якості ресурсної бази розвитку.

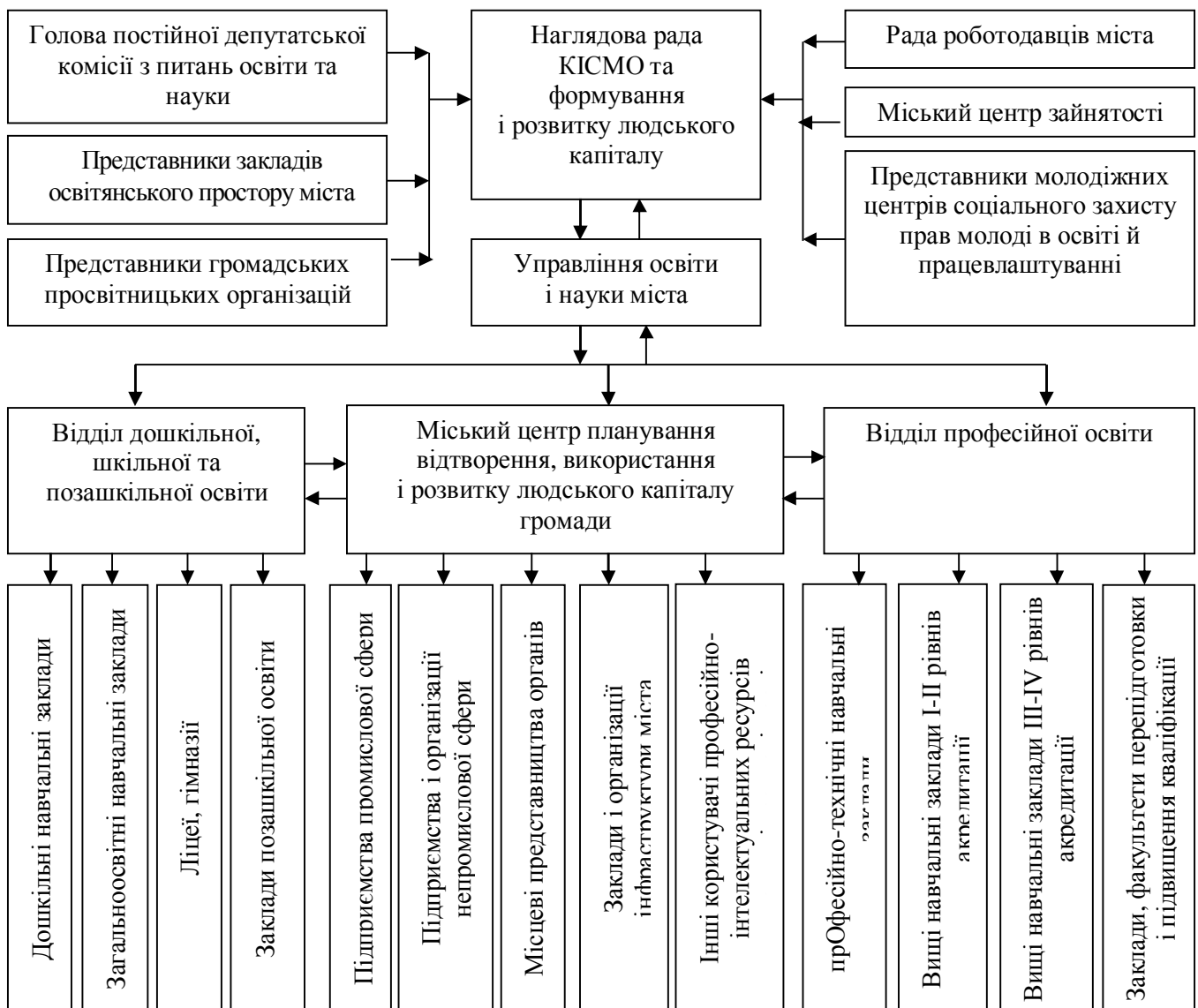

Рис. 5.1. Структурні складові корпоративної інтегрованої системи муніципальної освіти

Таблиця 5.1. – Концептуальні засади організаційної модернізації соціальної сфери як корпоративної інтегрованої системи муніципальної освіти

Основні засади	Характеристика засад
1. Мета	Створення освітнього округу в територіальному просторі для вирішення системних проблем розвитку освіти міст і регіонів, забезпечення збільшення темпів зростання обсягів людського капіталу та покращання його якості за рахунок об'єднання ресурсів, можливостей і зусиль держави, органів місцевого самоврядування, їхніх територіальних громад, суб'єктів господарювання освітнього територіального простору і бізнесу, забезпечення позитивної динаміки процесів розвитку
2. Передумови і призначення	Конкретизація, систематизація і раціоналізація економічних, організаційних, соціальних, інноваційних та інших складових освітнього простору територій, уточнення й розвиток видів і напрямів взаємодії і співпраці суб'єктів господарювання, задіяних у процесах створення освітніх і допоміжних послуг. Визначення територіальних чинників впливу на їхню якість. Концентрація наукових, фінансових, трудових, технологічних та інших видів ресурсів для реалізації інновацій у розвитку освітньої галузі, а також інфраструктури територій, яка її забезпечує
3. Суб'єкти і організаційно-правові форми організації територіального освітнього простору	Держава, територіальна спільнота й органи місцевого самоврядування, вищі та середні, дошкільні й спеціальні навчальні заклади, органи виконавчої влади з питань освіти і науки, професійні училища, ліцеї, школи, центри перепідготовки та підвищення кваліфікації, підприємства бізнесу, бізнес-інкубатори, альянси, професійні асоціації, їх співпраця і партнерство, що формуються на договірних засадах і партнерських відносинах (освітні корпорації, кластери)
4. Взаємовідносини учасників	Організаційно-правові й організаційно-управлінські відносини, що виникають як необхідні передумови здійснення трансакцій під час використання спільних ресурсів і нових відносин у межах нових організаційних форм співпраці в наскрізному інтегральному процесі підготовки. Правові відносини виникають як зобов'язання та відповідальність учасників щодо досягнення поставлених спільних цілей. Взаємовідносини учасників системи освіти базуються на положеннях укладених між ними цивільно-правових договорів, що будуть визначати взаємні права та обов'язки учасників, відповідальність сторін, систему загального контролю, порядок та наслідки припинення правовідносин
5. Принципи співпраці	Інституційна забезпеченість, правова самостійність, економічна незалежність, господарська самостійність, фінансова самостійність, соціальна відповідальність
6. Засоби чи інтереси співпраці	Інтелектуально-наукові, організаційно-управлінські, інформаційно-комунікативні, методичного і професійного обліку
7. Завдання діяльності освітнього округу	Інтеграція інтересів, потреб і зусиль територіальних громад для підвищення темпів створення знаннєвої складової як базису підвищення інституційності та продуктивності місцевого соціуму в напрямі економічного й соціального розвитку. Удосконалення існуючих та створення нових форм освітніх, обслуговуючих, виробничих, навчально-операційних систем для забезпечення якості освіти відповідно до європейських стандартів. Забезпечення умов для реалізації інтелектуального потенціалу молоді у сферах наукової, науково-технічної, культурної, духовно-виховної діяльності; координація напрямів ефективного використання навчально-лабораторної, методичної і наукової бази, комп'ютерних інформаційних технологій, соціальної та виробничої інфраструктури територій; створення й реалізація інноваційних процесів розвитку міста
8. Завдання органів управління	Гармонізація створення балансу інтересів учасників та зацікавлених осіб для забезпечення ефективної діяльності в освітній сфері територіального простору; запровадження правил ефективного менеджменту і організаційної культури відносин учасників, сприяння розвитку інноваційно-інвестиційних процесів; підвищення ефективності використання науково-викладацького та інших видів потенціалу, якісне обслуговування потреб і інтересів «споживачів» знань, можливість якіснішого задоволення потреб роботодавців (підприємств,

Продовження табл. 5.1

Основні засади	Характеристика засад
8. Завдання органів управління	організацій та органів влади) фахівцями різних кваліфікаційних і професійних груп; узагальнення вимог до формування стандартів якості освіти на кожному етапі навчання; вироблення принципів культури і «правил гри» у широкому діапазоні правових, економічних та соціальних умов суспільної взаємодії; збільшення соціального й економічного базису розвитку інфраструктури територій
9. Склад органів управління	Органи місцевого самоврядування, виконавчі органи міської ради, наглядова рада, науково-методична рада, виконавчі дирекції та інші, визначені статутом об'єднання органи чи особи
10. Склад наглядової ради	Мер міста, представники депутатської комісії міської ради з питань освіти та науки, представник управління освіти та науки міськвиконкому, представники навчальних закладів, представники ради роботодавців, центру зайнятості, підприємств і організацій, що увійшли в структуру освітнього об'єднання (див. рис. 3.5)
11. Склад науково-методичної ради	Представники наукових і методичних рад навчальних закладів, центрів підвищення кваліфікації, які відповідають за науково-методичне забезпечення навчальних процесів, практик, стажування, організацію проведення майстер-класів, формують стратегію розвитку освітніх технологій згідно з вимогами суспільства до якості знань
12. Склад і завдання виконавчої ради	Виконавчий орган управління територіальним освітнім простором, що формується з високопрофесійних фахівців з метою керівництва поточною діяльністю. Він презентує наглядовій раді стратегію розвитку освіти в місті, проект річного бюджету та іншу інформаційно-аналітичну й статистичну інформацію для контролю, аналізу та регулювання локальних й інтегрованих процесів організації та інноваційних технологій освіти, а також усіх видів її забезпечення. Після ухвалення планів виконавчий орган самостійно, у межах його повноважень, визначених чинним законодавством і внутрішніми нормативно-правовими документами, приймає рішення щодо поточної діяльності, узгодженої із Стратегією розвитку освіти в місті, програмами і проектами реформування, які увійшли в план соціально-економічного розвитку та спрямовані на досягнення місії створення єдиного територіального освітнього простору
13. Економічна мотивація і заохочення ефективного управління об'єднанням	Заробітна плата як основа якісного виконання обов'язків, перелік соціальних благ, визначений і затверджений Радою, забезпечення дотримання умов праці на робочих місцях фахівців і суб'єктів управлінської діяльності, які визначаються в умовах контрактів працівників і забезпечуються коштами з консолідованого бюджету освітнього об'єднання, соціальні вигоди і дивіденди соціального розвитку.

Формуються гарантовані умови забезпечення стратегічних потреб у відтворенні людського капіталу й обсягах підготовки фахівців відповідних кваліфікаційних рівнів і спеціалізацій, у ротації спеціальностей, ліквідації неузгодженості потреб і пропозицій на ринку робочої сили, забезпечується дійовий контроль за якістю і конкурентоспроможністю підготовки молодих фахівців.

Використання концептуальних засад організаційної модернізації соціальної сфери (див. табл. 5.1) дозволить обґрунтувати переваги формування й розвитку процесів системи освіти в межах територіальної громади (а можливо, й за ними). Модернізаційні заходи повинні включати появу більш ефективної сукупності інструментів впливу на розвиток освіти враховуючи склад освітнього ресурсного потенціалу соціальної інфраструктури громад; оцінку існуючого і можливості підвищення рівня розвитку складових освітньої сфери, ступеня раціонального використання її потенціалу; наявність системи прогнозування

та стратегічного планування; реструктуризацію органів управління освітнього простору, перегляд змісту, методів і технологій надання знань.

Побудова цілісної гармонійної мережі організації й наскрізного управління взаємопов'язаними процесами формування людського капіталу дозволить скоротити шлях, який необхідно подолати людині до щабля вищої професійної зрілості, зменшить витрати часу і коштів на її становлення як творчої соціально-активної особистості, а також створить більш сприятливі умови для підвищення її творчої віддачі в суспільній праці та участі в процесах розбудови державності й підвищення конкурентоспроможності країни.

Якісне оновлення та розширення видів організаційних форм і методів соціального управління, створення системи науково-методичної, кадрової, інформаційної кооперації наявних освітніх закладів та організацій на території громади, співпраця з роботодавцями й структурами бізнесу створять міцний фундамент стійкого, регульованого процесу розвитку людського капіталу.

Поєднання ресурсів і можливостей освіти в межах освітньої системи перетворює систему освіти на стратегічний ресурс суспільства, який надає йому його найголовнішу складову розвитку – людський капітал, формує його професійність, компетентність і творчі здібності. Зміна організаційних форм регіональної системи освіти дозволить чіткіше визначати сукупність об'єктивних параметрів її бажаного стану, керуватись ними під час розробки політики подальшого розвитку, а також виробляти чіткі орієнтири і критерії для визначення ефективності реалізації освітньої політики в містах і регіонах.

Результат спільних дій дозволить підвищити гнучкість і забезпечити адаптацію системи формування знанневої складової й інтелекту розвитку людського капіталу, визначити та вдосконалювати ключові компетенції фахівців на рівні міжнародних стандартів. Об'єднання навчальних закладів різних рівнів за етапами формування людини як особистості і визначення її ролі як головного носія знаннієвих складових суспільства відповідає завданням реформування освіти України і забезпечення якості її реалізації.

5.2. Підходи до створення регіонального освітнього кластера

Забезпечення стабільного зростання соціально-економічного потенціалу регіону за рахунок підвищення ефективності функціонування закладів освіти та підприємств у своїй сукупності вже не може бути вирішено лише за рахунок застосування стандартних прийомів та інструментів державного управління. У зв'язку з цим наукова думка і практика визначають своєю метою пошук механізмів науково-економічної інтеграції та інтерференції. Однією з ефективних форм подібної інтерференції через формування просторової організації продуктивних сил є створення та розвиток освітньо-економічних кластерів в рамках виділених регіонів або територій. На особливу увагу заслуговує проблема кластеризації освітніх закладів в межах певних економічних зон та систем. Організаційно-інституційні форми реалізації принципів кластерного підходу в цій сфері узагальнено в роботах здебільшого іноземних авторів, серед яких, зокрема, Е. Бергман, К. Кетелс, Е. Дж. Фрезер, Дж. Фейрлі, Л. Харді, а також О. Безсонова, В. Бондарева, Є. Дубровець, С. Крапчан, Т. Кутакова, М. Крупницький, В. Прокоф'єва, О. Пчелінцева, Л. Родіонова, С. Сиваєва, К. Савін, В. Сивий, Б. Скокова, О. Степанов, В. Токмакова, Р. Хайруллін, Р. Хасанов та ін. [6; 7; 15; 16; 22; 25; 26].

Аналіз літератури з кластерної тематики виявив недостатній ступінь розробок щодо відмінності кластера, до якого входять освітні установи, від інших об'єднань. В економічній літературі досліджено різні види мережевих об'єднань. Найчастіше до них відносять економіко-господарські об'єднання – індустріальні мережі, бізнес-центри, бізнес-інкубатори, технопарки, технополіси [6, с. 17]. Але майже у кожному з цих видів передбачено участь освітніх установ, здебільшого, вищих навчальних закладів. ХХІ ст. названо вченими, політиками та економістами століттям якості. Пошук нових шляхів економічного розвитку призвів до усвідомлення, що лише якість освіти може найбільшою мірою виражати цілі світового співтовариства, тому що людство стоїть на порозі переходу в нову цивілізацію – «цивілізацію якості» і «економіку знань».

Питання надання державної підтримки кластерній ініціативі в системі освіти стоїть на сьогоднішній день надзвичайно гостро. Подібно до країн ЄС кластерні стратегії освіти починають розвивати в рамках регіональної політики, політики розвитку освіти, науки і технологій, промислової політики. В саме них кластери виступають одним з основних пріоритетів європейського регіонального, освітньо-наукового та промислового розвитку. Політика розвитку освіти, науки і технології будується з метою підтримки передових галузей та галузей, що мають високий науково-технічний потенціал.

Реформування національних систем освіти та приведення їх до єдиних стандартів якості є важливим завданням урядів багатьох країн світу [6, с. 3] здебільшого в контексті приведення її до єдиних стандартів. Вона визначає результат, що може бути вираженим у рівні знань випускників як майбутніх кваліфікованих спеціалістів. Здійснення такого дослідження передбачає прив'язку категорії освіти до конкретних підприємств та організацій, що виступають потенційними надавачами робочих місць майбутнім випускникам. У цій площині підвищення якості надання освітніх послуг сприяє збільшенню попиту на робочі кадри, підвищенню конкуренції на ринку праці, що є акумулятором позитивних економічних зрушень.

Поєднання цілей щодо розвитку інтелектуального та економічного потенціалу передбачає, у першу чергу, розроблення загальної концепції, поєднання понять «інтелект», «економіка» і побудова економіки знань, що стало новою парадигмою державного управління для більшості розвинених країн світу. Сьогодні навчальні заклади в регіонах України являють собою, як правило, розрізнені структури, не об'єднані між собою серйозними коопераційними і, більше того, інтеграційними зв'язками. Середня та професійно-технічна освіта також не мають прив'язки до більшості сфер суспільної діяльності. Очевидно, що кластеризація освіти може стати суттєвим організаційним чинником підвищення її якості.

Освітній кластер представляє собою комплекс взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих освітніх установ і закладів соціально-економічних, державних і місцевих структур та інститутів, підприємств і систем, які здійснюють заходи і вирішують проблеми освіти, диференційовані в залежності від регіональних особливостей [25]. Ці заходи спрямовуються на виконання основних функцій суспільства і вирішення завдань щодо забезпечення достатнього рівня спеціальних знань, необхідних для роботи в певних секторах і галузях економіки регіонів [6, с. 3 – 4].

Вони можуть стати базовою основою сталого соціально-економічного регіонального розвитку і обумовити ряд позитивних довгострокових ефектів для економіки регіонів і країни в цілому.

Особливої актуальності набувають проблеми розробки і практичної реалізації заходів щодо вдосконалення теоретичних і методологічних основ управління освітою на базі використання кластерного підходу.

На підставі напрацювань іноземних науковців та практиків, а також з урахуванням українських реалій, можна запропонувати наступний методичний підхід до визначення умов і можливостей, а також способів підтримки розвитку кластера освіти [7; 8; 9]:

- проведення маркетингового дослідження з метою виявлення організаційно-інституційних умов формування освітнього кластера в конкретному регіоні та визначення потенційних конкурентоспроможних кластерів на основі аналізу стану розвитку освітянських установ, які можуть увійдуть до кластера;

- визначення параметрів, за якими ті чи інші організації можуть бути віднесені до ядра кластера за допомогою експертного методу; збір відповідних статистичних даних; вивчення зв'язку навчальних закладів з підприємствами і організаціями; проведення SWOT-аналізу потенційного кластера;

- побудова структури кластера;

- визначення меж потенційного кластера;

- виявлення ядра кластера;

- розроблення рекомендацій щодо забезпечення ефективного функціонування кластера, в тому числі, заходів державної підтримки.

При дослідженні наведених умов та можливостей слід виходити із засадничих передумов створення кластера, викликаних необхідністю поєднання освіти та сфери виробництва.

Як зазначають В. В. Бирський та В. М. Порохня, забезпечення конкурентоспроможності проектуемого освітянського регіонального кластеру як суб'єкту господарювання тісно пов'язане із використанням інтелектуального капіталу. Наявність інтелектуального капіталу, джерелами формування якого є людський, організаційний та споживчий капітал, визначає потенціал перетворень та потенціал розвитку економічної системи і потенціал забезпечення її конкурентоздатності. Під конкурентоспроможністю регіонального кластеру освіти маємо на увазі його здатність утримувати конкуренцію порівняно з аналогічними суб'єктами на даному ринку.

Питання утримання конкуренції порівняно з аналогічними суб'єктами ринку потребує дослідження загубленого позитивного радянського досвіду створення навчально-виробничих комбінатів (НВК). Такі комбінати, що були розповсюджені на території України в другій половині ХХ ст., були здатними утримувати стабільно високі конкурентні позиції на галузевому ринку. Висока конкурентоспроможність комбінатів пояснювалася чіткою орієнтацією навчального та виробничого процесу на результат. Зокрема, в межах НВК профілі навчання визначалися з урахуванням їхніх потреб у кадрах. Підприємства забезпечували необхідні умови для навчання, створювали в якості своїх структурних підрозділів навчальні цехи, ділянки, лабораторії; виділяли обладнання, установлювали та налагоджували його, оснащували кабінети учбово-наочними посібниками та технічними засобами навчання, установлювали учням завдання та постачали необхідні для їх виконання інструменти, матеріали, комплектуючі вироби. За навчально-виробничими комбінатами були закріплені базові підприємства, які виділяли обладнання, техніку, матеріали, комплектуючі, планували та організовували виробничу діяльність школярів, оплачували працю учнів [12].

З огляду на цей позитивний досвід створення регіональних кластерів освіти також повинно передбачати визначення їх типів. При цьому, комплексна стратегія розвитку регіонів,

в межах яких пропонується утворити регіональні кластери освіти, повинна визначити підвищення конкурентоспроможності і кластеризацію пріоритетним напрямком [11, с. 26].

При створенні освітнього кластера та розробці кластерно-орієнтованої економічної політики, подібно до країн-членів Європейського Союзу, доцільно використовувати концепцію інноваційного середовища та узгодженої конкуренції які, в свою чергу, базуються на теорії асоційованої економіки. Зміст теорії полягає у наступному: принципу вільної конкуренції та максимальної автономії підприємництва протиставляється думка, що підприємства не можуть займатися як бізнесом, так і інноваціями в ізоляції. В концепції М. Портера головним чинником розповсюдження інновацій розглядається розвиток конкуренції навіть між взаємопов'язаними фірмами, що входять в кластер. Теорії інноваційного середовища та узгодженої конкуренції розглядають в якості головного фактора розвитку сучасного виробництва знання й обмін ними як в межах окремих кластерів, так і в межах регіонів та країни в цілому. Виходячи з такого підходу, у сучасній інноваційній теорії в центрі аналізу інноваційних процесів знаходиться стратегічне поведіння й альянси підприємств, так само як взаємодія та обмін знаннями між підприємствами і навчальними закладами. При цьому інновації і зростання виробничих можливостей розглядаються як динамічний соціальний процес, що розвивається найбільш успішно в мережах, де існує інтенсивна взаємодія між цими «продуктивними агентами» [8].

Координуючим центром кластера освіти, тобто його органом управління, на нашу думку, має стати структура, на яку буде покладено функції щодо здійснення регулюючого впливу на всіх учасників кластера. Подібний центр може бути утворено в один з наступних способів.

1. Спонтанний. Центр організовується на основі всієї попередньої роботи спілок практиків, виконавців робіт, груп за інтересами та інших формальних і неформальних структур у процесі їхнього розвитку. Такий спосіб не потребує додаткових фінансових затрат, проте не передбачає документального закріплення своєї діяльності.

2. Створення окремої організації. Даний спосіб передбачає понесення значних фінансових затрат, проте він має і переваги: організація складатиметься виключно з професіональних кадрів, які займатимуться безпосереднім виконанням функцій розвитку кластера.

3. Наділення організації або установи з числа учасників кластера функціями центру компетенції. Даний спосіб передбачає розширення повноважень одного з учасників кластера, який виступає, за визначенням Р.Х. Хасанова, його лідером, тобто виступає у формі ядра. Перевагою даного способу є налагодженість роботи установи, проте недоліком є необхідність проведення реорганізації існуючої системи управління. Як відомо, реорганізація вже сформованої системи управління – складний і коштовний проект, реалізацію якого необхідно здійснювати спільно з вищими органами влади. За умов реалізації адміністративно-територіальної реформи таким центром можуть стати органи місцевого самоврядування.

4. Створення Координаційної ради кластера у вигляді колегіального органу, сформованого з керівників усіх учасників кластера, представників місцевих органів місцевої виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Сьогодні перед кластерами стоїть завдання вдосконалення технології надання знань та забезпечення їх прив'язки до практики, яке може бути вирішено лише у процесі системної взаємодії усіх зацікавлених сторін, до яких слід віднести органи місцевого самоврядування, місцеві органи виконавчої влади, громадські організації, навчальні заклади та населення. З наведених можливих способів утворення центру компетенції кластеру пропонуємо використати останній.

Система освіти складається із навчальних закладів, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління сферою освіти та самоврядування в галузі освіти. Законодавством передбачається і можливість певної взаємодії вищеперелічених закладів та установ. Отже питання поєднання таких установ у кластер лежить у існуючому законодавчо-правовому полі.

В Україні структура освіти включає такі освітні та освітньо-кваліфікаційні рівні: початкова загальна освіта; базова загальна середня освіта; повна загальна середня освіта; професійно-технічна освіта; базова вища освіта; повна вища освіта [14, ст. 30].

На наше переконання, доцільною є взаємодія зацікавлених суб'єктів, які формують структуру освіти та установ з особами, що проходять навчання на кожному освітньо-кваліфікаційному рівні. Така взаємодія сприятиме підвищенню ефективності та результативності процесу освіти, вона може бути виражена в отриманні більш повної та конкретної інформації про попит на трудові ресурси. Профорієнтація може розпочатися з рівня базової загальної освіти, маючи на меті, перш за все, професійно-технічну орієнтацію учнів з метою виділення потенційних кадрів для різних галузей економіки. Таким чином, можливо здійснювати планування робочих місць на підприємствах регіону та, з іншого боку, забезпечити встановлення зворотного зв'язку між освітою та економікою. Економічне зростання у цьому випадку буде більш тісно пов'язане із розвитком освіти.

Інституційне поле освітнього кластера формують навчальні заклади, комунальні заклади та установи, місцеві органи виконавчої влади, освітні округи, громадські організації та фізичні особи.

Функціональна діяльність освітнього кластера повинна бути спрямована на розв'язання широкого спектру завдань, зокрема, підготовку висококваліфікованих кадрів, їх працевлаштування та подальше навчання, підвищення конкурентоспроможності освіти; посилення інноваційно-інвестиційної складової місцевого розвитку; розширення можливостей щодо фінансового забезпечення отримання освіти; розширення та вдосконалення місцевої інфраструктури; розповсюдження інформації та, як наслідок, посилення ролі інтелектуального капіталу у місцевому розвитку.

На сьогодні кластерний підхід реалізований на загальнодержавному рівні шляхом створення навчально-науково-виробничих комплексів (ННВК) за рішеннями центральних органів виконавчої влади, у підпорядкуванні яких є навчальні заклади. Основними рисами такого підходу є централізація та екстериторіальний характер. Діяльність існуючих ННВК відображає загальнодержавні інтереси і є поширеною на декілька регіонів.

Окремої уваги заслуговують освітні округи, які по своїй суті є формою інтеграції навчальних закладів. Найвні освітні округи мають деякі ознаки кластера, а саме – об'єднання навчальних закладів усіх типів і форм власності в межах районів, міст. В той же час освітні округи не містять в своєму складі виробничих підприємств, тому можуть вважатися основою для створення регіонального освітнього кластера. Зазначені округи виконують завдання ефективного використання ресурсів адміністративно-територіальних одиниць, в тому числі кадрових та матеріальних, профілізації старшої школи. Проте залишаються поза увагою завдання сприяння орієнтації на потреби місцевого ринку праці, зумовленого спеціалізацією місцевого сектору економіки. Так в Дніпропетровській області існує більше п'ятидесяти освітніх округів, і лише чотири з них мають в своєму складі професійно-технічні навчальні заклади, решта округів об'єднують навчальні заклади середньої освіти. Аргументами, що дозволяють вважати освітні округи основою для створення регіонального освітнього

кластера є їх досвід, форми і методи взаємодії між навчальними закладами різних типів, рівнів і форм власності. Наявність виділених опорних навчальних закладів в округах дозволяє вважати останні основою для профільних регіональних освітніх кластерів.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновки про те, що навчально-науково-виробничі комплекси (ННВК) і регіональні освітні кластери мають різні інтереси – відповідно державні та регіональні. Зазначені утворення можуть співпрацювати в рамках угод та спільних проектів. Вищі навчальні заклади, які входять до складу ННВК, можуть бути учасниками регіонального освітнього кластера.

Освітні кластери доцільно створювати на рівні регіону, оскільки саме на цьому адміністративно-територіальному рівні може в повній мірі виявитися ефект масштабу (оскільки в регіоні наявні навчальні заклади всіх типів і рівнів) та мобілізувати ресурси в інтересах територіальних громад (наприклад, у доступі молоді з віддалених сіл до вищих навчальних закладів). Освітній кластер може бути не єдиним в регіоні. Освітні кластери в регіоні можуть бути організованими за галузевим принципом (в залежності від провідних галузей регіону – кластери аграрної освіти, будівельної освіти, металургійної освіти, машинобудівної освіти тощо) або за профільністю навчання (кластери гуманітарного, природничого, фізико-математичного, економічного та іншого спрямування). Створення регіонального кластера освіти повинно бути узгоджено із створенням виробничих кластерів, які в свою чергу можуть уключити вищі навчальні заклади за виробничим принципом. Орієнтація регіональних освітніх кластерів на пріоритети розвитку окремих галузей має зберегти усі напрями профільної підготовки, весь спектр освітніх послуг для задоволення різнобічних потреб громадян.

Відмінною рисою створюваного регіонального кластера освіти є не тільки об'єднання навчальних закладів всіх типів, рівнів і форм власності, встановлення зв'язків із підприємствами – замовниками кадрів, а й налагодження управлінської взаємодії між регіональними органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування, підвищення інституціоналізації місцевого самоврядування як суб'єкта управління освітою, що дозволяє через систему освіти реалізувати інтереси місцевих громад.

Координаційна рада регіонального освітнього кластера складається із представників обласної ради (заступника голови обласної ради, представників Постійної комісії з питань науки, освіти, сім'ї та молоді), представників Департаменту освіти і науки Дніпропетровської обласної державної адміністрації. Координаційну раду регіонального кластера очолює заступник або голова Постійної комісії обласної ради з питань науки, освіти, сім'ї та молоді. Враховуючи попередній досвід створення кластерів відповідно до пріоритетних напрямків розвитку області, визначених у Комплексній стратегії розвитку Дніпропетровської області на період до 2015 р., регіональний освітній кластер в своїй структурі містить, зокрема, сегмент підготовки професійних кадрів для сфери будівництва та сільського господарства.

Координаційна рада регіонального кластера є особливою структурною одиницею утвореного кластера, на яку буде покладено функції контролю напрямів діяльності організацій-учасників, акумуляції відповідних знань та пошуку способів отримання від них максимальної користі.

Координаційна рада регіонального кластера:

– визначає перелік освітніх послуг, що надаватимуться членами Кластера та подає пропозиції до відділу освіти облдержадміністрації;

– координує навчальний процес та наукову роботу в Кластері, забезпечуючи ефективне використання наявної бази учасників Кластера;

– вносить пропозиції Кабінету Міністрів України щодо пріоритетів фінансового, матеріально-технічного забезпечення Кластера.

Кластер виконує наступні функції: управлінську; інноваційну; навчально-виховну (у тому числі забезпечення допрофільної підготовки, профільності, неперервності, дистанційності навчального процесу); наукову; методичну; представницьку; інформаційну.

Виділення освітнього кластера з існуючих на території регіону установ, підприємств та організацій передбачає побудову його системи (рис. 5.2).

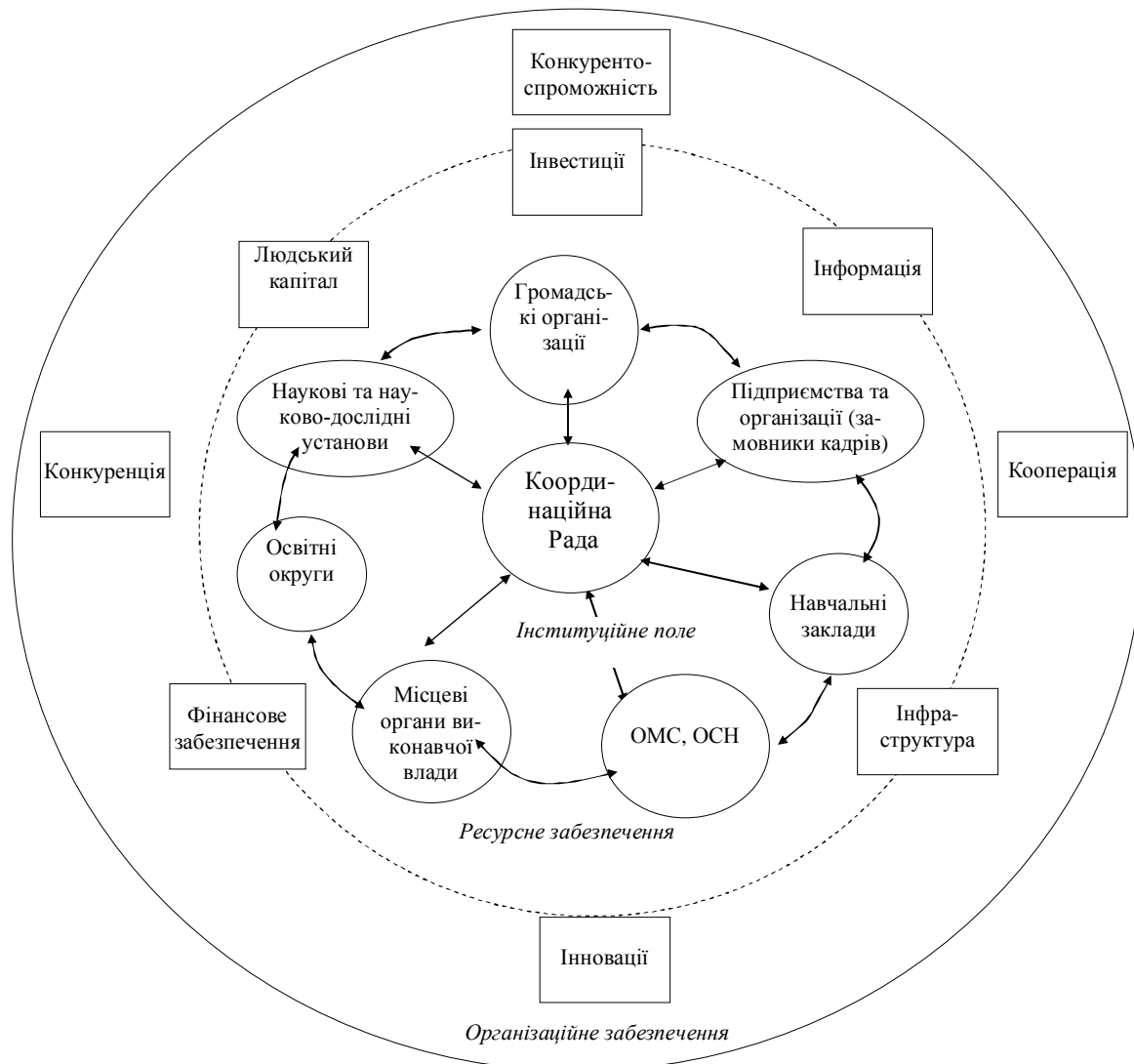

Рис. 5.2. Інституційне поле, ресурсне та організаційне забезпечення регіонального освітнього кластера¹⁹

Умовні позначення:

ОМС, ОСН – органи місцевого самоврядування, органи самоорганізації населення

¹⁹ Складено на основі [6; 13; 22; 23; 24]

Виходячи з того факту, що між підприємствами, установами та організаціями потенційного освітнього кластера вже існують певні горизонтальні зв'язки, місцеві та регіональні органи виконавчої влади повинні відмовитися від методів прямого втручання в процеси розвитку кластера. Замість цього слід приділити увагу дослідженню законодавчих засад діяльності кластерного утворення.

Про це свідчать також характеристики організацій, що діють в межах інституційного поля кластера. Згідно з рис. діяльність представлених організацій має забезпечувати:

- налагодження внутрішніх коопераційних зв'язків;
- утримання конкурентних позицій на регіональному та національному ринках освіти;
- підвищення показників конкурентоспроможності освітянських закладів;
- забезпечення реалізації інноваційних проектів розвитку освіти;
- пошук шляхів фінансового забезпечення основної освітянської діяльності;
- пошук інвестиційних ресурсів для розвитку;
- розвиток інфраструктури;
- розвиток інформаційних систем;
- посилення ролі інтелектуальних ресурсів та людського капіталу в процесах прийняття рішень.

Важливим завданням є організація розподіленого обслуговування, яке передбачає оптимізацію використання ресурсів всіма учасниками кластера [16]. Це завдання можна назвати більш складним, ніж наведені вище, адже працівники розвиватимуть і підтримуватимуть численні ініціативи з управління знаннями. Такими ініціативами можуть бути, зокрема, наступні:

- ініціювання маркетингових досліджень щодо встановлення перспективного попиту на конкретні спеціальності випускників професійно-технічних училищ та вищих навчальних закладів на регіональному ринку праці;
- ініціювання, розроблення та реалізація програм професійної орієнтації школярів;
- проведення семінарів по продуктах, що випускаються підприємствами-членами кластера;
- освітній і технологічний бенчмаркінг;
- управління інформацією.

Виконання таких завдань передбачає певні фінансові витрати. Беручи до уваги той факт, що додаткове бюджетне фінансування кластера є практично неможливим в умовах сучасної економічної кризи, пропонуємо приділити увагу інвестиційній складовій фінансування. Зокрема, джерелами інвестицій можуть стати: попередня оплата освіти громадянами; фінансування державного замовлення та замовлень підприємств. Крім того, кластер освіти, окрім навчальних закладів, формують органи місцевого самоврядування, місцеві органи виконавчої влади, громадські організації, місцеві підприємства та місцеве населення в особі батьківських рад. Така співпраця має бути пов'язаною також із розподілом повноважень щодо фінансування освіти. Кожен з перелічених учасників є зацікавленою стороною стосовно результатів освіти. Отже, участь у фінансовому забезпеченні має бути еквівалентною очікуваним результатам.

На сьогоднішній день органи місцевого самоврядування не мають достатнього ресурсу для надання реальної фінансової допомоги навчальним закладам. Виходячи із таких реалій, на них доцільно покладати здебільшого організаційні функції управління сферою освіти.

Місцеві підприємства з точки зору прямої зацікавленості у результатах навчання школярів та студентської молоді є зацікавленими сторонами. Адже у школах, професійно-технічних училищах, технікумах та вищих навчальних закладах здійснюється підготовка

майбутніх професійних кадрів. Для забезпечення зворотного зв'язку між підприємствами та освітніми закладами, що задіяні у кластері або проводять свою діяльність на спільній території, слід передбачити можливість фінансової підтримки останніх.

Доцільно розглядати і можливості укладення договорів між великими підприємствами, що відчувають потребу у фахівцях, робочих кадрах, та окремими навчальними закладами. Такими закладами можуть стати середні загальноосвітні школи, вищі навчальні заклади та, перш за все, професійно-технічні училища.

В останнє десятиріччя, найбільш популярними серед молоді сьогодні є спеціальності економічного та юридичного профілю [18]. При цьому на ринку праці відчувається гострий брак робітничих спеціальностей. Невідповідність між пропозицією й попитом на робочу силу на сьогодні – одна з центральних соціальних, а також економічних проблем. Адже розбалансованість ринку праці посилює економічну нестабільність у регіонах та в країні в цілому. Ситуація потребує негайного втручання держави, а також зусиль з боку органів місцевого самоврядування та громадськості. Як наслідок, вакансії таких спеціальностей як електрик, монтажник, зварювальник, фрезерувальник та шахтар залишаються незайнятими на промислових підприємствах регіонів [10]. Пошук кваліфікованих працівників для виконання точних робіт, необхідних для безперервного процесу виробництва, зводиться до скорочення робочих місць або практики їх заміщення автоматичним обладнанням. Хоча більш ефективним видається забезпечення зайнятості на подібних підприємствах на конкурсній основі.

Розуміючи, що підвищення престижності та затребуваності робочих спеціальностей серед учнівської молоді – завдання національного масштабу, доцільно розпочати виконання цього надскладного завдання з низового рівня. Доцільно підходити до вирішення проблеми заповнення робочих місць на промислових підприємствах з позиції забезпечення фінансової зацікавленості сторін. Участь подібних підприємств у наданні фінансової допомоги освітнім закладам стане першим кроком на шляху до конструктивної співпраці та кооперації установ освіти та виробничого комплексу. При цьому слід брати до уваги той факт, що сьогодні більшість підприємств промислово-виробничого комплексу перебувають у стадії занепаду, гостро відчуваючи брак фінансових ресурсів, необхідних для провадження своєї основної діяльності. За таких умов виділення коштів на підготовку майбутніх фахівців видається складною проблемою. Виходом з неї вбачається у наданні альтернативної підтримки. Акцент пропонується зробити на виявленні й розвиткові майбутніх співробітників, що мають відповідний потенціал [14]. Особливу увагу слід приділити питанням професійного навчання та професійної орієнтації школярів. Крім того, започаткувати практику визначення дефіцитних професій у перспективі. Таке завдання доцільно покласти як на підприємства, так і на органи місцевого самоврядування. Поєднання цих категорій у кластер сприятиме конструктивній роботі із визначення майбутньої потреби у кадрах та дозволить спланувати потоки випускників затребуваних спеціальностей. Фінансова підтримка освіти за таким сценарієм може здійснюватися у вигляді виділення підприємствами відповідної кількості робочих місць для випускників та офіційних замовлень на підготовку професійних кадрів.

При створенні в регіоні кластера освіти окремої уваги заслуговує питання приналежності його до відповідного освітнього округу. Як видно з табл. 5.2, поняття «освітній округ» та «кластер освіти» дещо різняться за метою створення, характером діяльності і очікуваними результатами.

Таблиця 5.2. – Порівняльна характеристика понять освітнього округу та освітнього кластера²⁰

	Освітній округ	Кластер освіти
Визначення	<p>1. Організаційна, змістовна, керована система, об'єднана на рівні адміністративно-територіальної одиниці за ознакою єдності цілей (створення умов для задоволення освітніх потреб населення) і діючих факторів, які здатні через взаємодію зі своїм оточенням змінюватися, розвиватися, самоорганізовуватися.</p> <p>2. Добровільне об'єднання у межах адміністративно-територіальної одиниці навчальних закладів системи дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної та вищої освіти, що спрямовують свою діяльність на створення умов для здобуття громадянами загальної середньої освіти, впровадження допрофільної підготовки і профільного навчання, поглиблене вивчення окремих предметів, забезпечення всебічного розвитку особистості, а також закладів культури, фізичної культури і спорту, підприємств і громадських організацій.</p>	<p>1. Сукупність взаємопов'язаних установ професійної освіти, об'єднаних за галузевою ознакою та партнерськими відносинами з підприємствами галузі.</p> <p>2. Середовище, в якому кожен освітній заклад або педагог можуть взаємодіяти з іншим освітнім закладом або педагогом з питань спільної роботи: обмінюватися ідеями, консолідувати ресурси, створювати інноваційний інтелектуальний продукт.</p> <p>3. Механізм координації всіх діючих осіб – Міністерства освіти, міжнародних установ та неурядових організацій, – що співпрацюють з приводу забезпечення доступу до освіти дітей та молоді.</p> <p>4. Відкрита освітня система, в якій в результаті наскрізної вертикальної інтеграції ступенів безперервної освіти і горизонтальної координації структур забезпечується високий рівень організаційного об'єднання діяльності суб'єктів педагогічного процесу.</p>
Мета створення	<p>Організація в межах адміністративно-територіальної одиниці ефективної системи освіти;</p> <p>забезпечення рівного доступу дітей відповідного віку до якісної дошкільної, загальної середньої, позашкільної та професійно-технічної освіти до професійного навчання незалежно від місця їх проживання;</p> <p>ефективне використання творчого потенціалу педагогічних працівників навчальних закладів;</p> <p>раціональне використання навчально-методичної, матеріально-технічної бази суб'єктів округу освіти, її зміцнення та модернізація.</p>	<p>Організація безперервної і багаторівневої професійної освіти; вдосконалення матеріально-технічної бази коледжів;</p> <p>структурування змісту педагогічної освіти з урахуванням інтересів суб'єктів освітнього кластера; стимулювання професійного зростання викладацького складу освітніх установ; гарантування випускникам освітніх закладів працевлаштування, формування професійної компетентності.</p> <p>Підвищення ефективності управління сферою освіти й забезпечення робочою силою пріоритетні в регіоні сфери господарювання.</p>
Основні завдання	<p>Створення єдиного освітнього простору в межах адміністративно-територіальної одиниці та належних умов для забезпечення навчально-виховного процесу, реалізація допрофільної підготовки і профільного навчання, розвиток творчих здібностей, нахилів, обдарувань дітей, впровадження сучасних освітніх технологій.</p>	<p>Створення єдиного освітнього простору.</p> <p>Створення інформаційної мережі та об'єднання ресурсів, системне використання сучасних освітніх технологій, виявлення, підтримка та навчання обдарованих дітей, профільне навчання і передпрофесійна підготовка, розвиток професійних компетенцій педагогів.</p>
Рівні	Регіональний; територіальний.	Міжнародний, національний, міжрегіональний, регіональний.
Суб'єкти	дошкільні навчальні заклади; загальноосвітні навчальні заклади; позашкільні навчальні заклади; міжшкільні навчально-виробничі комбінати; вищі навчальні заклади; заклади культури; професійно-технічні навчальні заклади; заклади фізичної культури і спорту; підприємства; громадські організації.	Держава; органи місцевого самоврядування; громадські організації; заклади освіти; підприємства та організації.

²⁰ Складено на основі [9; 13; 14; 20; 22; 23; 24; 25; 26]

Встановлено, що українське законодавство, яке регулює питання функціонування подібного роду утворень, обмежується Постановою КМУ «Про освітній округ» [20]. Даний нормативний акт не містить уточнення територіального рівня освітнього округу. Визначення кластера освіти на законодавчому рівні взагалі відсутнє. Спираючись на результати досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених, слід зробити висновок, що освітній кластер може бути поняттям значно ширшим за освітній округ, або знаходитись в його межах.

До кола суб'єктів освітнього округу, на відміну від кластера освіти, не можуть включатись державні органи, органи місцевого самоврядування та громадські організації. Так освітній округ, що функціонує в межах кластера освіти, може бути характеризований як субкластер або структурний рівень вищого кластера освіти, який включає більш широке коло учасників, які в умовах децентралізації управління можуть або об'єднуватись в освітні округи, тим самим ускладнюючи кластерну структуру, або об'єднуватись в інтегровану структуру округів.

Інституціоналізація місцевого самоврядування як суб'єкта управління освітою в умовах формування освітянських округів кластерів освіти вбачається в утворенні якісно нових коопераційних зв'язків між його учасниками, що веде до підвищення результативності їх діяльності і формування регіонального освітнього і професійного фундаменту створення людського капіталу.

5.3. Побудова системи конкурентоспроможних пасажирських перевезень в межах регіональних агломерацій на засадах кластерного підходу

Сучасна тенденція розвитку міського громадського транспорту характеризується посиленням зв'язків великих міст з приміською зоною, що спонукає до поглиблення питань конкурентоспроможності утворення системи перевезень пасажирів, які об'єднують великі промислові центри з прилеглими до них населеними пунктами [27, с. 461]. Використання теорії системного підходу дозволяє беззаперечно визначити, що транспортна система є елементом (підсистемою) міської агломерації, а остання є підсистемою (елементом) системи вищого рівня організації – районної та обласної системи розселення. У свою чергу елементи врядування в сфері забезпечення пасажирськими автотранспортними перевезеннями в межах міської агломерації також складають певну систему, до якої входять суб'єкти управління (територіальні органи державного управління, представницькі та виконавчі органи, посадові особи місцевого самоврядування, комунальні підприємства, перевізники), а також фактично єдиний та одночасно головний суб'єкт управління (територіальна громада). Очевидно, що задля свого ефективного розвитку зазначені елементи повинні ефективно взаємодіяти між собою через управлінську діяльність, яку можна визначити як відносини, що складаються між суб'єктами діяльності у напрямку організації функціонування усіх складових елементів системи, які розглядаються як об'єкти управління. Управлінський вплив цілеспрямовує, регулює, координує сумісну поточну діяльність і розробляє стратегію подальшого розвитку і шляхи її досягнення. Виникає потреба в активному вивченні попиту і пропозиції на транспортні послуги, параметрів функціонування транспортної системи на всіх стадіях надання цих послуг та їх впливу на загальний термін пересування жителів з використанням громадського транспорту який також постійно змінюється. Транспортне обслуговування населення відіграє важливу роль у забезпеченні стійкості великої кількості соціально-економічних, культурних та інших зв'язків у системі

міської агломерації створює умови для сталості розвитку і підвищення конкурентних позицій усіх сфер суспільної діяльності і життєзабезпечення. Пасажирський транспорт, задовольняючи потребу населення у переміщеннях, створює умови для нормального функціонування економіки регіону, слугує збільшенню вільного часу у громадян, створює можливості для користування населення послугами об'єктів соціальної інфраструктури, що розташовані на відповідній території. На етапі підготовки та прийняття рішень в облаштуванні системи перевезень необхідний постійний аналітичний супровід процесів їх забезпечення, який базується на всебічному аналізі факторів, що впливають на регіональну систему автобусних пасажирських перевезень. Кожна територіальна громада має свої стратегічні плани розвитку, в процесі реалізації яких змінюються потреби населення у транспортних послугах. Це потребує від органів місцевого самоврядування їх своєчасного узгодження з метою оперативного реагування на відповідні зміни у життєдіяльності громад і спонукає до створення ефективної взаємодії між суб'єктами управління в межах системи автомобільних перевезень на підставі та у спосіб, передбачений чинним законодавством. При цьому повинні вибирати оптимальні управлінські рішення, враховуючи принципи варіативності, пріоритетності, узгодженості інтересів, а також внутрішні та зовнішні чинники, що впливають на зміни в середовищі функціонування системи.

При концептуалізації поглядів на створення корпоративно-кластерної системи пасажирських автобусних перевезень в межах міської агломерації слід звернути увагу на суттєве протиріччя, що виникло в процесі практичної діяльності в сфері пасажирських автотранспортних перевезень в ринкових умовах господарювання. Об'єктивні характеристики послуги перевезення пасажирів відносять її з одного боку до конкурентних та виключних благ, що стимулювало приватизацію громадського транспорту. З іншого боку, існуючий ефект масштабу виробництва послуг і недосконалість регуляторної політики міської влади у створенні легітимного конкурентного середовища ринку транспортних послуг, стимулювало олігополізацію і тінізацію цього ринку пасажирських перевезень. А метою перевезень городян стало поступово не мінімізація витрат часу при їх пересуванні, якість і безпека перевезень, а максимізація власних прибутків перевізників. З погляду громади в цілому на безпеку руху, мінімізацію витрат часу і економічно обґрунтовані ціни всі ці фактори являються критеріями ефективності організації системи пасажирських перевезень. І як свідчить існуючий стан автомобільних перевезень за цими критеріями ситуація в цій галузі стосовно задоволення потреб жителів стала надзвичайно складною. Мінімізація витрат часу є суспільним благом з позитивним зовнішнім ефектом-вирівнюванням потенціалу часової доступності територій міста всупереч орієнтації виробників лише на прибутковість маршрутів. До того ж підтримка інформаційної асиметрії з боку перевізників сприяє порушенню прав споживачів у сфері безпеки: упродовж останніх десяти років смертність в результаті ДТП на громадському транспорті зросла у десять разів.

Питання поліпшення організації і функціонування транспортних перевезень громадян та ефективне управління цими процесами тісно пов'язані з завданнями стратегічного розвитку як окремих громад, так і всієї міської агломерації і країни в цілому, що потребує розгляду збалансованої ефективної міжсуб'єктної взаємодії і відкритості, цілеспрямованості та безперервності управління як чиннику розвитку, що дозволить підвищити суспільно-корисний результат для населення міської агломерації за рахунок об'єднання зусиль усіх учасників і синергії результатів взаємодії.

Однією з умов ефективності чинників впливу у цій сфері є висока корпоративна культура персоналу органів місцевого самоврядування, що будується на основі:

- взаємної поваги й довіри соціальних партнерів;
- рівноправності сторін соціального партнерства;
- всеохоплюючого характеру соціального партнерства;
- пріоритетності методів і процедур у проведенні переговорів і консультацій;
- неможливості погіршення умов, досягнутих на попередньому рівні соціальних договорів (угод);
- обов'язковості виконання досягнутих домовленостей;
- відповідальності соціальних партнерів за виконання прийнятих ними рішень і досягнутих домовленостей.

Необхідність розв'язання складних управлінських завдань примушує широко використовувати системні ідеї та трансформувати їх на рівень організаційних, інформаційних та технологічних схем управління. Потреби системи управління для ефективного здійснення управлінських функцій виступають найважливішою рушійною силою розвитку системного підходу в публічному управлінні. Коли підприємства – перевізники пасажирів включаються у систему партнерських відносин як її елементи, вони одразу переходять під вплив синергетичної взаємодії, тобто у нерівноважний стан і починають діяти узгоджено (когерентно). Між ними виникають якісно інші зв'язки, взаємодія та взаємодопомога у захисті та реалізації інтересів усіх партнерів, своєчасне і якісне виконання взаємних обов'язків, взаємне розуміння інтересів, здібностей і можливостей, які сприяють формуванню й розвитку самоорганізації всієї системи та її підсистем, що є результатом сумісної праці ділового соціального партнерства від діяльності яких створюються якісно нові результати.

Важливу роль у побудові конкурентоспроможної системи пасажирських перевезень у межах міської агломерації на першому етапі створення міської транспортної системи агломерації відіграє запроваджувана інвестиційна політика. Спочатку вона визначатиметься насамперед власними ресурсами підприємств-перевізників, що працюють на цьому ринку і приватних підприємців. Ці ресурси, у свою чергу, залежать від економічних результатів процесів за визначеними маршрутами і встановленого рівня тарифів і цін. Тому інвестиційна політика щодо рухомого складу, працюючого на різних маршрутах істотно відрізняється. Інвестиціями, які необхідні для забезпечення нормального функціонування автобусів звичайного режиму зазвичай, розглядаються власні кошти підприємств, отримані за рахунок використання частини прибутку від експлуатації автобусів малого класу в режимі маршрутного таксі. Мобілізації цих коштів на зазначені цілі сприяють умови раціонального формування маршрутних пакетів і розподілу їх між перевізниками. Компенсація збитків від перевезень пільгових категорій пасажирів і використання регульованих тарифів, а також інвестиції у відновлення парку автобусів звичайного режиму руху мають в основному те ж саме джерело, тому їх доцільно об'єднувати в єдину програму інвестиційного забезпечення. Водночас, причини неприпустимості втручання у господарську діяльність підприємств, питання компенсації збитків від роботи автобусів звичайного режиму руху та інвестицій по їх відновленню мають бути однією з умов проведення конкурсу між замовником та підприємствами-перевізниками на обслуговування відповідного маршруту. Надзвичайно важливо забезпечити при цьому єдиний методичний підхід до визначення частки участі кожного перевізника в програмах компенсації збитків і придбання автобусів для роботи в звичайному режимі руху на основі об'єктивної оцінки прибутковості закріплених за перевізниками пакетів маршрутів. Це дозволить визначати пріоритетні напрями і строки

відновлення парку автобусів середнього класу, що використовуються у режимі маршрутного таксі і здійснювати їх оновлення переважно за рахунок коштів підприємств. Цілком реальним є також залучення інвестиційних коштів приватних підприємців.

Договори на співпрацю, що укладаються між замовником і перевізником передбачають:

- безумовне виконання установлених вимог безпеки та якості перевезень;
- технічне і технологічне забезпечення керування рухом транспорту на маршрутах;
- забезпечення транспорту і маршрутів відповідними інформаційними показниками;
- зміст, порядок і процедуру визначення санкцій до порушення умов договору;
- порядок дій органів управління і перевізника при виникненні надзвичайних ситуацій та інші узгоджені правила і норми якісної і взаємовигідної співпраці.

При цьому формулюються відповідальність і санкції за невиконання умов договірних відносин. В рамках умов договору, що укладається між замовником і відповідним перевізником закладаються і умови контролю замовника за забезпеченням виконання вимог безпеки руху, техніки безпеки й охорони праці. Необхідно забезпечити обов'язкову наявність у договорі розділу, що визначає права й обов'язки замовника і перевізника з цих питань. Наприклад, замовник зобов'язаний вживати заходи щодо утримання маршрутної мережі у відповідному стані, доводити інформацію про несприятливі зміни дорожньо-кліматичних умов, про обмеження на рух, про виникнення ситуацій, що перешкоджають безпечному руху, про виникнення надзвичайних ситуацій. До функцій замовника відносяться також узгодження проведення всіх видів ремонтно-будівельних робіт на маршрутній мережі, узагальнення й аналіз інформації з ДТП, сприяння розробці системи заходів щодо технічного і медичного забезпечення безпеки дорожнього руху, а також профілактики травматизму.

Замовник зобов'язаний на підставі підписаних договорів у порядку, передбаченому чинним законодавством України, здійснювати контроль виконання перевізником наступних заходів:

- забезпечення належної професійної кваліфікації управляючого складу підприємств-перевізників і підготовки водіїв, допущених до перевезення пасажирів;
- відстій і збереження автобусів у неробочий час на території підприємств (під охороною);
- забезпечення цілодобового зв'язку замовника і перевізника;
- забезпечення належного технічного стану транспортних засобів, планування й обліку виконання технічного обслуговування і ремонтів рухомого складу, дотримання положень про робочий час і час відпочинку водіїв;
- готовність підприємства до дій у випадку оголошення надзвичайних ситуацій;
- аналізувати причини виникнення ДТП (при їх наявності), місця їхньої концентрації, а також заходи щодо їхнього запобігання.

Таким чином, ключовим напрямком поліпшення організації транспортного обслуговування населення безпосередньо стає забезпечення цілісності транспортно-технологічної системи громадського транспорту, створення інноваційної системи транспортного обслуговування і модернізації структури системи управління із запровадження організаційної культури корпоративних відносин, в якій формуються якісно нові ефективні міжсуб'єктні прями та зворотні зв'язки і відносини.

Створення *системи пасажирських автобусних перевезень в межах міської агломерації* (далі – системи пасажирських перевезень чи СПАПМА) передбачає подальший розвиток існуючих і створення нових видів відносин на ґрунті спільних інтересів влади,

громадян і бізнесу, та об'єднання їх зусиль у напрямку організації якісних пасажирських перевезень громадським транспортом в спільному територіальному, інформаційному, управлінському і операційно-виробничому просторі функціонування.

Корпоративні взаємосуб'єктні відносини формуються на ґрунті спільних інтересів учасників пасажирських перевезень, спільних шляхів їх забезпечення, спільності територіального і інформаційного простору і реалізуються за допомогою координування і регулювання очікуваних результатів спільної діяльності [28, с. 26].

Економічні відносини спрямовуються на формування збалансованості економічних інтересів підприємств-перевізників, пасажирів, міст і територій, на створення раціонального співвідношення економічних витрат і вигод, економічної самодостатності підприємств, що надають послуги з перевезення пасажирів громадським транспортом для власного інноваційно-інвестиційного розвитку, розвитку окремих об'єктів і ланок транспортних мереж і магістралей, визначення економічно обґрунтованих цін на послуги громадського транспорту, на забезпечення конкурентоспроможності системи.

Соціальні відносини формуються задля задоволення потреб споживачів в транспортних послугах. Ці відносини передбачають створення певних свобод і прав громадян та обов'язків держави, спрямованих на якість життя, зумовлюють розвиток кожної людини, схиляють до співпраці, виявлення суспільної ініціативи до соціального партнерства у формуванні і подоланні шляхів соціально-економічного розвитку міст.

У складі *правових відносин* розглядаються права і відповідальність підприємств-перевізників і органів місцевої, територіальної і державної влади, що регулюються державними стандартами якості надаваних послуг, проведенням їх ліцензування і сертифікації, створення системи прав і «дозволів», укладення госпрозрахункових договорів і договорів на співпрацю та інші нормативно-законодавчі документи.

Екологічні відносини формуються в процесах реалізації заходів по створенню умов безпеки транспорту і транспортних мереж і запобіганню забруднення атмосферного навколишнього середовища автомобільним транспортом. Ці відносини реалізуються у відповідних заходах шляхом безпосередньої участі жителів, влади і підприємств-перевізників у їх реалізації і відомчому й суспільному контролю за станом навколишнього середовища.

В середовищі формування зазначених відносин вирішується широке коло нагальних проблем організації системи пасажирських перевезень, питань її ефективного функціонування й розвитку. У їх складі: проблеми формування і розподілу маршрутів між перевізником, визначення чинників і умов формування поточних і капітальних витрат і забезпечення належного рівня рентабельності маршрутів, розрахунки економічно прийнятних цін на послуги, забезпечення сприятливого інвестиційного клімату за рахунок розробки і здійснення ефективної інвестиційно-інноваційної політики, розробка і обґрунтування стратегії бюджетної політики, створення і розвиток системи автоматичного регулювання пасажирських перевезень, підтримка високої якості і конкурентної спроможності транспортних послуг, підвищення екологічності транспорту і екологічної безпеки навколишнього середовища та інші.

Розуміння корпоративності способу господарювання в системі пасажирських міських перевезень має особливе значення для формування ефективної системи потоків пасажирського автомобільного транспорту в межах міської агломерації. Досягнення суспільно-корисного та взаємовигідного для усіх зацікавлених суб'єктів результату залежить і від якості позаправових методів та технології управлінської діяльності, які переважно зосереджуються на людських

взаємовідносинах, людської взаємодії та конструктивній співпраці. Мова насамперед йде про використання таких інструментів і складових суспільного управління як проведення координаційних нарад з вирішення проблемних питань пасажирських перевезень, взаємний обмін необхідною інформацією між усіма суб'єктами управління з метою прийняття узгоджених рішень, що сприймаються усіма учасниками транспортних перетворень в межах міської агломерації, особисті контакти представників органів публічної влади з перевізниками та споживачами транспортних послуг. Застосування цих технологій поглиблення і поширення змісту корпоративних відносин і ділового партнерства шляхом конструктивного міжсуб'єктного спілкування на принципах корпоративної культури, спрямовується на суспільно-корисний результат та створює умови використання інноваційних механізмів корпоративного управління [29; 30], що будуються на основі постійного діалогу та партнерства з громадою через відповідні органи публічного управління та створення при них консультативно-дорадчих структур із широким залученням організацій громадського сектору.

Склад суб'єктів і органів управління в існуючій системі пасажирських перевезень довів існування в ній значної кількості традиційних ієрархічно бюрократичних форм управління, що створюють в ринкових умовах господарювання суттєві перешкоди як для їх власного сталого розвитку, так і для операційно-виробничих ланок створення і надання транспортних послуг населенню. Існуючі організаційні форми управління підприємствами, що надають послуги з перевезення пасажирів громадським транспортом, побудовані переважно по типу лінійно-функціональних структур. В умовах ринкових відносин використання вертикальної ієрархії шляхом управління зверху-вниз і логіки наказів і підкоренні працюючих колективів щільному набору правил і інструкцій не дає очікуваного результату. Офіційні службові комунікації розповсюджуються по жорстко вертикальним службовим каналам, при цьому учасники системи пасажирських автобусних перевезень не повністю дотримуються таких ринкових чинників розвитку як своєчасність, якість культури обслуговування, розширення видів послуг, дотримання партнерських відносин, довгострокових і ефективних зв'язків і продуктивної горизонтальної кооперації. Зазначене не дозволяє інтегрувати усі ресурси міських транспортних систем для якісного забезпечення пасажирських автобусних перевезень. Лінійно-функціональний тип побудови органів управління що донедавна був взірцем організаційних моделей управління підприємствами і організаціями потребує критичного аналізу, але його використання в ринкових умовах господарювання остається доцільним тільки в організаціях, діяльність яких потребує високого ступеня регулювання їх господарської активності (питання охорони життя, економічної безпеки тощо).

Виходячи із зазначеного, розвиток системи пасажирських автобусних перевезень в межах міської агломерації, її складові елементи, організаційні форми діяльності і механізми управління доцільно спрямовувати на горизонтальну кооперацію і кластерну організацію процесів задоволення потреб і інтересів пасажирів у транспортному обслуговуванні.

Створення системи пасажирських перевезень як об'єкта економічної діяльності в міській агломерації, яка об'єднує низку взаємопов'язаних транспортних підприємств та інших перевізників, обумовлює необхідність створення нових, прогресивних форм організації співпраці і нового типу управління. Від досконалості і прогресивності форм організації суспільної діяльності багато в чому залежить і ефективність реалізації інноваційних проектів в будь-якому виді діяльності, а також в соціальному і економічному розвитку транспортної галузі.

Найбільш розповсюдженими організаційними формами діяльності сьогодні стали корпоративні об'єднання, асоціації, акціонерні товариства та кластери. У їх складі особливий інтерес для територіальної організації пасажирських перевезень представляють кластери.

За структурою кластер пасажирських регіональних перевезень представляє ділове мережне об'єднання підприємств і організацій, що здатне забезпечити конкурентні позиції в наданні ними продукції і послуг. Ідея створення кластерів являє собою новий підхід до організації економічних процесів як на місцевому так і регіональному рівнях, ілюструє нові можливості організацій у підвищенні їх конкурентоспроможності. За умови забезпечення типових організаційних форм підприємств вони сформуують площину, в якій відбувається діалог нового типу відносин, співпраці і співробітництва між владними структурами держави, регіонів, підприємствами і жителями. У внутрішньому середовищі кластерів виникають сітьові структури економічного, технологічного, технічного, інформаційного і соціального плану, які надають партнерам відповідні послуги [31]. Зарубіжний досвід кластеризації економіки регіонів свідчить, що в світі поняття транспортний «кластер» використовується не тільки в галузі транспорту, а і в контексті з поняттями «територіальні виробничі комплекси», «індустріальні райони», «мережі області» та інші, які формують основу існування місцевих спільнот, середовище їх існування і сприяють розповсюдженню інноваційних послуг, знань, технологій та різних інновацій між взаємопов'язаними суб'єктами господарювання.

Концептуальні засади організації побудови мережного типу пасажирських автобусних перевезень в межах міської агломерації представлено в табл. 5.3. Пропонуєма концепція відрізняється цілісністю організаційної побудови управлінської і операційно-виробничої системи, спрямованістю усіх учасників на досягнення кінцевих цілей стратегічного розвитку з урахуванням пріоритетів розвитку показників керованих процесів, самої керуючої системи та тенденцій їх змін.

Таблиця 5.3. – Концептуальні засади створення системи пасажирських автобусних перевезень в межах міської агломерації

Складові	Зміст
Місія	Забезпечення конституційного права громадян своєчасними, якісними, економічно обґрунтованими і доступними транспортними послугами шляхом побудови і розвитку інноваційного типу взаємовідносин ОМС і організацій, що забезпечують пасажирські автомобільні перевезення в міській агломерації шляхом створення, формування, функціонування і розвитку якісної конкурентоспроможної системи пасажирських перевезень на основі соціальної відповідальності і інноваційного розвитку управлінських, технологічних процесів і соціального партнерства влади, підприємств та жителів
Цілі	– надання послуг європейського рівня та їх доступність; – забезпечення реалізації конституційних прав жителів на вільне переміщення; – досягнення цілей соціально-економічного розвитку міських агломерацій; – урахування суспільних інтересів і активної участі всіх учасників в підвищенні якості транспортних послуг; – створення конкурентоспроможної виробничої операційної системи місцевого автомобільного транспорту та ін.
Політика	Сукупність супідрядних дій усіх членів і учасників кластеру по створенню інституційних засад реалізації заходів соціальної, економічної, фінансової, маркетингової, виробничої і технічної політики, що спрямовує всю систему на реалізацію стратегічних і поточних цілей розвитку мережної системи пасажирських перевезень в межах міської агломерації

Продовження табл. 5.3

Складові	Зміст
Функції	<p>Спрямовуються на ефективні перетворення в системі масових перевезень пасажирів, створення безпечних послуг високої якості і доступності шляхом використання сучасних новітніх технологій перевізників і нових організаційних схем і нової якості менеджменту організації і плину процесів перевезення пасажирів. Окремо виділяються наступні групи функцій:</p> <ul style="list-style-type: none"> – загальні функції системи управління; – спеціальні функції системи управління; – функції технічного, технологічного і організаційного забезпечення організації надання послуг; – функції оперативного управління, автоматизованого обліку і диспетчеризування процесів транспортних перевезень.
Методи	<ul style="list-style-type: none"> – розробка стратегії розвитку системи стратегічного плану, програмно-цільові методи їх реалізації; – економічні, організаційні, правові, соціальні та інші методи
Завдання	<ul style="list-style-type: none"> – забезпечення належного фінансового розвитку пасажирського транспорту загального користування; – забезпечення балансу між потребами в транспортних перевезеннях і можливостями їх якісного і своєчасного надання, між витратами на транспорт і платоспроможним попитом населення; – забезпечення стабільності, прозорості і прогнозованості формування тарифів на перевезення пасажирів; – створення умов чесної конкуренції і економічної зацікавленості підприємців в сфері перевезення пасажирів; – створення мотиваційних стимулів до участі влади, підприємств-перевізників різних форм власності і жителів до участі і підтримки інноваційних технологій і використання сучасних і комфортабельних видів транспортних засобів; – збільшення частки і потужності громадського пасажирського транспорту.
Організаційна структура	<p>Мережева структура, що забезпечує робочі межі в середині організацій та між ними. Рухлива, гнучка, компонентна модель робочих взаємовідносин, які перехрещують межі всередині організацій та між ними. Управління мережами дозволяє скоротити витрати і підвищити доходи, забезпечити швидкість реакції усієї системи на зміни кон'єктури.</p>
Фінансові ресурси	<ul style="list-style-type: none"> – частка бюджету міста, що виділяється на розвиток транспортної мережі міста і між місцевих пасажирських перевезень, субсидії, субвенції, кредити; – частка прибутку самого транспортного об'єднання, що виділяється на розвиток матеріально-технічної бази; – фінансові ресурси інших зацікавлених осіб (асоціацій, підприємств та ін. учасників)
Принципи	<ul style="list-style-type: none"> – правової самостійності; – економічної взаємодопомоги; – господарської самостійності; – фінансової самостійності; – соціальної відповідальності
Засновники і проєктувальники системи	<ul style="list-style-type: none"> – органи місцевого самоврядування; – організації-перевізники; – організації, що обслуговують рухомий склад; – суспільні організації; – проєктні і дослідницькі організації

Створення якісно нової моделі кластерної мережної системи пасажирських автобусних перевезень та політики управління системою повинні формуватись з огляду на зміст функцій, що будуть покладені на систему, їх систематизацію за певними ознаками, встановлення взаємозв'язків і взаємозалежності (рис. 5.3).

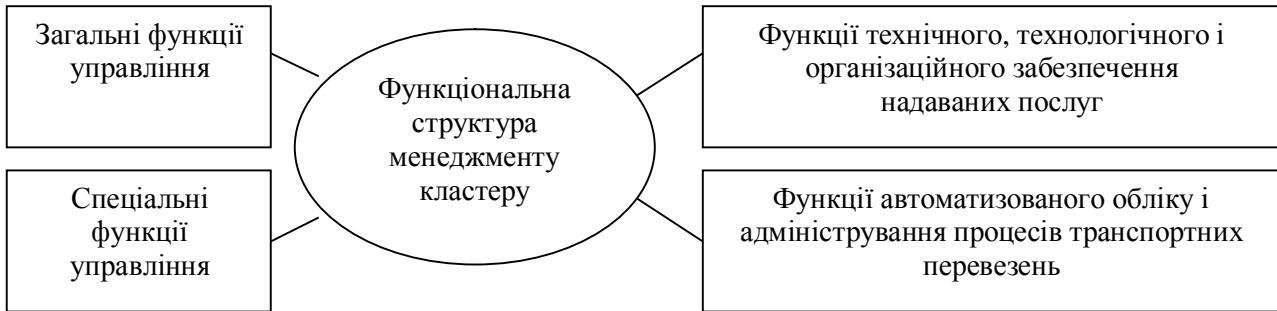

Рис.5.3. Функціональна структура менеджменту системи пасажирських перевезень

У виокремлених функціях системи управління об'єктивно визначається горизонтальна кооперація учасників по широкому спектру завдань для досягнення зазначених цілей розвитку пасажирських перевезень. Тому управлінську і виробничу діяльність доцільно систематизувати і реалізовувати в межах відповідної моделі органу управління системою пасажирських перевезень з використанням кластерного підходу. Її бачення наведено на рис. 5.4.

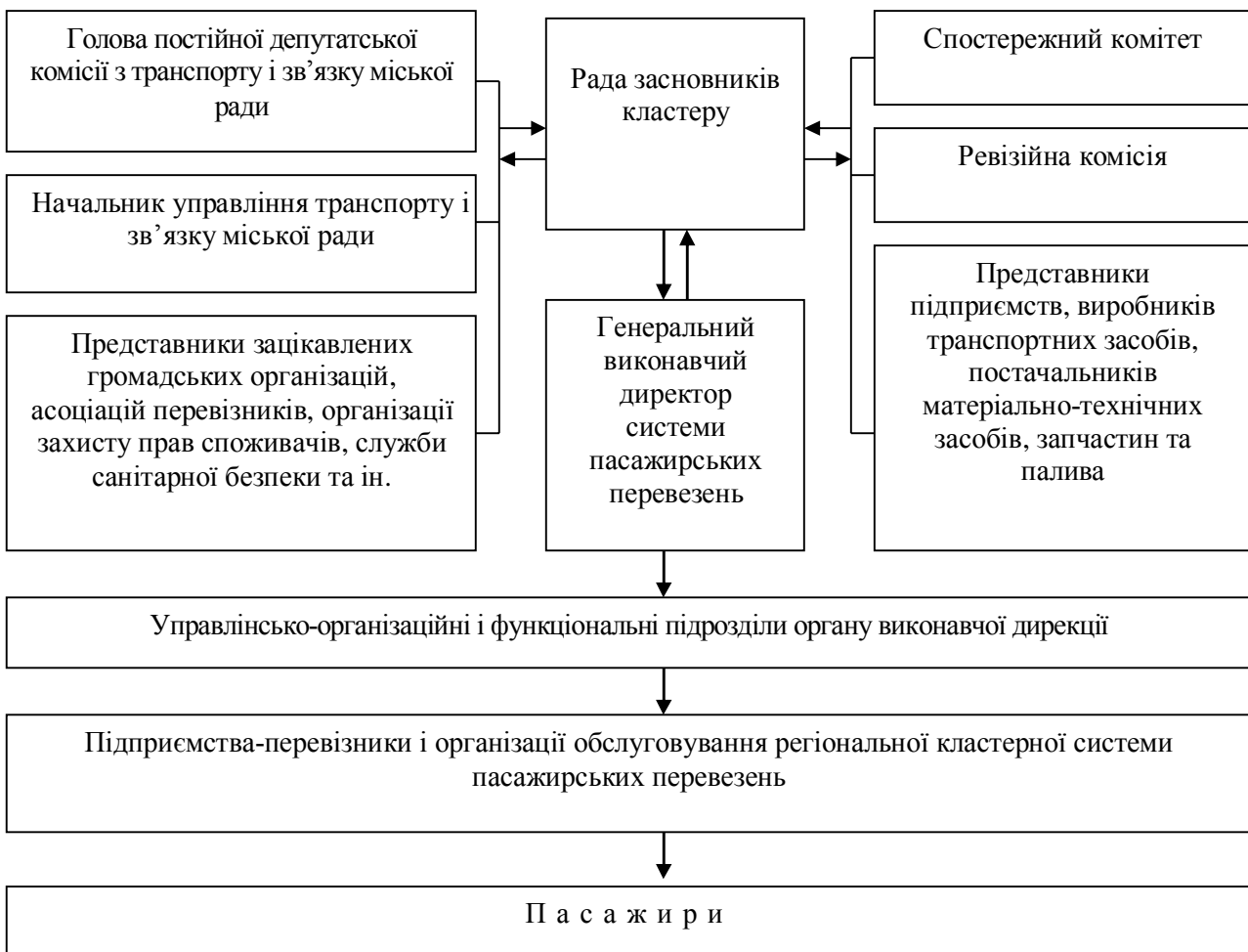

Рис. 5.4. Орган управління системою пасажирських автобусних перевезень в межах міської агломерації

Основними управлінськими, організаційними і функціональними підрозділами виконавчої дирекції системи пасажирських автобусних перевезень в межах територіального кластеру доцільно розглядати: управління розвитком і конкурентоспроможністю транспортної інфраструктури, управління економікою, управління питаннями бухгалтерського обліку і фінансів, управління соціальними і трудовими відносинами, оперативне управління системою транспортних перевезень і управління центральною диспетчерською службою. Розподіл функцій управління системою між визначеними структурними ланками виконавчої дирекції представлено в табл. 5.4.

Кожна з функцій, виконання якої закріплюється за певним структурним підрозділом органу управління системою, колективом чи особою, має свій зміст і показники оцінювання результатів. Так, у складі функцій автоматизованого обліку роботи транспортної мережі системи як самостійні виділяються: аналіз виконання руху, облік часу знаходження транспорту на лінії, облік пройдених кілометрів, облік пасажирів, облік витрат палива, мастил, запчастин, робочого часу, зв'язки з водіями та інші завдання.

Першочерговою в управлінському циклі управління системою розглядається функція стратегічного і перспективного планування, зміст якої реалізується шляхом визначення стратегічних напрямів розвитку, розробки стратегічної програми і планів розвитку і планування роботи автомобільного транспорту. Значущим є і завдання розробки і доведення норм і стандартів транспортного обслуговування до Європейської та світової транспортної системи та ініціювання і участь у розробці проектів інноваційного розвитку організацій транспортних перевезень і нової якості їх менеджменту.

Тісна і безперервна взаємодія ОМС з учасниками системи автомобільних перевезень пасажирів і безпосередньо з жителями повинна формувати широке бачення перспектив розвитку цієї галузі, відзначити дієві шляхи її розбудови, узгоджувати результати діяльності влади і бізнесу з очікуваннями суспільства в теперішньому і майбутньому.

Гармонізація багатополюсових взаємовідносин шляхом використання новітніх і зарекомендувавших себе в практиці господарювання способів господарювання і організаційних форм їх здійснення повинна будуватись на принципах дотримання корпоративної організаційної культури корпоративних соціальних і економічних відносин і спільної соціальної відповідальності учасників міжсуб'єктної взаємодії.

Формування взаємовідносин міжсуб'єктної взаємодії при побудові процесу пасажирських перевезень транспортних кластерів здійснюється за окремими послідовними етапами логістичного ланцюга (табл. 5.5).

Конкурентоспроможність і стан розвитку транспортної інфраструктури обласних міст і прилеглої території визначаються якістю дорожнього покриття, освітленням, автоматизацією систем управління дорожнього руху, автоматизованими системами диспетчерського контролю й управління, диспетчерських пунктів, майданчиків для розвороту, багаторівневих розв'язок, зупиночних комплексів, розширення проїзної частини вулиць, формування пішохідних зон, упорядкування паркувань і стоянок, будівництво паркінгів та ін. і механізмів їх фінансування, механізмів управління транспортними підприємствами з боку органів місцевого самоврядування, наявності маркетингових служб з вивчення ринку транспортних послуг і транспортних потреб населення, пасажиропотоків й факторів, що впливають на його зміну та інші характеристики.

Таблиця 5.4. – Функції виконавчої дирекції кластеру пасажирських перевезень в межах міської агломерації

Управління розвитком транспортної інфраструктури	Управління економікою	Управління питаннями бухгалтерського обліку і фінансів	Управління трудовими і соціальними відносинами	Оперативне управління системою транспортних перевезень	Управління центральною диспетчерською службою
<p>Розробка концепції створення мережної структури пасажирських перевезень шляхом створення кластеру:</p> <ul style="list-style-type: none"> - розробка програми розвитку громадського пасажирського транспорту в межах міської агломерації; - визначення потреб пасажирів в перевезеннях; - обґрунтування критеріїв якості пасажирських перевезень; - формування партнерських відносин між суб'єктами системи пасажирських перевезень; - розробка єдиної стратегії і політики створення розвитку системи; - участь у створенні проекту кластеру; - розробка статуту кластеру пасажирських автомобільних перевезень в межах міської агломерації у відповідності з чинним законодавством і на основі інноваційних ідей розвитку; - розробка моделей транспортної системи автомобільних перевезень в межах міської агломерації; - розробка планів розвитку транспортних маршрутів мережі; - гармонізація комунікативних зв'язків учасників кластеру 	<p>Розробка планового бюджету утримання системи:</p> <ul style="list-style-type: none"> - розробка (контроль) економічних показників маршрутів перевезень згідно паспортів маршрутів; - уточнення і запровадження нормативів витрат на паливно-мастильні матеріали; - розробка планової собівартості перевезень; - розрахунки економічно обґрунтованих тарифів на перевезення пасажирів; - розробка кошторисів витрат системи (витрат на паливно-мастильні матеріали, ТО та ремонти, заробітну плату та ін.); 	<p>Облік витрат згідно чинного законодавства про бухгалтерський облік на транспортні послуги в т.ч.:</p> <ul style="list-style-type: none"> - облік основних засобів системи; - нарощування операційних витрат; - виконання фінансових розрахунків; - формування раціональних фінансових потоків; - розрахунок субвенцій; - розрахунок дотаційних витрат; - розрахунки орендної плати і податків; - розрахунки з бюджетом; - розробка плану фінансування кластеру; - розрахунки інвестиційного фонду; - розрахунки резервного фонду; - обґрунтування показників і розрахунки фонду преміювання і стимулювання; - узгодження фінансового плану із членами кластеру і затвердження керівництвом; 	<p>Розробка політики і принципів і елементів побудови корпоративних відносин в транспортній мережі:</p> <ul style="list-style-type: none"> - участь у розробці і організації прийняття трудового договору адміністрації з працівниками; - відбір, найм та підготовка кадрів; - участь у розробці режимів надання транспортних послуг і графіків роботи персоналу; 	<ul style="list-style-type: none"> - планування виробничої діяльності; - розробка і контроль графіків дотримання ТО, поточних і капітальних ремонтів; - розрахунок часу на перевезення пасажирів по маршрутам; - облік пасажиропотоку; - контроль графіків руху; - постановка і облаштування нових маршрутів; - контроль збереження транспортних засобів; - контроль за викидами забруднюючих речовин в повітря автотранспортом та ін. 	<ul style="list-style-type: none"> - налагодження системи автоматизованого контролю процесів пасажирських перевезень; - реєстрація усіх видів робіт при перевезенні пасажирів; - планування перевезень за маршрутами; - реєстрація показників стану транспортної інфраструктури; - контроль і диспетчеризація транспортних засобів; - реєстрація показників стану транспортної інфраструктури; - контроль і диспетчеризація якості роботи транспортних засобів;

Продовження табл. 5.4

Управління розвитком транспортної інфраструктури	Управління економікою	Управління питаннями бухгалтерського обліку і фінансів	Управління трудовими і соціальними відносинами	Оперативне управління системою транспортних перевезень	Управління центральною диспетчерською службою
<ul style="list-style-type: none"> - побудова і організація довгострокових партнерських взаємовідносин учасників-членів транспортної мережі в межах міської агломерації; - контроль за дотриманням партнерських зобов'язань - розробка, запровадження і використання принципів корпоративної культури взаємовідносин і діяльності членів кластерної мережі; - проведення консультацій, нарад, науково-комунікативних заходів з ОМС, керівниками мережі, представниками підприємств-перевізників для активізації пошуку інноваційних джерел розвитку; - організація різнобічного співробітництва в т.ч. з міжнародними організаціями транспортних перевезень 	<ul style="list-style-type: none"> - розробка кошторису витрат на утримання апарату управління системи, - в т.ч. витрати на окремі структурні підрозділи та здійснення інших розрахунків показників економічних процесів системи; - здійснення аналізу економічної діяльності системи. 	<ul style="list-style-type: none"> - розробка, затвердження і контроль графіків поточних платежів; - контроль і аналіз витрат і здійснення заходів по виконанню фінансового плану; - здійснення внутрішніх ревізій; - складання консолідованого балансу господарської діяльності; - аналіз діючих тарифів; - визначення прибутку і дотримання правил розподілу, які передбачені статутом; - забезпечення обліку і звітності згідно діючого законодавства. 	<ul style="list-style-type: none"> - оформлення і зберігання договорів на здійснення перевезень пасажирів і контроль за умовами їх дотримання системою; - атестація персоналу і підвищення кваліфікації 		<ul style="list-style-type: none"> - виявлення змін і негативних тенденцій і їх улагодження, створення умов запобігання небажаним результатам; - контроль якості наданих послуг і факторів впливу; - організація спілкування з споживачами послуг з врахуванням їх пропозицій по покращенню якості пасажирських перевезень; - здійснення моніторингу показників маршрутів і розробка заходів по їх підтримці

Таблиця 5.5. – Міжсуб'єктна взаємодія процесу пасажирських перевезень конкретним видом транспорту

Напрямок взаємодії	Технологічні операції
1 ЕТАП (підготовчий). Дотранспортне обслуговування формування маршруту перевезення	
Формування автобусних маршрутів загального користування з урахуванням перспектив розвитку міської агломерації	<ul style="list-style-type: none"> — розробка опитувальних анкет для отримання інформації від споживачів та перевізників стосовно введення нового або припинення маршруту, розкладу руху, кількості та місць зупинок тощо; — маркетингові дослідження ринку транспортних послуг; — організація опитування серед споживачів транспортних послуг та перевізників; — аналіз та інтерпретація отриманих даних; — розробка та затвердження маршрутів та графіків руху
Створення конкурентного середовища серед перевізників	<ul style="list-style-type: none"> — розробка умов проведення конкурсів; — забезпечення на всіх етапах проведення конкурсів на перевезення прозорості цього процесу; — створення належної договірно-правової підтримки діяльності перевізників; — обґрунтування і встановлення економічно-доцільних і соціально-справедливих тарифів на перевезення
Забезпечення облаштування необхідною інфраструктурою автобусних маршрутів загального користування	<ul style="list-style-type: none"> — розробка концепції організації і функціонування цілісної транспортно-технологічної системи пасажирських перевезень шляхом ефективного організаційно-управлінського супроводження; — створення сервісних служб, що забезпечують роботу транспорту (автостанції, автопавільйони, пункти харчування, особистої гігієни та відпочинку водіїв і пасажирів тощо); — організація продажу квитків на конкретний рейс чи час
2 ЕТАП (основний). Безпосереднє надання транспортних послуг	
Здійснення об'єктивного контролю за виконанням перевізниками вимог законодавства та дотриманням інших вимог і стандартів при перевезенні пасажирів	<ul style="list-style-type: none"> — повне матеріально-технічне і кадрове забезпечення маршрутів; — облаштування автобусних маршрутів засобами диспетчерського управління; — контроль за дотриманням графіків руху; — комплексний контроль за дотриманням безпеки пасажирів під час проїзду в автобусі; — організація страхування споживачів транспортних послуг
3 ЕТАП (заключний). Післятранспортне обслуговування маршруту	
Підтримка обладнання і кадрового складу маршруту в належному дієздатному, технічному і санітарному стані	<ul style="list-style-type: none"> — контроль відтворення якості, надійності і безпеки транспортних засобів для їх чергового використання; — створення умов відпочинку водіїв, чи екіпажів; — створення сервісного обслуговування пасажирів, що чекають на обслуговування; — організація ремонтів, ТО і регулювання транспортних засобів; — оцінка відповідальності водіїв
Комплексна оцінка якості надання транспортних послуг	<ul style="list-style-type: none"> — оцінка якості надання транспортних послуг, їх ранжування та визначення їх структури; — аналіз та інтерпретація отриманих даних; — аналіз економічних результатів; — оцінювання якості і конкурентоспроможності існуючих маршрутів; — прийняття рішень щодо подальшої праці маршруту і його команди

Розвиток мережі автобусних перевезень, має враховувати такі найважливіші фактори як екологія і пропускна здатність існуючих доріг, систему автостанцій та посадочних платформ, реконструкцію та розширення окремих вулиць і транспортних розв'язок, переобладнання частини автобусів для роботи на газовому паливі тощо.

Конкурентоспроможність переваг маршрутної мережі міської агломерації створює умови забезпечення доставки пасажирів з мікрорайонів міста і приміської зони до найближчих вузлових станцій транспортного кільця (транспортних осей). Цьому сприяє впровадження швидкісних маршрутів, що зменшить кількість автомобільного транспорту, сприятливо позначиться на стані навколишнього середовища міста, дозволить значною мірою поліпшити економічні й екологічні показники роботи транспорту, оптимізувати співвідношення між різними видами й типами транспортних засобів, що використовуються на міських маршрутах і підвищити результати діяльності.

Врахування зроблених пропозицій по створенню системи дозволяє запропонувати удосконалену схему організації надання послуг з перевезення пасажирів громадським транспортом (рис. 5.5), яка скорочує час комунікативних процесів, створює умови взаємовідповідальних міжсуб'єктних відносин, надає рівні можливості для добросовісної конкуренції, створює прозорість процесів вибору перевізників, підвищує і конкретизує відповідальність кожного учасника, а головне створює умови урегульованості системи і шляхів її удосконалення, в яких зацікавлені усі учасників кластерного об'єднання.

Реалізація сформульованої місії, стратегії, політики і інших завдань побудови системи пасажирських автобусних перевезень може бути якісно здійснена при умові розробки і запровадження низки пілотних проектів, або одночасно їх усієї сукупності в межах комплексного проекту системи модернізації пасажирських автобусних перевезень в межах міської агломерації з метою підвищення її конкурентоспроможності. Зміст і послідовність основних етапів проекту наведено в табл. 5.6.

Для здійснення пропонуємого проекту важливо мати чітку уяву і обізнаність особливостей цього процесу. Проект – комплексний, неповторюємий, одномоментний цілісний об'єкт робіт або комплексний захід, обмежений у часі бюджетом, ресурсами і чіткими вимогами стосовно дотримання потреб замовника. На відміну від більшості видів організаційних робіт проекти мають чітко визначену ціль. Вони об'єднують зусилля багатьох фахівців різної спеціалізації, використовують унікальні засоби і методи здійснення робіт [20, С. 16 – 19, С. 176 – 377]. Останні також більш чіткі, передбачувальні і щільно сплановані. Виконання складних проектів у сучасному світі здійснюється не самими підприємствами чи організаціями, а шляхом укладення договорів (контрактів) із спеціалізованими командами фахівців. При цьому першочерговим питанням стають питання і управління відносинами, які слід побудувати між фахівцями, притягнутими для здійснення проекту.

Створення мережної кластерної системи пасажирських автобусних перевезень в межах міської агломерації згідно із розробленими рекомендаціями дозволить підвищити рівень зручності, швидкості, безпеки і доступності послуг з перевезення пасажирів громадським транспортом, створить умови оновлення рухомого складу, сформує злагоджені і відповідальні міжсуб'єктні відносини, розширить склад управлінських важелів керованістю якістю пасажирських перевезень, підвищить відповідальність перевізників, сприятиме підвищенню рівня організаційної культури корпоративних відносин, підвищить відповідність умов перевезень пасажирів до законодавства України і стандартів якості в галузі перевезень

пасажирів, сприятиме запровадженню на усіх підприємствах, що задіяні в процесі забезпечення перевезення пасажирів громадським транспортом послугами процесного управління та стандартів ISO 9001-2000.

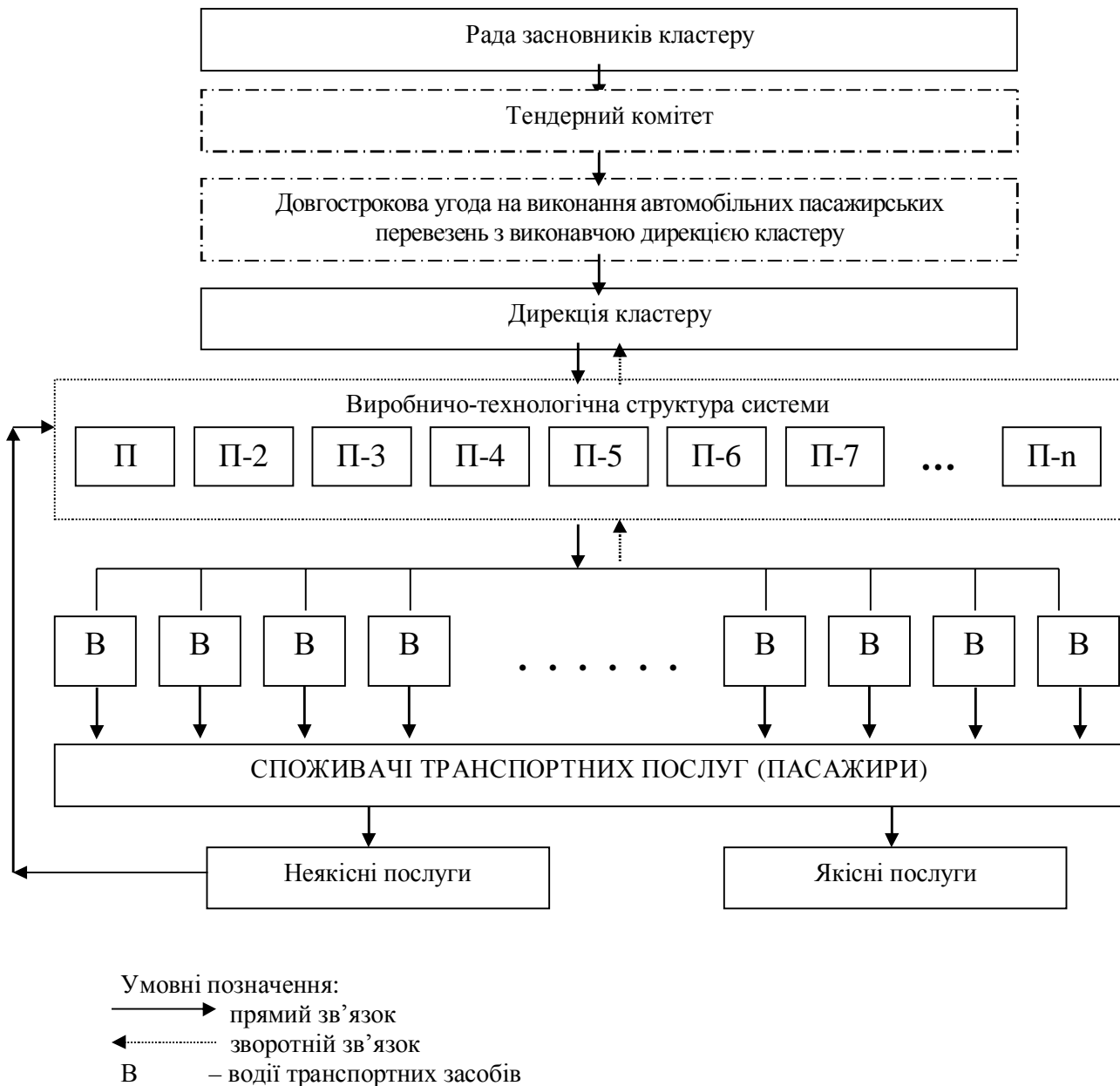

Рис. 5.5. Узагальнена схема процесу організації надання транспортних послуг щодо пасажирських перевезень в межах міської агломерації

Пропонуєма система повністю відповідає суспільним цінностям соціально-орієнтованої ринкової економіки країни і має нові якісні і конкурентні переваги перед існуючим станом. Її створення передбачає здійснення низки організаційних змін і модернізації управлінських, економічних, техніко-технологічних процесів здійснюваних процесів пасажирських автобусних перевезень. Очікувані результати функціонування найбільш повно відповідають потребам споживачів в послугах з перевезення пасажирів, інтересам влади, перевізників і бізнесу. Створюються умови їх внутрішньої системної конкуренції і рівних умов для визначення найбільш конкурентоспроможних підприємств-перевізників.

Таблиця 5.6. – Основні етапи проекту модернізації системи пасажирських автобусних перевезень в межах міської агломерації

п/п	Назва етапів
1.	Визначення недоліків існуючої системи управління транспортними пасажирськими перевезеннями і обґрунтування шляхів їх можливого усунення
2.	Обґрунтування доцільності модернізації системи пасажирських автобусних перевезень в межах міської агломерації
3.	Аналіз існуючих ефективних організаційно-правових форм господарюючих у ринку суб'єктів і зроблення визначення пропозицій вибору доцільного виду для провадження в системі пасажирських перевезень
4.	Формування методичних підходів і проектування системи організації і управління пасажирськими перевезеннями з використанням інноваційних способів і форм господарювання в ринкових умовах
5.	Визначення головних умов економічної і правової суб'єктної взаємодії кластеру. Визначення прав, обов'язків, функцій та завдань органів управління кластером
6.	Визначення переліку нормативно-правових і інституційних засад створення мережної кластерної системи пасажирських перевезень, в тому числі: розробка статуту; розробка організаційної структури та розробка положень
7.	Формування єдиних правил обслуговування і стандартів якості надання послуг, розробка і запровадження принципів організаційної культури корпоративних відносин в системі та ін..
8.	Розрахунок соціальної та економічної ефективності переходу до нової форми організації пасажирських автобусних перевезень

Узагальнюючи вище наведене можна стверджувати, що ключовим напрямом підвищення конкурентоспроможності існуючої системи пасажирських перевезень слід розглядати зміну організаційно-правової форми її облаштування – перехід від практичного уособлення роботи підприємств-перевізників в системі пасажирських перевезень в межах міської агломерації і «ручного», безсистемного регулювання їх діяльністю з боку ОМС до їх об'єднання в цілісну мережну структуру господарювання кластерного типу. В ній усі учасники виконують роль взаємодоповнюючих, взаємопідтримуючих елементів в безперервному ланцюгу системи перевезень, в яку входять комерційні, некомерційні, державні і муніципальні підприємства і суспільні організації, які працюють в географічній близькості одне до одного і об'єднуються єдністю їх місії – задоволення потреб їх жителів в якісних, своєчасних і безпечних перевезеннях, працюючих за принципами високого рівня співпраці, співтовариства, побудові тісних горизонтальних і вертикальних комунікацій системи. Функціонуючи в одній мережі за однаковими ринковими умовами, учасники системи конкурують між собою за можливість бути в цій мережі і надавати послуги. У відносинах між учасниками мережі розвиваються механізми самоорганізації, інноваційні технології розвитку і підвищується результуючий синергетичний ефект діяльності.

Запропонована кластерна модель системної мережної організації пасажирських перевезень в межах міської агломерації, що пропонується, відображає стратегію розвитку цієї сфери діяльності в Україні. Вона конкретизує зміст, ілюструє її роль в загальній стратегії розвитку місцевого самоврядування і обґрунтовує доцільність організаційно-правової форми здійснення перевезень пасажирів територіальним кластером з усією необхідною сукупністю ресурсів: матеріально-технічних, кадрових, організаційних, економічних, інформаційних і соціальних. Їх використання здійснюється за допомогою інституціонального потенціалу системи, солідарності і корпоративної культури міжсуб'єктних відносин.

Таблиця 5.7. – Характеристики альтернативних структурних елементів муніципальної житлово-комунальної корпорації

Показник	Муніципальні акціонерні товариства відкритого типу	Неприбуткові муніципальні корпорації і корпоративні об'єднання
Загальна характеристика	Об'єднання цілісних майнових комплексів (прибуткові корпорації) засновані на комунальній власності, набувають статут відкритого акціонерного товариства шляхом її акціонування. Найбільша частка акцій (не менше 50% + 1 акція) належить територіальній громаді. Акції товариств розповсюджуються шляхом відкритої передплати на ринку муніципальних цінних паперів	створюються на договірних засадах шляхом об'єднання зусиль та ресурсів, поєднання виробничих і наукових інтересів з передачею частки повноважень в централізоване корпоративне управління і регулювання діяльності. При цьому зберігається юридична та фінансова незалежність організацій, що стали учасниками корпоративного муніципального об'єднання. Підприємства не випускають корпоративних цінних паперів, а учасники не мають паїв в статутних фондах. Функцій централізованого корпоративного управління, визначаються в договорах чи угодах про співпрацю.
Можливий склад учасників	<ul style="list-style-type: none"> - АТ з управління операційно виробничими процесами житлово-комунального господарства міста - АТ що здійснюють послуги з обслуговування інфраструктурних мереж міста; - АТ що забезпечує потреби міста у комунальних послугах; - АТ що здійснює послуги з перевезення пасажирів у місті та інші. 	<ul style="list-style-type: none"> - муніципальні житлово-комунальні кластери; - асоціації; - інформаційно-аналітичні і управлінські асоціації та інші корпоративні об'єднання.
Основні види діяльності	Створення житлово-комунальних послуг усіх видів	<ul style="list-style-type: none"> - створення послуг житлово-комунальних послуг, за тарифами, узгодженими з органами місцевого самоврядування як представників муніципального утворення як корпорації; - сприяння і створення умов зростання людського капіталу
Мотиви зміни організаційно-правової і економічної форми організації місцевого самоврядування і впровадження корпоративних засад в управління муніципальними утвореннями	<ul style="list-style-type: none"> - повна реалізація активів підприємств; - поява нового джерела фінансування інвестиційних процесів (акціонерного капіталу); - збільшення інвестиційних можливостей; - зниження витрат на виробництво послуг в результаті спільної діяльності; - опанування нових сумісних видів діяльності і розвиток нових сегментів ринків муніципальних послуг; - проведення сумісних маркетингових досліджень ринку муніципальних послуг; - зниження ризику зменшення ділової активності і витрат ресурсів за рахунок жорсткого корпоративного контролю; - створення умов забезпечення якісних послуг у відповідності із світовими стандартами; - підвищення ефективності діяльності органів місцевого самоврядування за рахунок відділення управління операційною діяльністю від стратегічного управління; - поглиблення і удосконалення технологій реалізації корпоративних відносин між жителями міста, бізнесом і місцевою владою; - контроль за реалізацією корпоративних прав жителями територіального утворення 	<ul style="list-style-type: none"> - можливість участі кожного учасника в загальноміських проектах розвитку і контролю за їх здійсненням; - можливість доступу до ресурсів партнерів по більш низьким цінам; - інтеграція процесів створення послуг, що дозволяє забезпечити їй комплексне надання; - підтримка і відстоювання інтересів усіх учасників корпоративних об'єднань в державних і муніципальних органах влади; - зниження витрат шляхом кооперування споріднених процесів; - підвищення якості надання послуг за рахунок посилення їх міжвидової кооперації і солідарної поведінки виробників; - колективне бачення, колективний вибір і колективна відповідальність за вибір напрямків стратегічного розвитку; - інтеграція дій у створенні стандартів якості послуг

Концептуальний зміст системи пасажирських перевезень, що пропонується, цілеспрямований безперервний, взаємопов'язаний ланцюг автобусних маршрутів, надійність і якість функціонування яких забезпечується тісною взаємовідповідною співпрацею і гармонізацією міжсуб'єктних відносин усіх учасників перевезень і органів управління різних субординаційних рівнів.

Ключовою ознакою кластерної мережної моделі організації системи пасажирських автобусних перевезень є її побудова на застосуванні корпоративної ідеології партнерських відносин, які створюються і розвиваються колегіальним органом місцевого самоврядування з використанням принципів соціального корпоратизму і корпоративної культури в організації і здійсненні міжсуб'єктної взаємодії усіх учасників.

Удосконалена система організації надання послуг з перевезення пасажирів в межах транспортного кластеру міської агломерації скорочує час комунікативних процесів, створює умови взаємовідповідальних міжсуб'єктних відносин, надає рівні можливості для добросовісної конкуренції, створює прозорість процесу вибору перевізників і умови вищої урегульованості і управління системою.

Список використаних джерел:

1. Бобровська О.Ю. Теоретико-методологічні засади запровадження корпоративних відносин в управління розвитком муніципальних утворень: дис ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.04 / Олена Юрійвна Бобровська; Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2008. – 436 с.
2. Бобровська О.Ю. Методичні засади корпоративного управління соціальною сферою : навч. посіб. / О.Ю. Бобровська. – Д. : ДДТУ, 2010. – 262 с.
3. Бобровська О.Ю. Розвиток форм корпоративного самоврядування в муніципальних утвореннях / О. Ю. Бобровська // Держава та регіони : наук.-виробн. журн. – Запоріжжя : Гуманіт. ун-т «ЗІДМУ», 2008. – №2. – С.14-20. – (Сер.: Державне управління).
4. Європейська Хартія місцевого самоврядування : офіційний переклад : ратифікована Законом України № 452/97-ВР від 15.07.1997 р. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua
5. Система муніципального управління: учебник для вузов. 3-е изд. / под ред. В.Б. Зотова. – СПб.: Питер, 2007. – 560 с.
6. Савин К. Н. Формирование и развитие регионального кластера качества жизнеобеспечения : теория, методология, практика : автореф. дис.... д.э.н. : 08.00.05 / Константин Николаевич Савин ; ТГТУ. – Тамбов, 2009. – 46 с.
7. Хасанов Р. Х. Реализация региональной промышленной политики с использованием кластерных подходов / Р. Х. Хасанов. – Режим досупа : www.pmjobs.net. – Загл. с экрана.
8. Портер М. Конкуренция : учеб. пособ. : пер. с англ. / М. Портер. – М. : Вильямс, 2005. – 608 с.
9. Ketels C. Clusters of Innovation in Europe : Structural Change in Europe / C. Ketels. – Access mode : www.portal.acm.org. – Title from screen.
10. Олеярник О. В. Навчально-виробничі комбінати другої половини ХХ століття як новаторські заклади в історії розвитку освіти в Україні / О. В. Олеярник. – Режим доступу : eprints.zu.edu.ua. – Назва з екрану.

11. Комплексна стратегія розвитку Дніпропетровської області на період до 2015 року: затверджена рішенням обласної ради від 24 черв. 2011 р. № 132-7/VI. – 2011. – 89 с.
12. Нілова Н. М. Роль промислових кластерів в зростанні конкурентоспроможності економіки / Н. М. Нілова, І. В. Крапивний. – Режим доступу : <http://lib.uabs.edu.ua>. – Назва з екрану.
13. Андрусенко Т. Центры знаний / Т. Андрусенко // Генеральный директор. – 2006. – № 11. – Режим доступа : <http://director.com.ua>. – Загл. с экрана.
14. Про освіту : закон України від 19 груд. 2006 р. № 489-V. – Режим доступу : <http://search.ligazakon.ua>. – Назва з екрану
15. Степанов А. С. Критерии эффективности государственного и муниципального управления (бездефектное управление) / А. С. Степанов // Вест. РМА. – 2001. – № 2. – С. 93 – 98.
16. Юдина А. К. Формирование и развитие инновационного потенциала муниципального образования на основе кластерного подхода /А. К. Юдина. – Режим доступа : <http://innov31.ru>. – Загл. с экрана.
17. Масієнко М. Поза межами можливого: школа якою вона є : посіб. / М. Масієнко ; за заг. ред. М. Масієнко. – К. : Шкільний світ, 2004. – 264 с.
18. Студенти-юристи, економісти і гуманітарії «потребують доводки». – Режим доступу : <http://www.osvita.org.ua>. – Назва з екрану.
19. Дисбаланс на ринку праці. Робітничі професії: сьогодення та перспективи : електрон. матер. круглого столу 19 лист. 2008 р. – Режим доступу : <http://www.esg.ua>. – Назва з екрану.
20. Про затвердження Положення про освітній округ : постанова Кабінету Міністрів України від 27 серп. 2010 р. № 777. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>. – Назва з екрану.
21. Хожило І. І. Польський досвід децентралізації управління в соціальній сфері / І.І. Хожило // Вісн. АМСУ. – 2009. – № 1. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua>. – Назва з екрану.
22. Красикова Т. Ю. Образовательный кластер как фактор взаимодействия рынка труда и системы высшего профессионального образования / Т. Ю. Красикова // Актуальные вопросы экономики и управления : материалы междунар. заоч. науч. конф., Москва, апрель 2011 г. – Т. 2. – М. : РИОР. – 2011. – С. 54 – 59.
23. Первый образовательный кластер формируется в Барнауле. – Режим доступа : <http://www.info-altai.ru>. – Загл. с экрана.
24. South Sudan Education Cluster. – Access mode : <https://sites.google.com>. – Title from screen.
25. Залялова А. Плюсы образовательного кластера / А. Залялова // Аккредитация в образовании. – Режим доступа : <http://www.akvobr.ru>. – Загл. с экрана.
26. Полковников С. А. Образовательный кластер для задач устойчивого развития жилищно-коммунального хозяйства / С. А. Полковников, Т. Ф. Бережная // Економічний вісн. Донбасу. – № 1. – 2011. – С. 38 – 42.
27. Клифорд Ф., Грей Эрик У., Ларсон Управление проектами: практич. руководство / пер.с англ. – М: «Дело и сервис», 2003. – 528 с.

28. Бобровська О.Ю. Методичний підхід до обґрунтування запровадження інноваційних організаційних форм суб'єктів економічного розвитку в регіоні / О.Ю. Бобровська // Менеджмент-орієнтовані підходи до здійснення змін в публічному управлінні: матеріали наук.-практ. конф., 22 жовт. 2010 р., Дніпропетровськ / за заг. ред. Ю.П.Шарова. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2010. – С.25-29.

29. Резнік О. М. Трансформація управлінської культури персоналу органів місцевого самоврядування в контексті забезпечення умов для соціального партнерства / Резнік О. М. // Теорія та практика державної служби : матеріали науково-практичної конференції 18 – 19 вересня 2009 р., м. Дніпропетровськ. – Д. : ДРІДУ НАДУ, АМСУ, 2009. – С. 142 – 145.

30. Бобровська О.Ю. Муніципальні кластери як складові кластерної моделі регіонального розвитку / О.Ю. Бобровська // Регіон. аспекти розвитку в умовах європ. вибору : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., Сімферополь, 19-21 верес. 2008 р. – Сімф. : Видавн. центр Крим. ін-ту бізнесу, 2008. – С. 137-142.

31. Марков Л.С. Экономические кластеры: понятия и характерные черты / Л. С. Марков // Портал информационной поддержки малого и среднего производственного бизнеса. – Режим доступа : <http://subcontract.ru>

32. Бобровська О.Ю. Корпоративне управління в місцевому самоврядуванні : монографія / О.Ю. Бобровська. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2008. – 284 с.

33. Новикова Л. Ю. Соціальний розвиток мегаполіса: ретроспективний аналіз детермінант на прикладі м. Дніпропетровськ / Л.Ю. Новикова // Держава та регіони. – 2008. – № 3. – С. 148 – 153. – (Сер. Державне управління)

34. Бобровська О.Ю. Запровадження корпоративних відносин у систему кластерної організації економіки регіонів / О.Ю. Бобровська // Фінансовий механізм державного управління економікою України: зб.наук.праць / Дон ДУУ. – Донецьк : ДонДУУ, 2010. – т. XI. – С. 146-156 (Сер.: Державне управління; вип.167).

35. Резнік О. М. Розвиток автотранспортного сектору економіки в умовах мегаполісу: роль органів місцевого самоврядування / О. М. Резнік // Стратегія регіон. розвитку: формування та механізми реалізації : матеріали щоріч. міжнар. наук.-практ. конф. 31 жовт. 2007 р., м. Одеса. У 2 т. / редкол. : М. М. Іжа (голов. ред.) [та ін.]. – О. : ОРІДУ НАДУ, 2007. – Вип. 1. – С. 233 – 235.

36. Резнік О. М. Зарубіжний досвід пасажирських перевезень в умовах мегаполісу: регулювання транспортних мереж та сполучень / О. М. Резнік // Акт. пробл. європ. та євроатлант. інтегр. України : матеріали 5-ї регіон. наук.- практ. конф. 15 трав. 2008 р., м. Дніпропетровськ ; за заг. ред. Л. Л. Прокопенка. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2008. – С. 249 – 250.

37. Резнік О. М. Сучасний стан автотранспортної галузі України: порівняльний аналіз регіонального розвитку / О. М. Резнік // Держава та регіони : наук.-виробн. журн. / редкол. : О. Г. Мордвінов (голов. ред.) [та ін.]. – Запоріжжя : Гуманіт. ун-т, 2008. – № 3. – С. 171 – 176.

38. Резнік О. М. Технології міжсуб'єктної взаємодії в процесі забезпечення пасажирськими автотранспортними перевезеннями в межах міської агломерації / О. М. Резнік // Публічне адміністрування: теорія та практика : зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 1 (3). – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Patp/2010_1/10rommma.pdf

39. Мельник А.Ф. Муніципальний менеджмент : навч. посіб. / А.Ф. Мельник, Г.Л. Монастирський, О. П. Дудкіна. – К. : Знання, 2006. – 420 с.

40. Муниципальный менеджмент: Учебн. пособие для вузов / Т.Г. Морозова, М.П. Победина, Г.Б. Поляк и др.; Под ред. проф. Т.Г. Морозовой. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. – 263с.

41. Портер М. Кластеры и конкуренция. Новые программы для компаний, урядов и организаций / Майкл Портер // Местное самоуправление. – 2005. – №2 (март-апрель). – С.104 – 119.

42. Соколенко С.І. Розвиток економіки регіонів на основі інноваційних кластерів // С.І. Соколенко / Науковий форум «Регіони знань» у рамках проекту «Regions of Knowledge».– Режим доступу : <http://ucluster.org/blog/2010/05/>

43. Шумянкova Н.В. Муниципальное управление. Уч. пособие. – М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. С.5

44. Ялов Д.А. Кластерный поход как технология управления региональным экономическим развитием / Д.А. Ялов // Портал информационной поддержки малого и среднего производственного бизнеса. – Режим доступу : <http://subcontract.ru>

ВИСНОВКИ

Подальший розвиток України не може бути забезпеченим без суттєвого підвищення конкурентоспроможності регіонів. Вони стають самостійними учасниками глобальних конкурентних відносин, що відображають показники, наголошені в позиціях міжнародного рейтингу конкурентоспроможності. Проблема забезпечення економічного і соціального простору регіонів є однією із надскладних проблем державного управління. Тому у складі трансформаційних перетворень в суспільстві, підвищення конкурентоспроможності стає довгостроковим пріоритетом на макро-, мезо- і мікрорівнях.

Каркас конкурентоспроможності регіонів складається із численних фундаментальних внутрішніх і супроводжуючих чинників. Фундаментальні базові чинники – стосуються усіх видів капіталу. Супроводжуючі чинники, сприяють забезпеченню інноваційності базових в питаннях організованості і керованості процесами їх розвитку та обґрунтованості конкурентних стратегій. Вони враховуються при формуванні конкурентного середовища та підвищують здатність до прискорення інтелектуального розвитку. Наголошені чинники перетворюють суспільство в єдине глобальне середовище, складовими якого сьогодні стали не тільки країни, а й регіони. Очевидно, що без керованості чинників підвищення конкурентоспроможності регіонів, що впливають на сталість економічного і соціального розвитку регіонів, не може бути досягнена конкурентоспроможність країни в цілому.

Для підвищення конкурентоспроможності регіонів і формування їх конкурентного середовища і конкурентних переваг в контексті активізації економічного розвитку, має бути чітко відпрацьована й використана регіональна система механізмів впливу.

Узагальнення теоретичних джерел і практики провідних країн світу з питань забезпечення конкурентоспроможності територій дозволяє дійти висновку щодо ключової ролі суспільних економічних і соціальних цінностей, які є джерелом конкурентних переваг.

Визначення консенсусного набору чинників, ознак і характеристик, які з одного боку в достатній мірі відтворюють домінуючий вплив на соціально-економічний розвиток регіонів, а з іншого являються економічним і соціальним результатом досягнутого рівня їх конкурентоспроможності здійснено на основі обстеження кількох типових регіонів – Дніпропетровської, Донецької, Запоріжської, Черкаської і Кіровоградської областей з використанням експертного методу, у відповідності із базовими положеннями методу Дельфі. В результаті було сформовано набір із 12 чинників економічного та такої ж кількості соціальних чинників серед яких експерти визначили найбільш впливові і найменш впливові для кожного регіону. І хоч усі виявлені чинники використовуються при розробці стратегій і планів розвитку територій, вони характеризуються одномірністю і не створюють умови системного впливу на вирішення проблеми конкурентоспроможності. Реальний пласт проблем виявляється через сукупне дослідження факторів впливу. У складі останніх було виокремлено: фактори розвитку інновацій, економічні, соціальні й організаційні фактори розвитку потенціалу конкурентоспроможності регіонів.

Побудована піраміда факторів засвідчила, що в основі соціально-економічного розвитку регіонів і формування належного рівня їх конкурентоспроможності, знаходяться фактори розвитку людського потенціалу. Другу сходинку посідають економічні і політичні фактори, серед яких важливу роль відіграють фактори підвищення конкурентних переваг і конкурентоспроможності регіональної інфраструктури, мезоекономічна стабільність і розмір ринку.

Верхівкою піраміди стали фактори розвитку інноваційних технологій у галузях і сферах суспільної діяльності та управління ними в просторі регіонального господарювання.

Соціально-економічний стан господарського комплексу регіонів і рівень задіяння потенціалу їх конкурентних переваг повною мірою залежить від того, наскільки своєчасно і ефективно виконують свої управлінсько-регулятивні функції органи державної та місцеві органи публічної влади.

Сучасна економічна думка активно розробляє методи адекватного відтворення нової якості управління і змістовного відтворення його сутності через оцінку результативності діяльності керованих систем на різних ієрархічних рівнях і в різних галузях діяльності. Базовим засобом здійснення управління соціально-економічним розвитком та конкурентоспроможністю виступає «управлінський вплив». Варіанти управлінських впливів реалізуються через канали зв'язків між управлінням, як рушієм дій спільноти людей на позитивні зміни в оточуючому середовищі через його призначення. Кінцевий результат управління за структурою і змістом є багатомірним. Він створюється на кожному етапі циклу розробки і прийняття управлінських рішень і покроково відкриває нові перспективи розвитку та необхідних змін як в системах управління так і в керованих ними системах.

Реалізація позитивних результатів управління територіями об'єктивно пов'язується із активністю господарюючих суб'єктів, результативним і раціональним використанням ресурсів і засобів праці, ефективністю функціонування суспільних інститутів, а в їх структурі – відносинами в сфері праці і розподілу, відносинами співтовариства і партнерства. Визначена характером спільних інтересів та суспільно-економічних і соціальних відносин активність людей проявляється у реалізації їх здатності до новаційних і цілеспрямованих дій. Це презентує «активність» людей як складне суспільне явище, що проявляється в забезпеченні соціально-економічного розвитку і підвищенні конкурентоспроможності територій, шляхом новаційної діяльності в здійсненні ефективних управлінських рішень і участі у вирішенні господарських та інших завдань. Тому у складі і змісті завдань політики і стратегії формування конкурентоспроможних регіонів і забезпечення сталості соціально-економічного розвитку невід'ємними складовими повинні бути завдання активізації діяльності людей, шляхом створення системи вмотивованих чинників її інтенсивного прояву.

Важливою умовою забезпечення конкурентоспроможності регіонів є вирішення проблеми розробки сучасного наукового інструментарію її оцінювання. Серед значної кількості підходів, методів та методик стосовно оцінювання конкурентоспроможності регіонів не існує універсальні методики, яка б не призводила до однозначності й помилок в виборі і тлумаченні визначення окремих її показників і в цілому її інтегральної оцінки. Аналіз підходів Всесвітнього банку (ВБ), Світового економічного форуму (СЕФ), Міжнародного інституту розвитку менеджменту (МІРМ) та інших, показав що ці організації не передбачають її безпосереднього визначення на цьому рівні. Тому однією із проблем підвищення конкурентоспроможності регіонів повинен стати пошук науково обґрунтованих статистичних і динамічних показників методики її оцінювання.

Конкурентоспроможність національної економіки є результатом взаємодії і конкурентоспроможності всіх об'єктів економічних відносин. Конкурентоспроможність товарів, послуг, підприємств, галузей, регіонів і економіки в цілому і залежить від того наскільки інтегрованими є орієнтири підвищення ефективності використання суспільних ресурсів на всіх рівнях. Посилення процесів інформатизації господарської діяльності в межах

світового господарства, конкурентна боротьба між суб'єктами ринкових відносин мотивує постійний пошук шляхів підвищення конкурентоспроможності з метою отримання позитивної оцінки та високого рейтингу конкурентних країн в світовому просторі.

Всесвітній економічний форум аналізує конкурентоспроможність використовуючи Індекс глобальної конкурентоспроможності (ІГК) – комплексний інструмент оцінювання мікро- і макропоказників конкурентоспроможності. При цьому конкурентоспроможність характеризується як набір інститутів, політик і факторів, що їх визначають. В дослідженні оцінка конкурентоспроможності регіонів України була здійснена із використанням Звіту про конкурентоспроможність Всесвітнього економічного форуму. У цьому звіті використовується методологія оцінки конкурентоспроможності з врахуванням складових базових вимог (інституцій, інфраструктури макроекономічного середовища, охорони здоров'я і початкової освіти) та вимог підсилюючих чинників – вища освіта та професійна освіта, ефективність ринку товарів і ринку праці, рівень розвитку фінансового ринку, технологічна готовність, розмір ринку і фактори розвитку та інноваційного потенціалу – рівень розвитку бізнесу і інновацій. Оцінювання показало, що Україна в цілому та її регіони програють середнім оцінкам розвинених країн ЄС. Тому питання конкурентоспроможності регіонів повинно виходити на перший план. Особлива увага має бути приділена таким складовим індексам конкурентоспроможності як інновації, інституції і технологічна готовність до розвитку, що необхідно враховувати у стратегіях та політиках розвитку регіонів України.

Важливим комплексним чинником підвищення конкурентоспроможності регіонів є належна результативність заходів державної регіональної політики в Україні у вимірі конкурентоспроможності регіонів. Аналіз результативності заходів державної регіональної політики в Україні засвідчив, що активізація господарської діяльності регіонів є однією із її головних цілей. Водночас соціально-економічна ситуація в кожній області неоднозначна. Підвищення конкурентоспроможності регіонів потребує суттєвої підтримки держави, визначення довгострокових пріоритетів і розробки стратегій їх реалізації у відповідності із тенденціями розвитку країн ЄС за рахунок внутрішніх резервів.

У складі джерельних витоків нарощування потенціалу конкурентоспроможності регіонів важлива роль надається регіональним фінансам. Стабільність і достатність джерел доходів на виконання соціально-економічних заходів стратегій розвитку підтримує розвиток безпосередньо самих економічних систем. Він створює умови зростання доходів і видатків регіонів без трансфертів, які отримуються з державного бюджету, сприяє активізації протікання процесів інституціоналізації і оптимізації джерел надходження доходів регіону в місцеві бюджети. Цьому сприятиме активізація протікання процесів розвитку місцевих фінансових ринків – ринку цінних паперів, фондового ринку, розробка дієвих механізмів регіональних запозичень шляхом випуску облігацій регіональних чи місцевих позик, які дозволять успішно вирішувати широке коло проблем підвищення конкурентоспроможності регіонів.

Потенційним і дієвим чинником посилення конкурентоспроможності регіонів стає використання позитивного зарубіжного досвіду управління регіональним розвитком. В цьому контексті заслуговує на увагу опанування і використання відцентрових процесів реформування влади, перехід до більш розгалуженої системи державного адміністрування і багаторівневих політик соціально-економічного розвитку, зміцнення самостійності органів влади у вирішенні місцевих проблем, застосування різних форм регіоналізації, які спрямовуються на підвищення ідентичності територій та регіонів до нового політико-економічного утворення – Євросоюзу.

Відтворення і розвиток потенціалу конкурентоспроможності регіонів потребує достатнього інвестиційно-інноваційного забезпечення. Вирішення проблем становлення і функціонування інвестиційно-інноваційних процесів і розвиток інвестиційно-інноваційної діяльності залежить від формування фінансових ресурсів шляхом бюджетного фінансування на загальнодержавному та регіональному рівнях. До джерел фінансування регіональної інноваційної політики належать: цільові кошти державного і місцевого бюджетів, кошти регіональних інвестиційних та неприбуткових фондів, кошти венчурних фондів, інноваційні кредити державної інноваційної компанії, кредити комерційних банків, іноземні інвестиції, прибуток від підприємницької діяльності інноваційних структур, кошти суб'єктів господарювання, зацікавлених у підтримці інноваційних програм, гарантійно-страхові фонди, програми і проекти інвестиційного розвитку, реалізація яких підтримується міжнародними організаціями чи окремими державами.

Щоб підвищити свою конкурентоспроможність за рахунок інвестиційно-інноваційного розвитку, кожен окремо взятий регіон повинен мати власну стратегію і програму, які мають бути напряму пов'язані із чинниками зростання конкурентоспроможності. Водночас їх розробка і реалізація не можуть бути здійснені традиційними методами управління. Організація і управління спільною, цілеспрямованою, злагодженою і зацікавленою діяльністю влади і багатьох суб'єктів господарювання потребує інноваційного управління, адаптованого до ринкових умов і здатного протистояти усім викликам зовнішнього середовища. Такими рисами володіє корпоративне управління, принципи, методи і механізми якого спрямовуються на досягнення спільних інтересів регіональних і місцевих спільнот, що формує якісно нові корпоративні відносини, які захищають права громадян, базуються на спільній корпоративній і соціальній відповідальності усіх учасників за досягнення поставлених цілей.

Корпоративне управління розвитком і забезпеченням конкурентоспроможності слід розглядати як складову системи регіонального управління, що здійснюється на засадах державної, регіональної і муніципальної власності і являє собою свідомий, цілеспрямований та організований вплив на учасників інноваційних процесів, забезпечення конкурентоспроможності і, сформованих для його супроводження, видів корпоративних відносин, корпоративної культури, дотримання корпоративної відповідальності за реалізацію стратегічних планів і програм розвитку.

Сферами запровадження корпоративного управління в інвестиційно-інноваційні процеси забезпечення конкурентоспроможності можуть стати усі галузі економіки і соціальної сфери регіонів, регіональної і місцевої інфраструктури, фінансова сфера та системи управління на всіх щаблях.

Впровадження корпоративного управління потребує перегляду існуючих організаційних форм суб'єктів господарювання та структур управління й запровадження в них інноваційних методів, технологій управління і відповідних організаційних змін – інноваційних комбінацій управлінських моделей, регіональних форм кооперації мережних структур і процесів, побудованих на принципах логістики з використанням економіки знань.

Внаслідок чинної моделі побудови бюджетної системи фінансові системи регіонів визначаються певним рівнем децентралізації державного управління.

Сьогодні складною проблемою підвищення конкурентоспроможності регіонів є розширення джерел фінансового забезпечення розвитку. Це в повній мірі обумовлюється відсутністю системного, цілеспрямованого, чітко орієнтованого стратегічного напрямку

реформування інституту фінансового забезпечення, вирішення на рівні Бюджетного кодексу України права органів місцевого самоврядування на об'єднання своїх ресурсів і запозичень у рамках спільних проектів. При цьому механізм об'єднання власних бюджетних коштів різних регіонів з об'єднанням їх субвенцій може стати серйозним підґрунтям для вирішення багатьох проблем регіонів.

З метою його створення пропонується доповнення Бюджетного Кодексу України ст. 82 п. 4.4 наступній редакції: «видатки, визначені п. 4 ст. 82 Бюджетного Кодексу здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів у тому числі трансфертів держаного бюджету України, а також позикових коштів». Це б надало можливість фінансування масштабних інституційних перетворень, зокрема інституційного розширення регіональних фінансових ринків.

Укріплення позицій фінансової самодостатності ОМС доцільно здійснювати за рахунок утворення спеціалізованих фінансових інститутів, місією яких є акумуляція фінансових ресурсів для потреб економічного і соціального розвитку. Використання пропонованої моделі альтернативного фінансового забезпечення регіонального розвитку дозволить зміцнити існуючі зв'язки між фінансовими інституціями, інститутом бізнесу, інститутом місцевого самоврядування і громадою.

Вирішення проблеми підвищення конкурентоспроможності і соціально-економічного розвитку регіонів потребує і переосмислення ролі податкової системи. Вона представляє собою систему інструментів і механізмів за допомогою яких забезпечується фінансування реалізації програм реформування місцевого самоврядування різної спрямованості і масштабу. Це стимулює виникнення податкових норм і стандартів на більш високому демократично-ліберальному рівні, які б забезпечували збалансованість між потребами розвитку і підвищенням конкурентоспроможності регіонів і їх фінансову підтримку за допомогою зміни податкових ставок. Виважена податкова політика створює стабільні умови розвитку.

Аналіз стану державного управління розвитком податкової системи України свідчить, що в періоди прийняття і впровадження нових нормативних положень і нового переліку податків докорінні зміни і позитивні результати реформ запізнюються, а подекуди і зовсім нівелюються, що негативно позначається на конкурентоспроможності регіонів. Запобігання такого стану може сприяти пропонована адаптаційна модель прийняття та впровадження інноваційних нормативних положень, яка дозволяє перенести акценти формування податкової системи на підготовчий період і забезпечує отримання економічного ефекту проведення податкових реформ протягом максимально короткого часу. Це дозволяє обґрунтовувати ефективність стратегічних напрямів реформування податкової системи, удосконалювати інституційні основи підтримки конкурентоспроможності регіонів та розробляти альтернативні сценарії державного управління податковою системою.

Важливим фактором впливу на підвищення і забезпечення конкурентоспроможності регіонів слід розглядати і їх регіональні бренди. Вони представляють собою сукупність неминущих цінностей, що відображають неповторні оригінальні споживчі характеристики територій, які одержали суспільне визначення проживаючих на ній спільнот і користуються стабільним попитом споживачів, проявом їх емоційних споживчих уподобань і переваг. Територіальні брендінги виступають як важливий фактор конкурентних переваг і доходів територій і цінний актив для економічного розвитку. Вони дозволяють залучити основні цільові аудиторії у процес впровадження цільових програм. Унікальні можливості бренду формуються на основі чіткого позитивного іміджу регіону. Але бренд на відміну від іміджу є

продуктом свідомого і керованого осмислення, організованої суспільної рефлексії, проектування і просування. Для підвищення впливу бренду на конкурентоспроможність регіонів, необхідно створити систему керування брендом, здійснювати моніторинг його ефективності і механізми його підтримки. Модель і алгоритм формування бренду регіону, що пропонується, дозволяє налагодити процес його стабільного підвищення. Її використання зробить бренд невід'ємним від процесу підвищення конкурентоспроможності регіонів.

Як джерело і чинник економічного зростання і забезпечення конкурентоспроможності територій в багатьох країнах розглядається кластерний механізм організації суспільного виробництва і суспільних взаємовідносин.

Особливістю кластерів є їх потенціал у створенні якісного соціального капіталу, що дозволяє отримати соціальні вигоди без яких економічні вигоди не можуть бути реалізовані. Для національної та регіональної економік кластери виконують роль «точок зростання» і отримання «сукупного інноваційного продукту». Вони створюють унікальне підґрунтя для розвитку інноваційної діяльності, підвищення конкурентоспроможності, продуктивності й рентабельності сектору малих і середніх підприємств і організацій за рахунок забезпечення конструктивного й ефективного діалогу між спорідненими організаціями, постачальниками і покупцями продукції й послуг, між обслуговуючими і керуючими інституціями та іншими учасниками середовища існування кластерів.

Кластерна форма організації суспільних економічних і соціальних процесів створює умови взаємодоповнюваності галузей, секторів чи видів діяльності, розповсюдження нових технологій, досвіду, інформації і сучасного маркетингу. Інвестиції окремих учасників відразу приносять користь багатьом. Тому здатність регіонів і міст для формування й розвитку кластерів повинна розглядатись як постійно еволюціонуючий інноваційний процес, який потребує своєчасного наукового, методичного, організаційного і інституційного забезпечення, основи яких розглянуті в монографічному дослідженні.

Запропоновані моделі житлово-комунального і освітянського кластерів і регіонального кластеру автобусних пасажирських перевезень на засадах корпоративного підходу дозволяють суттєво полегшити практичне впровадження кластерного підходу в управління соціально економічним розвитком регіону, без суттєвих фінансових витрат.